

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF
DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

14DE BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJER)

1941—42

Redigeret af *Roar Skovmand* (Foreningens Sekretær)
under Medvirkning af *Gunnar Knudsen* og *Chr. Axel Jensen*.

INDHOLD

AFHANDLINGER:

	Side
P. RØNN CHRISTENSEN, Kommuelærer: Skyld og Skat, Fæstebønders og Selvejrbønders Afgifter i 13—1600 Aarene 82, 134	
J. EWENS, Arkivar: Jordfordelingen i Hejninge By i Slagelse Herred i Tiden 1682—1768.....	65
JOHAN HVIDTFELDT, Arkivar, cand. mag.: Samarbejdet mellem Røgshistorikere og Lokalhistorikere.....	206
HANS NORLING-CHRISTENSEN, Museumsinspektør, mag. art.: Betragtninger over Kulturforholdene i Keltisk Jernalder...	129
POUL NØRLUND, Museumsdirektør, Dr. phil.: Nationalmuseets 50 Aars Jubilæum.....	193
FRIDLEV SKRUBBELTRANG, Dr. phil.: Hoveriindberetninger som Kilder til dansk Landbohistorie.....	1
FRANTZ W. WENDT, Universitetslektor, cand. mag.: Et System til Registrering af Aviser.....	149

ANMELDELSER:

Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1939—40 [Aug. F. Schmidt]	180
Litteratur om Danmarks Forhistorie 1939—40 [C. J. Becker]....	39
Oversigt over historisk-topografisk Litteratur 1938—39 [Albert Thomsen].....	51
De nye Danmarkshistorier [R. S.]	188
Søren Alkærsig: Vejen Sogn i Malt Herred [Johan Hvidtfeldt]..	169
Ernst J. Borup og Fr. Nørgaard: Den danske Folkehojskole gennem 100 Aar [Roar Skovmand]	177
Aksel E. Christensen: Dutch trade to the Baltic about 1600 [Eli F. Heckscher]	171
Sven Dahl: Torna och Bara [Johan Hvidtfeldt].....	233
Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770 [F. Skrubbeltrang]	29
Hans H. Fussing: Herremand og Fæstebonde [C. Rise Hansen] ..	226
Kjeld Galster: Aalborg Katedralskole 1540—1940 [Erik Lund]....	178

	Side
<i>Kristian Hald</i> : De danske Stednavne paa -um [Chr. Lisse].....	236
<i>Eli F. Heckscher</i> : Svenskt arbete och lif [Gunnar Olsen].....	175
<i>Kjeld Johansen og Axel Holm</i> : København 1840—1940 [Kjeld Winding]	99
<i>Svend Larsen</i> : Graabroedre Hospital og Kloster i Odense [J. Lomholt-Thomsen]	37
<i>M. Mackeprang</i> : Danmarks middelalderlige Døbefonte [C. A. Jensen]	163
<i>Hugo Matthiessen</i> : Den sorte Jyde [Søren Alkærsig]	36
— Det gamle Land [Troels Fink].....	239
<i>Rasmus Mortensen</i> : Jysk Jærn [Søren Alkærsig]	34
<i>Anna Elise Moldrup</i> : Gotisk Skrift [C. O. Bøggild Andersen]....	103
Nordisk Kultur I—II: Befolkning [Troels Fink]	158
<i>H. U. Ramsing</i> : Københavns Historie og Topografi I—III [C. A. Jensen]	166
<i>P. Rüssmøller og Hakon Spliid</i> : Fra Svendekro og Lavshus [Halkjær Christensen]	33
<i>Axel Steensberg</i> o. fl.: Den danske Landsby [S. Alkærsig].....	102
<i>Helge Søgaard</i> : Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden [Halkjær Christensen]	32
<i>Kjeld Winding</i> o. fl.: Danmark for 100 Aar siden — og nu [S. Alkærsig]	102

FORENINGSMEDDELELSER:

Dansk Kulturhistorisk Museumsforening:	
Aarsmøde i Odense 1941	105
— i København 1942	241
Dansk historisk Fællesforening:	
Aarsmøde i Odense 1941	120
— i København 1942	252
Nekrologer: <i>Mathias Klokker</i>	127
<i>Marius Kristensen</i>	125
<i>Jørgen Olrik</i>	62
<i>Chr. M. K. Petersen</i>	191

HOVERIINDBERETNINGER SOM KILDER TIL DANSK LANDBOHISTORIE.

Af Fridlev Skrubbeltang.

Det maa anses for almindelig anerkendt, at Hoveriordningerne hører til det 18. Aarhundredes vigtigste Landboproblemer. Stavnsbaandet var et iøjnefaldende og betydningsfuldt Led i det daværende Landvæsenssystem, men selve Stavnsbaandsløsningen afgav ikke Stof til dybtgaaende Vurdering af Gods- og Bondesamfundets Forhold. Anderledes med Udskiftningen og Hoveriets faste Bestemmelse eller Afløsning, de praktiske Reformere, som i Løbet af et forholdsvis kort Spand af Aar satte sine Spor i det danske Samfund, ved Bondebrug som paa Hovedgaardsjord. Bondens Undersøelse maatte vedvare, saa længe hans eget Landbrug var stillestaaende, mens Kravene om hans Arbejdsydelser til Storbønderne stadig voksede. Først ved Hoveriordningerne fik de fleste Bønder Mulighed for at veje de Kræfter, de kunde ofre paa deres eget Brug. De bevarede Hoveripapirer taler vel først og fremmest om Hovedgaardernes Driftsforhold, men giver samtidig en Mængde Oplysninger om Bondestandens Afgifts- og Erhvervsvilkaar.

Hoveriets Historie er ikke blevet belyst i en Udstrækning, der staar i rimeligt Forhold til Kildematerialets Omfang og Værdi. Det rummer Stof til en større landshistorisk Opgave, der bør løses, hvis der engang kan gives Midler dertil. Indtil da maa man navnlig være taknemlig for lokallhistoriske Undersøgelser, der omfatter Hoveriproblemerne med Interesse og Forstaaelse. I Længden bør man ikke nøjes med almindelige eller løsrevne Træk, naar dog Kilderne giver Mulighed for en langt mere indtrængende Behandling.

Det efterfølgende er ikke nogen udtømmende Vejledning m. H. t. det Kildemateriale, der angaar Hoveriet i det kongerigske Danmark; i saa Fald burde ogsaa det mere spredte Stof i Landsarkiverne tages med. Mine Iagttagelser vedrører i det væsentlige kun Aktstykker, der har Tilknytning til det begyndende Lovgivningsarbejde i sidste Trediedel af det 18. Aarhundrede, utvivlsomt den mest omfattende Del af Hoveripapirerne.

Som Aktsamlinger, der egner sig til statistisk Udnyttelse, samtidig med at de giver mange bemærkelsesværdige Bidrag til Lokalhistorien, maa i første Række nævnes:

- I. General-Hoverireglementer i Overensstemmelse med Forordningen af 6. Maj 1769, indsendt af Proprietæerne.
- II. Indberetninger angaaende Skyld af matrikuleret Hartkorn under 1 Tønde, i Henhold til Cirkulære af 3. Sept. 1771.
- III. Hoveriprotokoller efter Forordningen af 12. August 1773, 6. og 7. Post.
- IV. Hoveriefterretninger i Henhold til Plakaten af 24. Juni 1791.
- V. Hoveriforeninger i Henhold til Plakater af 24. Juni og 23. December 1791.
- VI. Hoverikommissionerne af 5. Juni 1795 (Forhandlingsprotokoller 1795—1801, Sager vedkommende Hovedgaarde og Godser).

Til disse Kilderækker slutter sig andre Hoveridokumenter, for Storstedelen Indberetninger til Regeringsmyndighederne, hvor Godsejere eller Bønder rykker ud med Oplysninger, der kaster Lys over ældre Tilstande eller særlige Lokalforhold. Ved Gennemgangen af de anførte Kildegrupper vil der være Lejlighed til at fremhæve en Del af disse Hoveripapirer, men iøvrigt henvises til Rigsarkivets »Vejledende Arkivregistraturer« II, S. 202, S. 215 f. og S. 218.

Generalhoverireglementerne, Hoveriforordningen af 6. Maj 1769, den første i Rækken, bestemte, at »hver Hosbond« inden 15 Maaneders Forløb skulde tilstille Amtmanden et »General-Hoverireglement«, efter et af Generallandvæsenskollegiet forfattet Skema. Dette Skema viser ligesom adskillige andre Træk fra Landborefor-

mernes første Periode, at Regeringen ønskede et virkeligt Overblik over Landbrugets Tilstand ved denne Tid, saa vidt muligt gennem præcise Oplysninger. Da Kollegiet i April 1768 havde anmodet Amtmænd, Grever og Baroner om at indsamle »Efterretninger« om en Række vigtige Landbop problemer, bl. a. om Muligheden for en nærmere Bestemmelse af Hoveriet, var Svarene paa dette Tidspunkt holdt i stor Almindelighed. De færreste Godsejere ønskede Lovgivningens Indblanding i Sagen. Takket være de udfyldte Skemaer haabede Regeringen nu at faa et Overblik over de faktiske Tilstande.

I Generalhoverireglementet finder man navnlig Oplysninger om følgende Forhold, hvoraf i Regelen kun de, der vedrører de enkelte Fæstebønder (nedenfor 10—19), er rubricerede:

1. Hovedgaardens Navn og dens Beliggenhed (Amt, Herred og Sogn).
2. Fri Hovedgaardstakst (Tdr. Hartk. Ager og Eng, Skovskyld og Mølleskyld, samt Konge- og Kirketiender).
3. Skattepligtigt (»contribuerende«) Hartkorn, der drives under Hovedgaarden.
4. »Alt denne Gaard tilliggende Sædeland i alle Markerne, saavel de besaaede som ubesaaede og i Hvile eller Fæled liggende, tilsammen anslaget til Rugsæd«.
5. Antallet af Hovedgaardsmarker, samt hvor mange af disse der aarligt besaas.
6. Hvor mange Læs Hø à 32 Lispund der gennemgaaende kan avles.
7. Bøndergodsets Hartkorn (Ager og Eng, Skovskyld og Mølleskyld).
8. Antallet af Beboere: Bønder (Gaardmænd) og Husmænd.
9. Antallet af hoverigørende Bønder, samt hvor mange der er fritaget mod Pengeafgift.
10. Den enkelte Bondegaards Beliggenhed (Amt, Herred, Sogn, evt. By) og Matrikulsnummer, evt. Navn.
11. Beboerens Navn.
12. Sædeland (beregnet til Rugsæd) i alle Byens eller Gaardens Marker.

13. Høavl i alle Gaardens tilliggende Enge, beregnet til Læs à 32 Lispund.
14. Græsningsrettigheder i Overdrevet, ansat til Stkr. »fulde« Høveder.
15. Gennemsnitsindtægt af Humle- eller Frugthaver.
16. Ejendommens Hartkorn.
17. Landgilde i Korn, Penge og Smaaredsel.
18. Antallet af Køre- eller Spanddage, Haand- eller Gangdage ugentlig, a) i Husbondens Sæde- og Høsttid, b) i den øvrige Tid af Aaret.
19. Aarlig Hoveripengeafgift.
20. »Adskillige Generale Anmærkninger«, bl. a. om Afstanden fra Landsby eller Enestegaard til Hovedgaard, Antallet af Bymarker samt Jordens Bonitet.
21. En Række Bestemmelser vedrørende selve Hoveriarbejdet (hvor mange Skæpper Land der kunde pløjes eller harves paa een Dag med nærmere angivne Forspand og Hovbud; hvor mange Mil der regnedes til en Dagsrejse, naar Hensyn toges til Vejens Beskaffenhed; Læsstørrelser angivet i Tdr. Korn af forskellig Slags; hvor mange Traver Korn en Karl skulde kunne afmeje, og hvor mange Hundrede Torv han kunde skære paa en Dag, etc.).

Der indsendtes i Aarene 1769—71 Generalhoverireglementer fra det store Flertal af danske Hovedgaarde. En Del af de fremkomne Oplysninger blev samlet i et Manuskript, der senere er havnet paa Universitetsbiblioteket (Additamenta 230). Det er senere navnlig blevet afbenyttet af Christensen-Hørsholm, der i »Agrarhistoriske Studier« II, S. XIX—LIII optrykte Fortegnelsen over ca. 580 Hoved- og Ladegaarde. Ogsaa Falbe-Hansen har benyttet dette Manuskript, om end i mindre Udstrækning¹⁾. Christensen-Hørsholm antog, at Manuskriptet stammede fra o. 1770, men kendte forøvrigt ikke Kilde-Sammenhængen. Senere har Rigsarkivar Linvald benyttet de i Manuskriptet forekommende Hartkornstal til

¹⁾ V. Falbe-Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne I, S. 32, 48 f.

en Paavising af, hvorledes ca. $\frac{3}{4}$ af Danmarks Jord paa det nævnte Tidspunkt var fordelt mellem gammel dansk Adel, indvandet Adel og borgerlige Besiddere²⁾.

Hos Christensen-Hørsholm (og i Add. 230) finder man kun de Oplysninger, der svarer til 1—9 i ovenstaaende Oversigt, samt Ejerens Navn. Om Bondebruget og Bøndernes Afgiftsforhold faar man derfor kun lidt at vide. Da et meget stort Antal af de originale Hoverireglementer er gaaet tabt, er Add. 230 dog vedblivende en Kilde af Betydning. Men Forholdet er samtidig det, at der — navnlig fra jysk Omraade — er bevaret en Mængde Reglementer, som ikke indgaar i den nævnte Fortegnelse (der iøvrigt topografisk set er mindre velordnet). De bevarede Generalhoverireglementer angaar 71 Hoved- og Ladegaarde paa Sjælland, 2 paa Samsø, 39 paa Lolland-Falster, 28 paa Fyn og 260 i Jylland. Her- til kommer Indberetninger fra enkelte Selvejerbønder og Præster.

Hoverireglementerne indeholder en Række Oplysninger, som sikkert i alt væsentlig stemmer med de faktiske Forhold. Dette gælder Sted- og Personnavne, Hartkornsangivelser, de anførte Markinddelinger, Antallet af Bønder (Gaardmænd) og — i Reglen — Husmænd. Beboerne paa Hovedgaardstakst er ikke altid anført. Landgilde og Hoveripenge (under eet) stemmer utvivlsomt med Jordebogsangivelser, og det samme gælder Fæstehusmændenes Afgifter. I mange Tilfælde bestemte dog Husmandens Fæstebrev, at Herskabet kunde forlange Ugedagsarbejde i Stedet for de anførte Huspenge.

En nøjere Gennemgang af de bevarede Hoverireglementer vil derimod vise, at man ikke bør lægge for stor Vægt paa de Tal, der opgives for hovgørende og hoverifri Bønder. Blandt de første vil ofte findes Bønder med højst en Fjerdedel af det Hoveri, der udførtes af en fuldt hoveripligtig Bonde, og blandt de sidste kun meget faa, der var helt fri for Hoveri (jfr. nedenfor S. 20). Adskillige Ødegaarde blev desuden drevet ved Hoveri, selv om de ikke var henlagt under Hovedgaarden. Det er saaledes vanskeligt at faa et nogenlunde nøjagtigt Maal for hoverigørende og hoverifrit Hartkorn.

²⁾ Hist. Tidsskrift, 8. Rk., IV Tillæg, S. 147—58.

Christensen-Hørsholm ansaa Hovedgaardens Udsæd- og Høavlsangivelser for alt andet end paalidelige, og heri har han formodentlig Ret, selv om man næppe bør spille Auktions-Bekendtgørelsernes Tal ud mod Hoverireglementernes³⁾. I begge Tilfælde drejer det sig om Ejernes Angivelser, men kun ved Salg og Bortforpagtning havde de Interesse af at opgive for høje Tal! Sandsynligvis var Bøndernes Angivelser endnu mindre efterrettelige, hvad Udsæd, Høavl og Græsningsrettigheder angik. »Da Bonden har befrygtet sig for Forøgelse i sin Matricul, har hand ey været at formaae til at angive sin rette og fulde Udsæd, samt Høe Aul . . .«, hedder det fra Ørumgaard i Bjerre Herred. En medvirkende Grund var det vel ogsaa, at de færreste Gaardmænd ønskede at give Indtryk af større Velstand end deres Naboer.

Ved selve Hoveribestemmelserne har de fleste Godsejere fulgt Forordningens Krav om Fastsættelse af *ugentlige* Spand- og Gangdage i de to Perioder (jfr. ovenfor, Pkt. 18). Det er naturligvis ofte vanskeligt at afgøre, hvorvidt det drejer sig om en Gennemsnitsberegning, som man kan tillægge nogen større Værdi. En Del Godsejere synes at have næret Ængstelse for at ansætte et for lavt Antal Hoveridage pr. Bonde. Den Tanke var jo nærliggende, at Regeringen senere vilde lovfæste Godsets Minimumskrav. Med Struensees Hoveriforordning af 20. Februar 1771 skete der da ogsaa noget i den Retning, og man mærker sig, at en Del af Generalhoverireglementerne først blev indsendt efter dette Tidspunkt. En betydelig Del af Godsejerne har dog valgt at angive det *aarlige* Antal Spand- og Gangdage pr. Bonde, undertiden med en detaljeret Angivelse af, hvor mange Arbejdsdage af hver Slags der normalt blev ydet pr. Helgaard. Andre gav tillige Oplysninger om Bøndernes Hovmaal.

Mangen praktisk Landmand har utvivlsomt skumlet over en Kontorius-Lov, der vilde tvinge Bonde og Herremænd til at akkordere om et bestemt Antal Hoveridage pr. Uge, idet der kun i Pløje- og Høsttiden maatte aftjenes en Dag mere om Ugen end efter Reglementet, »naar Hosbonden formedelst slet Veirlig har været nødt

³⁾ Agrarhist. Studier II, S. XXI.

til at lade een eller flere Dage gaae forbi«. Dette fandt Godsejerne ganske utilstrækkeligt og henviste til, at ustadigt Vejr kunde bevirke 8 à 14 Dages Afbrydelse i Høstarbejdet. Kancelliraad Neergaard paa Tølløsegaard giver en udførlig Oversigt over samtlige Hoveriarbejder og tilføjer: »Saaledes haver ieg paa det allernøjeste fastsat og determineret Hoveriet paa mit Gods, og . . . mine Houbønder samme bekiendtgjort«. Han indrømmer, at Indførelse af Kobbelfrug vilde lette Hoveriarbejdet meget. »Ellers har ieg i de 2de Aar ieg har været Eiere af Tølløsegaard bestemt mine Bønder sit Houerie saa nøye som mueligt, da Enhver har været tildeelt og veed sin visse Ager Lod der at Pløye, Saae og Høste. Ligeledes med Engbond etc. . . . de vidste, naar de havde det forrettet, havde ieg ei videre at forlange, saa ieg kand med Sandhed sige og bevidne, mine Bønder har været fornøjet med det af mig forlangte Houeri uden mindste Klagemaal eller fortrydelse«.

Udtalelsen er ret typisk. Afsluttende Bemærkninger i Generalhoverireglementerne indeholdt ofte en saglig Begrundelse for Godsejernes Hoverikrav med Fremhævelse af, at Hoveriordningen var saa hensigtsmæssig, at Bønderne kun havde Grund til at være tilfredse. Paa det sidste Punkt bør man næppe føle sig overbevist. Godsejere, der har faaet helt andre Skudsmaal fra Bøndernes Side, bruger ofte de smukkeste Ord om deres Forhold til Fæstebønderne. Landsdommer Fr. Schinkel paa Hald, der ligeledes omtaler Hovmaalsinddelingen (»især efter Proportion af Hartkorn«), skriver i Juni 1771: »Jeg har altid hellere endog med min egen betydelige Hielp og Bekostning vildet lette Bondens Kaar, end at gjøre dem besværligere«. Derfor har han — som mange andre Godsejere — søgt at fordele Hoveribyrden mere ligeligt ved at kræve større Hoveri af »de frie Bønder«. Denne Tendens er saa udbredt, at den kræver en særlig Undersøgelse; mange »Fribønder« synes efterhaanden at have paataget sig et anseligt Hoveri.

Godsejernes »Efterskrift« i Hoverireglementerne er ofte vidtløftig, og man kan — jævnsides ordrige Selvforsvar, krydret med Angreb paa uduelige Bønder og Jeremiader over de daarlige Tider — træffe interessante Oplysninger om Tilstandene paa Godserne, nu og da ogsaa om Hoveriforhold længere tilbage i Tiden. En Del

Godsejere har maattet ændre deres først udarbejdede Hoverireglements. Saaledes har den bekendte Landøkonom, Godsejer A. C. Teilmann til Nørholm, Ristrup og Lunderup, gjort sin selvstændige Opfattelse gældende, og fra Nørholm foreligger der 3 forskellige Hoverireglements, dateret henholdsvis $\frac{8}{7}$ 1769, $\frac{7}{6}$ og $\frac{20}{10}$ 1771. Reglementerne viser Hoveriets Fordeling mellem Gaardmænd, »Frihedsboel« og Husmænd; man faar endvidere Oplysninger om Ejendommenes Størrelse (i Fag) og Bøndernes Kreaturhold henholdsvis Sommer og Vinter. Som Eksempler paa Godser med særlige, i Reglen ret udførlige Oplysninger om Hoveriordningen kan desuden nævnes Gjæddesdal, Vemmetofte, Tølløsegaard og Hørbygaard paa Sjælland, Christiansholm og Højbygaard paa Lolland, Sanderumgaard og Christiansdal paa Fyn, i Jylland Børglumkloster, Dueholm Kloster, Nøragergaard, Hegnet, Avnsbjerg, Møltrup, Klavsholm, Frijsenborg-Godserne, Tirsbæk, Landting og Estvadgaard, samt Hoveriakkorden fra Bondegaarden Vester Kelstrup, Balle Sogn i Hids Herred.

De bevarede Generalhoverireglements fortæller i Virkeligheden om næsten Halvdelen af de Fæstebønder, der levede i Danmark o. 1770, deriblandt de fleste jyske *Gaardmænd*. Om hver Gaardmand faar vi at vide, hvad han hed og hvor han boede, hvor meget Hartkorn der hørte til hans Gaard, hvad han svarede i Landgilde og — efter Herremændens Skøn eller virkelig Akkord — kunde tilkomme at yde i Naturalhoveri. Dette er tilstrækkeligt til at fastslaa, at en Vurdering af Landboforholdene i Stavnsbaandstiden og navnlig af Forholdet mellem Godsejer og Fæstebonde, samt af Lovgivningens Muligheder paa det prækære Punkt, som Hoveriet nu engang var, nødvendigvis maa tage Hensyn til dette vigtige Kildemateriale⁴).

⁴) Det har jo desværre ikke hidtil været Tilfældet. I sin Bog »Dansk Jordpolitik« I, S. 98, Noten, bemærker Dr. Hans Jensen om Generalhoverireglementerne, at »en Undersøgelse af dem falder uden for Opgaven her; deres Udarbejdelse og Indsendelse vidner for saa vidt om, at den givne Lov virkelig blev paaagtet«. Dette sidste synes ret selvfølgelig, men »for saa vidt« antyder unægteligt, at en Undersøgelse var paa sin Plads.

De allerfleste Generalhoverireglementer meddeler Antallet af *Fæstehusmænd* paa Bøndergodset, mens det er mere vilkaarligt, hvorvidt Afbyggerne paa Hovedgaardstakst er iberegnet eller særskilt anført. En Del Reglementer indeholder ingen Oplysninger om de enkelte Husmænd og deres Afgiftsforhold. De fleste angiver dog, hvad de svarer i Huspenge eller forretter af Ugedage, Høstdage og gaaende Rejser, sjældnere gives der mere detaljeret Efterretning om de særlige Hoveriarbejder der paahviler Bønderne. Selv om Husmændenes Arbejdsydelser ofte er anført i deres Fæstebreve, bliver Hoverireglementerne ogsaa en af Hovedkilderne til Oplysning om Husmandsstandens Betydning indenfor Stavnbaandstidens Godssamfund, den eneste, der i vid Udstrækning fastslaar det talmæssige Forhold mellem Gaard- og Husfæstere (jfr. nedenfor S. 19).

Om en Gruppe Husmænd, der navnlig var stærkt repræsenteret i Jylland, henter man desuden Viden gennem en anden Række Hoveripapirer.

Om Hartkornshuse. Forordningen af ²⁰/₂ 1771 fastsatte, at Gaardfæsterne skulde yde Hoveri i Forhold til Hartkornet, gennemgaaende 8 Spanddage og 16 Gangdage pr. Td. Husmænd med matrikuleret Jord kunde opfatte det, som om Lovens Bestemmelser ogsaa gjaldt dem. I saa Fald vilde der blive Tale om en klækkelig Nedsættelse af deres Naturalhøveri. Generallandvæsenkommissionen fremkom omsider med den Fortolkning, at Loven kun tog Sigte paa Fæstere med mindst en fuld Td. Hrtk., de øvrige maatte forrette Hoveri efter deres Fæstebreve. Da mange Husmænd ingen Fæstebreve havde, og en Mængde Husfæstebreve overhovedet intet bestemte om Hoveriet, var denne Bestemmelse kun lidet fyldestgørende. Men disse uklare Forhold gav Anledning til, at det nyoprettede Danske Kammer i September 1771 gennem Amtmændene udbad sig Oplysninger fra Godsejerne om, hvor meget Fæstere, der skyldte af under 1 Td. Hrtk., var pligtige til at yde i Penge, Naturalier (især Korn) eller Arbejde. Hvor Fæstebrevet intet havde fastsat, maatte Ejeren nøje angive, hvad han fremtidig vilde kræve, »hvorved da kunde anføres, naar paa et eller andet Sted kunde være Fordeele eller Bequemmeligheder

forbunden med ringe Hartkorn, saaledes at Nytten og Brugen deraf ved slige Omstændigheder blev mere værd«.

Denne Opfordring var ikke helt forgæves, idet adskillige Gods- ejere fremkom med Forslag dels om højere Afgifter af Hartkornshuse, dels om Nedlæggelse af saadanne Smaasteder til Fordel for de større Bondebrug. Men gennemgaaende nøjedes Godsejerne med at indsende Oplysninger om Husmændenes Hartkorn og hidtidige Afgifter. Opgivelserne synes for Øernes Vedkommende mere fuldstændige end i Generalhoverireglementerne. Iøvrigt giver ogsaa en Række nordjyske Godser et ret detaljeret Materiale.

I Modsætning til Generalhoverireglementerne er disse Indberetninger blevet udnyttet statistisk i Regeringskontorerne. Hovedresultatet af denne Bearbejdning, som dog ikke fuldt ud kan kontrolleres, da en Del af de originale Indberetninger er gaaet tabt, saaledes at kun Amtsresuméer forefindes, har jeg tidligere meddelt i en Sammenligning mellem Hovedlandsdelene⁵⁾. Ved Opgørelsen savnes dog en væsentlig Del af de nordjyske Amter, skønt der fra en Række Godser findes meget udførlige Oplysninger. Undertiden anføres Fæstebrevenes Bestemmelser, og i en Del Tilfælde skelnes der mellem »Kørende Husmænd«, og »Gaaende Husmænd«. Ogsaa Oversigten over Kaadnere paa Grevskabet Schackenborg fortjener at nævnes. Paa flere Godser, hvor Fortolkningen af Hoveriforordningen af ²⁰/₂ 1771 havde givet Anledning til Meningsforskelligheder, paatales Hartkornshusmændenes »Arbejdsnedlæggelse« og der henvises til, at Husmænd med Jord og Kreaturer ikke svarer væsentlig større Afgifter end Indsiederne, der havde langt ringere Erhvervsvilkaar.

Hoveriprotokoller 1773—74. Efter Forordningen af ¹²/₈ 1773 blev Avlingshoveriet som bekendt atter ubestemt. Derimod skulde Amtmanden og et Par »landkyndige Mænd« indfinde sig paa Hovedgaardene for hos Godsejeren at faa Oplysning om, hvor mange Spand- og Gangdage der krævedes til hvert af de øvrige tilladte Hoveriarbejder (Kornrensning, Skovning af Brændsels- og Bygningstømmer, Tørveskær, Rensning af Vandsteder, Haandlanger-

⁵⁾ »Husmand og Inderste« (1940) S. 121 f., jfr. smstds. S. 281.

arbejder, Transport af Korn, Brændsel, Fedevarer m. v.). Amtmanden og hans Hjælpere skulde derefter »forfatte et for begge Parter paa Ret og Billighed efter de locale Omstændigheder grundet Hoverie-Reglement«. I dette maatte de forskellige Landsbyer anføres med deres Matrikelnumre og Angivelse af de Antal Spand- og Gangdage, der skulde afgives til hvert enkelt Arbejde. Hoverireglementerne fra samtlige Sædegaarde i Amtet skulde indføres i en autoriseret Protokol, og en Genpart sendes til Rentekammeret »til Kgl. Confirmation, da samme skal blive et bestandigt Hoverie-Reglement«.

Disse Protokoller viser, hvad Godsejeren fik bevilget eller forkastet af den stedlige Hoverikommission (Amtmanden og de 2 Mænd), og i adskillige Tilfælde afslører de, at Regeringen var mere imødekommende overfor Jorddrotterne, end Kommissionen var. Protokollerne er noget forskelligt affattet. De fyldigste indeholder Oversigter over det samlede Antal Hoveridage paa et Gods, samt deres Fordeling paa Hel- og Halvgaarde m. v., og viser endelig, hvor mange Gang- og Spanddage der kræves til hvert enkelt Arbejde. I en Del Protokoller anføres kun, hvad der ydes pr. Helgaard eller hvad Gaarde af hver enkelt Hartkornsstørrelse yder. Undtagelsesvis faar man ogsaa her Oplysning om Fæstere med under 1 Td. Hrtk. (Antvorskov og Korsør Amter).

Fra enkelte Godser findes dobbelte Ansættelser. Man har det Indtryk, at der er sket betydelige Forøgelse under ret forskellige Paaskud. Paa Lergrav Gods i Lundenæs Amt møder man en Anmærkning som: »Alle Bønderne gjør ligemeget Hoverie af dend Aarsag, at de stoere Gaarde er alt for høit ansat udi Landmaaelingens Tiid«. Om 3 Mænd sammesteds hedder det, at de har fuldt Hovmaal, da deres Landgilde kun er ringe. Paa Klavsholm ved Randers (Dronningborg Amt) var en Del Bønder vel for Tiden hoverifri, men blev alligevel beregnet til Hoveri for det Tilfælde, at der skulde komme andre Fæstere til Gaardene.

Et Problem af særlig Interesse er de forholdsvis mange Tilfælde, hvor Hoveriet var hjemlet i Fæstebreve. I Forordningens § 11 hed det: »Med Bønder, som ikke er pligtige til fuldt Hoverie, samt med Huusmænd i Almindelighed forholdes efter hvers Fæste-

Brev«. Navnlig en Række vest- og sydjyske Godser kunde melde, at der ikke forrettedes »almindelig Hoverie«.

Paa den lille Brandholms Sædegaard i Koldinghus Amt var Bøndergodsets Hartkorn kun 16 Tdr., med 7 Beboere, hvis Hoveri var bestemt i deres Fæstebreve, mens deres Hartkorn iøvrigt ikke var specificeret. Hvor Ejerne afgav Erklæring om, at alt Hoveri forrettedes i Henhold til Fæstebrevene, skulde Amts-Hoverikommissionen ikke udfærdige noget Hoverireglement.

I Virkeligheden var det ikke blot Avlingshoveriet der i Henhold til 1773-Forordningen kom til at afhænge af Godsejerens Ønske og Krav. Adskillige Steder havde Amtmanden og de landkyndige Mænd i Hoverireglementerne foretaget en Afkortning af de forlangte Spand- og Gangdage. Rentekammerets Afgørelser fra de følgende Aar gik i Almindelighed ud paa, at det dog skulde »være Proprietairen uformeent, for at faae det nødvendige Hovarbejde forrettet, at fordre af Bonden det fulde Antall til hvert Slags tilladeligt Arbeide forlangte Dage«. Derved blev ogsaa de »reglementerede« Arbejder undertiden ubestemte. Det er bemærkelsesværdigt, at en Godsejer kan anføre Kartoffeldyrkning mellem de særlige Arbejder, mens Rentekammeret naturligt nok vil henregne det til Avlingshoveriet.

Hoveriefterretninger og Hoveriforeninger. Vil man danne sig et vist Overblik over Forholdet mellem hovfri og hovgørende Bønder paa det store Flertal af Landets Godser i 1790'erne, lønner det sig at gaa til en Række Koncepter paategnet »Wormskiold?« i Pk. »Ekstrakter og Fortegnelser over Hoveriforeninger« (i Henh. t. Plakaterne af $24/6$ og $23/12$ 1791). De omfatter 138 Hoved- og Lade-gaarde paa Sjælland og Møn, 42 paa Lolland-Falster, 126 paa Fyn-Langeland og 275 i Jylland. Fortegnelsen giver i skematisk Form Oplysning om Hovedgaardshartkorn af forskellig Slags, det underliggende Bøndergods, Antallene af hovfri og hovgørende Bønder, samt hvorvidt disse sidste yder fuldt Hoveri, $3/4$, $1/2$ el. $1/4$ etc. Endelig anføres det fastsatte Antal Spand- og Gangdage pr. Helgaard ved hvert Gods. Ved en Del (navnlig jyske) Godser savnes Hartkornsangivelser, og i nogle Tilfælde var Hoveriet

aabenbart ikke fastlagt paa den Tid, da det paagældende Gods blev indført i Fortegnelsen.

Langt udførligere Oplysninger vedrørende Hoveriet og andre Landbrugsforhold kendes fra en betydelig Del af Godserne. I Plakat af 24. Juni 1791 nøjedes Regeringen ikke med Forskrifter, som Godsejere og Bønder skulde følge ved deres frivillige Overenskomster om Hoveriet. Hvor det ikke lykkedes de to Parter at komme til Enighed om den fremtidige Hoveriordning, maatte Godsejerne i Oktober s. A. tilstille Amtmændene detaljerede »Hoveri efterretninger«, til Brug for de af Kongen udnævnte Kommisærer, der skulde træffe den endelige Bestemmelse om Hoveriet.

Hoveri efterretningerne giver i 20 »Poster« Oplysninger om Hovedgaardsdriften og Bøndernes Forhold:

1. Vejlængder til Købstæder og til Skove og Moser paa Godset.
2. Hovedgaardsmarkernes Udstrækning og Hovloddernes Størrelse. Engene og deres Udbytte i et Middelaar. Oplysninger om Skove, Moser og Lyngheder.
3. Omdriften paa Hovmarkerne. Kornareal og Foldudbytte.
4. Antallet af Pløjninger.
5. Harvning (hvorvidt denne er Hovarbejde).
6. Hegnshoveriet (Risgærder, levende Hegn, Jordvolde, enkelte og dobbelte Stengærder etc.) angivet i Favn.
7. Grøftegravning, ligesaa.
8. Gødningens Blanding med Ler, Lyng, Tang etc.
9. Hvorvidt Mergling, Kridt- eller Kalkgødning udføres ved Hoveri.
10. Konge- og Kirketiender, der ejes af Godsbesidderen.
11. Hvorvidt alle Hovedgaardsjorder er udskiftet.
12. Om der findes helt eller delvis hoverifri Bønder og om der betales Hoveripenge.
13. Hvorledes Hoverireglementet hidtil er blevet overholdt.
14. Hoveriets Orden (Omgangshoveri, Bestemmelse efter Hovmaal eller Flængshoveri. Hvorvidt nogen Bonde har udført bestemte Hoveriarbejder mod at være fritaget for visse andre).
15. Forskellige lokale Omstændigheder.

16. Hvorvidt Godsejere kun ønsker Hoveriet ansat til visse Pløje-, Spand- og Gangdage eller desuden til visse Hovmaal i Ager, Eng, Hegn og Grøfter. Hvorledes et Dagsarbejde bestemmes.
17. Overslag over det for Hovedgaarden nødvendige Hoveri, angivet i Pløje- og Harve-, Spand- og Gangdage, samt i Hovmaal. Ogsaa de delvis fritagne Bønders Hoveri bestemmes.
18. Oplysninger om hver enkelt Gaardbrugers Forhold: Vej-
længde til Hovedgaarden. Areal og Markinddeling (Købler), Udsæd af de forskellige Kornsorter. Høstudbytte i et Middel-
aar (Tdr. Korn, event. Foldudbytte: Læs Hø à 32 Lispd.), Overdrevsgræsning (Antal »Høveder«); hvorvidt han har andre Næringsveje end Agerdyrkning og Kvægavl.
19. Tilsvarende skematisk Oversigt over Gaardbrugernes Hart-
korn, Landgilde og hvorvidt de staar til Restance, samt over deres Kreaturhold (Arbejdsheste, Plage, Køer og Tyre, Stude, Ungkreaturer, Faar, Lam og Beder, samt Svin).
20. Hvorvidt Fællesskabet er ophævet mellem Landsbyer eller mellem Mand og Mand paa Bøndergodset.

Paa de fleste Punkter kræves der altsaa mere indgaaende Oplysninger end i 1769. Det gælder m. H. t. selve Hoveriet, idet der nu saa vidt muligt skal bestemmes visse Hovmaal, samtidig med at Bestemmelse i Dagetal fastholdes. Ved disse Hoveriangivelser maa det imidlertid erindres, at det drejer sig om Godsejerens Beregninger over, hvad der nødvendigt behøves af Hoveri til Hovedgaardsdriften. For en større eller mindre Del indeholder »Efterretningerne« Krav, som Bønderne ikke har kunnet honorere, siden der ikke blev opnaaet Overenskomst om Hoveriet. Mangen Godsejer bedyrer i sin Efterskrift, at han umuligt vil kunne klare sig med mindre Hoveri, end hvad han har anført. Senere Hoverifor-
eninger eller Hoverikendelser vedrørende de samme Godser viser dog ofte langt mere moderate Hoveriydelser.

Storstedelen af Hoveriefterretningerne belyser Hovedgaardsdriften, ikke mindst de Sider af den, der kan illustrere de landbrugstekniske Fremskridt (især Posterne 4—9 og 11). Her tør det formodes, at Oplysningerne i det væsentlige er rigtige. Middel-

høstudbyttet synes i Reglen mere skønsmæssigt beregnet og i hvert Fald næppe for højt ansat.

Gaardbrugeren skulde selv give Meddelelse om de Forhold, der vedrørte Bondegaardsdriften (især 18—19), mens Godsejeren maatte gøre Anmærkning om, hvorvidt han ansaa disse Opgivelser for paalidelige. Som oftest gik Anmærkningerne ud paa, at Oplysningerne om Hartkorn, Landgilde og Restancer var rigtige, mens Bønderne — som en Godsejer udtrykker det — »af interesserede Aarsager lægger sandsynligen Dølgemaal baade paa deres Udsæd, Indauling og Besætning«. Eller som en anden Jorddrot opfatter Sagen: »I Almindelighed kan man ej forlade sig til Bøndernes Angivelse i Henseende til deres Avl og Gaardens Beskaffenhed, da enhver Bonde vil, at hans ifæstehavende Sted skal ansees ringere end andres«. Det var der naturligvis noget om. Men temmelig naiv synes dog Godsejernes Kritik, naar nogle af dem mistænksomt paapeger, at Bønder med lige meget Hartkorn har opgivet højest forskelligt Høstudbytte. Og naar Godsejerne ved Opmaalinger af enkelte Gaardsjorder, Kvægtællinger m. v. tog deres Stikprøver, var de kun alt for tilbøjelige til at fremhæve de grelleste Eksempler paa urigtig Angivelse. Man faar ofte det Indtryk, at Bøndernes Tal for Areal og Høstudbytte burde være dobbelt saa høje. Det kan dog ikke antages, at de talrige Opgivelser, hvor Gennemsnitsfoldudbyttet sættes til 4—5 og derover, afviger særlig meget fra de faktiske Forhold⁶⁾. Hvad Overdrevsgræsningen angaar, ser det iøvrigt ud til, at Bønderne sine Steder har opgivet for mange »Høveder«, sikkert fordi hele Kvægbesætningen paa visse Tider af Aaret har græsset paa Overdrevet.

⁶⁾ Som Eksempel paa Bønders højest forskellige Foldudbytter indenfor samme Godsomraade, kan nævnes, at Fæstebønder paa Benzonseje for Hvede opgiver Gennemsnit paa 5—12 Fold, for Rug 3—6, for Byg $2\frac{1}{2}$ —6, for Havre 3—8 og for Ærter $1\frac{1}{2}$ —6 Fold. For Godsets Bønder under et bliver Gennemsnittet: Hvede 8, Rug $3\frac{3}{4}$, Byg og Havre $4\frac{1}{2}$, Ærter godt 4 Fold. Paa Øbjerregaard, hvor Ejeren beklager sig over, at han ikke kan tvinge Bønderne til at indføre Kobbelbrug (»da de kan svare, hvad de skal«) — et karakteristisk Træk fra Reformtiden — anslaaes Bøndernes Foldudbytte til: Rug 6, Byg og Havre 7, Ærter 4. Om Bondebrugets Foldudbytte ved samme Tid, se ogsaa Fortid og Nutid XIII, S. 30 f.

De »mindelige Hoveriforeninger«, der blev sluttet i Henhold til Plakaterne af $^{24}/_6$ og $^{23}/_{12}$ 1791, udmaaler efter Rentekammerets Anvisning de forskellige Arbejder i Hovmaal og Dagetal. Det var Regeringens Indtryk, at Bønderne paa mange Godser holdt sig tilbage i første Omgang. Den sidstnævnte Plakat fik derfor nærmest Karakter af en Advarsel til de Bønder, der havde afvist Gods-ejerens Forslag til Hoveriforening i sikker Forventning om en gunstigere Afgørelse ved de af Kongen udnævnte Hoverikommissærer, der vilde faa til Opgave at bestemme Hoveriet overalt, hvor det ikke lykkedes ad Frivillighedens Vej. Anordningen tilsigtede ogsaa at faa de flest mulige frivillige Overenskomster i Kraft, selv om Hoveriforeningen kun gjaldt en Del af Bønderne paa et Gods og ikke omfattede alle Hoveriarbejder. I samme Retning virkede Rentekammerplakaten af $^{21}/_8$ 1793. Det vil derfor være af særlig Interesse at sammenligne Hoveriforeninger, der blev sluttet i Sommeren og Efteraaret 1791, med Hoverioverenskomster fra de følgende Aar.

Fyldigst er Materialet for de ca. 20 % af Godserne, hvor Hoverikommissionerne af $^{5}/_6$ 1795 maatte tage Affære. De to Kommissioners Forhandlingsprotokoller, der afsluttes med deres Beretninger om Arbejdet, giver en Oversigt over Hoverisituationen paa de Godser, hvor det ikke var lykkedes Besidderne at faa sluttet Hoveriforening med alle Bønderne⁷⁾. Fra de fleste af disse Godser findes der endvidere et betydeligt Antal Sager, der mere indgaaende belyser Hoveritilstandene. Foruden Godsejernes »Efterretninger« med Oplysning om de ovenfor nævnte Forhold (1—20) vil der ofte findes en Hoveriforening mellem Godsejeren og en Del af Bønderne. Endvidere Meddelelser om de foreløbige Under-søgelser, som en Landinspektør, der tillige skulde være Medlem af Hoverikommissionen, lod foretage paa Godset, om Forsøgene paa at faa en Hoveriforening i Stand og — hvor dette mislykke-

⁷⁾ Det lonner sig at sammenligne disse officielle Beretninger med den Dagbog, Amtmand M. Lövenskiöld som Medlem af den sjællandsk-fynske Hoverikommission førte over en Del af Kommissionens Virksomhed, og hvori hans private Opfattelse af Forholdet mellem Godsejer og Bønder undertiden kommer skarpt til Orde (Løvenborg Godsarkiv, Sjæll. Landsark.).

des — Hoverikommissionens Kendelse. Ofte forelaa der Klager fra den ene af Parterne, oftest Bønderne, der i nogle Tilfælde appellerede til højeste Instans, Rentekammeret.

Hoverikommissionens Papirer indeholder en Række Beregninger over det Hoveri, der blev forrettet indtil Udgangen af 1789, samt Anmærkninger vedrørende Hoverikrav, der maatte anses for ulovlige. Som Regel havde Godsejeren fordret betydeligt flere Spand- og Gangdage, end Hoverikommissæren maatte anse for nødvendigt til Hovedgaardens Drift. I de Tilfælde, hvor Bønder ved deres Fæstebreve havde forpligtet sig til bestemte Hoveriydelser, var der Eksempler paa, at Halvgaarde paatog sig Helgaardshoveri m. H. t. Avlingsdrift og Hegns Vedligeholdelse. Stridighederne mellem Godsejere og Hovbønder skyldtes undertiden, at Hoveriet ikke blev behandlet som en isoleret Sag, men i Forbindelse med andre Fæstevilkaar eller med Udskiftningen. Den Hoveriafløsning, som det var Regeringens Hensigt at fremme ved Hoverikommissærernes Mægling, var i mange Tilfælde udelukket for en Aarrække paa Grund af de gældende Forpagtningskontrakter.

De Godser, hvor Hoveriforeninger helt eller delvis stod tilbage, fordelte sig ret jævnt over de to kongerigske Omraader, fra Nr. Elkjær til Trøjborg og fra Grevskabet Samsø til Corselitze. Men ejendommeligt nok lykkedes det Kommissionerne at faa Forligsgrundlaget i Orden paa næsten alle de jyske Godser, mens det blev nødvendigt at afsige Hoverikendelse paa 33 af Øernes Godser. Dette kan næppe forklares udelukkende ved en Henviisning til, at det svære Hoveri og den høje Folkeløn paa den sjællandske Øgruppe gjorde det nødvendigt for Godsejerne at kræve saa høj Pengeafgift i Stedet, at Hoveriafløsning blev umuliggjort⁸⁾. Det fremgaar af Kommissionens Betænkning, at den principielt foretrak en Kendelse, der fastsatte netop det Hoveri, som kunde paalægges Bønderne »efter Anordningerne og den strenge Ret«. Hovbønderne vilde være bedre tjent med Bestemmelser, der nøje svarede til den fremtidige Hoverilovgivning, end med en Forening.

⁸⁾ Edv. Holm: Danmark-Norges Historie VI, 2. Del, S. 423.

selv om denne ikke fastsatte væsentligt større Hoveri end Kendselsen⁹⁾.

Bestræbelserne for at indføre ensartede Hoveribestemmelser kulminerede i den store Hoveriforordning af $\frac{6}{12}$ 1799. Den bør sammenholdes med Hoverikommissærernes Instrukser fra 1795 og det Erfaringsmateriale, Kommissionerne indsamlede. Det er bl. a. værd at mærke sig, at mange af de bondebeskyttende Forholdsregler ogsaa er tids- og arbejdsbesparende: Arbejdsplanen skal lægges saaledes, at Hovbudet altid kan udføre Heldagsarbejde; Bonden skal efter Anvisning lære nye Høstmetoder, der dog ikke maa forøge Hoveriet; Godsejeren kunde forpligtes til at brolægge Møddingstedet etc. (jfr. §§ 10, 17 og 18 i nævnte Forordning).

Hoveriet o. 1770. Skridt for Skridt lykkedes det i 1790'erne at faa truffet faste Bestemmelser om Hoveriet paa danske Godser, og samtidig var Hoveriafløsningen i rivende Udvikling. Det ovenfor omtalte Kildemateriale fra Tiaaret 1791—1800 giver i de fleste Henseender et fyldestgørende Billede af Hoveriets Udstrækning paa det enkelte Gods paa et vist Tidspunkt. Ofte vil man ogsaa kunne sammenligne ældre og nyere Hoverikrav samt Afløsningsvilkaarene. Man vil saaledes kunne faa en nogenlunde paalidelig Maalestok for, hvor meget Hoveri de Bønder, der kort forinden var løst fra Stavnsbaand, gennemgaaende paatog sig at yde in natura, og hvad de saa sig i Stand til at betale i Hoveriafløsning.

Derimod kan man næppe beregne Hoveriets Omfang indenfor større Omraader paa et bestemt Tidspunkt, idet de foreliggende Oplysninger skriver sig fra en længere Aarrække, hvor tilmed Afløsningen griber forstyrrende ind i Helhedsbilledet. I 1807 synes der kun at være ydet fuldt Hoveri af ca. $\frac{1}{4}$ af Bøndergodshartkornet. Hvor værdifuldt det end vil være at faa en virkelig Vurdering af Hoveriet paa den Tid, da den store Afviklingsproces satte ind — bl. a. for at faa Klarhed over, hvorvidt der fandt en

⁹⁾ Jfr. Beretning fra den til Hoveriets Bestemmelse paa Sjælland, Fyn og Lolland-Falster nedsatte Kommission (1799), S. 16.

betydelig Forøgelse Sted efter 1773 — saa maa man dog sikkert resignere paa dette Hovedpunkt. Vil man have Forholdet mellem hoveripligtigt og hoverifrit Hartkorn, mellem Hovbønder og Bønder, der var helt eller delvis fritaget for Hoveri, statistisk belyst paa et Tidspunkt, der afspejler Tilstandene under det gamle Landvæsenssystem, maa man ty til Generalhoverireglementerne fra o. 1770.

Forsøg i denne Retning er allerede sket paa Grundlag af den ovenfor S. 4 omtalte Hoverifortegnelse, der omhandler Flertallet af Landets Godser. Christensen-Hørsholm belyser saaledes Hovet 1770 ved at opstille en Tabel, der viser Forholdet mellem Hovedgaardstakst og Bøndergodshartkorn i de forskellige Landsdele og tillige anfører Hovbøndernes Antal, ca. 21.000. Hovedgaardenes tilsvarende Hartkorn udgjorde ca. 24.000 Tdr., Bøndergodshartkornet ca. 145.000, men dette siger i denne Forbindelse ikke meget, naar man ikke ved, hvor stor en Del af det, der var helt eller delvis hoverifrit¹⁰⁾. Falbe-Hansen benytter Fortegnelsen til en Paavisning af det talmæssige Forhold mellem hovfri og hovgørende Bønder (Gaardmænd) samt Husmænd¹¹⁾. Hans Landsdelsoversigt kan her anføres i lidt forenklet Form. De forskellige Grupper af Bøndergodsets Beboere var repræsenteret ved følgende Antal:

	hovfri Bønder	Hovbønder	Husmænd
Sjælland (-Samsø)	1067	6225	6738
Fyn-Langeland	1619	4346	4466
Lolland-Falster	312	2586	2547
Jylland	4237	10067	7501
	7235	23224	21252

En Del Hoverireglements angiver intet Husmandsantal, i Virkeligheden var der flere Fæstehusmænd end Gaardmænd paa de sjællandske Godser. Udnytter man saavel de bevarede Generalhoverireglements som det betydelige Antal, der kun kendes fra

¹⁰⁾ C. Christensen-Hørsholm: Agrarhist. Studier II, S. LVIII, Tabel III.

¹¹⁾ Falbe-Hansen: Stavnsbaandsløsningen etc. I, S. 49.

den nævnte Fortegnelse, faar man en Oversigt over 628 Gods-omraader (over 60 % af Landets Hartkorn) med 36.600 Gaardmænd og 25.200 Husmænd¹²⁾. Betydeligt vanskeligere er det at faa en paalidelig Oversigt m. H. t. Fordelingen mellem »hofvri« og »hovgørende«. Som Hoverireglementerne viser, var i Virkeligheden kun meget faa Bønder helt fritaget for Hoveri, men man bør sikkert følge Datidens Godsejere, naar de i Regelen henregner Gaardmænd med kun nogle faa Dages Hoveri (navnlig Ægter) til denne Kategori. I de fleste Tilfælde skiller disse »hoverifri« Bønder sig ud fra de Hovbønder, hvis Arbejdsydelse højst kan takseres til $\frac{1}{4}$ af fuldt Hoveri. Mellem disse sidste og de egentlige Hovbønder er der i Regelen ikke Forvekslingsmuligheder, mens Grænsen mellem fri og delvis fri Hovbønder er mindre skarp. En Gennemgang af Hoverireglementerne paa Rigsarkivet efter dette Inddelingsprincip vil imidlertid i nogen Grad revidere det Billede, man gennem det ovennævnte Resumé faar af Hoveriets Udstrækning.

For Øernes Vedkommende er kun et Mindretal af Generalhoverireglementerne bevaret, og man kan derfor ikke danne sig et virkeligt Overblik over Hoveriforholdene. Ved de fleste Godser vil en Undersøgelse af hver enkelt Bondes Forhold kun føre til uvæsentlige Ændringer i de Godsekstrakter, der er givet i Additamenta 230, men i en Del Tilfælde er Forskydningerne meget betydelige. Et Par Eksempler kan anføres. Paa Selsø har de 67 hovgørende Bønder gennemgaaende ca. 40 aarlige Pløje-, Spand- og Gangdage pr. Bonde; et Par besørgede kun Københavnsrejser. 30 af de 40 Hovbønder under Ladegaarden Skullerup paa Grevskabet Ledreborg forrettede Møgagning, Gærdelukning, Københavnsrejser o. l., altsaa næppe Fjerdedelshoveri. Ved Roskilde Jomfrukloster havde hver af de 21 hovgørende Bønder efter Reglementet kun 15—25 aarlige Hovdage. Paa den anden Side paatog Hørbygaards 30 »hofvri« Bønder sig aarligt 8 Spanddage, og paa Aagaard ved Gørlev forrettede de hoverifri Bønder, paa 4 nær, Kornægter lige med Hovbønderne, 1 Dags Høslæt samt

¹²⁾ Jfr. »Husmand og Inderste«, S. 59.

Vedligeholdelse af visse Hovgærder. — Hovedindtrykket er, at man foruden 12—15 % hovfri maa regne med næsten det dobbelte Antal delvis fri Bønder.

Dette gælder det sjællandske Proprietærgods. Paa Krongodsets, Universitetets og Kommunitetets Godser var Stillingen langt gunstigere for Bønderne, men Krongodssalg i Perioden 1769—1774 og i Forbindelse hermed Oprettelsen af en Snes nye Hovedgaarde i Midt- og Sydsjælland fik til Følge, at disse Egne blev af de mest hoverityngede, hvad Hoveripapirer fra 1790'erne med stor Tydelighed viser. Paa Lolland-Falster synes kun 10—12 % af Hovbønderne at have haft stærkt begrænsede Hoveripligter, og det fynske Kildemateriale er ikke saa omfattende, at man med tilstrækkelig Begrundelse kan afvise de Forholdstal, der fremgaar af den Falbe-Hansenske Oversigt. Paa Grundlag af de sjællandske Iagttagelser maa det dog formodes, at de egentlige Hovbønder højst har udgjort ca. 70 % af Øernes Gaardbrugere, mens Resten kun udførte en ringe Del af Hoveriet in natura og iøvrigt betalte Hoveripenge, gennemgaaende ca. 1 Rd. pr. Td. Hartkorn.

De jyske Hoverireglementer er en bedre Arbejdsmark, da de er bevaret i saa stort Tal, at en statistisk Behandling af Stoffet kan blive af virkelig Interesse.

Godsomraaderne i de forefundne jyske Generalhoverireglementer fra 1769—71 fordeler sig som følger: Aastrup, Sejlstrup og Børglum Amter 25 Hoved- og Ladegaarde m. v., Aalborghus 22, Vestervig, Ørum og Dueholm 26, Skivehus og Hald 35, Mariager og Silkeborg Amter samt Frijsenborg-Godserne 23, Dronningborg Amt 26, Kalø 30, Skanderborg og Aakjær 18, Havreballegaard og Stjernholm 20, Bøvling Amt 25, Lundenæs 20 og Riberhus 15; Koldinghus Amt mangler. Enkelte Hoverireglementer skriver sig fra Præste- og Bøndergaarde. Vendsyssel er ligesom det sydligste Jylland repræsenteret ved mindre end Halvdelen af sine Fæstebønder, de fleste andre Egne ved 70—80 %.

Ved en Gennemgang, jeg foretog for en halv Snes Aar siden, henførte jeg Bønder med under 1 Td. Hrtk. til Husmandsgruppen, ligesom jeg ogsaa for Husmændenes Vedkommende forsøgte en Sondring mellem hoverifri og delvis hovgørende Fæstere. Her

var Resultatet dog mere omtvisteligt, og jeg har derfor kun anført Ugedagsantallet i efterfølgende Oversigt. Paa enkelte Godser synes Antallet af Fæstehusmænd ufuldstændigt. — Hoveriforholdene fremtraadte saaledes:

	Gaardmænd hovgørende				Husmænd	
	hovfri	delvis	helt	ialt	ialt	Ugedage
1. Aastrup m. fl.	228	117	1030	1375	849	393
2. Aalborghus	308	294	1034	1636	1278	417
3. Dueholm m. fl.	473	178	713	1364	1000	176
4. Hald og Skivehus ..	499	429	1165	2093	964	220
5. Mariager m. fl.	190	735	996	1921	784	52
6. Dronningborg	357	285	1010	1652	871	192
7. Kalø	341	101	1276	1718	1022	93
8. Skanderborg og Aa- kjær	35	717	510	1262	492	82
9. Stjernholm og Havre- ballegaard	397	173	941	1511	756	226
10. Bøvling	262	505	796	1563	580	201
11. Lundenæs	512	591	696	1799	328	83
12. Riberhus	83	487	386	956	369	78
	3685	4612	10553	18850	9293	2213
I pCt.	19,6	24,5	55,9	100,0	100,0	23,8

Da Hoveriet var særlig udbredt i det nordlige Jylland, hvorfra der findes forholdsvis faa Generalhoverireglementer, kan det formodes, at de fuldt hovgørende Bønder udgjorde 57 à 58 % af Helheden. De jyske Hoveriforhold adskiller sig væsentligt fra Forholdene paa den sjællandske Øgruppe. Ogsaa indenfor jysk Omraade er der betydningsfulde Forskelligheder, der ikke saa meget vedrører de hovfri Bønder som Gruppen af delvis hovgørende. Tydeligst fremtræder Forskellen, naar man skelner mellem Amtsgrupperne 1—4 (Nordjylland), 5—9 (Østjylland) og 10—12 (Vestjylland).

Bønder	Nordjyll.		Østjyll.		Vestjyll.	
	Antal	pCt.	Antal	pCt.	Antal	pCt.
hovfri	1508	23,2	1320	16,3	857	19,9
delvis hovgørende ...	1018	15,8	2011	25,0	1583	36,6
fuldt hovgørende	3942	61,0	4733	58,7	1878	43,5
	6468	100,0	8064	100,0	4318	100,0

Den udskilte Gruppe, de delvis hovgørende Bønder, spiller en forholdsviis ringe Rolle i Nordjylland, en væsentlig større i de østlige Dele af Halvøen, men dog navnlig i Vestjylland, hvor de fuldt hovgørende Bønder kun udgør et Mindretal af Gaardmandsbefolkningen. I de tyndbefolkede Egne maatte Afstanden til Hovedgaardene naturligt medføre, at de fjernestboende Bønder blev helt eller delvis hovfri. Adskillige vestjyske Godser havde desuden meget Strøgods. I Størstedelen af det nordlige og østlige Jylland laa Hovedgaardene derimod tæt og med Bøndergodset mere samlet.

Undersøgelsen burde tillige have vist, hvorledes Bøndergodsets Hartkorn var fordelt mellem de tre Gaardmandsgrupper. Af mange Eksempler fremgaar det imidlertid, at det fortrinsviis var de meget store og de særlig smaa Gaardstørrelser der unddrog sig Hoveriet. Brugere af Bøndergaarde paa 8—12 Tdr. Hrtk. og derover var som oftest i Stand til at svare deres faste Afgifter i Landgilde og Hoveripenge. Derved fik mange af dem en Særstilling indenfor Godssystemet; gammelt Selvejendomsforhold kunde ogsaa være medvirkende hertil. Af Hoveri in natura paatog de sig i Regien kun Kornægter o. l., som de i Kraft af deres større Hestehold var særlig egnede til at bestride. Helt smaa Bøndergaarde — Grænsen kan paa Øerne trækkes et Sted mellem 3 og 4 Tdr. Hrtk., i Jylland omkring 2 Tdr. — havde i mange Tilfælde ingen Tjenestefolk og saa faa Heste, at de vanskeligt kunde udføre Avlingshoveri. Ofte søgte Godsejerne at opnaa Bevilling til Nedlæggelse af saadanne Smaagaarde, for at Jorderne kunde blive henlagt til de hoveriydende Gaarde, og Regeringen var imødekommende paa dette Punkt.

I Reformtidens Landbolitteratur blev Spørgsmaalet om en Bøndergaards mest hensigtsmæssige Størrelse ret indgaaende behandlet, og i 1788 indhentede Rentekammeret Betænkninger og Forslag fra Amtmændene om denne Sag. Af de indsendte Besvarelser, som Kamret senere tilstillede den store Landbokommission¹³⁾,

¹³⁾ Rtk. Landbokommissionen af 27/s 1786, Forhandlingsprotokollen, Bilag Nr. 152.

vender de fleste sig imod de smaa Gaarde, ikke mindst med den Begrundelse, at de ikke kunde bestride det nødvendige Hoveri. Disse Overvejelser maa ses i Sammenhæng med de Love og Dispensationer, der gav Godsejerne Ret til Gaardnedlæggelse, naar det gjaldt Fremme af Skovfredning, Oprettelse af Husmandslodder og anden hensigtsmæssig Udnyttelse af Bondejord. Spørgsmaalet tabte for en Del sin Betydning, da Udviklingen gik stærkere i Retning af Hoveriafløsning.

Hvor meget Hoveri pr. Bonde? Generalhoverireglementerne viser, hvorledes Bønderne i stort Tal gjorde Hoveri af $\frac{3}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ Gaard, og Hoveriforeningerne fra 1790'erne tyder paa, at Helgaardshoveri kun var fremherskende paa Øerne. Ved Beregninger over Bondens Gennemsnitshoveri i de forskellige Landsdele kan man derfor ikke nøjes med Helgaardsbegrebet. Man bør ogsaa beregne Størrelsen af det hoveriydende Hartkorn og Antallet af egentlige Hovbønder.

Mærkeligt nok er der kun gjort forholdsvis faa og ikke særlig dybtgaaende Forsøg paa at komme til Klarhed over det Arbejdskvantum, Hoveriet gennemgaaende krævede af Bonden. Historikerne har i Regelen ladet sig nøje med almindelige Indtryk af Hoveriets sociale og økonomiske Betydning, og der har været og er en alt for stærk Tilbøjelighed til at generalisere¹⁴⁾.

Vanskeligheden ved at gennemtrænge Hoveriproblemet skyldes vel for en Del, at man i selve Hoveritiden saa det under saa højst forskellige Synsvinkler. Fra Godsejerside yndede man at fremstille det, som om Bonden i alt væsentligt kunde klare Hoveriet

¹⁴⁾ Naar Troels Fink i sin Disputats »Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770« (1941), S. 188 anfører et sydslesvigsk Eksempel paa haardt Hoveritryk (Aaret rundt skulde hver Gaard stille 1 Karl og 1 Pige foruden Ekstraydelser), tvivler jeg naturligvis ikke paa Eksemplets Rigtighed, skønt saavel dette Gaardmandshoveri som Husmandshoveriet sammesteds (4 ugentlige Hovdage) er uhørt paa danske Godser. Men det maa vel være disse Forhold, der ligger til Grund for Dr. Finks mærkeligt overdrevne Udsagn om Hoveriets Omfang S. 52 i »Den danske Landsby« (v. A. Steensberg, 1940): »I Gennemsnit kan man vel regne, at en Bonde aarligt maatte holde en Karl og en Pige til Hovarbejdet«.

med det Folkehold samt de Heste og Landbrugsredskaber, han alligevel maatte have til sin egen Avling. Man henviste til, at hovfri Bønder i Regelen havde lige saa mange Folk og Heste som Hovbønder. Dette var ikke Tilfældet overalt, men Argumentet synes iøvrigt værdiløst, da de hoverifri Bønder ofte var mere velstaaende og derfor i Stand til at lønne forholdsvis flere Landbrugsmedhjælpere og drive deres Gaarde noget bedre. For Sjællands Vedkommende har jeg ment at kunne paavise, at de hoveripligtige Bønder gennemgaaende havde for faa Tjenestekarle (og hjemmевærende Sønner) til at kunne bestride Hoveriet, ja det tilstrækkelige Antal ugifte Karle *fundtes* overhovedet næppe i denne Landsdel. Den stærkt voksende Husmandsstand udgjorde derfor en betydningsfuld Arbejdsreserve; ogsaa de gifte Landarbejdere blev for en væsentlig Del lønnet med Naturalier. Bondens virkelige »Hoveriomkostninger« blev under disse Forhold meget vanskelige at beregne¹⁵⁾.

Reformvenlige Regeringers Bestræbelser for at skabe ordnede og taalelige Hoverivilkaar for danske Bønder drev Godsejerne over i Forsvarsstilling. Hoveriet var en Rettighed, der maatte hævdes og forsvares, som det bl. a. skete ved Hoverireglementerne. Ved Siden af de almindelige Erklæringer om Lemfældighed mod Bønder fremsatte Godsejerne i 1769—71 og atter i 1790'erne bestemte Krav, der stod meget slet til Paastanden om, at Bonden kunde bestride sit Hoveri uden væsentlige Ekstraudgifter. I det mindste paa de sjællandske Proprietærgodser krævedes der i begge Perioder 200—250 Pløje-, Spand- og Gangdage om Aaret pr. Helgaard¹⁶⁾. Paa Sjælland forrettede de fleste Hovbønder Helgaardshoveri, men i Jylland, hvor Inddelingen i Halv- og Fjerdinggaarde var mere almindelig, har Gennemsnitshoveriet, maalt i Arbejdsdage, formentlig været en Del mindre. Og kun i de færreste Tilfælde vil man faa præcise Efterretninger om, hvorledes de beregnede Hoveridage o. 1770 fordelte sig mellem Pløje- og Harvedage,

¹⁵⁾ Jfr. »Husmand og Inderste«, S. 231 ff. (Folkehold) og 244—49 (gifte Landarbejderes Lønforhold).

¹⁶⁾ Sammesteds, S. 226.

almindelige Spanddage, Gangdage med voksen Karl og andre med Dreng eller Pige som Hovbud.

Regeringens Opfattelse af, hvad der var »billigt og lovligt Hoveri«, som det hed i Forordningen af 21. Febr. 1702 (om Vornedskabets Ophævelse), svingede adskillige Gange i det 18. Aarh. Noget virkeligt Retsprincip kan i Regelen ikke øjnes bag dens skiftende Afgørelser i Hoverispørgsmaal. En Løsning efter Vederlagsprincippet var tilstræbt ved de første Forordninger. I nogle Kommentarer til C. D. Reventlows store Hoveribetænkning i 1788 udtaler G. C. Oeder: »Ved Hoveriets Bestemmelse er ikke Spørgsmaalet, om det billige Hoverie kan fyldestgøre Gods-Eierens virkelige eller indbildte Trang, men kun om han faaer rigtig Vederlag for den Jord, som Hovbonden har i Brug«. Denne Grundsætning var fremtrædende i Forordningen af $\frac{6}{5}$ 1769, hævdede han¹⁷⁾. Men hvem skulde afgøre, hvad der var »rigtigt Vederlag«? Generalhoverireglementerne gav Udtryk for megen Godsejervilkaarlighed, og Struensee-Regeringen valgte da 1771 en Ordning, der satte Hoveriet i et bestemt Forhold til Hartkornet, men ogsaa tog Hensyn til Afstand fra Hovedgaarden og til Forskellen mellem Øernes og Jyllands Gaardstørrelser. Var disse Bestemmelser blevet gennemført, vilde Gennemsnitsydelsen pr. fuldt hovgørende Bonde højst være blevet ca. 150 Arbejdsdage.

Efter Struensees Fald kom det bratte Omslag. I Hoveriforordningen af $\frac{12}{8}$ 1773 vedkendte Regeringen sig med brutal Aabenhed, at dens Formaal var at sikre Hovedgaardsdriften tilstrækkelig Arbejdskraft. Der blev kun Tale om at begrænse den Del af Hoveriet, der ikke vedrørte det egentlige Landbrug. Det ubestemte og derfor stadig voksende Hoveri, som blev Følgen, beredte den bondevenlige Regering, der kom til Magten i 1784, næsten uoverstigelige Vanskeligheder. Reventlow havde helst valgt 1771 som Normalaar, men i Stedet blev det Godsejerne muligt at bevare det Hoveri, de paa lovlig Vis havde kunnet afkræve Bonden ved Udgangen af 1789.

¹⁷⁾ Bilag til Landbokommissionens Forhandlingsprotokol, Nr. 125. Anmærkning (Reventlows Referat af Oeders Udtalelse).

Det er af Interesse at se, hvorledes Reventlow forkaster den mere velmenende end gennemtænkte Betragtning, at Bonden ikke skulde være forpligtet til mere Hoveri, end han kunde overkomme med egne Folk. Herved afveg man fra gammel Skik og Brug, mente Reventlow, og opskruede Arbejdslønninger vilde blive Følgen, naar Godsejeren maatte se sig nødsaget til at anvende lejet Arbejdskraft¹⁸⁾. For at naa til praktiske Resultater søgte Reventlow fra første Færd Tilknytning til den bestaaende Hoveriordning: »Alt Hoverie, som grunder sig paa Bøndernes Fæste-Breve eller godvillig Forening og ikke strider imod de almindelige Anordninger, bør at ansees som lovligt, saa vidt det ikke overstiger Bøndernes Kræfter«, skrev han i 1788¹⁹⁾.

Regeringens Arbejde i 1790'erne resulterede i en Regulering af Hoveriforholdene, der sikrede Iagttagelsen af det bondebeskyttende Forbehold, som den sidste Sætning gav Udtryk for. Men man savnede et bestemt Maal for Bondens Kræfter og stod overfor den enkle Kendsgerning, at Hovedgaardstriften næsten overalt var uindskrænket og at Godsejeren maatte sikre sig tilstrækkelig Arbejdskraft, ogsaa i Tilfælde af Hoveriafløsning. Der er her to Momenter, som fortjener nærmere Undersøgelse.

Det ene er den Arbejdsrationalisering, som 1790'ernes Hoverianordninger og Udskiftningen bidrog til at fremme. Efter en Opfattelse, som ogsaa C. D. Reventlow delte, var Hovedgaardens Produktionsudvidelse siden 1770 dyrekøbt, idet Bondebruget formentlig havde tabt mere, end Storbruget havde vundet. Endnu i 1780'erne hedder det om Bønderne, at ved Hoveriet »driver de Guds Dage bort, da den ene ei vil stræbe og forrette mere end den anden«. Hoveriets Bestemmelse i Hovmaal og Dagetal lærte Bonden, at Tid var Penge, naar den kunde spares til Arbejde ved eget Landbrug. Om denne nye Lærdom vidner den hurtigt fremadskridende Hoveriafløsning.

Det andet Problem angaar Forholdet mellem Bondens og Land-

¹⁸⁾ Anf. St., S. 44. Reventlow regner sandsynligvis med, at Bonden har forholdvis billig, for en stor Del naturallønnet Arbejdskraft.

¹⁹⁾ Smstds., S. 9.

arbejderens Økonomi i en Periode, hvor Godsejerne endnu var mest tilbøjelige til at holde paa Naturalhoveriet som det sikre. Hvis Gaardmandens Erhvervsindtægter steg væsentlig mere end Arbejdslønnen, var selv de uformindskede Hoveriydelser ingen alvorlig Hindring for den stræbsomme Bonde. Han kunde da uden større Vanskelighed lønne sine Hovbud, indtil der blev Mulighed for en Hoveriafløsning paa fordelagtige Vilkaar.

ANMELDELSER.

Udskiftningen i Sønderjylland.

Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770. Munksgaard, 1941.

Dette Arbejde indtager i to Henseender en bemærkelsesværdig Plads indenfor dansk Historieforskning. For første Gang er et anseligt Stykke Sønderjyllandshistorie taget op af en Sønderjyde tilhørende det Slægtled, der er vokset op og uddannet efter 1920. Men særlig betydningsfuldt er det dog, at et centralt Landboproblem som Udskiftningen omsider er gjort til Genstand for dybtgaaende Undersøgelser for en enkelt Landsdels Vedkommende. Fra tysk Side har navnlig Georg Hanssen tidligt vist Interesse for sønderjysk Agrarhistorie, men nogen indtrængende Undersøgelse af Landboreformerne har ikke hidtil foreligget. Og hvad Udskiftningen angaar, har Sønderjylland som Foregangsland et særligt Krav paa en Fremstilling.

De fleste større Arbejder vedrørende sønderjysk Historie har Tilknytning til den Nationalitetskamp, der begyndte i 1830'erne. Dette gælder i Virkeligheden ogsaa denne Undersøgelse, idet Troels Fink havde til Hensigt at studere Landboreformernes Gennemførelse for at komme til Klarhed over Bøndernes sociale og økonomiske Stilling paa den Tid, da Sønderjylland vaagnede. Fink var ikke den første, der gjorde den Erfaring, at vil man til Bunds i danske Landboproblemer fra ældre Perioder, maa man selv gøre et Gravearbejde.

Bogen er klar i sin Opbygning og Emnet saa skarpt afgrænset, at man forholdsvis let finder sig til Rette i den (bl. a. af lokalhistoriske Grunde vilde et Register dog være meget ønskeligt og er formentlig udarbejdet). Som Kilder maa særlig anføres Maalebøger og Kort, Amtsregnskaber, Synsforretninger og talrige Andragender, Indberetninger m. v. i Amtsarkiverne; ogsaa nordslesvigske Præstearkiver og enkelte Sognearkiver i Angel har givet en Del Stof. Endelig Centraladministrationens Arkiver; Krigen har dog hindret Udnyttelsen af en Del tysk Arkivmateriale. —

Desværre fremtræder Kortmaterialet ikke særlig tydeligt i den formindskede Gengivelse hos Fink.

Indledningen belyser Landsbyfællesskab og Udskiftningsreformer i andre Dele af Europa og omtaler bl. a. den tidlige Udskiftning i Friesland, der har haft en ikke nærmere paavist Indflydelse paa Udviklingen i de sonderjyske Vestkystegne. Paavirkningen fra Marsk til Geest var ikke særlig betydelig og naaede ikke til Østkysten. Herregaardenes Udløsning af Fællesskabet og i det hele Rationaliseringen af Hovedgaardsdriften kan derimod have opmuntret til Landsbyudskiftning. Georg Hanssens Opfattelse af Landsbyfællesskabet korrigeres paa flere Punkter, idet Fink underkaster Driftsformerne i Østlesvig en nøjere Analyse. Han paaviser, at det dyrkede Areal stadig blev forøget indtil o. 1700, Overdrevene forsvandt efterhaanden, og Skovfredning var blevet almindelig. Særdriften, navnlig de intensivt dyrkede Tofter, gav langt bedre Udbytte end Fællesagrene. At Skovene blev delt, saa hver Bonde fik sit Skifte, var Forudsætningen for omfattende Rydning og Særdrift. Skildringen af disse Forhold udgør Bogens største Kapitel og giver et interessant Billede af Fællesskabet i Opløsning. Materialet vedrører væsentlig Østlandet ned til Aabenraa, mens Særdriften i Skovene næppe kendes i Sundeved og paa Als.

Den egentlige Udskiftning begyndte først, da Mageskifter muliggjorde Sammenlægning af de spredte Agre i den gamle Landsbymark. Om Udflytning eller fuldstændig Indhegning af en Mands Jord under eet blev der ikke Tale ved de ældste Udskiftninger. Fremgangsmaaden var den simple, at Landsbybønder byttede Jorder, hvorved den enkelte kunde faa saa mange Agre ved Siden af hinanden i en Aas, at Indhegning kunde betale sig; nye Udvidelser kunde senere finde Sted. Til de ældste Eksempler hører Udskiftningen i Løjt Sogn fra Slutningen af det 16. til Midten af det 17. Aarh. Særdriften kom her til at omfatte det meste — og det mest værdifulde — af Landsbyjorden, men Jordfordelingen var vedblivende uheldig og Udflytningsbevægelsen kun svag. Løjtudskiftningerne ansporede imidlertid til en langt bedre planlagt Udskiftning og Udflytning 1710—11 i den store Landsby Varnæs, hvor Forholdene gjorde en Reform i særlig Grad paakrævet. Varnæs-Udskiftningen fik en Betydning for Nordslesvig, der maaske kan sammenlignes med det langt senere Bernstorff-Eksempl for Sjælland, men paavirkede næppe Udviklingen i Angel, hvor en gradvis Udskiftningsbevægelse allerede var i Gang. — Udskiftningens Forløb i de øvrige Dele af Sønderjylland indtil 1766 er

skildret mere oversigtsmæssigt, og Materialet synes her mindre tilfredsstillende.

Et Par Kapitler belyser en Del af de Vanskeligheder, Udskiftningsbevægelsen maatte kæmpe med, navnlig Fællesskabet mellem to eller flere Landsbyer, den blandede Jurisdiktion og Hensynet til Husmændenes Græsningsret. Af stor Interesse er det at se, hvorvidt det gamle Fordelingsgrundlag blev fastholdt eller ikke. Meget betød naturligvis Myndighedernes Holdning, og i et særligt Afsnit paaviser Fink Udviklingslinjen, der gennem 200 Aar førte fra Haandhævelse af Forbud mod Indhegninger til aktiv Støtte overfor Udskiftningsbestrebelse. Ogsaa den længe uinteresserede Centraladministration vaagnede op til Daad. Faa Aar efter Nedsættelsen af den første danske Landbokommission (1757) forelaa der flere sønderjyske Forslag til Udskiftningslove. Mens det i Kongeriget almindeligvis var Embedsmænd og Godsejere, der drev Bønderne ind paa Reformvejen, var der i Sønderjylland en mere udbredt Forstaaelse af Udskiftningens Betydning. Loven af 1766 stod ikke Maal med den kongerigske Udskiftningslov af 1781, hvilket spores den Dag i Dag, men den gav det private Initiativ frie Hænder.

Fremstillingen standser lidt brat ved det Tidspunkt, hvor Lovgivningen har givet sit Bidrag til Løsningen. Som Bogen foreligger, fortæller den især om Befolkningens egen Indsats i Udskiftningssagen. Det selvhjulpne, der præger de sønderjyske Bønders historiske Fremtræden, er atter blevet understreget. Men man undres lidt over, at Fink i den Grad har kunnet se bort fra sit oprindelige Udgangspunkt, at han foreløbig har undladt en nøjere Undersøgelse af, hvorledes de Bønder, der paatog sig saa betydningsfulde Driftsreformer, var stillet socialt og økonomisk. Kapitel XVI indeholder ganske vist en god, men ikke videre selvstændig eller dybtgaaende Oversigt over disse Forhold. Mange af Eksemplerne er formentlig typiske (de anførte Eksempler paa Hoveriets Tryk i Sydøstlesvig er ret forbløffende), men netop de højst forskelligartede Forhold — saaledes Modsætningen mellem haardt tyngede adelige Fæstebønder og hoverifri, ret velhavende Kronbønder — skærper Kravet om virkelig Indsigt. Den større personlige Frihed var jo nok en Forudsætning for Reforminitiativet, men Varnæs m. fl. Eksempler tyder paa, at daarlige økonomiske Forhold ogsaa virkede ansporende. De økonomiske Fordele ved selve Udskiftningen kan næppe belyses ved sikre Tal, men man savner overhovedet konkrete og nogenlunde sammenhængende Oplysninger om sønderjysk Bondehusholdning i det 17. og 18. Aarhundrede.

Finks Disputats er et dygtigt og modent Arbejde, og den er letlæselig. Den unge Forsker synes velrustet til at løse den større Opgave, som venter: en sønderjysk Bondehistorie, der gaar saa dybt og rækker saa langt, som Kilderne tillader, en Helhedsskilddring af den sociale Udvikling, før den nationale Kamp satte ind.

F. Skrubbeltang.

Lavshistorie.

Helge Søgaard: Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden. En socialhistorisk Studie. Munksgaard, 1940.

Det danske Haandværks og Haandværkerlavenes Historie har, indtil C. Nyrops grundlæggende Arbejder herom fremkom, været stedmoderligt behandlet, og selvom der i de senere Aar er fremkommet flere betydningsfulde Undersøgelser af enkelte Haandværkerlavs Historie, staar endnu meget tilbage, før man paa dette Omraade indenfor Kulturforskningen naar op paa Højde med, hvad der findes indenfor Landbrugets Omraade.

Med Glæde hilser man derfor Helge Søgaards Disputats som et betydningsfuldt Bidrag til en dybere Forstaaelse af vore Provinsbyers Lavshistorie i de ca. 200 Aar under Enevælden. Dr. Søgaards vigtigste Kildemateriale er de aarhusianske Lavs Arkiver og Lavsgenstande, der for største Delens Vedkommende findes i »Den gamle By« i Aarhus. Han søger ud fra dette Materiale »at belyse Lavene indefra«, klarlægge Haandværkernes egen Opfattelse af deres Stilling i Samfundet, deres Forhold til Magistraten og til Regeringens Lovgivning.

Perioden 1681—1750 kan betegnes som Lavenes gyldne Tid. Mange af de gamle Lav var — som f. Eks. Smedenes — Fælleslav, der omfattede flere beslægtede Fag; en Del af disse Fag skiller sig nu ud af Fælleslavet og danner nye selvstændige Lav, f. Eks. Guldsmedene. Søgaard paaviser ogsaa, hvorledes Grænserne mellem de enkelte Lav og ligeledes mellem Fagene indenfor Fælleslavene kunde være ret udflydende og derfor give Grund til talrige Stridigheder. Han nævner i den Forbindelse en interessant Forskel i Hovedstadens og Provinsens Grænsedragning mellem Snedkerne og Tømrerne. I Hovedstaden er Brugen af Limpotten Kendetegnet paa Snedkeren, i Provinsen er det Høvlen, der er det karakteristiske Snedkerværktøj, medens Øksen er Tømrerens.

Regeringens Reformere i 1681—82 gik ikke ud paa at ophæve Lavene, men alene paa at indordne dem under Enevældens og Merkantilismens sociale og økonomiske Synspunkter. En Forbedring af Haandværket og en Udvidelse af Produktionen var Rege-

ringens Formaal. Søgaard paaviser ved en Undersøgelse af Udviklingen indenfor de enkelte Lav, i hvor ringe Grad Fremskridtene i Haandværkerlovgivningen har haft Indflydelse paa Provinslavenes Liv. Man holdt fast ved de gamle Traditioner og fandt oftest Støtte heri hos Magistraten imod Regeringens Politik, der iøvrigt ikke synes at have haft særlig faste Retningslinier. Magistraten vedblev saaledes — i Modstrid med Tanken i Loven af 1681 — at udstede Artikler til nyoprettede Lav. Af de 14 eksisterende Lav i Aarhus er de 6 oprettet under Enevælden, men kun 2 af disse har faaet kongelig Bekræftelse. Den almindelige Udvikling i det 19. Aarh. er ikke Lavene gunstig; tydeligst kommer det frem under Omtalen af Svendelavene. Før 1800 staaer de stærke, fordi der er Mangel paa Arbejdskraft, efter 1800 svækkes deres Magt af den stigende Arbejdsløshed.

Bogens tre sidste Afsnit er en Undersøgelse af Lavenes Sammensætning og en Skildring af Medlemmernes personlige Vilkaar, og disse Afsnit i Forbindelse med Afsnittet om Svendelavene er Bogens bedste. Her drages selve det værdifulde Kildestof, Lavsprotokollernes Indhold frem og giver den dybere Forstaaelse af Lavenes Karakter. Den tabellariske Opstilling er interessant og giver et godt Indblik i de specielle aarhusianske Lavsforhold. En tilsvarende Opstilling for flere Byer vilde dog have givet Undersøgelsen større Dybde og Værdi. En nøjere Undersøgelse af Haandværkernes og Lavenes økonomiske Forhold vilde ogsaa have været et stort Plus for Forstaaelsen af Udviklingen indenfor Lavene.

Trods disse Indvendinger er man Dr. Søgaard taknemlig for Bogen; den ansporer i høj Grad til en fortsat Fordybelse i de gamle Lavsprotokollers rige Indhold.

Peter Riismøller og Hakon Spliid: Fra Svendekro og Lavshus. Det Schönbergske Forlag, 1940.

En nyttig lille Bog, der er tænkt som en kort Ledetraad gennem vore Museers Samlinger af Lavsgenstande. Museumsinspektør Peter Riismøller, Aalborg, giver gennem Bogens Tekst et livfuldt Rids af de vigtigste Lavsforhold og Lavsskikke, specielt hvad der knytter sig til de forskellige Lavsgenstande, som Tegneren Hakon Spliid i rigt Maal har udstyret Bogen med Tegninger af. Teksten er fyldt med en Mængde karakteristiske Eksempler paa, hvorledes Lavslivet har udfoldet sig herhjemme gennem Tiderne. Talrige Citater fra Lavsskraaer og Lavsprotokoller levendegør Skildringen, saa den bliver en alt andet end tør Oprensning af Kendsgerninger. Bogen er en værdifuld Hjælp for enhver, der uden

større Forstudier vil have et godt Udbytte af et Besøg i Museernes Rum med Lavssager.

Halkjær Kristensen.

Jysk Jærn.

Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. 122 sider. 5. række. IV² bind. 2. hefte af »Jyske Samlinger«, 1940.

Det er nu en snes år siden, at forfatteren fandt de første jærngruber og foretog de første undersøgelser i den anledning. Fire år senere kom Niels Nielsens doktorafhandling: Studier over jærnproduktionen i Jylland. Måske sinkede denne bog Rasmus Mortensen noget, her var jo sagt om ikke alt så dog meget, og det var først da han og undertegnede i efteråret 1930 drog på jagt efter Vardeegnens jærngruber, at vi forstod her var endnu meget at gøre. Disse mange *enkeltgruber*, oftest dog i grupper, på markerne langs alle Sneum og Varde ås bistrømme (over 100 ialt blev undersøgt), det var noget helt nyt. Det er ikke for meget sagt i betragtning af jærnets betydning, at da det gennem artiklerne i »Fra Ribe amt« 1931—33 om disse undersøgelser i forbindelse med Niels Nielsens bog blev klargjort, at vi har klaret os med dansk jærn i 2000 år, da blev der skrevet et nyt stykke Danmarks-historie.

Disse nye og mærkelige iagttagelser gav mod og lyst til at fortsætte. Med nogen offentlig understøttelse har Rasmus Mortensen siden udstrakt sine undersøgelser til så at sige hele Jylland. Hans bog viser, at han heller ikke har forsømt at studere den literatur om den ældre jærnudvinding, der næsten samtidig — omkring 1930 — er kommen i vore nabolande: England, Norge, Sverrig, Finland, ligesom også ældre literatur og arkivalier her i landet.

Meget har han da også at fortælle os, og nyt og interessant er det meste. Om *råstoffet*, myremalmen, som den dag i dag ligger i overdådige mængder hvor det altid har ligget. Der er på Vardeegnen hele marker, som er næsten udyrkelige på grund af disse malmlag. Heller ikke er deres jærnindhold helt ringe, meget forskellig ganske vist, men vi har megen malm, der indeholder 40—50 % jærn. Vi venter altsaa kun på de praktiske metoder for at vi atter kan jærnforsyne os selv. — Om *Trækullene*, der er brugt til udvindingen og hvoraf der i enhver grube findes rester, som kan fortælle noget om *skovbestanden* på grubernes tid. Hyppigst er egekullet. Om *fundene*, 148 nævnes ialt, strækkende sig fra Møgeltønder til Hjørring. Endel kendes kun fra mundtlige og skriftlige kilder; forf. synes selv at have set og undersøgt godt 100, deraf 34—35 på Vardeegnen. De fleste er grubefund eller

fund af løse slagger på arbejdsstedet, men ikke få findes spredt her og der, navnlig er fundet af store slaggestykker meget hyppige i *kirkegårdsdiger*. (Jfr. »Fra Ribe amt« 1933, s. 34).

De forholdsvis få gange man finder potteskår i gruberne kan man få lidt at vide om *tiden*. Nogle af Vardeegnens jærngruber er fra meget tidlig jernalder, andre fra folkevandringstid og senere. Formentlig er det skovens aftagen, der har forlagt virksomheden til midtjyllands skovrigere egne, hvor den findes til omkring 1600. — Det spørgsmål ligger nu nær, som forf. også stiller, hvor jyderne så tidlig (ialfald 400 f. Chr.) har lært at udsmelte jern. En eftersøgning efter en *sydlig indvandningsvej*, som vi foretog i 1933, førte ikke til noget resultat, og muligvis er forf.s slutning rigtig, at jyderne har lært kunsten i *det sydøstlige England*, hvor der meget tidlig var jærnvirksomhed. Da meget tyder på en forbindelse med Vardeegnen, så vilde dette kunne forklare de mange forekomster her, der er så betydelige og talrige, at det for Danmarks vedkommende måske kan anses for *hovedudgangspunktet*.

Vil man derimod søge en forklaring af de gamle jærnsmedes *fremgangsmåde* da siger alle disse fund desværre ikke meget, og det bliver vel næppe nogensinde anderledes. Forf. kommer her ud for det, som undertiden sker: at ville bevise og forklare for meget. Som grundlag for en så detaljeret opstilling af en række »ovntyper« (s. 172—84), svarende til — 4 ell. 5 — forskellige trin i jærnets behandling, som forfatterens, kan fundstoffet ikke bruges. Niels Nielsen har her været forsigtigere, og sandsynligvis har han ret i, at de lerforede ovne er en senere forekomst (måske dog tidligere (folkevandringstid?) end af ham antaget). Det synes mig, at Rasmus Mortensen har draget altfor vidtgående slutninger af de rester af »ovne«, som vi fandt i Snorup (v. Tistrup) og andre steder. Også den svenske beskrivelse, som anføres s. 188—91, går nærmest imod Mortensens teorier, idet den kun kender til to behandlinger af malmen, og den er dog så sen som fra 1835.

Hvis man vil forsøge at komme tilbunds i de uløste spørgsmål her, så er der vel ikke anden udvej end den, som anmelderen har foreslået (»Fra Ribe amt« 1932, s. 30): at forsøge at gøre de gamle jærnbrændere kunsten efter. En indledning til en sådan reel undersøgelse blev foretaget i 1932, idet fabrikant Hess i Vejle viste sagen den interesse at lade foretage og bekoste smelteprøver, kemiske analyser og mikrofotografering af tyndtslebne slaggeplader. En kort redegørelse for disse undersøgelser, som Mortensen også ordret citerer, s. 169—71 (uden dog at nævne kilden), står i »Fra Ribe amt« s. 29, 1932.

Afhandlingen vil læses med megen interesse og udbytte. Den må for fremtiden anføres ved siden af Niels Nielsens bog som den betydeligste redegørelse vi har for vor gamle jærnvinding.

Søren Alkær sig.

Hedens Kulturhistorie.

Hugo Matthiessen: Den sorte Jyde. Gyldendal, 1939.

Titlen gælder, siger forfatteren, »både lynglandet og dets befolkning«. Mere direkte fortæller undertitlen: »Tværsnit af hedens kulturhistorie« om bogens mål og hensigt.

Det er ret en bog for dem, læg eller lærd, som gerne vil forstå en sag *inde fra og ud fra dens egne forudsætninger*, sådan som de nyere historikere vil det og søger at lære deres læsere det samme. Det må ligefrem undre en — når nu et hedens barn som undertegnede skal sige et par ord om bogen — at et østjysk bymenneske formår at sige så meget rigtigt og rammende om heden og dens befolkning. Jeg forstår nok, at forudgående arbejder som »hærvejen« og »Viborgveje« (med det store og mangfoldige kildestof) i høj grad har hjulpet forfatteren til at blive hjemme på heden; men studier alene har ikke kunnet gøre det. Jeg fornemmer i linjerne og mellem linjerne et muntert, venligt og forstående *sind* overfor de ejendommelige og for ham dog fra først af fremmedartede folk, han her skal fortælle om. Og dette er, ialfald når det gælder mennesker, lige så vigtigt som alle studier.

Også forf.'s frodige sprog er en stor hjælp til at få sagt, hvad han vil. »Sådden som han ka fo'et så'e, de æ så sær groww«, vilde en lyngjyde sige. Det svarer omtrent til det krav, som en af vore historikere for et par år siden stillede, at en historiker skal ikke være fotograf, men kunstner. »Og lyngen fik på denne vis ikke alene alt indrettet efter sin personlige smag, men afspærret omgivelserne for andre planter og vanskeliggjort Træernes indtrængning«, står der s. 24; og meget malende er også den følgende skildring af bogen, der i sin »utalsomhed« ikke kan finde sig i andre træer, og som alligevel ikke er nær så dygtig til at kæmpe med lyngen som egen var, og som derved har bidraget til lyngens endelige sejr. Så mens man nu regner, at der engang har groet skov over det hele, og at der endnu for 1000 år siden stod mægtige egeskove i Vestjylland, så dækkede heden omkring 1800, da den nåede højdepunktet, $\frac{2}{3}$ af Jylland.

Men da havde befolkningen forlængst tilpasset sig til heden, både i sind og næringsveje, så man var blevet afhængig af den og derfor, da andre tider oprandt, konservativt holdt fast på den. Det er egentlig om denne tilpasning og afhængighed, at bogen

handler. Var heden for knap mod sine børn — thi lyngen var i sandhed ingen kulturplante — så lærte man sig at tage den nytte af den man kunde: En væsentlig del af *byggematerialet* var lyng og lyngtørv, det samme kunde give *varme*, ikke blot på arnen, men også til pottebrænding, kalkbrænding m. m., ligesom lyng og lyngtørv blev solgt i mængde. Også *hosebindingen* var afhængig af heden, der gav plads og næring til fårene.

Altså: Da heden ikke duede til agerbrug, bl. a. fordi mergel som oftest ikke kunde skaffes, så blev den brugt til støtte for alle disse bierhverv, men derved blev hedebonden knyttet så fast til disse sysler, at de næsten blev hans *hovederhverv*, skøndt de havde lidet eller intet med bondebrug at gøre, og han blev så stærkt præget af denne »afsporing«, at da tiden kom at kampen med heden kunde tages op, da var han meget lidt villig til forsøget.

Men forf. giver sine grunde for, at det var således. S. 78—82 kan læses den smukkeste karakteristik af hedebonden og hans samhørighed med den natur, hvori han var vokset op, af hans tunge alvor overfor både døden og livet. *Søren Alkærsig.*

Graabrødre Hospital i Odense.

Svend Larsen: Graabrødre Hospital og Kloster i Odense. Et Bidrag til den sociale Forsorgs Historie. Munksgaard, 1939.

Den sociale Forsorg er et af de Omraader, hvor Nutiden adskiller sig stærkest fra Fortiden. Her er et Punkt, hvor en Sammenligning med Fortiden uden Modsigelse vil vise, at der er sket uhyre Fremskridt. Fra Samfundets Side har den Hjælp, som er ydet Mennesker, der paa Grund af kroniske Sygdomme, Arbejdsudygtighed o. a. ikke var i Stand til at klare sig selv, været betragtet som en Naade, og den har lige til vore Dages veludviklede Sociallovgivning været af utilstrækkeligt Omfang. I Middelalderen var Kirken Bærer af den sociale Forsorg i Danmark, efter Reformationens Indførelse i 1536 blev det Staten. Desværre er vor Viden om, under hvilke Former den er blevet øvet temmelig brudstykkeagtig. Derfor maa Fremkomsten af Museumsinspektør *Svend Larsens* store Bog om *Graabrødre Hospital og Kloster i Odense* hilses med Glæde.

Ved flittige Arkivstudier har Forfatteren fremdraget og udnyttet et stort Materiale af Dokumenter, der indgaaende belyser den Hjælp, som Institutionen Graabrødre Hospital — en Omdannelse fra 1539 af Graabrødrenes Kloster fra 1279 — har ydet syge og fattige Mennesker fra hele Fyn, indtil den i 1870 fik en ny Opgave, som den stadig løser: at være et Hjem for værdigt trængende af Middelstanden. Bogen fortæller — ofte med Doku-

menternes egne Ord eller med deres ingenlunde tørre Tal — Klosterets og Hospitalets Udvikling gennem de skiftende Tider. Man faar et gribende og levende Billede af de elendige Forhold, hvorunder »Lemmerne« har tilbragt deres Liv, og af hvad Slags »Lemmer« Hospitalet har huset, en mærkelig Blanding af syge og raske, sindssyge og gamle, Mænd og Kvinder. Forfatteren giver sig imidlertid ikke blot Tid til udførligt at skildre selve Hjælpen til og Behandlingen af »Lemmerne« — Bogens værdifuldste Afsnit — men ogsaa til at dvæle ved Klosterets Økonomi, som var baseret paa en udstrakt Godsbesiddelse, der i 19. Aarh. kapitaliseredes. Store Afsnit af Bogen bliver derfor en Skildring af »Hospitalbøndernes« Kaar, der i sig selv er interessant, men i Virkeligheden falder uden for det, der er Hovedopgaven. — Det værdifulde Arkivmateriale, som foreligger om Bøndernes Forhold til Klosteret, kunde uden Tvivl udnyttes i langt højere Grad, end Forfatteren har kunnet gøre det i denne Bog. Derfor faar den Fremstilling, der gives heraf, i nogen Grad Tilfældighedens Præg, og dette afhjælpes ikke ved Forfatterens Forsøg paa gennem de meddelte Oplysninger at tegne et Billede af Bondestandens Kaar i Danmark i Almindelighed. Materialet er for spinkelt til, at man herudaf kan drage generelle Slutninger. At Kapitlerne om Bønderne er Bogens svageste, fremgaar dels af de tvivlsomme Slutninger, Forfatteren fremsætter som almindelig Karakteristik, dels af forskellige urigtige Oplysninger, som rundt om meddeles. Eksempelvis kan anføres, at Førlovspenge (S. 75) betales for Afførsel af Gods, Ejendele, ikke for Personen, og at et Skovstempel (S. 79) ikke anvendtes til at udvise Træer med, men til at mærke Stubbe med, for at man kunde sikre sig, at ingen uberettiget fældede Træer.

Jævnside med Skildringen af »Lemmernes« og »Hospitalbøndernes« Forhold giver Bogen ogsaa interessante Bidrag til Belysning af de Mænd, der gennem Tiderne har ledet Klosteret — saaledes Kingo, hvis gribende Digt om »De Fattiges udi Odense Hospital« sættes paa sin rette Baggrund, og den ejendommelige Stiftamtmand Buchwald, der fik gennemtrumfet en Ombygning og Omorganisering af Hospitalet i 1790'erne. Ogsaa til Odense Bys Historie yder Bogen nye Oplysninger. — Til Personregisteret burde have været føjet et Stedregister.

De anførte Indvendinger er dog mindre væsentlige i Forhold til den Kendsgerning, at Bogen om Graabrodre Hospital, der fremtræder i stateligt Udstyr med et rigt Billedmateriale, paa værdifuld Maade har beriget vor Viden om en vigtig Side af Danmarks Historie, som hidtil kun i ringe Grad er opdyrket.

Johs. Lomholt-Thomsen.

Litteratur om Danmarks Forhistorie 1939—40.

Med Storværket »Danmarks Oldtid« har *Johannes Brøndsted* gjort Status op for vor Viden om Danmarks Forhistorie. Status er maaske ikke det helt rigtige Ord, thi dette Arbejde er ikke blot en af de Sammenfatninger, hvormed den snævre Fagvidenskab med Mellemrum vender sig mod en videre Læsekreds, men det indeholder tillige saa store Mængder af primært Materiale, at det paa talrige Omraader vil staa som et Kildeskrift af første Rang.

Værket selv er sikkert de fleste af dette Tidsskrifts Læsere bekendt, enten direkte eller gennem de talrige Anmeldelser i baade Presse og Faglitteratur. Et Par af den sidste Art, Steder, hvor forende nordiske Arkæologer giver os deres Indtryk af det, kan der dog maaske være Grund til at nævne; først og fremmest C. A. Nordmans livfulde Skildring af »Boken om Danmarks stenålder« i *Tilskueren* (Februar 1939), dernæst Sune Lindqvist's Artikel i *Ymer* 1939 om det samme Bind og endelig J-E. Forssanders Anmeldelse af Bronzealderen, ligeledes i *Tilskueren* (»Dansk och europeisk bronsålder«, Juni 1939).

Men den arkæologiske Forskning standser ikke ved et saadant Samlingsværk; den arbejder støt og roligt videre. Hvorledes dette i de to sidste Aar har givet sig Udtryk i Litteraturen, hvilke Problemer, der i den Tid har været rejst og diskuteret, og hvilke betydningsfulde nye Fund, der er fremlagt, skal i de følgende Linier behandles oversigtsmæssigt. Selv om enkelte Bronzealder- og Jernalderarbejder allerede er indgaaet i »Danmarks Oldtid«, bliver det dog hovedsagelig en Omtale af, hvad der er fremkommet siden Udgivelsen af denne Bog.

Interessen har i den forløbne Tid absolut samlet sig om Ældre Stenalder, der jo allerede i en Aarrække har hørt til Forgrundsemnerne inden for dansk Arkæologi, og som efter alt at dømme heller ikke vil komme til at spille nogen ringe Rolle i de kommende Aar. Særlig har Undersøgelserne drejet sig om Ertebøllekulturen; gennem to saa godt som samtidige Arbejder, *Therkel Mathiassen*, »Havnelev-Strandegaard« i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1940 og *C. J. Becker*, »En Stenalderboplads paa Ordrup Næs i Nordvestsjælland«, i samme Tidsskrift 1939, er det godtgjort, at denne primitive Jæger- og Fiskerkultur i lang Tid — sandsynligvis adskillige Aarhundreder — har levet samtidig med og i de samme Egne som den Yngre Stenalders højere-staaende Agerbrugskulturer. Tilsyneladende er det et Resultat, der kun daarligt kan forliges med, hvad der blev vundet ved de

sidste store Undersøgelser af Køkkenmøddingerne, som under *Sophus Müllers* Ledelse blev iværksat for godt 40 Aar siden, og som ved Aarhundredskiftet blev fremlagt i det store Værk »Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark«. Her skulde een Gang for alle sættes Punktum for den nu klassiske Strid i Worsaaes og Steenstrups Dage om Stenalderens Tvedeling, en Strid, som med visse Mellemrum udkæmpedes gennem hele sidste Halvdel af forrige Aarhundrede. Og her blev det som et Hovedresultat klarlagt, at Ertebøllekulturen, som den var repræsenteret i de egentlige Køkkenmøddinger, i Tid laa forud for Yngre Stenalder og fremviste en langt primitivere Kultur end denne. Og man maa stadig erkende, at med det Materiale, der dengang stod til Raadighed, vilde nogen anden Slutning ikke have været videnskabelig forsvarlig.

Det var fra naturvidenskabelig Side, Begyndelsen til en ændret Opfattelse blev gjort, saaledes som det er skildret i *Therkel Mathiassens* korte, men udmærkede og klare Oversigt »Ældre Stenalderens Problemer«, trykt i dette Tidsskrift (Bind XII). Nu er Arkæologien imidlertid kommet med. I Arbejdet om Havnelev og Strandegaard gennemgaar samme Forfatter to sydøstsjællandske Bopladsfund, der ganske vist begge er indført i Litteraturen, men som ved senere Undersøgelser har givet nyt og værdifuldt Materiale. Begge Pladser er omtrent samtidige og ligger kun med 18 km's Afstand, saaledes at man har Lov til direkte at sammenstille dem. Strandegaard-Fundet tilhører Ertebøllekulturen, og de fundne Knogler vidner om, at Jagt og Fiskeri har spillet en meget stor Rolle for Beboerne. Men mellem Sagerne er der fremkommet forskellige Lerkarskaar og Stumper af Redskaber, der tilhører Agerbrugskulturen, ligesom der blandt Dyrelævningerne er truffet Ben af tamme Okser. Disse Kulturrester er tydeligvis fremmede i hele Milieuet, og da Fundforholdene viser, at de maa være samtidige med det øvrige Fund, kan man bruge dem til at datere dette til Dyssetid, Yngre Stenalderes første store Periode.

Interessant er Sammenligningen med det som nævnt næsten jævnaldrende Fund fra Havnelev. Beboerne her har været Agerdyrkere; i deres Lerkar er fundet Aftryk af Byg og Hvede, og blandt Affaldslagenes Knogler dominerer Rester af tamme Okser, Svin og Faar. Deres vigtigste Redskab har været den slebne, tyndnakkede Flintøkse; Skiveøkser forekommer dog ogsaa, men i en mærkelig daarlig Udførelse, der viser, at Flinttilhugningen hos disse kulturelt højerestaaende Folk har været betydelig ringere end hos Strandegaards Jægere og Fiskere. Dette Træk viser sig

dog ikke blot ved Økserne, men ved hele Rækken af Redskaber, fra de lettest tildannede til de mere komplicerede. I det hele er Redskabsteknikken hos Stenalderfolk af den største Betydning; thi her kan Slægtskab eller etnisk Ulighed mellem forskellige Grupper aflæses med stor Sikkerhed.

Efter at have stillet Havnelev og Strandegaard over for hinanden, gennemgaar Mathiassen de øvrige Bopladsfund, som paa en eller anden Maade kan dateres til Dyssetid. Og det viser sig, at de naturligt falder i to Grupper, der kan knyttes henholdsvis til det ene eller det andet af de lige nævnte Fund. Blandt de første, Ertebølle-Bopladserne, lægger man særlig Mærke til flere Fund, som tidligere ansaas for betydeligt ældre, f. Eks. Langø-Skaldyngen. Dog maa det bemærkes, at flere af Fundene ikke i deres Helhed kan henføres til Dyssetid, saaledes de to jyske Dynger Bjørnsholm og Ertebølle selv. Vel er her fundet Dyssetids Oldsager, men kun i de øverste Lag og paa en saadan Maade, at man snarest er tilbøjelig til at tænke sig, at Bopladserne efter en vis, og sikkert ret lang Tids Forløb atter er blevet befolket.

Den anden Gruppe Bopladser tilhører Megalitikulturen, den nye Agerbrugskultur. Her kan findes Indslag fra Ertebøllekulturen, men kun sjældent, og i det hele viser det sig, at Forskellen mellem de to Grupper er lige saa stor som mellem Havnelev og Strandegaard.

Til Mathiassens Undersøgelser kan umiddelbart knyttes Arbejdet om Bopladsen paa Ordrup Næs. Pladsen her har været benyttet paa to forskellige Tidspunkter, begge Gange af Ertebøllefolk, og begge Gange i Yngre Stenalder. Særlig den ældste Bebyggelse viser ren og typisk Ertebøllekultur, men ved enkelte fremmede Sager, der er indblandede, vel at mærke paa en saadan Maade, at de maa anses for samtidige med det øvrige Fund, kan man fastlægge dens Tid til ældre Jættestuetid, Perioden efter Dyssetid. Næste Gang, Stedet er beboet af Jæger- og Fiskerfolk, synes endda først at ligge ved Slutningen af Stenalderen. Og samtidig har man i Egnen, kun faa Kilometer borte, Spor af Agerbrugskulturen, baade i Form af Grave og Boplads. Her maa de to Kulturer altsaa have eksisteret Side om Side paa et Tidspunkt, der ligger adskillige Aar efter Dyssetid.

I denne Forbindelse har ogsaa et Par nye svenske Arbejder betydelig Interesse. Først *Oskar Lidéns* omfangsrige Studier over Stenalderbopladser ved Jonstorp i Nordvestskaane (»Sydsvensk stenålder, belyst av fynden på boplatserna i Jonstorp« I—II. Lund 1938 og 40). Fra disse Pladser stammer et overordentligt rigt Fundstof, som viser, at Stedet først har været beboet af Erte-

bøllekulturens Folk, som derefter — muligvis efter nogen Tids Forløb — afløses af Agerbrugsfolk, karakteriserede af den saakaldte grubekeramiske Kultur, som i mange Henseender ligner den danske Megalitikultur fra Jættestuetid. Med stor Sandsynlighed har Lidén tolket Fundene saaledes, at Ertebøllekulturen har eksisteret samtidig med Dyssetidens Agerbrugskultur andre Steder i Skaane, og at de gamle Jægere helt forsvinder fra Egnen, som derefter befolkes af et nyt Folk med en ny Kultur.

I 1939 udkom *A. Bagges* og *K. Kjellmarks* store Arbejde over »Stenåldersboplatserna vid Siretorp i Blekinge« (Stockholm 1939). Her skal dette Værks Betydning for svensk Stenalderforskning ikke omtales — skønt den ikke er ringe — men der skal blot peges paa et Forhold, som er af Interesse for vor Ertebøllekultur. Siretorp-Bopladserne viser hovedsagelig to Kulturer, begge sandsynligvis med Agerbrug som det vigtigste Erhverv. Den tidligste kaldes med et ikke særlig heldigt Navn den snorekeramiske (efter den udbredte Anvendelse af Snoreindtryk til Lerkardekoration), og den yngste staar den ovenfor nævnte grubekeramiske Kultur fra Skaane meget nær og bærer ogsaa samme Betegnelse. Hvad der særlig interesserer os, er at der paa en af disse Bopladsere er fundet en Række Kulturlag over hinanden, adskilt ved fundtomme Sandlag. Det nederste og naturligvis ældste tilhører den snorekeramiske Kultur, men i det næste Lag findes der Ertebøllekultur og i Laget herover atter den tidlige Agerbrugskultur. Med andre Ord, ogsaa her har Ertebøllekulturen levet Side om Side med en mere fremskreden Kultur, uden at de tilsyneladende har paavirket hinanden synderligt.

Disse Forhold er omtalt saa udførligt, fordi de ikke blot er Bidrag til Udforskningen af Oldsagtyper og deres Fordeling, men fordi de ogsaa er af Betydning for Studiet af selve Kulturforholdene. Vi synes nu i Stand til at fastslaa, at Ertebøllekulturen ikke i egentlig Forstand afløses af den Yngre Stenalder Agerbrugskulturer, men at vi maa forestille os, at de gamle Jæger- og Fiskerfolk saa temmelig uforstyrret fortsætter deres Tilværelse i de selv samme Egne som de nye Agerbrugsfolk. Et lignende Forhold blev for kun faa Aar siden klarlagt af *Therkel Mathiassen* i det store Arbejde om Gudenaakulturen (Aarbøger f. nord. Oldk. 1937); her blev det vist, at denne Kulturs Folk maa have strejft om ved de jyske Aaer og Indsøer, samtidig med at Ertebøllefolkene har taget Kystegnene i Besiddelse. Og fra ældre Tid er det kendt, at Enkeltgravfolk og Megalitfolk samtidig, d. v. s. i Jættestuetid, har befolket hver sine Dele af Jylland. Men i disse to Tilfælde er der Tale om Folk med beslægtede eller identiske Erhverv, medens

Ertebølle- og Megalitfolk jo har en vidt forskellig Levevis. Det synes at være et frugtbart Princip, der i de senere Aar har gjort sig gældende inden for dansk Stenalderforskning, at man ikke saa meget betragter de enkelte Kulturer som liggende paa en Linie, hvor den ene afløser den anden, men snarere som en Gruppe, hvis enkelte Dele kan være samtidige og parallelløbende. Paa den Maade faar man et langt mere forstaaeligt og tilfredsstillende Billede af hele Kulturudviklingen, selv om det i Realiteten bliver mere kompliceret.

Paa den Vis bliver det ogsaa lettere at forestille sig, at nye Kulturgrupper er blevet indført med nye Folk. Dansk Forskning har som Hovedregel næret en vis Reservation, ja til Tider næsten en Rædsel over for Tanken om gentagne Nyindvandringer i Løbet af Oldtiden. Saaledes ogsaa med de første Agerbrugere; det var Landets gamle Befolkning, som efterhaanden lærte sig de nye Ting. Dog antager *Brøndsted* allerede i »Danmarks Oldtid«, at der i dette Tilfælde kan være Tale om et nyt Folk, der gruppevis med deres Dyr og Udsæd nærmede sig Landet fra Syd eller Sydøst, men paa Grund af Materialets spinkle Karakter bliver det kun fremsat som en Formodning. Mathiassens nye Arbejde giver Beviser for, at denne Antagelse sandsynligvis er den rigtige Forklaring, og man kan derfor nu med større Sikkerhed tale om de nye Folk, som for over 4000 Aar siden bragte vore vigtigste Erhverv til Landet.

Inden for Ældre Stenalder er der imidlertid ogsaa fremkommet andet af Interesse end det, der berører Spørgsmaalet om Forholdet mellem Ældre og Yngre Stenalders Folk. Saaledes skriver *C. L. Vebæk* om en jysk Boplads (»Bøllund, en Boplads fra den ældre Stenalder i Vestjylland«, i de unge Arkæologers Festskrift til *J. Brøndsted*: »Fra Danmarks Ungtid«); Pladsen rangerer blandt de ældste her i Landet og viser nært Slægtskab med det store Fund fra Klosterlund ved Silkeborg, der undersøgte for faa Aar siden, og som viste Gudenaakulturen i dens hidtil ældste og mest primitive Form. Tidsmæssigt er Bøllund dog lidt senere end dette, og i Detaillerne viser det ogsaa en Række Redskabsformer, som mere peger i Retning af den typiske Gudenaakultur.

Ogsaa Spørgsmaalet om denne Tids Boliger er blevet berørt, i det ovenfor omtalte Arbejde om Ertebøllebopladsen paa Ordrup Næs. Medens der rundt om i Europa inden for beslægtede Ældre Stenalders Kulturer flere Gange er blevet paavist simple, primitive Hytter, er det hidtil ikke lykkedes at finde saadanne Spor herhjemme. Paa Ordrup Næs blev det imidlertid nogle Gange iagt-

taget, at der omkring Ildstederne fandtes Kredse af hovedstore og lidt større Sten, der muligvis har været anvendt til at holde en Teldug eller en Læskærm fast langs Jorden. Hvor svage disse Spor end er, giver de dog en Antydning af, at Ertebøllekulturen har kendt samme lette, primitive Telte eller Hytter, som er fundet inden for beslægtede Jæger- og Fiskerkulturer.

Den Yngre Stenalder har ogsaa været Emne for et Antal Arbejder, omend de fleste er af beskednere Format. Allerede den af Mathiassen ovenfor omtalte Afhandling om Havnelev og Strandegaard behandler jo Bopladserne fra den første Del af Perioden, Dyssetid. Et Bidrag til samme Tids Gravskik er *K. Thorvildsens »Jordgraven fra Volling«* (Fra Danmarks Ungtid), hvori et nyt Fund fra Salling fremlægges. Graven er en saakaldt Jordgrav, d. v. s. et simpelt Anlæg under en lav Høj og uden de store Sten, som ellers giver Tidens Grave deres Særpræg. Gravgodset er i det omtalte Tilfælde usædvanligt rigt og bestaar af ikke færre end 12 smukt ornamenterede Lerkar.

Spørgsmaalet, hvorfra den nye Agerbrugskultur kom, hører endnu til de omstridte. I »Danmarks Oldtid« er Brøndsted nærmest tilbøjelig til at se mod Sydøst, medens Mathiassen finder, at flere Træk snarest peger mod Vesteuropa, saaledes som bl. a. Sophus Müller tidligere har understreget det. Et nyt Bidrag til dette Problem er *P. V. Glob's* Arbejde »Der Einfluss der handkeramischen Kultur in Dänemark« (*Acta Archaeologica*, Vol. X). Der bliver her gjort Forsøg paa at trække nogle faste Forbindelseslinier mellem danske Fund og den store, tidlig-neolitiske Kulturkreds i Mellemeuropa, som kaldes den baandkeramiske, for herigennem at støtte den Tanke, at de første danske Agerbrugere kom fra disse Kanter. Vigtigst er Fremlæggelsen af nogle ejendommelige skæve, gennemborede Stenøkser, der under Navn af Skolæstøkser er velkendt inden for den nævnte Kulturkreds, men som ingen tidligere har gjort opmærksom paa herhjemme; de er dog meget sjældne og uden Tvivl indførte her til Landet. Glob tyder dem som Plovskær, en interessant, men maaske ikke helt holdbar Formodning. Ogsaa andre Forbindelsespunkter mellem dansk og baandkeramisk Fundstof drages frem, men Materialet er spinklere, og navnlig synes det at være vanskeligt at finde Ting netop inden for den ældste danske Agerbrugskultur, som sikkert peger mod den baandkeramiske Kreds. Spørgsmaalet om Dyssetids-Kulturens Oprindelse synes stadig at være aabent.

Derimod gør samme Forfatter i et andet Arbejde med fuld Ret opmærksom paa en Kulturstrømning, som fra Elb-Egnene i Midt-

tyskland naar Danmark i ældre Jættestuetid, altsaa Perioden efter Dyssetid. I en særdeles levende Skildring: »Korshøj. En Dobbeltjættestue ved Ubby i Vestsjælland« (Fra Danmarks Ungtid) gøres der Rede for Fundet og dets ikke helt kedelige Historie. Særlig er en Række velbevarede Lerkar værd at lægge Mærke til; det er da ogsaa dem, som ved deres Slægtskab med den saakaldte Walternienburg-Keramik i Middtyskland danner Grundlaget for de omtalte Kulturforbindelser. I endnu flere Fund kan den særlige Stil, som er typisk for den, ligeledes paavises, men om den er Udtryk for mere end en almindelig Kulturmeddelelse, er det i Øjeblikket svært at overse.

Om et andet sjællandsk Jættestuefund skriver *K. Thorvildsen* i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1939 (»Dobbeltjættestuen paa Kyndeløse Mark«). Fundet er stort og rigt, særlig paa Smykker af Rav og Ben; i det hele hører det til de bedste, der kendes. Tilmed ledsages Beskrivelsen af nogle fortrinlige Udgravningsbilleder.

I Forbindelse med denne Tids Grave er der Grund til at gøre opmærksom paa en morsom lagttagelse, som *J. Raben* skildrer i Sønderjydske Maanedsskrift (September 1940, »Dyssestuer paa Als«). Det drejer sig om Dyssekamre, der ved en senere Lejlighed, sikkert i Jættestuetid, er bygget om. Oftest er det foregaaet ved at flytte den ene af Kamrets Endesten til Side og derpaa tilføje en Række nye Sten, i Reglen ikke af samme Størrelse som de oprindelige. Hidtil er noget lignende ikke set ved andre danske Dysser. Hvad der ligger bag Idéen, synes klart nok. Jættestuetidens Mode krævede større og anseeligere Grave, og de gamle Dyssekamre, som jo fortsat var i Brug, maa derfor ofte have forekommet Jættestuefolket saa trange, at de har forsøgt at bøde herpaa.

At det netop er disse Folk, der har bygget om paa de nævnte Dysser, viser et af Fundene; i et Langdyssekammer ved Brandsbøl paa Als fandtes nemlig et Par karakteristiske Oldsager, som maa henføres til dem. Og ganske morsomt synes man ogsaa at kende de samme Folks Boplads. Kun ca. 1 Kilometer derfra ligger nemlig i Bundsø en eller rettere to store Bopladser, der har været kendt gennem adskillige Aar, og som nu er blevet udførligt behandlet af *Therkel Mathiassen, K. Jessen* og *M. Degerbøl* (»Bundsø, en Yngre Stenalders Boplads paa Als«. Aarbøger f. nord. Oldk. 1939). Pladserne stammer fra Jættestuetid; ved det rige Fundstof danner de et udmærket Supplement dels til de ovenfor nævnte Bopladser fra Dyssetid og dels til de jævngamle langelandske Fund, som er velkendte gennem Jens Winthers Ud-

gravninger og Publikationer. Hvad der har særlig Værdi i Bundsø-Fundet, er Dyreknogler og Rester af dyrkede Planter. Begge Dele er nemlig fundet i saa stor og afvekslende Mængde, at man faar et langt fyldigere Billede af disse gamle Bønders daglige Liv, end noget andet Fund hidtil har kunnet give os. Ganske som Tilfældet var paa Megalitikulturens ældre Bopladser, grupperet omkring Havnelev-Fundet, ser vi her, at Jagt og Fiskeri ikke har spillet nogen nævneværdig Rolle for Beboerne. De har derimod levet af, hvad deres Husdyr, Okse, Svin og Faar kunde frembringe, og hvad de kunde faa ud af deres Marker, som de hvert Aar tilsaaede med Hvede og Byg.

Om Enkeltgravkulturerne, Jyllands og Øernes, er der kun kommet lidt nyt frem. Om den jyske er der egentlig kun at melde om en kortfattet Fremlæggelse af nogle nye Gravfund fra Himmerland (*S. Vestergaard Nielsen* i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1939), og om den ødanske er der ogsaa kun kommet et enkelt Arbejde (*C. J. Becker*, »Nogle nye Oldsagformer, tilhørende den ødanske Enkeltgravkultur«. *Fra Danmarks Ungtid*). Som Titlen antyder, behandles her et Par nye Typer, bl. a. nogle mærkelige, slebne Tværpilespidser, som man ikke tidligere har lagt Mærke til herhjemme.

Endelig er der Grund til at gøre opmærksom paa nogle smaa, primitive Økser af Skifer, der særlig kendes fra Nordjylland, og som *P. V. Glob* behandler (»Norske Skiferøkser i danske Fund«, *Aarbøger f. nord. Oldk.* 1939). Det er Stykker, der er blevet indført fra vort nordlige Naboland, maaske mere som Kuriositeter end som virkelige Brugsredskaber, da de hjemlige Flintøkser i enhver Henseende var langt bedre. Men de giver en Antydning af den vidt drevne Vareudveksling i Yngre Stenalder; i det hele maa man ikke forestille sig Landet som en isoleret Afkrog i denne Tid. Til alle Sider, men navnlig vest- og sydpaa, har Forbindelseslinierne gaaet, og fra mange Kanter er nye Idéer og Paavirkninger strømmet ind over vore Kyster.

En central Stilling inden for Litteraturen om Bronzealderen indtager *H. C. Broholms* og *Margrethe Halds* fortsatte Studier over Tidens Dragtfund. I 1939 udkom saaledes fra disse Forfatteres Haand og under Medvirken af adskillige andre Fagfolk Publikationen af det berømte Skrydstrup-Fund. Fundet er jo velkendt, og da Værket tilmed er naaet at komme med i »Danmarks Oldtid« og her blevet arbejdet ind i sin rette Sammenhæng, er det vist overflødigt at omtale det nærmere paa dette Sted.

En lettere Oversigt om »Mandsdragten i Bronzealderen« (Fra

Nationalmuseets Arbejdsmark 1940; trykt selvstændigt i Serien »Nationalmuseets gule Bøger«) skyldes ogsaa *H. C. Broholm*. Her er de kendte Dragtfund fra Borum Eshøj, Trindhøj og Muldbjerg. Fund, der hver for sig har givet os en fuldstændig Mandsklædning, stillet sammen med andre, som kun har indeholdt Stumper af Dragterne. Alt i alt er den en kort, klar Skildring af en af de kulturhistorisk vigtigste Fundgrupper fra hele Oldtiden; den er ledsaget af et udmærket Billedmateriale.

Hvis der ikke i den nærmeste Fremtid dukker et nyt Dragtfund op, kan det vist antages, at Publikationen af disse Fund er naaet til en foreløbig Afslutning med de to fornævnte Forfatteres store Værk »Costumes of the Bronze Age in Denmark« (København 1940). Det er i det væsentlige en Sammenarbejdning af »Danske Bronzealders Dragter« (Nordiske Fortidsminder, II, Hefte 5—6) og de nyere, til Dels her nævnte Fremlæggelser af Enkeltfund, men desuden er tilføjet en Oversigt over Kulturen i Ældre Bronzealder i Almindelighed. Bogen, der i første Række henvender sig til et internationalt Publikum, er indholds- og udstyrsmæssigt af en saadan Lødighed, at den gør dansk Videnskab Ære. Vore 3000-aarige Dragtfund har jo ogsaa en Interesse, der strækker sig langt ud over Danmark og Norden.

For dem, der ønsker at følge med i den mere europæisk orienterede Forskning, kan der henvises til en vigtig Artikel af *J.-E. Forssander*, »Europäische Bronzezeit« i Meddelanden från Lunds universitets historiska museum, 1939. Let Kost er den maaske ikke for Uindviede, men som alt, hvad der kommer fra denne Forfatter, værd at stifte Bekendtskab med. Selv om den mest beskæftiger sig med europæiske Forhold, gaar dog Forstaaelsen af Baggrunden for den nordiske Bronzealder gennem den som en rød Traad. Paa to vigtige Punkter sætter Forssander ind, først Grundlaget for Europas ældste Metallid, der delvis endnu er Stenalder her i Landet, og dernæst den italiske Halvøs Betydning for det øvrige Europa gennem Ældre Bronzealder. Paa dette Punkt er der ved at foregaa en Ændring i hele Grundopfattelsen. Medens man tidligere, særlig under Ledelse af Sophus Müller, tillagde Italien en førende Rolle som europæisk Kulturcentrum i denne Tid, er man mere og mere ved at gaa over til at betragte Bronzealderkulturen her som afhængig af de samme mellem-europæiske Centrere, der ogsaa har været af vital Betydning for Nordens senere Kultur. Uden Tvivl lader Fundene de forskellige Steder sig bedst passe ind i en Fortolkning i den sidst anførte Retning, men det maa understreges, at man i høj Grad ser med Forventning hen til Udredningen og Ordningen af det Materiale,

som kan indsamles eller allerede er tilvejebragt i de vigtige mellemeuropæiske Strøg, først og fremmest Ungarn.

Resten af Bronzealderlitteraturen er helliget enkelte Fund eller Fundgrupper. *H. C. Broholm* skriver om en rigt udstyret Ældre Bronzealders Grav fra Gedsted i Rinds Herred («Tre Kvindegrave fra den ældre Bronzealder fra Gjedsted Sogn. Aarb. f. nord. Oldk. 1940), uden Sammenligning det bedste og rigeste Kvindeudstyr, vi hidtil kender fra nogen dansk Grav. Og mærkeligt nok har den ikke været dækket af nogen imponerende Jordhøj, som Hovedreglen jo er i denne Tid, nej, den var blot gravet ned i en gammel Havstok, og saavidt det kunde ses nu, havde den ikke været markeret over Jorden. Nu havde man netop regnet med, at Fladmarksgrave fra Ældre Bronzealder, som meget vel var kendt før, tilhørte en fattigere eller lavere staaende Del af Befolkningen. Men denne Opfattelse maa altsaa revideres.

Tre fynske Fund fra Yngre Bronzealder er ogsaa blevet behandlet. Afd. Apoteker *Helweg Mikkelsen* skriver i Historisk Aarbog for Fyens Stift 1939 om »Sarupfundet, Undersøgelse af en stensat Grav fra Yngre Bronzealder«. Takket være den omhyggelige Behandling af Fundet fremkom her et Eksempel paa, hvor kunstfærdigt denne Tids enkle Brandgrave kan være udstyret; de brændte Ben laa i en Art Kurv af tynde Træplader, der paa Ydersiden var oversmurt med Harpiksmasse; heri var trykket smaa, udskaarne Stykker af hvid Birkebark, saaledes at de dannede en enkel, men smagfuld Mønstring.

To betydelige Fund, et Støbefund og et Votivfund, begge fra Begyndelsen af Yngre Bronzealder, er Emne for *E. Albrechtsens* Artikel i Fynske Aarbøger 1940. Medens det ene, der indeholder en Række smukke Kvindesmykker, har Nyhedens Interesse, er Støbefundet af ældre Dato; alligevel er det kun kendt af de færreste, da det ikke har været publiceret før.

Endelig er der Grund til at lægge Mærke til et Arbejde om nogle ejendommelige Træfælder, der baade her og i Udlandet har været kendt, ofte under Navn af »Odderfælder«. *Holger Rasmussen* tager de tre danske Stykker op til Behandling i Festskriftet Fra Danmarks Ungtid («Dyrefælder fra Bronzealderen») og faar ved Støtte fra naturvidenskabelig Side tidsfæstet dem til Bronzealderen. Gennem Inddragning af forskelligt etnologisk Materiale, hvorved det bl. a. oplyses, at Klappfælder af netop denne Konstruktion har været brugt helt op til vor Tid i Polen, bliver der skabt større Klarhed over deres Anvendelse. Det bliver gjort sandsynligt, at selv større Dyr, som Hjorte o. lign., har kunnet fanges paa denne Maade, idet Fælden blev skjult i de Vandhuller eller

Søer, hvor Dyrene kom for at drikke. Arbejdet er et velkomment Bidrag til vor ikke alt for store Viden om Oldtidens Fangstmetoder.

I Modsætning til Sten- og Bronzealder har Jernalderen kun spillet en ringe Rolle i de sidste to Aars Litteratur; de Emner, der er taget op, har ofte været snævert afgrænsede, og Studiet er derfor kun i Enkeltheder kommet videre. Men ogsaa det har sin Betydning.

Axel Steensberg har øget sin meget fortjenstfulde Række af landbrugshistoriske Arbejder med et nyt om »Brugen af Kortle og Løvkniv i Jernalderen, belyst ved nye Fund« (Aarb. f. nord. Oldk. 1939). Her omtales for første Gang danske Fund af Løvknive. Dette Redskab, som er af stor Betydning for Indsamling af Vinterfoder hos mere primitive og klimatisk vanskeligt stillede Kvægavlere, kendes nu fra to Fund, begge tilhørende Ældre Jernalder. Muligt er det den ved Jernalderens Begyndelse indtrædende Klimaforværring, som bevirker, at det finder Anvendelse ogsaa her.

Ogsaa et Arbejde af *H. Norling-Christensen*, om »Nordiske Glas fra ældre romersk Jernalder« (Fra Danmarks Ungtid), maa ses i en videre Sammenhæng, som et Led i en Række Studier over den romerske og provinsialromerske Import i Ældre Jernalder. Maalet er her et dobbelt, dels at udrede disse Sagers Historie og dels at klarlægge deres Betydning baade for vor Jernalderkultur i Almindelighed og navnlig for dens Kronologi. Den nu foreliggende Afhandling om Glasfundene bringer da ogsaa en Række nye, interessante Oplysninger om disse tiltalende, men desværre saa sjældent forekommende Oldsager.

Fra svensk Side er kommet et anseeligt Værk (*E. Behmer*, *Das zweischneidige Schwert der germanischen Völkerwanderungszeit*, Stockholm 1939), der behandler Sværdets Historie paa germansk Omraade i Tiden 400 til 800 e. Chr. Da et meget betydeligt dansk Fundstof fra de store Mosefund her behandles i Sammenhæng med beslægtet Materiale fra baade Norden og de øvrige germanske Lande, har Bogen selvsagt stor Interesse for os. Dens altovervejende Del optages af en meget udførlig Beskrivelse af en Række Typer, som Forfatteren deler Stoffet i, men som ikke altid synes at være skarpt eller naturligt adskilte. Denne Del ledsages af en Række fortrinlige Tavler med ofte for første Gang publicerede Billeder. I Forbindelse med hver Form gives der en Udredning af dens Tid og Udbredelse samtidig med, at der bliver gjort Forsøg paa at bestemme, hvilken Stamme eller hvilket Folk, den

har været karakteristisk for. Dette sidste synes imidlertid kun i ringe Grad at være lykkedes; det anvendte Bevisstof er alt for svagt og behandles med en Letsindighed, der staar i Modsætning til den omhyggelige deskriptive Del. Ligeledes kommer det alt for stærkt frem, at netop kun Sværdene har interesseret Forfatteren; de er rykket saa fuldstændig ud af deres Sammenhæng med Tidens øvrige Bevæbning, ja hele den materielle Kultur, at Arbejdets Værdi derved svækkes betydeligt.

Ogsaa enkelte Fund er blevet beskrevet i samme Tidsrum; her maa der særlig gøres opmærksom paa to, begge fra Fyn. *M. B. Mackeprang* skriver i *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1940* om Aarslev-Fundet, en rigt udstyret Kvindegrav fra 4. Aarh. e. Chr. Fundet er vel af gammel Dato, men mærkeligt nok har det hidtil kun været omtalt i al Korthed og med utilstrækkelige Billeder, hvad dets pragtfulde Oldsager, særlig Guld- og Sølvsmykkerne, slet ikke har fortjent. Af særlig Interesse er det, at alle Sagerne synes at være af udenlandsk Oprindelse, idet de dels er kommet fra provinsialromerske Værksteder og dels er sydgermanske Efterligninger af romerske Forbilleder.

Langt fattigere udstyret er den store Urnegravplads, som behandles af *E. Albrechtsen* (»Nybøllefundet«, *Fra Danmarks Ungtid*). Men Fundet er typisk i sin Art; de store Urnegravpladser er i Jernalderen lige saa karakteristiske for Fyn som Lerkargravene for Jylland, og der er ikke mindst i de senere Aar gjort et stort Arbejde for at fremdrage samlede Pladser.

Som det sidste, men langt fra ringeste Arbejde kan nævnes *Rasmus Mortensens* Artikel »Jysk Jærn« i *Jyske Samlinger* (5. Række, IV Bind, 2. Hefte 1940). Her er 20 Aars ivrig og flittig Forskning samlet sammen til en overskuelig og letlæselig Behandling af den nu uddøde jyske Jernproduktion. Arbejdet vidner om en god lagttagelsesevne og om indgaaende Kendskab til Stoffet, men fra arkæologisk Side kunde man maaske ønske noget mere udtømmende Beskrivelser og ledsagende Tegninger af de forskellige Fund af de gamle Smedes Efterladenskaber. Dette gælder f. Eks. det vigtige Fund af »regulære« Udsmeltningstrub ved Fogstrup, hvor det er af stor Betydning at faa fastslaaet, om de er samtidige med de af Professor Hatt (*Aarbøger f. nord. Oldk.* 1936) beskrevne Fund. Det synes efter Rasmus Mortensens Undersøgelser, som om det er den samme primitive Teknik, der fra Jernalderens Begyndelse har holdt sig helt ned i Middelalderen. Skønt det ofte vil være vanskeligt at skille de yngre Anlæg ud fra de ældre og ulige interessanter, synes der dog at være Midler til endnu nøjere at faa denne for Forstaaelsen af hele Jernalderens Kulturforhold saa

vigtige Industri klarlagt. Man maa være Forfatteren — og med ham andre lokale Forskere — taknemlig for, at de med saa stor Energi arbejder paa Løsningen af disse Spørgsmaal.

Naar man, som det her er gjort, lader et Par Aars arkæologiske Forskning passere Revue og snart drager eet Punkt frem, snart et andet, alt efter som Problemer og Stof indbyder dertil, kommer man let til at skildre Forhistorien som en Videnskab, hvis Interesse er at stille Stenøkser op i Række, og som betragter Oldsager og Fund for disses egen Skyld. Indtrykket er let forklarligt; netop paa den Maade, med disse Midler arbejder jo Videnskaben. Maalet er et andet; det er Kulturhistorie, Skildringen af Mennesket bag Genstandene og dets Udvikling, ikke Sagernes. I de store, sammenfattende Skildringer kommer dette lettere frem, men man maa ikke glemme, at de bygges op netop af Detailstudiernes ofte kantede og ejendommelige Sten.

C. J. Becker.

Oversigt over historisk-topografisk Litteratur i 1938—39.

Redaktøren har anmodet mig om at fortsætte det Anmelderarbejde, som afdøde Kapt. *Otto Smith* gennem en Aarrække med overlegen Dygtighed varetog har i »Fortid og Nutid«; kun med stor Betænkelighed er jeg gaaet ind paa at gøre et Forsøg. Min Opgave maa vel være at gøre opmærksom paa de Afhandlinger i Aarbøgerne, som efter mit Skøn er af størst Værdi; at omtale dem alle vil være uoverkommeligt og unødvendigt. Hvad de mindre gode eller rent ud slette angaar, da vil jeg ikke forsøge at jævne dem med Jorden i ubarmhjertig Kritik, men i al Stilfærdighed nøjes med et Par Bemærkninger om det, jeg finder uheldigt. De fleste af os skriver jo dog af lykkelig eller ulykkelig Kærlighed til Emnet, enhver redelig Forfatter arbejder efter bedste Evne og med god Vilje. Og naar der alligevel i Aarbøgerne fremkommer Artikler, som hverken Forfatter, Læser eller Redaktion kan være tjent med at faa offentliggjort, bærer vi, der sidder i Redaktionsudvalgene, større Ansvar end Skribenten, da det jo dog maa være vor Opgave at vælge og vrage, kritisere og vejlede, indtil Forfatterens Arbejde bliver en Værdi for vor Aarbog og ikke tilfældigt Fyld.

Aarbøgernes Folkemindestof gaar jeg let hen over, da disse Emner jo anmeldes af *Aug. F. Schmidt*.

Endelig vil jeg omtale enkelte Afhandlinger fra Tidsskrifter og lignende Publikationer samt nogle af de nye Bøger af hist.-top. Indhold. Men her bliver Udvalget let noget tilfældigt, dels fordi

større Værker fortjener en udførligere og kyndigere Anmeldelse, end jeg kan give indenfor de afstukne Rammer, saaledes f. Eks. de mange Købstadshistorier¹⁾, dels fordi ikke alle hist.-top. Bøger kommer os Hænde.

Jeg fortsætter, hvor Otto Smith slap, og denne Oversigt kommer da til at omfatte Litteratur fra 1938 og 39.

I. Amtsaarbøgerne i 1938.

Fra Viborg Amt indledes med en Redegørelse af Sofus Larsen for de sparsomme Kilder til vor Viden om Kongemordet i Finde-rup; støttet paa Folkevisens Beretning søger Forf. at klarlægge saavel Aarsagerne til Mordet paa Kong Erik som selve Dramaets Forløb. I samme Bog fortæller I. P. Lundø elskværdigt om »Gamle Fjandbo-Ansigter fra Vridsted Sogn«, mest vellykket er Skildringen af Pastor A. Winding. Kr. Pedersen gennemgaar en Del Materiale til Ulvenes Historie i Midtjylland og anser det for rimeligt, at Estvadgaard-Ulven 1813 er den sidste danske Ulv; de »Ulve«, der f. Eks. i 1829 og 41 blev dræbt, viste sig at være store halvville Hunde.

Vendsysselske Aarbøger indeholder otte spredte Bidrag til Landsdelens Historie af C. Klitgaard, værdifuldt Stof. I et Til-læg findes Fortsættelsen af P. M. Rørsigs »Skoler, Degne og Skoleholdere i Vendsyssel« og Klitgaards »Herredsfogeder og Tingskri-vere i V.«. Det er maaske et Spørgsmaal, om den Slags store Samlerarbejder egentlig hører hjemme i en Aarbog; de har stor personalhistorisk Værdi, men kan jo ikke være Læsestof for jævne Læsere og fortjente snarere en selvstændig Udgivelse. Støttet paa omfattende Arkivarbejde giver Kr. Værnfelt en Redegørelse for Forholdet mellem Bondebyerne og Herregaarden (Dronninggaard) i det store Hundslund Sogn; et Par gode Kort ledsager Skildringen.

Fra Himmerlandsstævnet i Aars i 1937 foreligger i *Fra Him-merland og Kjer Herred* en Beretning af dette Hjemstavnstævn-nes Leder, S. Vestergaard Nielsen, og 10 Foredrag af Stævnets Talere, omhandlende Egnens Geologi og Historie.

Gudm. Schütte afslutter i »*Skivebogen*« »No smo' Blå å dæn dansk Histårri, fortal' po Jysk å Palle«; Uffesagnet illustreres af fire engelske Tegninger fra 14. Aarh. I samme Bog fortsætter M. Brandt den bredt anlagte Livsskildring af Tyge Krabbe til Bustrup, her er en god, populær Oversigt over vigtige Begivenheder i Christian den Andens Tid, men Forbindelsen med Skive-egnen er unægtelig ofte særdeles tynd. Af kulturhistorisk Værdi

¹⁾ Jfr. Fortid og Nutid XIII, S. 216—26 (Decbr. 1940).

er E. Brogaards lille Artikel om »Barselvarsler og Regler for Handlingers Tilladelighed« og I. C. Kroghs udførlige Redegørelse for gamle Sallingdane. Artikler om Folkedane er desværre sjældne i Aarbøgerne. Krogh opgiver, at der i Hundredeaaret 1836—1936 har været brugt mindst 113 forskellige gamle Dane i Salling og Fjends Herred.

Vejle Amts Aarboeg indledes med Johan Hvidtfeldts betydelige Afhandling »Stavnsbaandet, dets Forudsætninger og Virkninger«, belyst især ud fra Materiale fra det gamle Koldinghus Amt, men Undersøgelsen har Værdi ud over det rent lokale, ikke mindst Afsnittet om de Unges Lyst og Trang til at udvandre til andre Egne eller til Købstæderne. Will. Berthelsen fortæller om Fund af primitive Stenalderredskaber i Bopladsen langs Vejleaa, som han antager er samtidig med *Schaalsee-Kulturen*. Marius Hansen beskriver Smidstrup Kirke, og Otto Norn giver en kunsthistorisk Vurdering af Jens Hjernøe (1748—1801), der virkede som Billedhugger og Arkitekt i Vejle og Horsens og er Mester for en Del Kirkeinventar og borgerlig Bygningsdekoration i Nyklassicismens Aand, men med lokalt Særpræg. Til Læplantningens Historie giver Rasmus Mortensen et værdifuldt Bidrag ved sin Afhandling om Give og Omegns Plantningsforening 1889—1939.

Henrik Larsen har i *Fra Ribe Amt* behandlet Bebyggelsen og Opdyrkningen i Andst Herred. Om Ribe Amts ældste Kræmmer, N. K. Boel, fortæller T. Kragelund; ethvert Bidrag til disse omvandrede Handelsmænds Saga er velkomment. Aarbøgerne bør heller ikke savne Beretninger om de mange Andelsvirksomheder, der i disse Aaringer holder 50-Aars Jubilæum; de Mænd, som gik i Spidsen, fortjener at mindes; et Bidrag i den Retning er Salomon I. Frifeldts Artikel om Esbjerg Andelssvineslagteri, det næstældste i Landet, stiftet 1888. Ribebogen har endvidere gode Artikler om Fortidsminder: Kapelbanken og St. Gertruds Kilde i Torstrup, Kærgaards Gaardtomt, Vardehus og Guldfundet paa Lydum Hede.

I Anledning af Agger Kirkes 100 Aars Jubilæum fortæller Henr. Laursen i *Hist. Aarboeg for Thisted Amt* om den tidligere Kirke ude paa Klinten, som Havet underminerede, og hvis sidste Rester skred ned i en Stormflod 1839. Af megen Interesse er Yde Kirks Meddelelser om de omvandrede Helligtrekongers Stjernesangere i Thy, og N. Sodbergs Artikel om Sæd og Skik paa den lille Halvø, Hannæsland.

Om Aarhusbispernes forsvundne Herregaard, Oustrupgaard, og om de tre Gaarde, som opstod af dens Jorder, og deres Historie i 400 Aar fortæller S. Leth Danielsen i en stor Afhandling i *Aar-*

bøger for Aarhus Stift, illustreret med Kort, Billeder og Stam-tavler. Anders Andersen beskriver Udgravningen af Øm Klosters nordre Kirkegaard, hvor c. 400 Grave afdækkedes af de c. 1000, man mener den rummer, en Kirkegaard for de mange fattige og syge, der søgte til Munkenes Hospital og Plejehjem. Otto Norn giver udmærkede Oplysninger om Harsdorffs Arbejde med at indrette Palæet i Horsens til de russiske Fyrstebørn 1780.

I *Hardsyssels Aarbog* fortæller A. Sidelmann om Kvistgaard i Vejrum, hvorfra Slægten Quistgaard skal have sit Navn, og Chr. Møller Hansen om den gamle Hovedgaard Vadskærgaard og dens Ejere i 600 Aar, deriblandt Adelslægten Friis i c. 150 Aar og nu Bondeslægten Agger i c. 130 Aar. Jørg. Jørgensen Borup har en stor Afhandling om Fløe-Slægten fra Brande Sogn, og J. Gr. Pinholt gengiver nogle livfuldt fortalte Erindringer af en Veteran om Kampen om Frederiksstad.

Pastor Hejselbjerg Poulsen fortsætter i *Sønderj. Aarbøger* sine Studier over Oplysningstidens Kirke- og Skoleforhold i Hertugdømmerne; af særlig Interesse er Udredningen af Nationalfølelsens Udvikling omkr. 1800, da ogsaa Holstenerne følte sig som gode danske Patrioter, »auch wir sind brave Dänen«, som Prof. Weber i Kiel sagde 1801, men alle Forsøg paa at skabe en aandelig, levende Forbindelse mellem Dansk og Tysk indenfor Helstaten maatte mislykkes. Karakteristisk er det saaledes, at da Gardthausen 1822 bad Grundtvig om Lov til at oversætte »Paaske-liljen« og i sit Brev taler om de to »herlige, kraftige Nationer«, der skal række hinanden »Broderhaand til evigt Forbund«, svarer Grundtvig: Der er Skillemure mellem Nationerne, som ej kan nedbrydes, uden derved at den ene gaar til Grunde, og af det Slags turde Muren være, som adskiller det egentlige Tyskland fra Danmark i Aandens Verden«. Bogen bringer tillige Fortsættelser af Junggreens Breve og Prof. Skautrups Oversigt over sønderjydske Stednavne, mens Frovin Jørgensen fortæller om Laurids Skaus Arbejde i den danske Hærs Efterretningsvæsens Tjeneste i 1848, og Gudm. Schütte giver en udførlig Oversigt over »Tyske Fremstillinger af Sønderjyllands Nationalitet efter 1896«, især under v. Köllers Danskerfølgelse.

Støttet paa Grevskabet Gyldenstens Arkiv bringer V. Spanner i *Aarb. f. Hist. Samf. for Odense og Assens Amter* en indgaaende Undersøgelse af Bøndernes Vilkaar i en nordfynsk Landsby (Nørreby) før og efter Fællesskabets Ophævelse. Godshistoriske Studier er desværre ikke almindelige i vore Aarbøger, men man mærker, hvor tungt Materialet er at arbejde i, hvor svært det er at tilrettelægge i letlæselig Form. I Anledning af Kerteminde

Skipper-Ligbærerlavs 200 Aars Jubilæum fortæller V. Woll Lavets Historie; Sognefoged Jeppe Hansen i Rønninge skriver om Sognets Foredragsforening, stiftet 1863, en Forløber for senere Landboforeninger.

I Stedet for en Aarbog udsendte *Hist. Samf. for Københavns Amt* »Snoldelev-Tune, Træk af Sogdenes Historie«, udarbejdet af en Kreds af Folk paa Egnen. De mange Kokke har ikke fordærvet Maden, selv om Idealet for en Sognebeskrivelse jo altid vil være, at een Forfatter er Mester for hele Historien. Bogen er meget smukt udstyret, og mange af Afsnittene kan læses med Fornøjelse ogsaa af udensogns Læsere, f. Eks. den mærkelige Historie om »den kloge Provst«, Hr. Anders Rachlou, og hans store Kunstsamlinger.

Ogsaa *Frederiksborg Amts hist. Samfund* møder med en Særdugivelse, Anders Uhrskovs »Fra Stavnsbaand til vore Dage« I. Bind, en Række Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie, udsendt i Mindeaaet 1788. Den store Bog (324 Sider) giver i 12 Afsnit mange udmærkede Bidrag til Bøndernes Vilkaar fra Fæstebondens Tid til vore Dages Andelsbevægelse, og selv om der nok kan disputeres om Stoffets Ordning og enkelte Stykkers Værdi, saa er her dog samlet et Væld af værdifuldt Materiale, og det er lykkedes Forf. at give et levende Indtryk af den materielle og landbrugsfaglige Fremgang i de 150 Aar.

I en temmelig vidtløftig Afhandling paa 88 Sider beretter L. P. Poulsen i *Aarb. f. Hist. Samfund for Præstø Amt* om den kendte Balle-Lars, hans Liv, hans Forbrydelser og det grufulde Mord i Ugledige 1858 og om Pastor Gjellebøls tragikomiske Beretning om Forsøget paa at omvende Lars inden Henrettelsen (»Spildte Guds Ord paa Balle-Lars«). H. Hansen gennemgaar Stege Asyls Historie gennem 100 Aar.

I *Aarbog for Hist. Samf. f. Sorø Amt* har en af Prof. Alb. Olsens unge Elever, Inger Tryde, faaet trykt nogle Studier over Basnæsbøndernes sociale og økonomiske Forhold før Landboreformerne; et stort statistisk Materiale fremlægges og behandles, ud fra Godsets Fæste- og Skifteprotokoller. Det er en interessant Prøve paa, hvorledes de historisk studerende lærer at arbejde med Kilderne, men det er vist for tungt og tørt Stof for en Aarbog. — Chr. Jespersen fortæller Sagn og Æventyr fra Skælskørgnen, og M. A. Ebbesen skildrer nogle Bataljer ved Omø og Agersø under Kanonbaadskrigen.

Stavnsbaandsløsningsjubilæet præger ganske naturligt mange af Amtsarbejgerne for 1938. Saaledes ogsaa *Fra Holbæk Amt*, hvor J. P. Jensen fortæller om nogle af Foregangsmændene i

dette Amt, og Jens Nylev skildrer i store Træk en Landsbys Historie (Ubby) indtil Reformtiden. En stor Afhandling af Bent Rasmussen om Friskolelærer Søren Rasmussen paa Røsnæs giver gode Bidrag til Friskolens Opstaaen og Udvikling.

Af Afhandlingerne i *Lolland-Falsters hist. Samfunds Aarboeg* kan sluttelig nævnes Jacob Wolsings om Pilehegn paa Lolland, et udmærket Emne, L. Larsen Eskes Beretning om Musiker og Væver H. C. Hansen i Ønslev, med morsomme Uddrag af hans Dagbøger, og K. P. Andersens Gengivelse af nogle livligt fortalte Soldatererindringer fra 1864. Helene Strunge bidrager med en god Artikel om en Mekaniker- og Entreprenørfamilie, hvis bedste kendte Medlem er Flyveren Ellehammer. Den største Afhandling er Hector Boecks om Konsistorialraad I. F. Boeck i Maribo, et godt Stykke Personallistorie.

II. Amtsaarboegerne i 1939.

C. Klitgaard fortsætter i *Vendsysselske Aarboeger* sin Afhandling om Skovene i Vendsyssel og giver i en anden Artikel gode Oplysninger om Handelsstedet Blokhus og om en af Stedets store Købmænd, I. C. B. Klitgaard; hans Søn, Skibsfører Klitgaards, Erindringer fra Barndomsaarene i Blokhus c. 1850 findes gengivet i en særlig Artikel.

Hardsyssels Aarboeg har to personallistoriske Afhandlinger, A. Reimann-Hansens om Søren Kierkegaards Forfædre og Jørg. Jørgensen Borups »Fra Adel til Bonde«, et godt Emne, en Adelslægt (Lange), der efterhaanden glider over i Bondestanden, men Udredningen af de forskellige Slægter er en meget vidtløftig Historie. J. Gr. Pinholt gengiver en Soldater-Dagbog fra 1864, udmærket fortalt, men der bør protesteres mod, at han, som han siger, »modererer Udtrykkene«, hvor Soldaten giver sine personlige Følelser Luft over Dannevirkes og Fredericias Rømning; det er jo dog mere den Slags Vidnesbyrd om Stemningerne end det er selve Beretningen om Krigens Gang, der har Værdi for Nutiden.

Gudm. Schütte har faaet 40 Sider af *Skivebogen* til »En bette Sproglære for Sallingbomaal«, et Emne, der virker overraskende i en historisk Aarboeg. N. C. Bøgelev giver en bredt anlagt Oversigt, med gode Litteraturhenvisninger, over Skiveegnens mange værdifulde Oldtidsminder, og M. Brandt fortsætter sin Artikelrække om Tyge Krabbe, en hel lille Danmarkshistorie.

I *Hist. Aarboeg for Thisted Amt* giver Aug. F. Schmidt Oplysninger om Johan Skjoldborgs Slægt, og H. A. Riis Olesen en kort Biografi af Digteren og Geografen Malthé Conrad Bruun.

der var Søn af Amtsförv. B. i Thisted. Joh. Hvidtfeldt bringer et udmærket Bidrag til Byens Handelshistorie i 1600'erne.

Sognehistorierne florerer i *Fra Himmerland og Kjær Herred*, Th. Johansen fortæller om Aarestrup Sogn, Kr. Værnfelt om Sultsted Sogn og S. Vestergaard Nielsen om Aars (Legatstifteren C. N. Meiling), mens Kr. Kolding skildrer Herregaarden St. Restrups Historie til 1788; alle fire Arbejder synes at bygge paa grundige Arkivstudier.

Fra Viborg Amt indledes af Sig. Kristensen med en 93 Sider lang Afhandling »Domestiquer og Betienter paa et stort Gods«. Hovedkilden er en Instruks fra c. 1700 for Ridefogeden paa Ulstrup. Fremstillingen er livlig, letløbende, undertiden kaad og stedse omstændelig, men det bør paaskønnes, at et Emne som dette, Herregaardsfunktionærernes Forhold, er taget op til Behandling; vi har kun lidt af den Slags. En god og nyttig Afhandling af Erling Albrechtsen om Højfredningen i Viborg Amt viser, at den nye Lov ikke kom en Dag for tidligt; det ser ud til, at de tre Fjerdedele af Amtets Høje og Grave er blevet raseret i de sidste 25—30 Aar. En lignende Beretning om Nationalmuseets Fredningsfelttog i disse Aar burde findes i de andre Amtsaarbøger.

Gode Artikler om vore Landevejskroer er altid kærkomne; i *Aarb. f. Aarhus Stift* fortæller Chr. Heilskov saaledes om Kroen i Nørre Snede fra Middelalder til Nutiden, en god historisk Oversigt, som var blevet endnu bedre, hvis den var udvidet med gamle Folks Erindringer om dagligt Liv i en saadan Landevejskro. Palle Birklund har haft den Idé at bearbejde Skifternes Oplysninger om, hvilke Bøger, Borgerne i Aarhus ejede op mod Aar 1700; hans Artikel, »Noget om Læsning og lidt om Boghandel« er et interessant Arbejde. De fire sidste Stykker af Aarhusbogen drejer sig om Øm Kloster, saaledes C. M. Smidts om Udgravningerne og Klosterkroniken og Kr. Isagers »Hvad de døde har fortalt de levende«.

Vejle Amts Aarbøger indledes med en rigt illustreret Oversigt af J. Alsted over Døbefonte i Vejleegnen. Bundgaard Larsen fortæller om Skolevæsenet i Brande og Uhre og K. M. Hove om Præster og Degne i Hvejsel. Frovin Jørgensen giver med »Kolding i 1848« et værdifuldt Bidrag til den gamle Grænsøbys Historie i det første Krigsjaar med nye Oplysninger om Friskarebevægelsen og Efterretningsvæsenet.

Fra Ribe Amt har to gode Artikler om Ploven, især T. ToBIassens »Plov og Pløjning«. H. P. H. Novrup gengiver Præsten N. L. Feilbergs livligt fortalte, ofte dramatiske Erindringer fra Trearskrigen. Ud fra Arkivstudier fortæller C. Lindberg Nielsen

om Varde Hospital og N. M. Kromann om Færgerierne over Ribe Amts Aaer, et interessant Emne, der fortjener Opmærksomhed.

Jørgen Swanes Afhandling i *Sønderjyske Aarbøger* om Georg Blechingberg og den Blikfabrik, han 1772 anlagde ved Haderslev er et godt Bidrag til Merkantilismens Historie i Provinsen. Fr. Schroder har oversat og udførligt kommenteret en Part af E. von Rantzaus Beretning om Brødremenighedens Indre-Missionsgerning i Nordslesvig. I 2. Halvbind finder man Dr. Hjelholts Foredrag (fra Hist. Fællesforenings Møde i Aabenraa) om »De store Landboreformer i Sønderjylland«, og Carsten Petersen fortæller om »Kirker i Tørninglen Provsti«, han behersker sit Emne paa en fortrinlig Maade.

Efter at de to fynske Amtssamfund er blevet forenede i »Hist. Samfund for Fyens Stift«, foreligger nu fra 1939 I Bind af *Fynske Aarbøger*, der hvad Format og Udstyr angaar ser ud til at rage godt op over de andre Aarbøger. De to største Afhandlinger omhandler Faaborg Kirke i Anledning af dens 400 Aars Jubilæum som Sognekirke; Villh. Lorenzen gør Rede for denne Helligaandsbrødrenes Klosterkirkes Bygningshistorie, og V. Thorlacius-Ussing behandler Inventaret og dettes kunsthistoriske Værdi. Mange smukke Billeder. Søren Lassens Barndomserindringer fra Selleberg i 1870'erne giver et godt Indtryk af dagligt Liv paa en mindre Herregaard. Endelig findes i Bogen Helweg Mikkelsens Beretning om hans Udgravning af Sarupfundet og et Foredrag af Knud Fabricius om Fyens Historie.

Frederiksborg Amts hist. Samfund har i 1939 udsendt to Bøger, en Aar bog med Referater af Foredrag ved Hjemstavnsstævnet i Hillerød, og II Bind af Anders Uhrskovs »Fra Stavnsbaand til vore Dage« med Undertitlen: Handel, Haandværk, Fiskeri. Det er, som Forf. siger i sit Forord, væsentligt »den gamle Landsbykultur, der belyses, men der kastes ogsaa Strejflys ind over Byernes Liv«. En livligt fortalt Bog med gode Oplysninger om gammeldags Næringsliv paa Landet og ved Stranden, rig paa karakteristiske Smaatræk og gode Historier, men der synes ogsaa her, som i I Bind at mangle en fast Komposition, en Linie, en Idé.

Aarbogen *Fra Københavns Amt 1938—39* udfyldes helt af V. Mortensens »Fra Karlslunde Sogn«, en velskreven Sognehistorie med gode topografiske Afsnit samt en Del Kulturhistorie, f. Eks. om de endnu bevarede Oldermændsgilder, et Par Testamenter, Fester og Højtider m. m.

Ole Worms Beskrivelse af Alsted-Runestenen og Gengivelse af Sagnet om Hagbard og Signe findes i *Aar bog for Hist. Samf. for Sorø Amt* i dansk Oversættelse ved Anders Bæksted. Fritz Jacob-

sen skriver interessant om Kongens Vildtbane under Antvorskov Gods, ved Undersøgelser paa Stedet har han fundet en Del af de Vildtbanepæle, høje Stenstøtter, som Frederik V lod opsætte 1761—62.

Ud fra Herredsfoged Dorphs Dagbog (i Landsarkivet) over Oplevelser paa Møn i 1807—08 har P. Bernholm i *Aarb. f. Hist. Samfund for Præstø Amt* fortalt om det mønske Landeværns Mytteri i 1807; Bønderne nægtede at lade sig overføre til Sjælland, de var kun Landeværn for Møn. Philip Borries' fire Artikler omhandler Mogenstrup Sogn, Fremstillingen synes unødigt bred og blomstrende; den første hedder »Stejlehøj og Oldtidsgrav«, men har følgende Underafsnit: En blandet By, Pederstrup, Pederstrup Skole, Fladsaa, St. Mogens' Kirke og Kildemarkederne. Det er temmelig forvirrende.

I *Fra Holbæk Amt* skriver Dr. Louis Bobé om Løvenskiolderne paa Løvenborg; af særlig Interesse er Skildringen af Gehejmeraadinde Magdalene L., »en af de betydeligste og mest tiltalende Kvindeskikkelser, Danmark paa hin Tid opviser«. Henrik Larsens »Fra Løve Herreds Fortid« giver meget nyt Stof, og Dr. J. O. Arhning har ud fra nogle Kirkeregnskaber kunnet kaste nyt Lys over den i 1869 nedrevne Holbæk Klosterkirkes Bygningshistorie, en skarpsindig og interessant Undersøgelse. Bogens største Bidrag er Bent Rasmussens »Med Smakke, Isbaad og Dampskib«, om Samsøs Postforbindelser fra 1682 til vore Dage. Emnet er godt nok, men de mange gengivne Lister og Dokumenter burde sikkert have været anbragt som Bilag.

I *Lolland-Falsters hist. Samfunds Aarbog* giver Poul Ruus en Del Oplysninger om den lollandske Kystmilits 1801—14; Ole Svendsen fortæller om Ringsebølle Sogn og Helene Strange om Færgestedet ved Gaabense. I Aarbogen findes ogsaa en Fortsættelse af nogle Soldatererindringer fra 1864.

III. *Andre Aarbøger og historisk-topografiske Skrifter* fra 1938—39.

Sigv. Preben Skov hævdede i *Jyske Samlinger* 5. R. III, at den saakaldte Essenbæk-Aarbog var skrevet efter c. 1323 af en Mand fra Djursland, en Storbonde, som i kortfattede Optegnelser giver et temmelig mørkt Billede af Erik Menveds Regeringstid; i III R. 2. Hefte søger dernæst Vilhelm Marstrand i Afhandlingen »Ærkebisp Esger Juuls Aarbog fra 1321—23« at vise, at den maa være en Redaktion af en Aarbog, som Kancelliet lod udarbejde i Anledning af Ærkebispestriden, bestemt til Forelæggelse for Kardi-

nal Guido 1266. I sit Gensvar, i 3. Hefte, gaar Skov stærkt imod denne Opfattelse; den interessante Diskussion er et Vidnesbyrd om, at der stadig i de middelalderlige Annaler findes mange dunkle Punkter og store Uoverensstemmelser, som det er frugtbart at søge belyst. — I J. Saml. 5. R. III 2. H. fortæller Niels Cl. Hansen om Valdensesnes Rejse til Fredericia 1721 og de mislykkede Planer om at lade dem opdyrke jyske Heder. I 3. H. gengiver Kjeld Galster »De første adelige Donationer til Aalborg latinske Skole«, og Helge Søgaard foretager en Undersøgelse af nogle jyske Liglavs Historie. I IV Binds 1. H. findes en større Afhandling af Hans H. Fussing om Kirsten Munk, hendes Adfærd mod Bønderne paa Boller Gods og hendes Ophold som Fange paa Stjernholm 1635.

I *Hist. Meddelelser om Staden København og dens Borgere* findes i Aargangen 1938 en Afhandling af Gudrun Nissen om København under Erik af Pommern, da Byen bliver Landets Hovedstad, et økonomisk og kulturelt Centrum. Aug. Nielsen gennemgaar Assistens Kirkegaards brogede Historie og slutter med en værdifuld Fortegnelse over Monumenter af kendte Kunstnere over kendte Personligheder, der ligger begravet paa Assistens. Victor Krohn fortæller om Kastellets »Stokke«, og I. With-Jensen om den gamle Ladegaard, hvor nu Statsradiofoniens Bygninger rejser sig. I Aargang 1939 findes Poul Johs. Jørgensens store Afhandling »Erik af Pommerns Erhvervelse af København 1417, set i Belysning af Datidens Retsregler«, en meget interessant og skarpsindig Undersøgelse af Aktstykkerne i Striden mellem Kongen og Kirken. I Anledning af den gamle Kastels-Historiker, Victor Krohns 80 Aars Fødselsdag bringes, foruden en Hyldestartikel af Chr. Bokenheuser og en Bibliografi, fire mindre Artikler af Krohn, vedrørende hans kære Kastel. Om Konflikten i Drejerfaget 1896 beretter Georg Nørregaard, Knud Millech gør Rede for Resultaterne af de senere Aars Opmaalinger og Undersøgelser af ældre Borgerhuse, foretaget af Lærere og Elever fra Kunstakademiets Arkitekturskoler. Og Albert Olsen fortæller i »Et Bidrag til dansk Bourgeois Historie i første Halvd. af d. 18. Aarh.« om Viborgkøbmændene Niels Aretander og Hans Werner, især om sidstnævnte, der endte som Færgemand i Assens.

I *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1938—39 findes adskillige Afhandlinger af stor Interesse for Lokalhistorikere, saaledes Poul Nørlunds Beretning om Udgravningerne af Trelleborg, Johs. Brøndsteds »Bronzealderens Soldyrkelse«, C. M. Smidts »Port og Faldgitter«, Otto Norns »En østjysk Billedskærerslæg« og Aage Roussells »En middelalderlig jysk Træborg« ved Aars.

Alfred Kaae har 1939 udgivet et lille Hefte, *Fra Vedersø*, hvori er optrykt et Afladsbrev fra 1474, omhandlende Kirken, og to Sognebeskrivelser fra 1638 og 1766.

Af Indholdet i *Aarb. for nord. Oldkyndighed og Historie* 1938 kan nævnes C. M. Smidts Artikel om Tikøb Kirke og Esromkloster og Gudm. Hatts store Afhandling »Jernalders Boplads i Himmerland«. I 1939 skriver Therkel Mathiassen om en Boplads fra yngre Stenalder ved Bundsø paa Als, og C. J. Becker om en Boplads paa Ordrup Næs i Nordvestsjælland, værdifulde Bidrag til disse Egnes ældste Bebyggelseshistorie.

I Serien »Nationalmuseets blaa Bøger« er i 1939 udsendt Otto Norns Beskrivelse af *Keldby Kirke* paa Møn med de berømte Kalkmalerier.

A. Ravnholt: Thorning Sogn i det 19. Aarhundrede. Historiske Efterretninger. (Eget Forlag Nr. Nebel 1939) er II Bind af en stor Sognehistorie, hvis I Bind udkom 1934. Efter en Indledning om Udflytning, Hedeopdyrkning og Træplantning i Aarhundredets Begyndelse fortælles om Sogneforstanderskabet, Kirke- og Skoleforhold, Ungdomsskoler, Mejeriet og om den lille lokale Avis, der har det mærkelige Navn »Thorning Telefon«. Den mest kendte af Præsterne, St. St. Blicher (1819—25) omtales kun ganske kort. Litteraturen om ham er saa rig, at Forf. ikke har turdet medtage ham, men det er et Savn; i en Thorning-Bog burde der nok være ofret en halv Snes Sider paa hans Ophold i Thorning-Lysgaard, blot en Oversigt. Af megen Interesse er nogle Afsnit om Brydninger mellem de grundtvigske og Missionsfolkene og om »Lærebogsstriden«, da Præsten og Bispen vilde tvinge Lærer Jensen-Knudstrup (Folketingsmanden) til at bruge Balslevs Lærebog i Skolen trods Beboernes Modstand. Forf. har ogsaa faaet en Del kulturhistorisk Stof med, bl. a. et Par Oplysninger om Blichers Mads Doss.

Arnold Hansen: Helms' Apotek, Horsens, gennem 250 Aar. (Udg. af Forf. i Kommission hos Dansk Farmaceutforening; Horsens 1938). En anelig Bog, smukt trykt, mange gode Billeder. 1688 fik Erik Elbogen kgl. Privilegium paa at oprette Horsens Apotek, Forf. giver ud fra Skifteprotokollen et godt Billede af, hvorledes han havde indrettet sig; af Interesse er ogsaa de fotografiske Gengivelser af Efterfølgeren, Jacob Schmidts Lærebrev, Testimonium, Eksamensbevis og kgl. Bevilling. Det var Schmidt, som i 1736 opførte det nuværende prægtige gamle Apotek paa Søndergade; Sønnen, Gottfried S., blev en rig Mand, en Matador i Staden, og efter hans Død overtoges Apoteket 1779 af en Fætter.

Jacob Helms († 1816), efterfulgt af Sønnen Adam Helms til 1852, dennes Søn Jacob Helms til 1866, dennes Søn, Adam Helms, til 1932, da Sønnen, den nuværende Indehaver, Jacob Helms, overtog Apoteket, en enestaaende Kongerække af Helms'er, dygtige, betydelige Mænd, der virkede til Gavn for deres By. Bogen om disse Apotekere hører til de bedste i sin Art, velskreven, solidt opbygget paa grundige Studier, Erindringer og mundtlige Meddelelser, fuld af levende Tidsbilleder.

De »Byraadsforhandlinger« og Regnskaber, som Købstæderne hvert Aar udsender, bliver efterhaanden uundværlige Haandbøger i Byernes nyere Historie. I Kolding har man de sidste Aar haft den gode Idé at indlede »*Byraadsbogen*« med en eller flere lokalhistoriske Afhandlinger; saaledes skriver 1938—39 Georg Bruun og Niels Jacobsen om to af Koldings gamle Lav, Købmændenes og Vognmændenes, og de samme Forfattere har 1938 paa Byens Bekostning udarbejdet en fornemt udstyret Bog, *Kolding Bys Segl og Vaaben*, rigt illustreret, bl. a. med Fotografi af et Brev fra c. 1250—1300 i Lybæks Stadsarkiv, udstedt af Fogden og Raadet i Kolding, men med St. Knuds Gildes Segl under, og det er dette Segl, som siden er blevet Byens officielle Segl. For Kolding Byraad har de to Forfattere i 1939 udgivet endnu en Bog, »Den danske Skole og de Collinske Skoler i Kolding«, til Minde om Christian Collin, der 1772 testamenterede Byen en Kapital til Oprettelse af en Haandgerningsskole og en »Læse-, Skrive- og Regneskole«.

Albert Thomsen.

JØRGEN OLRİK

1875—1941.

Den 4. Maj døde Jørgen Olrik. Han havde været syg over et Aar, men havde saa nogenlunde genvundet sit Helbred og havde lige genoptaget sit Arbejde paa Museet, da et Hjerteslag brat gjorde Ende paa hans virksomme Liv.

Han var den yngste af en højt begavet Søskendeflok, og den dybe Sans for vor gamle nationale Historie og for Folkekulturen delte han med sine ældre Brødre Hans Olrik og Axel Olrik.

Allerede som Student blev han ansat ved det af Bernhard Olsen stiftede »Dansk Folkemuseum«, og det blev ham, der senere som Museets Leder kom til at udforme det og tilrettelægge det som Grundlag for det videnskabelige Studium af den danske Folke-

kulturs materielle Side, og han skabte derigennem en Samling af en saadan Standard, at det følte naturligt at give den Plads som en særlig Afdeling indenfor Nationalmuseets Rammer. Han kendte sit Museum til Bunds, havde personlig katalogiseret det meste af det Stykke for Stykke, og det faldt i hans Lod to Gange at flytte det og genopstille det, først i Kunstindustrimuseets Loftsetage og senere i det nybyggede Nationalmuseum, hvor det først rigtig kom til sin Ret.

Hans videnskabelige Virksomhed var vidt spændende og kan her kun opridses i sine Hovedtræk.

Museumsarbejdet førte ham ind paa Studiet af Renæssancens og de følgende Tiders materielle Kultur, som han erhvervede sig et indgaaende Kendskab til; hans Speciale blev det danske Sølv, som han behandlede i en Række Monografier og Afhandlinger.

Han var en fremragende Latiner, og hans Oversættelse af Saxo er et Mesterværk, ikke mindst i stilistisk Henseende. Sammen med Hans Ræder har han senere udgivet Saxos latinske Tekst, og i en lang Række Afhandlinger har han drøftet Problemer indenfor Saxoforskningen. Han har desuden oversat forskellige Kildeskrifter til Danmarks gamle Historie fra Latin og i det hele med Forkærlighed dyrket Middelalderhistorien, over hvilken han har skrevet Fremstillinger til Værkerne »Det danske Folks Historie« og »Sønderjyllands Historie«.

Han har endvidere fra Latin oversat Chr. Falsters »Lærdoms Lystgaard« og Erik Pontoppidans »Fejekost til at udfeje den gamle Surdejg eller de i de danske Lande tiloversblevne og her for Dagen bragte Levninger af saavel Hedenskab som Papisme« og udgivet dem med fortrinlige Indledninger og Kommentarer og derved vist, at han tillige beherskede det 18. Aarhundredes Aandshistorie. Pontoppidans Bog hører dog nærmere til hans folkloristiske Produktion, hvis Hovedværker er hans Udgave af »Livet i Klokkergaarden« og Samlingen af ældre danske Folkebøger.

Folkemindeforskningen nærrede han særlig Kærlighed til; han havde været Styrelsesmedlem i Foreningen Danmarks Folkeminder fra dens Stiftelse i 1908, og i 1933 rykkede han op paa

Formandspladsen, som han ved en tidligere Lejlighed af personlig Beskedenhed havde vægret sig ved at indtage. Hans Beskedenhed blev dog gjort til Skamme, for hans Indsats blev af den allerstørste Betydning for Foreningen.

Ogsaa Dansk historisk Fællesforening har meget at sige ham Tak for, da han lige fra Foreningens Stiftelse har fulgt dens Virksomhed med levende Interesse og jævnlig ydet Bidrag af forskellig Art. Det skal fremhæves, at han allerede i Foreningens Meddelelshæfte 1910 (sammen med Chr. Axel Jensen) bidrog med Spørgelister om Bøndergaarde og Folkedragter, og at han ved Foreningens første offentlige Møde i Kolding 1911 holdt Foredrag om Vore Bøndergaardes Bygningsskik; ved Studiekurset 1919 gav han Vejledning i Museumskatalogisering og i Fortid og Nutid 1920 skrev han en Oversigtsartikel om danske og tyske Forskninger af sønderjysk Bygningsskik og Almuekultur siden 1864. Ikke mindst har han vist sin Interesse for Foreningen ved at lade Folkemuseets Aarsberetninger gennem en Aarrække fremkomme i Tidsskriftet.

Men der er mange af os, der personlig har meget at takke Jørgen Olrik for. Altid var han hjælpsom og imødekommende, naar man havde noget paa Hjerte. Alle, som kom i nærmere Berøring med ham, kom til at agte og elske ham.

Gunnar Knudsen.

JORDFORDELINGEN I HEJNINGE BY I SLAGELSE HERRED I TIDEN 1682—1768.

Af *J. Ewens.*

I Aaret 1768 (⁹/₇) udkom en Forordning om en ny Landmaaling i Danmark. Samme Aar begyndte Opmaalingsarbejderne i Marken. Disse Opmaalinger, der fortrinsvis blev foretaget paa de antvorskovske og vordingborske Rytterdistrikter, standsede allerede Aar 1772/73. De fra Maalingerne hidrørende Kort, Maalebøger, Taksationsbøger og Arealberegninger opbevares i Matrikulsarkivet.

Maalebøgerne indeholder Oplysning om Længden og Endebredderne af hver enkelt Ager i de forskellige Aase. De er saaledes ført paa samme Maade som de Markbøger, der ligger til Grund for Chr. V's Matrikul af 1688. Men medens der ikke ved Matriklen af 1688 fremstilledes noget Kortmateriale, blev der i 1768 til 1772/73 i Henhold til en af Overlandmaaler Th. Bugge meget udførlig affattet Instruks for Landmaalerne nu udfærdiget Kort i Maalestoksforholdet i 1:4000. Efter denne Instruks blev det Terrain, der skulde opmaales, kortlagt paa Maalebord, »mensula prætoriana«. Ved denne Maalebordsmaaling blev alle Grænser for de enkelte Aase saavel som for Byens forskellige Marker, Byens Grænser samt Gaardbygninger, Huse, Tofter og Situationsgrænser m. v. indmaalte direkte paa Maalebordet. Først derefter blev de enkelte Agre efter Maalebøgerne overført paa Kortet.

En Sammenligning af de enkelte Agres Beliggenhed indenfor de respektive Aase efter de nævnte Maalebøger og Markbøger vil derfor kunne give et Billede af Agerfordelingen mellem de enkelte Gaardbrugere i Tiden 1682—1768.

Af Aarsager, jeg ikke her skal komme ind paa, har jeg som Eksempel valgt Hejninge By i Slagelse Herred. Resultatet af Op-

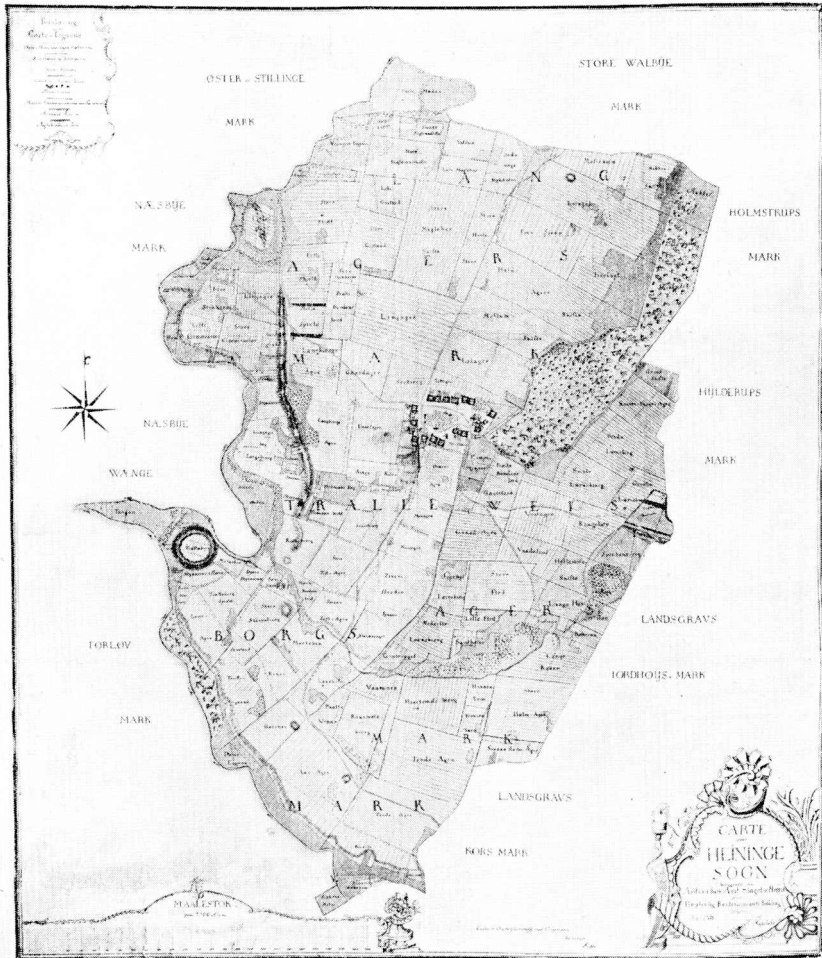

Fig. 2. Hejninge Bymarker efter Udskiftningen. Efter Kort fra 1768.

missionsforretning gengives senere. — I det følgende vil jeg antyde, hvad en dyberegaaende og mere videnskabelig Bearbejdelse af det omtalte Stof vil kunne føre til.

I Opmaalingsprotokollen for bemeldte By findes anført paa første Side: »Opmaalings Protocoll over Hejninge Sogn (der findes

kun en By i Sognet) beliggende i Antvorskov Amt, Slagelse Herred. Efter Høy-lovlig Rente-kammerets Befaling forfattet af Herman Hegelahr Aar 1768«. Dernæst følger paa anden Side: »Heininge Sognemænd efter deres Gaards Numere med deres i Brug havende Hartkorn.

Numere.	Jordbrugernes Navne.	Hartkorn, Ager og Eng			
		Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb.
1 og 2	Jens Olsen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
3	Lars Hansen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
4	Christen Hansen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
5 og 6	Hans Andersen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
7	Hans Jensens Enke	9	1	3	1 ³ / ₁₆
8	Hans Erichsen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
9	Poul Jørgensens Enke	9	1	3	1 ³ / ₁₆
10	Peder Nielsen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
11	Jens Pedersen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
12	Jens Hansen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
13	Mads Jensen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
14	Jens Jensen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
15	Christen Rasmussen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
16	Rasmus Jensen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
17	Ole Hansen	9	1	3	1 ³ / ₁₆
18	Jens Ipsen	9	1	3	1 ³ / ₁₆ «

Vi ser, at Gaardene paa dette Tidspunkt er gjort lige i Hartkorn i Modsætning til Matrikulen af 1688, hvor de var ansat til forskellige Beløb i Hartkorn.

Derefter følger paa nogle og halvfems Sider den foretagne Opmaaling anført for hver enkelt Aas saavel for Ager som for Engbund, saaledes som vedlagte fotografiske Gengivelse af Folio 40 og 41 i Opmaalingssprotokollen udviser (Fig. 3).

Paa sidste Side i Opmaalingssprotokollen anføres: »At Opmaalingerne og Cartet over Hejninge Sogn og By af mig undertegnede paa bedste og retteste Maade er forrettet og forfærdiget, samt intet at være forbiegaaet eller udeladt bevidner Herman Hegelahr. Heininge, den 27 Juni 1770. — At Cartet og Opmaalingerne over Heininge By er forrettet med ald fornøden Nøjagtighed, og saaledes som Landmaalingens Instruction allernaadigst andbefaler bekræftes af T. Bugge. Heininge den 27 Juni 1770«.

Medens Opmaalingssprotokollen ingen Oplysning giver om Huse, findes saadanne i Taksationsprotokollen. Foran i denne Protokol

Hejninge Sogn					Hejninge Mølle				
Bygning	Bygning	Bygning	Bygning	Bygning	Bygning	Bygning	Bygning	Bygning	Bygning
Opale	1. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	1. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	2. Jens Olsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	2. Jens Olsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	3. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	3. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	4. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	4. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	5. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	5. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	6. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	6. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	7. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	7. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	8. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	8. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	9. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	9. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	10. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	10. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	11. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	11. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	12. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	12. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	13. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	13. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	14. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	14. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	15. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	15. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22
Lejersbo	16. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	16. Hans Jacobsen	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22	670 1/2 22

Fig. 3. Fra Opmaalingsprotokollen over Hejninge Sogn.

findes efter Gaardejernes Navne anført: »Af bemeldte Gaarde have Nr. 4, 7, 8, 9 og 11 Inderstehuse. Af Fæstehuse er udi Hejninge 5, til hvilke ingen Jorder, Havepladser undtagne, ere henlagt, som beboes af følgende

- af Smeden
- af Jens Olsen
- af Jens Nielsen
- af { Ole Pedersen
Ole Christensen
- af Hans Jensen, hvis Have bruges til Sædland.

Naar man sammenligner ovenstaaende med vedføjede Plan over Hejninge Bykærne efter Hegelahrs Kort (Fig. 4), vil man kunne se, i hvilke af de med Nr. eller Bogstav paa Planen anførte Bygninger de nævnte Gaardbrugere og Husmænd boede i Aaret 1768. For at lette Overblikket over Jordfordelingen vedføjtes et

fra der er maalt, viser det sig, at man ved denne Opstilling for enkelte Aase vilde have faaet de Agres Løbe Nr., som de enkelte Gaardbrugere benyttede, i omvendt Rækkefølge af den, hvori de findes i Aaret 1768. Men for disse Aases Vedkommende er jeg gaaet ud fra, at der foreligger en Forveksling af Vindhjørnerne i Markbogen for 1682. Men hvad enten man nu følger Markbogens Udsagn for disse Aase, eller den af mig anvendte Opstilling, bliver det, jeg her søger at bevise, det samme — nemlig at der saavel i 1682 som i 1768 findes det Forhold, at to og to Gaardes Andele i Aasene stadigt ligger op til hinanden.

Jeg støtter min Opstilling paa det Forhold, som for den, der har beskæftiget sig med Udskiftning, synes ganske naturlig, at den Rækkefølge, hvori de enkelte Gaardbrugere var Lodtagere i de enkelte Aase, utvivlsomt maa være af meget gammel Dato. Og denne Rækkefølge maa have været ensartet ned gennem Tiderne. Naar man tænker paa, at Omrebning jævnlig fandt Sted, synes det ganske naturligt, at den en Gang fastlagte Rækkefølge for Lodtagerne i de enkelte Aase blev benyttet ved hver Omrebning. Thi hvorledes skulde de enkelte Bymænd ellers kunne holde Rede paa, hvor hver Gaardbruger havde sin Ager?

I en By som Hejninge, hvor der paa det her omhandlede Tidspunkt fandtes 16 Gaardbrugere, der saa godt som alle var Lodtagere i Byens c. 125 Aase, kan man gøre sig et Begreb om, hvilket Hukommelsesarbejde det har været for den enkelte eller maaske de faa af Bymændene Søn efter Fader at lære disse Forhold udenad. Hvor meget vanskeligere vil dette ikke have været, hvis Rækkefølgen ændredes for hver Rebning. Det drejede sig jo, om man saa maa sige, om at kortlægge Byen i Hukommelsen. En Sammenligning af Maalene for de enkelte Agre indenfor de respektive Aase viser, at der har fundet Omrebning Sted i Tiden mellem 1682 og 1768.

Naar man ser nærmere paa det nævnte Skema, fanges Opmærksomheden først ved det Forhold, at Gaardene Nr. 1—2 og 7, Nr. 3 og 4, Nr. 5—6 og 17, Nr. 8 og 9, Nr. 10 og 11, Nr. 12 og 13, Nr. 14 og 15, samt Nr. 16 og 18 for saa vidt Aar 1768 angaar er sammenliggende i samtlige Aase. Det maa utvivlsomt

hidrøre fra, at disse 16 Gaarde er fremkommet ved en i tidligere Tid foretagen Deling (Halvering) af de tidligere 8 Gaarde. Og hvis man tænkte sig, at man paa førnævnte Rids over Bykærnen borttog de med Nr. 4, 7, 9, 11, 12, 14, 16 og 17 indtegnede Gaardbygninger, saa vilde der blive omtrent lige brede Tofter til hver af de tilbageblevne 8 Gaardbygninger. — Dette er et Tankeeksperiment, som maaske en Gang med Tiden kan belyses nærmere ved en arkæologisk Undersøgelse af de Tomter fra ældre Tid, der ikke i Nutiden er bebygget.

Agrenes Løbe-Nr. for Aar 1682 mangler for nogle af Aasene i Skemaet. Det skyldes, enten at Aasen har henligget som Eng eller delvis Eng paa det angivne Tidspunkt, hvorfor den ikke eller kun delvis er blevet opmaalt, eller ogsaa, at jeg ikke med Sikkerhed har kunnet identificere Aasens Navn i 1682 med Navnet i 1768.

Det bemærkes, at der for Hampestykker II Hold under Vejsager Mark (der i 1768 er rebet i 2 Hold, medens denne Aas i 1682 er rebet i 1 Hold) findes en Afvigelse med Hensyn til Gaardene 1—2 og 7 samt 16 og 18 i Aaret 1768. Afvigelsen kan hidrøre fra en Høre- eller Skrivefejl i 1768 eller fra, at Jens Olsens Ager ligger for sig selv uden Sammenhæng med de øvrige Agre i denne Aas.

Det næste, der ved en nærmere Betragtning af de nævnte tre Skemaer fanger Opmærksomheden, er, at der i Aaret 1768 ikke saa helt sjældent er maalt fra den modsatte Side af den, hvorfra der er maalt i 1682. Det første kan kontrolleres ved Hjælp af det opmaalte Kort.

Endvidere er Brede Lærkebjerg og Knurrevang under Vejsager Aas i 1768 maalt fra Syd til Nord, medens denne Aas i Aaret 1682 opgives at være maalt fra Øst til Vest. Men denne Forskel beror maaske paa, at denne Aas's Agre løber i Retning Sydøst—Nordvest.

Disse løseligt foretagne Undersøgelser synes at tyde i den Retning, 1) at der langt tilbage i Tiden — muligvis kort Tid efter Kong Valdemars sjællandske Lovs Udstedelse — er foretaget en Rebning, hvorved de enkelte 8 Gaardejeres Andele i de forskellige

Aase er blevet fastlagt ved Lodtrækning, samt at denne Rækkefølge er blevet bevaret helt op til Udskiftningen, da den tidligere Jordfordeling forsvandt, 2) at den østligste eller sydligste Ager i de forskellige Aase ikke tilkom den Gaard, der laa østligst i Byen, 3) at den Rækkefølge, hvorefter Gaardbrugerne lodtog i Aasene, ikke altid blev regnet fra samme Side — eller at det, der i Aaret 1682 opgives om, hvorfra der var maalt, ikke har været saa godt bestemt som i Aaret 1768, da man havde et Kort at holde sig til

Det vilde være ønskeligt, om de førømtalte i Matrikulsarkivet beroende Dokumenter, der hidrører fra Opmaalingerne i Tiden 1768—1772/73 og som omfatter c. 30 Landsbyer, blev optaget til videnskabelig Undersøgelse, saa der maaske ad den Vej kunde kastes mere Lys over Fortidens Jordfordelingsforhold.

*Landvæsenskommissionsforretningen
vedrørende Udskiftningen.*

Anno 1781 den 12te May mødte Hr. Conference Raad og Amtmand Fleischer paa Waldbyegaard tilligemed Land Væsens Commissairierne Hr. Justits Raad Quistgaard til Gierdrup og Hr. Assessor Dinesen til Gyldenholm ifølge Requisition af Hr. Land Inspecteur Ehlers, udstædt paa Hr. Oberst Castenschiolds Vegne paa bemeldte Waldbyegaard under dato af 8de denne Md. for at See en udskiftning af Fællesskabet som Høybemeldte Hr. Oberst Castenschiold agter at udføre i Heininge Bye — hvilken Requisition lyder saaledes:

Underdanig Pro Memoria.

»Een Udskiftning af Fællesskabet, som Hr. Oberst Castenschiold
»agter at udføre udi Heininge Bye, ønskede Han af Deres Høy
»Velbaarenhed og Land Væsens Commissairierne at maatte blive
»efterseet og bedømmet, saa meget desmere, da der fillige udi
»Heininge Bye foruden Hr. Oberst Castenschiold, endnu er en
»Lods-Ejer, nemlig Capellanen udi Slagelse Hr. Platon, som pro
»officio haver en Bonde der.
»Jeg skal da paa Hr. Oberst Castenschiolds vegne udbede den
»Godhed at et Land Væsens Møde maatte blive foretaget og om

»Mueligt førstkommende Løverdag den 12te Hujus om Formiddagen paa Waldbyegaard, samt at Capellanen Hr. Platon maatte blive underrettet om dette Møde for tillige at kunne være nærværende og beopagte hans Bondes interesse.

Waldbyegaard den 8de May 1781

C. Ehlers.

Til

S. T. Hr. Conference Raad og
Amtmand Fleischer.

Saa var og Mødt efter forhen giorte Bekiendtgjørelse af 8de May, Capellanens i Slagelse Velærværdige Hr. Platon, som pro officio haver en Bonde i bemeldte Heininge og som Velbemeldte Hr. Platon erklærede formedelst Embeds Forretninger i Dag ikke Selv havde leylighed at oppebie Forretningens Endskab, saa efterlood han paa sine Vegne Sieg^r Bergen fra Slagelse for at observere Hans partes.

Derefter andmeldte Hr. Land Inspecteur Ehlers Sig, som efter Det Kongelige Rente Kammers Skrivelse d. d. 28de April d. A. var beordret at gaae Hr. Oberst Castenschiold til haande ved den forefaldende udskiftning i Heininge og foreviiste Cartet over Heininge Byes Jorder tillige med den Dessen som Han havde gjort til gandske at hæve Fællesskabet, saavel mellem annex Bonden som henhører til Capellanen til St. Mikkels Sogn i Slagelse pro officio, og Heininge øvrige Bønder som mellem Mand og Mand udi Heininge Bye, efter dette Dessen skulle annex Bonden for sine forhen havende Jorder have Vederlag efter Maai og den foregaaende Loulige Taxation udi Veys Agre Marken paa Hampe-stykkerne, Lidet af Gaards-Ager, Præste Bondens Gamle Holm i samme Mark, noget af Veys Agre, og en Ende af Smalle Lerkebjerg med derved liggende Eng og Grand Skifterne mød Præste Bondens Jord.

Paa Hr. Platons vegne var Hr. Bergen nærværende, og havde haft Bonden ved Gaarden Overværende paa de udviiste Jorder, og hvorimod intet fandtes erindre.

Da tillige blev vedtaget, ingen Vey at gaae igiennem Præste Bondens Mark, uden den som falder fra Byens Leed og langs med Gierdet til det Sted hvor Skillet i Bredden til Vestre Side begynder mod annex Gaardens Jorder; Og saaledes erklærede Hr. Bergen paa Velbemeldte Hr. Platons Vegne ikke at finde noget at erindre imod de til annex Bonden udseete Jorder, naar

han samme nyder efter lovlig Taxation og udmaaling. Iøvrigt blev vedtaget og afhandlet at dersom Præste Bonden ikke for enden af sine Jorder ud til formelte Vey skulle opføre nogen fragravning, følger deraf at et Leed maae opsættes fra Præstegaardens Jorder ud til Byens øvrige Marker eller Veys Agre Marken som maa opsættes af Præste Bonden og Heininge Byes øvrige Beboere.

Hr. Bergen erklærede paa Præste Bondens Vegne hellere at ville fragrave Præste Bondens Jorder ud til Veyen med en nye Gryft, for hans Egen Regning, og paa hans Egen Bekostning, end at tæge deel udi nogle af Byens andre Ledde og Lukker, og da paa dette nye hegn eller fragravning at opsette et leed paa sin egen Bekostning indtil sine nye inddeelte Jorder, dog saaledes, at han for alle øvrige Byens Lukker og Ledde, aldeles bliver friedraget. Hr. Oberst Castenschiold tilstoed med saadan Sr Bergens Erklæring at være fornøyet.

Derefter Producerede Hr. Oberst Castenschiold Cartet over bemelte Heininge Bye og forløbig foreviiste den Respective Commission den plan han ønskede at udføre, nemlig: At 2de Gaarde aldeles skulde udskiftes af Fællesskabet og øvrige Byen saaledes inddeles at 2 og 2 bliver sammenlignet, samt at ved hver Gaard i sær blev bygget eet huus, hvor til blev lagt 3 skp: geometrisk Land og altsaa at der i følge denne plan af de tilbageværende Gaarde maae blive at udflytte 3de af de øvrige 5, efter den forelagte plan kunde forblive i Byen. Men anførte 3de saavel som de afbrændte 8te maatte udflyttes paa Byens udmarks Jorder. Hr. Obersten begierede at siden at disse til udflytning agtende gaarder 2, i sær faaer tildeelt saa slette Jorder at Man billigen kan befrygte disse Beboere i en deel Aar ikke kan blive i stand til at svare og betale hvad skee bør, At Commissionen derfor ville tage ud paa Aaestedet og eftersee samtlig Inddeelingen saavel til disse som øvrige benevnte Gaarder, og derefter give Deres Tanker om De paa nogen Maade synes at udskiftningen kan skee paa bedre og bequemmere Maade end nu foreviist er, da Hr. Obersten gjerne havde ønsket imellem samtlig Beboere at kunne have hævet Fællesskabet og gjerne ville antage den Respective Commissionsplan om nogen saaledes kunde udfindes. Commissionen fandt ikke at kunde inklade Sig i nogen Plan til den af Hr. Oberst Castenschiold attraaede udskiftning jmellem Sine Bønder i Heininge, men derimod maatte andmode tilstædeværende Hr. Land Inspectuer Ehlers som i disse Dage haver overværet Byens Jorders Taxation derom at give sin Betænkning, da Commissionens Eragtning derom nærmere skal paafølge. — Hr.

Land-Inspectuer Ehlers foreviiste Commissionen Cartet over Heininge Bye, tilligemed planen til udskiftning imellem Mand og Mand i bemelte Bye, alt saaledes som Deelingen paa Cartet med stærke Bliants Linier vare optrukne. Han haabede at Commissionen fandt at Deelingen efter denne plan var indrettet saa fordeelagtig som skee kunde, dersom ikke der havde forefaldet saadanne forhindringer som han troede endog ville finde Commissionens Biifald at være uovervindelige og foraarsage at nogle Lodder ville blive saa slette at det var at befrygte at de som derpaa skulle udflyttes vilde tabe alt Mood og meget sildig eller maaske aldrig ville komme i stand, af denne Beskaffenhed var Lodden Nr. 5, som bestaar af Trudsagerne, Knæle og Aae Agerne, ligeledes Nr. 13, Som bestaae af Store Skiold Agre, Gierland, Fulemads Holmen etc. Lodden Nr. 16 som bestaae af Ribbe Skifte, Rød Øgel, Fiir Boel og Provesteen og hertil kunde endnu regnes med stor Grund Lodden Nr. 4 som bestaaer af Børsterne, Lang Reeden, Holm Ageren og Huggentornen etc. og som han troede at Commissionen tillige ville Biefalde at det ikke paa nogen Maade var muelig at forandre planen til udskiftning saaledes at disse lodder kunde Blive tillagt nogen god Jord til den slette de bestaaer af, fordie at den Jord som grændser til disse lodder enten er maadelig eller ringe Jord, og altsaa vilde lodderne ved Forandring af figureerne ikke vinde noget, og derfor troede Hr. Land Inspecteur Ehlers at naar Gaardene bleve udflyttede paa de fra Byen liggende Lodder, var det den Eeneste maade at forbedre disse slette Lodder paa, at 2 og 2 gaarder i Byen kom til at ligge sammen, og have deres Jord sammen, hvorved Man kunde vente engang i tiden naar alt den slette og daarlige Jord, deels var blevet befriet fra det derpaa staaende Vand, deels var blevet opgiødet og dyrket igien, kunde ophæve Fællesskabet mellem saadanne tvende Gaarder dog maatte Hr. Land Inspecteuren tillige tilstaae, at dertil vilde udfordres lang tiid.

Hr. Oberst Castenschield andmeldte endvidere at han var vilig til i følge foreviiste plan at besørge den omhandlede udskiftning, og staae inde for al den Hazard og Skade som derved kunde lides i fremtiden, naar han maatte nyde den fulde gotgiørelse eller Bygnings Hielp for hver udflyttede Gaard i sær, som den Kongelige allernaadiske Forordn. af 1776 omformelder, og tvivlede han ingenlunde paa, at naar den Respective Commission paa Aestædet toeg hans forelagte plan under øyesyn vilde erfare, at han, med god grund og Føye, kunde gjøre sig forhaabning om samme, og at den der i følge paa beste Maade Recommendederede hans Paastand, samt, saa snart muelig at forskaffe

Høyloulig Kammer-Collegii Tilstaaelse herom, Da han forinden ikke tør jndlade Sig paa at opreyse nogen Bygning, som dog er høist nødvendig formedelst Aaret Tiids paatrængende. —

Commissionen som i Dag meget nøye havde taget alle Heininge Byes Jorder udi Øyesyn, fandt det af Hr. Land Inspecteur Ehlers gjorte Forslag om 2 og 2 gaarders udflytning og Sammenlægning at være det retteste og beste, i henseende til Jordernes forskellige Jordart og Bonitet, Som og Hr. Oberst Castenschiold havde erklæret Sig villig at udføre, endskønt han hellere havde ønsket hver Enkelt Gaard for sig at udflytte. Og saaledes maatte da Commissionen have Hr. Oberst Castenschiold paa beeste Maade Recommenderet til den af Hans Majestet ved allernaadigst Forordning udlovede Bygnings hielp til disse attraaede Heininge Gaarders udflytning, som da i alt herefter vil blive 11 Gaarde i Tallet, hvoraf de trende bliver at opbygge enhver for sig og de øvrige saaledes, at, naar Jorderne i Tiden skulle blive forbedret, de da og kunne blive separeret enhver for sig. Endelig som og Hr. Oberst Castenschiold foran havde erklæret Sig at ville opbygge et Huus ved enhver Gaard, hvorved Gaardbeboerne kunne have Beuømmelighed i henseende de behøvende Arbeids Folk, og til et saadant Huus at henlægge 3 skiepper Land geometrisk Maal, Saa fandt Commissionen saadan Hr. Oberstens Forsæt meget god, og derimod ikke kunde have noget at erindre.

Saaledes i Dag at være passeret og vedtaget bekræfter herved under Vores Hænders underskrift

Datum ut supra

Fleischer

Qvistgaard

Dinesen

SKYLD OG SKAT.

FÆSTEBØNDERS OG SELVEJERBØNDERS AFGIFTER I 13—1600-AARENE.

Af *P. Rønn Christensen.*

De Undersøgelser, som tidligere har været foretaget vedrørende de danske Bønders faste Afgifter i Middelalderen og i Begyndelsen af den nyere Tid, kan kort karakteriseres i to Hovedgrupper.

Den første Gruppe af Undersøgelser er gaaet ud fra den brogede Række af Penge- og Naturalieafgifter, som opføres i »Landgildematriklerne« fra 1662 og 1664 og i de talrige Jordebøger, der for hele Landet findes fra sidste Halvdel af 1600-Tallet. Paa Grund af det meget omfattende Kildemateriale og af andre Grunde har de fleste Undersøgelser af denne Art været ret spredte, som Regel har de indskrænket sig til nogle faa Kommentarer til et aftrykt Udtog af en Jordebog, eller de har, som en Slags Kuriosa, fremhævet visse Afgifter, »der gør et meget gammeldags Indtryk, sprogligt og sagligt« eller »maaske er Levninger af gamle Skatter«. Enkelte mere omfattende Arbejder findes dog ogsaa, især maa fremhæves det ældste, der hidtil er uovertruffet, nemlig Arent Berntsen: »Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed« fra 1656. Det er med fuld Ret endnu, snart 300 Aar efter dets Udgivelse, det flittigst citerede Værk vedrørende den gamle, danske Naturalielandgilde. Arent Berntsen redegør for Landgildens forskellige Udformning i det egentlige Danmark saavel som i Skaane, Halland og Blekinge, i Norge og paa Gulland, han op-

regner Landgildetakster, noterer mærkelige gamle Navne paa enkelte Landgildeposter, fortæller om Kalkovnene ved Mariager, hvoraf der gives Kalk og Kalkstene til Landgilde o. s. v., men han gør intet Forsøg paa at betragte dette Virvar af forskellige Afgifter som det, de virkelig var: Resultatet af fire eller fem Hundredaars Udvikling. Og som Arent Berntsen saaledes siden mange andre Forfattere: Det gamle System af Afgifter er især blevet undersøgt og kommenteret i dets sidste Stadium, kort før det (omkr. Aar 1700) i store Dele af Landet afløstes af en mere tidssvarende Form, en samlet Pengesum af hver Gaard.

En helt anden Række af Undersøgelser¹⁾ grupperer sig om det vigtigste danske, middelalderlige Kildeskrift »Kong Valdemars Jordebog« fra 1231. »Jordebogsstudiernes« foreløbige Højdepunkt turde være naaet med den i 1926 paabegyndte, endnu ikke afsluttede Udgave ved Sv. Aakjær, hertil er nu (Maj 1940) udkommet 480 tættrykte Sider Kommentarer og flere kan ventes. Uden i mindste Maade at forklejne den Betydning for Forstaaelsen og Udforskningen af Danmarks Middelalder, som de mange skarpsindige Indlæg i Diskussionen omkring Jordebogen har haft, maa det ved denne Lejlighed være tilladt at gøre opmærksom paa de Farer, som fremkommer ved, at dette gamle Aktstykke udnyttes til Forstaaelse af 14- og 1500-Tallets Landgildeafgifter, uden at der først paa anden Maade er skaffet Overblik og Klarhed over disse. Ganske vist findes der ikke noget yngre middelalderligt Dokument, hvis Omfang og Betydning kan sammenstilles med »Kong Valdemars Jordebog«; men alligevel er det muligt paa Grundlag af det foreliggende Materiale at sammenstille en nogenlunde fuldstændig Oversigt over Udviklingen af saavel Fæstebønders som Selvejrbønders Afgifter i det nævnte Tidsrum.

Dette skulde da, i al Beskedenhed, være Formaalet med nærværende Arbejde.

¹⁾ Maaske vil det være rimeligt at nævne en enkelt Undtagelse fra den almindelige Række af Undersøgelser, nemlig Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh.; her er der S. 375—529 samlet en stor Mængde Enkeltheder vedr. Afgifter i 1400-Tallet.

Hovedvægten er lagt paa de Resultater, som kan naas ved Undersøgelse af de faktiske foreliggende Afgifter; først i anden Række er andre Oplysninger inddraget i Undersøgelserne.

Til Indledning skal det endvidere udtrykkelig fremhæves, at mange fristende specielle Spørgsmaal her er forbigaaet, for at det derved lettere skulde blive muligt at fremhæve nogle Grundsynspunkter, som muligvis kunde virke fremmende paa de mange Detailundersøgelser, der til sidst alene kan give det endelige Resultat.

Kilderne til Oplysning om Bøndernes Afgifter er, især for 13- og 1400-Tallets Vedkommende, Skoder, Pantebreve o. l., af hvilke mange er aftrykt i 1. og 2. Række af Repertorium; af de faa Jordebøger, som findes fra dette Tidsrum, maa fremhæves Roskildebispens Jordebog fra omkr. 1370, trykt i S. R. D. VII.

Fra en noget senere Tid er de ældste Lensjordebøger af Betydning, ikke blot de ældste for 1559, der i Rigsarkivet er registreret under Nr. 108 A, men ogsaa de noget yngre, der for mange Lens Vedkommende giver Oplysninger om meget gamle Forhold. Desværre er kun meget faa af disse Jordebøger hidtil udgivet, ja mærkeligt nok er hidtil ikke engang en Registrant blevet trykt, skønt Lensregnskaberne og Lensjordebøgenes Betydning nu almindeligt anerkendes. De to vigtigste Jordebøger af de hidtil trykte er Lundenæs fra 1498, der ikke helt tilfredsstillende er udgivet i »Hardsyssels Diplomatarium«, og Stegehus fra 1544, der er trykt i F. Bojsen: Af Møns Historie IV, men maa benyttes med Forsigtighed, da Udgifveren paa væsentlige Punkter har misforstaaet Jordebogen. (Især er det vildledende, at *baade* Naturalieafgifterne og de Penge, som blev ydet i Stedet for disse, regnes med i Landgilden).

Af Jordebøger over adeligt Gods bør særligt fremhæves det System af Jordebøger, der er trykt i A. Thiset: Eline Gøyes Jordebog.

Hovedkilden for nærværende Arbejde har dog naturligt været de landsomfattende Matrikelværker fra 1662 og 1664, der nu findes i Rigsarkivet. Landgildematriklerne har tidligere været benyttet ofte, men kun i ringe Udtog, vedrørende en By eller et Sogn, og et saadant Brudstykke vil let komme til at figurere som et uforstaaeligt Kuriosum. (En Oversigt over de ældste danske Matrikler er trykt i »Fortid og Nutid« Bd. II).

Desuden har det paa flere Punkter været af afgørende Betydning, at der til dette Arbejde med at skaffe Oversigt over Bøndernes faste Afgifter kunde benyttes et omfattende Kildemateriale vedrørende Ø. og V. Han Herred, som i anden Forbindelse er indsamlet.

Skyld.

Ordet »Skyld« i den Betydning, hvori det her vil blive anvendt, er meget gammelt; Ordet anvendes paa denne Maade f. Eks. baade i Jyske Lov og i Kong Valdemars Jordebog, hvor det midt i den latinske Tekst i »Hovedlisten« under Falster pludselig hedder »Getæsby *skyld* xL. pund tritici et xL. pund ordeï«, og det er derfor her valgt som den bedste danske Betegnelse for den Gruppe Afgifter, som først skal omtales.

Forskellen mellem de to Hoved-Systemer af Afgifter, »Skyld« og »Skat«, forsvinder i Løbet af 15- og 1600-Tallet. Der gøres efterhaanden kun i Undtagelsestilfælde Adskillelse mellem de to Afgiftsgrupper, f. Eks. i Tilfælde, hvor *Skylden* er henlagt til en Kirke, medens »Forsvar« eller »Herlighed« tilhører en Privatperson; men jo ældre Kilderne bliver, jo tydeligere bliver Tvedelingen. Den fremgaar med stor Tydelighed af Sammensætningen af de allerfleste Landgildeafgifter fra hele Landet i sidste Halvdel af 1400-Tallet og første Halvdel af 1500-Tallet. Hvor der kan herske Tvivl, om en Afgift er Skyld eller noget andet, oplyser Jordebøgerne undertiden selv om det rigtige Forhold; saaledes skelnes der i Lundenæs Jordebogen mellem, om en Afgift i Korn eller Smør er »Skyld« eller »Beye« (Bede d. v. s. »Skat«), i Bygholm Jordebog fra 1511 nævnes »Skyldpenge« i Modsætning til de meget udbredte »Skatpenge« o. s. v.

I Almindelighed anføres det dog ikke direkte i Jordebøgerne eller Skøderne, hvilken Del af den samlede Afgift der er Skyld, men dette kan alligevel i saa godt som alle Tilfælde fastslaaes med Sikkerhed paa Grundlag af blot en flygtig Undersøgelse af de reelle Afgifter.

En Sammenligning af Skyld-Afgifterne for hele Landet i det nør omhandlede Tidsrum viser, at de maa betegnes som de vigtigste Dele af de samlede Landgildeafgifter, baade fordi de har den største Værdi i Penge og af andre Grunde. De ydedes næsten overalt i *Korn*, i et *helt* Antal Tønder, Pund eller Ørtug. Undertiden kan særlige Kornafgifter, der ydedes som Afløsning for Gæsteri eller Arbejde, være saa høje, at der kan blive Tale om

en Forveksling med Kornskylden, men en nøjere Undersøgelse vil hurtigt bringe Klarhed over de virkelige Forhold, thi de ældste Jordebøger oplyser ofte om Afløsningen; i de ældste Lensjordebøger opføres saaledes i flere forskellige Afdelinger: Havre (Byg) for Gæsteri, Byg for Arbejde, »Fødenød«-Havre o. s. v., skønt den samme Bondes Navn maaske derved bliver opført mange Steder i den samme Jordebog. Findes der ingen ældre Jordebøger, som kan oplyse, hvorvidt en forholdsvis høj Kornafgift er Skyld eller noget andet, kan det ofte let fastslås gennem en Undersøgelse af hele Byens eller Sognets Afgifter i Landgildematriklen. En almindelig Forveksling, der har givet Anledning til mange Misforstaaelser, har været, at de Skæpper Rug eller Byg, som de saakaldte »Selvejrbønder« ydede til Kronen, er blevet antaget for Skyld, skønt dette Korn i Virkeligheden hører til de Afgifter, der her omtales under Afsnittet »Skat«.

Det er kun tilsyneladende, at en Række Kornskyldsopgivelser kommer i Modstrid med ovennævnte Regel om Kornskyldens *hele* Antal Tønder, Pund eller Ørtug. Det drejer sig om de især paa Sjælland almindeligt forekommende Størrelser: 1 Pd. 6 Skæpper Rug, 15 Skæpper Rug, 18 Skæpper Byg. 1 Pd. og 6 Skæpper er en Omskrivning af det gamle Maal 1 Øre Rug, da 1 Pd. var 24 Skæpper, og 1 Øre var 3 Ørtug à 10 Skæpper, medens de to andre Tal er fremkommet, ved at 1 Øre Rug (30 Skæpper) og 1 Øre Byg (36 Skæpper) er halveret. Andre uregelmæssige Kornskyldsopgivelser kan forklares paa lignende Maade.

Kornskyldens Regelmæssighed lader sig ikke forklare ved Middelalderens Tilbøjelighed til helst at regne med hele eller runde Tal, den har snarere sin Aarsag i visse Forhold vedrørende Skyldens Paaligning, som senere vil blive omtalt.

Kornskyldens Sammensætning af de forskellige *Kornarter* varierede en Del efter de forskellige Landsdele, men forandrede sig kun meget langsomt, saa det vil være umuligt at slutte med Sikkerhed fra Kornafgiften til Mængden af de til enhver Tid *dyrkede* Kornarter. I de ældste Kilder anføres det som Regel ikke, i hvilken Kornart Skylden skulde ydes; men ved Slutningen af

Middelalderen var de forskellige Landgilde-Kornarter udbredt saaledes:

Byg alene var almindelig i Øst- og Sydsjælland, paa Laaland-Falster, Langeland og Fyn samt i det nordlige Jylland, *Rug* og *Byg* (som Regel halvt *Rug* og halvt *Byg*) fandtes i Vest- og Midtjylland og i flere Herreder paa Djursland, samme Mængde af *Rug*, *Byg* og *Havre* var den karakteristiske Kornskyld i Midtjylland i et bredt Bælte fra Tørrild Herred til Onsild Herred, men forekommer dog ogsaa spredt paa Øerne (f. Eks. i Aasum Herred paa Fyn og i Alsted Herred paa Sjælland). *Rug* som eneste Kornskyld fandtes nogle Steder i Vestjylland (f. Eks. i Ginding Herred), medens S sammensætningen *Byg* og *Havre* kun træffes i Hasle og Bjerge Herreder og enkelte andre Steder.

I det store og hele holdt denne Fordeling af Kornskylden sig gennem hele 15- og 1600-Tallet.

Kornskylden var almindelig udbredt, men der eksisterede dog ogsaa Skyldafgifter i *Smør* og *Penge*; disse maa ikke forveksles med de uhyre almindelige *mindre* Afgifter i Smør eller Penge, som omtales senere.

For Smørskyldens Vedkommende er Forholdet i de fleste Tilfælde ganske klart: Af landbrugstekniske Grunde — ringe eller slet ingen Kornavl, men forholdsvis stort Kvæghold — var enkelte Landsbyer og temmelig mange Enkeltgaarde nødsaget til at levere deres Skyld i Smør, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ eller 1 Td. Smør. I Tidens Løb forandredes Smørskylden ofte til Kornskyld, undertiden gik Udviklingen den modsatte Vej²⁾.

Enkelte Steder i Landet kan der fra Middelalderen paavises Forhold mellem gammel Gaard, der har Kornskyld, og et nyere Afbygge med Smørskyld, som fører Tankerne hen paa Sæterisystemet i vore nordiske Nabolande.

Derimod er Forholdene vedrørende Skyldafgifter i Penge mere usikre. Den almindelige Opfattelse maa vistnok siges at være, at

²⁾ Fra Slutningen af 1400-Tallet var Taksten 1 Td. Smør = 12 Aabo-Tdr. = 16 sjæll. Tdr. Byg almindelig; før den Tid var Smørrets Værdi i Forhold til Kornet noget større.

Pengeafgifterne har været mest udbredte, ja vel egentlig de oprindelige, men det er vanskeligt at se, hvorpaa denne Opfattelse egentlig grunder sig. Undersøges Skøder og Jordebøger fra 14-, 15- og 1600-Tallet, giver de til Resultat, at der i de fleste Tilfælde er overvejende Sandsynlighed for, at Penge har afløst Korn som Skyld af den simple Grund, at Fæstegaardene har ligget saa langt fra Hovedgaarden, at Afstanden har vanskeliggjort Leveringen af Kornet. Hvorfor skulde tilsvarende Forhold ikke have gjort sig gældende i endnu ældre Tid? Den Omstændighed, at det naturligt blev »Strøgodset«, der laa længst borte fra Hovedgaarden, som hyppigst kom til at figurere i de vigtigste Kilder, Skøder eller Pantebreve, har bidraget til at fæstne Opfattelsen af Pengeafgifternes almindelige Udbredelse. Den vigtigste Jordebog fra 1300-Tallet, Roskildebispens, omfattede meget spredt Gods, men alligevel er der særdeles mange Kornafgifter; yderligere kan det adskillige Steder af Pengeafgifterne i denne Jordebog ses, at de er Afløsning for Korn: om Byerne Magleby og Busene paa Møn bemærkes det udtrykkelig, at de tidligere havde Kornskyld. Hertil kommer, at visse Forhold ved Skyldens Paaligning afgjort tyder paa, at Kornskyld var den oprindelige, som siden afløstes af Penge, men herom mere senere.

Kornskylden, der i 1500-Tallet og senere erlagdes til Mortensdag (^{11/11}), *forandredes*, som det er almindelig bekendt, meget sjældent. Det almindelige³⁾ er, at der overhovedet ikke er nogen reel Forandring at paavise i Skylden gennem hele 14- og 1500-Tallet lige til de store Forandringer i Slutningen af 1600-Tallet. Ofte ses det, at Kornskylden var den eneste Afgift, som blev tilbage, naar en Gaard blev »øde«, den betaltes da af den eller de andre Gaarde, som fik Jorden tillagt. Een stor Forandring er dog sket, nemlig den almindelige, store Nedsættelse, som fandt Sted i 1300-Tallet og vel kan antages at have kulmineret før Aarhundredets Midte. Om Aarsagerne til og hele Udviklingen af denne Nedsættelse, der ikke er noget specielt dansk Fænomen,

3) Sammenlign f. Eks. Kornskyldsangivelserne i 2. Række af Repertorium med de tilsvarende Angivelser i Landgildematriklerne.

er det vistnok for tidligt at fremsætte helt sikre Formodninger, men takket være C. A. Christensens Arbejde⁴⁾ er der dog samlet en Del Oplysninger herom. Bl. a. kan det fastslaaes, at den for Danmarks Vedkommende gennemsnitlig andrager ca. $\frac{2}{3}$, saaledes at Skylden efter Nedgangsperioden gennemsnitlig var $\frac{1}{3}$ af den oprindelige Skyld⁵⁾.

Er denne Nedsættelse sket enkeltvis, byvis eller under et for alle Gaarde under samme Hovedgaard?

En Undersøgelse giver hurtigt til Resultat, at Skylden i hvert Fald i 14- og 1500-Tallet ikke synes at være indrettet efter de forskellige Godser, og Opmærksomheden vendes da mod de enkelte Bylavs samlede Skyld; en nøjere Undersøgelse heraf giver da ogsaa interessante Resultater.

I 1600-Tallet ses det, at Hovedgaarde og nyopstaaede Byer, der f. Eks. er fremkommet ved Deling af en større Gaard, som Regel er takseret til et *helt* Antal Læster Korn i Skyld, og det ligger da nær at sammenstille den samlede Skyld ogsaa for de gamle Landsbyer. En Sammentælling af Skyldopgivelserne i Matriklen af 1664 for et Par Hundrede Byer eller Sogne viser, at Summerne i de fleste Tilfælde paa Sjælland bliver Tal, der er delelige med 48 (eller 24) Tdr., i Jylland — Fyn derimod med 36 (eller 18) Tdr. Det er sjældent, at Tallene er ganske nøjagtige Multipla af 48 eller 36, men det er tydeligt, at Enheder paa 48 eller 36 Tdr. Korn ligger til Grund for Skyldansættelsen.

48 Tdr. Byg svarer i det sjællandske Omraade til 288 Skæpper, d. v. s. til 1 Mark Byg, 36 Tdr. i det jyske Omraade er ogsaa netop 288 Skæpper eller 1 Mark, og det er saaledes klart, at Skyldens Paaligning i Almindelighed gaar saa langt tilbage i Middelalderen, at det gamle Kornmaal 1 Mark = 8 Øre à 3 Ørtug (à 12 Sk. Byg) har været fremherskende. Nye Byer og Hovedgaarde i Jylland ses ofte at have Skyld ansat efter den nyere saakaldte »jyske Læst« paa 24 Tdr.

Efter at saa meget er oplyst om Skylden, vil det være rimeligt

⁴⁾ Hist. Tidsskr. 10. I. 446 ff.

⁵⁾ Sngl. hermed Asgaut Steinnes: Leidang og landskyld, Oslo 1927.

at foretage en Sammenligning mellem Ansættelsen til Skyld og den yngste af de kendte, middelalderlige Jordvurderinger, Ansættelsen til »terra in censu«.

Den saakaldte »Falsterliste« i Kong Valdemars Jordebog indeholder efter den almindelige, samstemmende Tydning en Slags Matrikel over Falster, og heri opgives hver enkelt By »terra in censu«; denne Liste maa altsaa kunne bruges til Sammenligningen, men desværre er Skyldopgivelserne i Matriklen af 1664 for de fleste af Falsters Byer vanskelige at anvende, da *Pund* Byg (Korn?) er helt eller delvist afløst af *Tønder* Byg, men ikke altid er afløst med det *samme* Antal Tønder pr. Pund.

I Nørre Herred er der ialt otte Byer, som helt har bevaret de gamle Ansættelser i Pund Byg, og nedenfor sammenstilles da Oplysningerne fra Kong Valdemars Jordebog med den samlede Kornskyld i hver af disse otte Byer:

Bruntofte By, Tingsted Sogn.

6 Mark (144 Ørtug) terra in censu; 1664: 12 Gaarde med ialt 18 Pund eller 36 Ørtug Byg i Skyld. Skylden 1664 var altsaa nøjagtig $\frac{1}{4}$ af terra in censu 1231.

Stadager, Stadager Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. i 1231.

Bannerup, Nr. Kirkeby Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{4}$ af t. i. c. 1231.

Ravnstrup, Nr. Kirkeby Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{4}$ af t. i. c. 1231.

Barup, Lillebrænde Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Ønslev, Ønslev Sogn.

1664 mangler $\frac{1}{2}$ Ørtug Byg (0,8 pCt.) i, at Skylden er nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Boderup, Ønslev Sogn.

1664 var Skylden nøjagtig $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Algestrup, Maglebrænde Sogn.

1664 var Skylden 4 Ørtug Byg mere end $\frac{1}{3}$ af t. i. c. 1231.

Heraf vil det kunne formodes, at der findes en Forbindelse mellem *Skylden* og Ansættelsen i »terra in censu«, og Undersøgelser af en Række spredte Oplysninger gør denne Formodning endnu mere sandsynlig. Ganske vist er der mange Tilfælde, hvor det ikke er muligt at se nogen Forbindelse, men denne fremgaar til Gengæld med saa stor Tydelighed andre Steder, at den vanskeligt vil kunne forklares som tilfældigt Sammenspil.

Tilsvarende Forbindelse mellem *Skylden* og den jyske »Guld-vurdering« kan spores adskillige Steder, men her er Forholdene mere usikre.

Det ses af den anførte Liste over Byer fra Falster, at *Nedsættelsen* i *Skylden* er foregaaet for *Byen* under et, saa er vel *Skylden* ogsaa oprindelig *paalignet* byvis. Herpaa tyder ogsaa det Forhold, som ofte træffes, at den samlede Skyld for en Gods-Enklave i en By netop udgør $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ $\frac{1}{4}$ o. s. v. af hele Byens Skyld, paa ganske tilsvarende Maade, som Byernes »Census« ifølge »Falsterlisten« almindeligvis var delt mellem de forskellige Ejere.

Uden iøvrigt ved denne Lejlighed at komme nærmere ind paa »Censusansættelsen« maa det saaledes fastslaas, at den viser en nøje Forbindelse med Ansættelsen til Skyld, ja, egentlig er vel 1 Mark »terra in censu« identisk med den Kvotadel af Byens Jord, hvoraf der gik — eller *kunde* gaa — 1 Mark Korn i Skyld⁶⁾.

Derved bliver det ogsaa ganske naturligt, at der i den samme By ofte kun forekommer 2—3 forskellige Størrelser af Skyld; efter Størrelsen af »Census« afgang Gaardens Part i Bymarken, i Engen, i Overdrevet o. s. v., derfor maatte det være forholdsvis enkle Tal.

Hermed være ikke sagt, at de af forskellige Forfattere foretagne Sammenligninger mellem »terra in censu« og Landgildehartkorn 1664, Udsæd 1664, Td. Land dyrket Jord i 1682 og Td. Land og Hartkorn i 1895 o. s. v. er ganske uden Betydning, især

⁶⁾ Jfr. Poul Nørlund: De ældste Vidnesbyrd om Skyldtaxationen. Hist. Tidsskr. 9 VI 54—95.

kan der være Grund til at sammenligne Udsæden og Størrelsen af »Census« (samt *Skylden*), da alle Forskere er enige om, at Skylden har staaet i et vist Forhold til den aarlige Udsæd. Forholdet var vist oprindeligt saaledes, at Skylden var af samme Størrelse som Udsæden.

En særlig Omtale er det paakrævet at give *Selvejerbøndernes Skyld*, da denne, som ovenfor nævnt, har givet Anledning til adskillige Misforstaaelser.

Det oprindelige og normale Forhold var naturligvis, at Selvejeren *ikke* gav nogen Skyld, da han jo selv *ejede* Jorden og ikke som Fæsteren (Landboen) skulde betale Jordleje eller Skyld af den, men gennem Arvedeling fremkom hyppigt det Forhold, at en Bonde, som beboede en Selvejergaard, betalte »Skæppeskyld« til een eller flere andre, der ejede Parter i Gaarden. Flere Gange, f. Eks. i Christian III's odensianske Reces fra 1539, fastslaas det, at Medarvingerne til en Bondegaard skulde lade sig nøje med deres »Skæppeskyld« og ikke tiltage sig ulovlige Rettigheder.

Da det ovenfor er sandsynliggjort, at Selvejerne har faaet deres Part af Byens samlede Skyld fastsat, da denne blev paalignet, har vel det teoretiske Begreb »Selvejergaardens samlede Skæppeskyld« (senere kaldet »Bondeskyld«) været af samme Størrelse som Gaardens Part af Bylavets samlede Skyld.

»Skæppeskylden« var i Almindelighed kun nogle faa Skæpper Korn, svarende til en mindre Part i Gaarden, og derfor er Muligheden til Stede for Forveksling med de Skæpper Korn, som Bonden var paalagt i »Bondeskat«, men en lidt nøjere Undersøgelse, eventuelt en Sammenligning med de andre Selvejere i Herredet, vil dog let gøre det muligt at skelne mellem Skyld og Skat ogsaa her.

Naar Selvejet ophørte, kom Selvejerne til at betale Skyld. Dette skete f. Eks. for det forbrudte Gods i de 49 nørrejske Herreder⁷⁾, som efter Grevefejden blev Fæstegods under Kronen. Thomas B. Bang har udførligt behandlet »Klementfejdens Efterspil«, men

7) Se D. Mag. 3 IV 211 ff. og 3 VI 329 ff.

omtaler kun temmelig løst⁸⁾ de forbrudte Gaardes Afgifter, som ellers nok var en nærmere Omtale værd. I denne Forbindelse maa det dog være nok at fremhæve de Principper, som er fulgt ved Ansættelsen af de nye Afgifter; de gik tydeligt nok ud paa, at Selvejrbønderne skulde erlægge de *sædvanlige* Afgifter, som erlagdes af Gods i Byen eller i Herredet, d. v. s. *Skylden* blev paalagt, og »Skatten« nogle Steder forhøjet.

Forøvrigt har man tidligere været tilbøjelig til at overvurdere Antallet af de Selvejere, som efter Grevefejden blev Fæstere. Nøje Undersøgelser af de ældste Lensregnskaber (se f. Eks. Carl Klitgaard i Hist. Tidsskr. 10 IV 86 f.) viser, at Antallet af Selvejrbønder ved Middelalderens Slutning i de 49 nørrejske Herreder saavel som andetsteds ikke var stort. Saavidt det kan skønnes, er den store Indskrænkning af Selvejrbøndernes Antal sket i Hundredeaaret efter 1250, indtil Adelen og Gejstlighedens Køb af Selvejergods blev standset i Valdemar Atterdags eller Dronning Margretes Regeringstid; efter den Tid og indtil de store Mage-skifter begyndte, skete der vistnok gennemgaaende kun ringe Forandringer.

I de ældste bevarede Lensjordebøger opføres de tilbageværende Selvejere sammen med forbrudt Selvejergods og med Kronens Fæstegods, undertiden er der ingen eller næsten ingen Forskel paa de forskellige Afgifter, Gæsteri o. s. v. af de tre Kategorier, een Forskel er der dog: Selvejeren giver ikke Skyld.

Hvornaar ophørte da Selvejet for de Gaarde, der aldrig kom til at betale Skyld, men i Stedet efterhaanden kom til at bære saa mange andre Afgifter og Byrder, at Skylden vilde have været at foretrække?

Spørgsmaalet er maaske ikke saa let at besvare og har vel egentlig heller ikke saa megen praktisk Betydning, maaske bør der lægges Vægt paa det Tidspunkt, da Selvejerne begyndte at betale »Hold« eller »Indfæstning« af deres Gaarde, dette skete vist mange Steder i første Halvdel af 1500-Tallet — paa Bornholm var det dog vistnok saa sent som i 1624, at Selvejerne »fri-

⁸⁾ Hist. Tidsskr. 8 VI 177.

villigt« vedtog at betale Afgift ved Ejerskifte, den kaldtes her »Kendelsespenge«.

Sikkert er det imidlertid, at en grundig Undersøgelse af alle Forhold vedrørende Selvejerne bliver stadig mere og mere paa-krævet.

Leding og Stød.

Af de Afgifter, som her vil blive sammenfattet under Fællesbetegnelsen »Skat«, vil det være rimeligt først at omtale de Rester, der oprindeligt præsteredes som Afløsning for Pligten til Krigstjeneste, men i det her omhandlede Tidsrum var gaaet over til at være faste, aarlige Afgifter⁹⁾.

Det er ikke muligt at behandle de danske Ledingsafgifter paa samme Maade som Asgaut Steinnes har behandlet de norske¹⁰⁾; thi i Norge var alle pligtige til at erlægge denne Afgift, men af en lang Række Privilegier fra 11- og 1200-Tallet erfares det, at en stor Mængde gejstligt Gods i Danmark allerede dengang var fritaget for Ledingsbyrderne, og skønt det af Jyske Lov fremgaar, at Herremændenes *Fæstere*, kun naar der fandtes særlige Privilegier, var skattefri, har det ikke varet længe herefter, før Adelsmændenes Fæstegods overalt var fri for Leding. Selv om Forholdene i første Halvdel af 1300-Tallet ikke er ganske klare, kan man vist i det store og hele regne med, at alt Fæstegods i det her omhandlede Tidsrum var fri for Leding; Undtagelser findes dog, saaledes forekommer Leding af Kirkegods spredt flere Steder i Landet.

I de ældste Lensjordebøger er det da de middelalderlige *Selvejere*, som opføres med Ledingsafgifter, men det ses, at Regelen i 16-, 15- og delvis ogsaa i 1400-Tallet har været, at Selvejergods, som af en eller anden Grund er blevet forbrudt, fortsatte med at betale Leding; dette viser, at Ledingen forlængst var holdt op

⁹⁾ Om den nyere Opfattelse af Ledingsvæsenet kan især henvises til Sture Bolin: *Ledung och frälse*, Lund 1934.

¹⁰⁾ Se S. 89.

med at blive regnet for det, den virkelig var, en Skat til Kronen, nu erlagdes den fuldstændig som andre større og mindre Afgifter til Godsherren. Enkelte Steder, især paa Fyn, fandtes der Selvejere, som *ikke* ydede Leding. Grunden hertil synes i nogle Tilfælde at være, at den forholdsvis ringe Ledingsydelse ved en Omlægning er blevet »opslugt« af andre Skatter; det kunde dog ogsaa tænkes, specielt for de mange Selvejere under Nyborg Slot, at Ledingsfriheden er fremkommet paa Grund af, at Bønderne en kort Tid i 1200-Tallet eller i Begyndelsen af 1300-Tallet har været underlagt en gejstlig eller verdslig Godsherre, siden er de saa igen gjort »fri« af Kongen, for at denne kunde faa et passende Antal »Skattebønder« til Nyborg Slot.

Men er det saaledes paa Grund af den store Indskrænkning i de ledingsydendes Tal umuligt at danne sig et Overblik over mange Forhold vedrørende Ledingsvæsenet, om Inddelingen i Havne og Skipen o. s. v., saa er det dog ikke ganske uden Interesse at undersøge de bevarede Rester af Ledingsafløsningen.

Det ses, at denne i saa mange Tilfælde bestaar af Ydelser *baade* i Penge og i Korn, at det vil være rimeligt at antage dette for det oprindelige Forhold og derefter betragte de Tilfælde, især i Nordjylland, da der kun ydes Penge, som Undtagelser. Pengene, der synes at være betalt til Valborgdag, kaldes som Regel kun Ledingspenge eller Leding, men paa Laaland, Falster og Sjælland bruges ogsaa Navnet *Havnepenge*, i Skaane »Havn« eller »til Havnen« og i Sønderjylland »Hagenpenge«. Kornet, der i de fleste Tilfælde var Havre, nogle Steder helt eller delvis Byg, kaldes »Stød« (∴ Støtte, Bidrag), i ældre Tid »Stud«; i Jylland brugtes Betegnelsen »Kongstød«.

»Stød og Havn« kan i Værdi variere noget fra Herred til Herred (egentlig vel fra Skipen til Skipen), men overalt er det meget smaa Afgifter, som kun har ringe Værdi i Forhold til de samlede Afgifter. Nogle Undtagelser herfra findes, saaledes nævnes i den ældste Lensjordebog (af 1580) fra Ørum Len Bønder med indtil 4 Mark (64 Skilling) i Leding, medens det almindelige andetsteds ellers var nogle faa Skilling, i hele Lenet var der ialt kun 19 ledingsydende Bønder; i flere Herreder spredt omkring i Landet

findes desuden mærkeligt nok *een* enkelt Bonde, der betaler dobbelt saa meget i Leding som de andre, dette kan dog bero paa tilfældige Sammenlægninger af Gaarde.

Naar Havnepengene omskrives til Grotmønt — 1 Skilling regnedes før Forordningen af 9. Novbr. 1581 lig med $\frac{3}{4}$ Grot, efter den Tid omsattes en Grot til een Skilling — viser det sig, at Ledingsafløsningen i Almindelighed har omfattet lige mange Grot-er og Skæpper Korn. Der forekommer Uregelmæssigheder, som forøvrigt i nogle Tilfælde kan forklares ved, at Brøker helst blev undgaaet, men Forbindelsen: x Grot i Leding og x Skæpper Korn i Stød er saa almindelig udbredt, at man maa formode, det drejer sig om en meget gammel Ordning, maaske den oprindelige¹¹⁾. Naar Ledingsafløsningen fordeltes paa denne Maade, var en *Deling* af Havnens Ydelser efter Antallet af Bønder jo ogsaa forholdsvis let at foretage.

Nogle ældre Eksempler bekræfter det Indtryk, som Jordebøgernes Ledingsopgivelser giver af Forholdet mellem Penge og Korn i disse Afgifter:

I Roskildebispens Jordebog oplyses det, at 48 Bønder i Ods herred plejede at give 16 Skilling Grot i Ledingspenge og 5 Pd. Havre i Stud; 16 Skilling var 192 Grot og 5 Pd. var 200 Skæpper Havre (gennemsnitlig har hver Bonde ydet 4 Grot og 4 Skæpper Havre). Og af Kong Valdemars Jordebog erfares, at der af hver Havne i Gudme og Vinding Herreder paa Jordebogens Tid gaves $\frac{1}{2}$ øre Havre og 18 Penninge, der netop ogsaa udgør $\frac{1}{2}$ øre Penge.

Havnepenge og Stød er fordelt med paafaldende Regelmæssighed. Inden for det samme Herreds Grænse forekommer som Regel kun 3—4 forskellige Størrelser, og af disse er ofte een ganske dominerende, da den findes hos det store Flertal af de ledingsydende Bønder. Det drejer sig om ganske simple Forhold: 2 Grot og 4 Grot, 3 Grot og 6 Grot o. s. v. og et tilsvarende Antal

¹¹⁾ Undertiden træffes en Ordning, hvor der betales *dobbelt* saa mange Skæpper Havre, som der betales Groter. Dette kan være fremkommet, ved at Stød'en oprindeligt har været betalt med Byg, som siden er omsat til det dobbelte Antal Skæpper Havre.

Skæpper Havre; i Jylland skrives undertiden ligefrem 1 Leding og 1 Kongstød, 2 Leding og 2 Kongstød o. s. v., medens det i Begyndelsen eller Slutningen af Jordebogen forklares f. Eks., at 1 Leding er 4 Grot og 1 Kongstød 4 Skæpper Havre i dette Herred (se f. Eks. Jordebøger for Skanderborg Len 1582 og for Hads Herred 1525). Det er altsaa klart, at der ved Fordelingen af Ledingsafgifterne har været regnet med en vis Enhed, som har haft forskellig Værdi (alt efter Skipenets Størrelse), men sikkert som Regel har været den samme Brøkdel af hele Havnen.

Hvor stor en Del af en Havn var da normalt en Selvejrgaard?

Ja, der kan vanskeligt være Tvivl om, at de mest almindelige Delinger af Havnen oprindelig var Tredingshavne og Sjettingshavne, dette fremgaar tydeligt af de kendte Ledingsbestemmelser. Naar det endvidere i 1231 var saaledes, at hver Havn i Vinding Herred foruden den ovenfor omtalte Afgift paa 18 Penninge og 18 Skæpper Havre skulde betale 6 Høns, tyder dette paa, at Havnen var delt i 6 Dele, da en Afgift paa 1 Høne »i Stød« ud over »den sædvanlige Kornstød« træffes spredt flere Steder i de ældste Lensjordebøger. Afgiften af en Sjettingshavn vilde i 1231 i Vinding Herred have været 3 Penninge, 3 Skæpper Havre og en Høne, en Afgift, der meget godt svarer til mange Ledingsafgifter af Selvejrgaarde 3—400 Aar senere. Naar Ledingspengene flere Steder i Vestjylland benævnes »Setgerd«, kan den naturlige Forklaring hertil være, at der i Almindelighed har været 6 Gaarde om at udrede det samlede Pengebeløb fra Havnen, altsaa 6 Gaarde til en Havn. Men det har dog sikkert i ældre Tid været ret almindeligt, at der boede mere end een Bonde paa hver Sjettingshavn (smlg. f. Eks. Antallet af Bønder pr. Skipen i den saakaldte »Hallandsliste«).

I Gerlev Herred, og muligvis ogsaa enkelte andre Steder, forekommer en ejendommelig Betegnelse for Stød'en eller Stud'en; den kaldes »Hesteleding«¹²⁾, og dette Navn kan maaske bidrage lidt til Opklaring af Oprindelsen til denne Afgift. Sture Bolin forklarer Studen som »Foder« eller »Understøttelse« til Hæren og

¹²⁾ Dronningborg Jordebog 1580 og Danske Kancelliregstr.. ¹⁰/₂ 1519.

paaviser, at selve Navnet »Stud« er forholdsvis ungt, det forekommer første Gang i et Privilegiebrev fra 1204. Det ligger da nær at sammenstille denne Afgift med de andre kendte Navne for »Understøttelse« til Hæren, Hesteleje og Brynjeleje. I Erik Glipping's Stadfæstelse af nogle skaanske Vedtægter omtales, at der af hver Havn aldrig maa afkræves mere end een Øre Sølv i Hesteleje og Brynjeleje. En Øre Sølv vilde paa den Tid svare til 18 Skæpper Byg, hvilket netop var den Afgift, som hver Havn i Gudme og Vinding Herreder gav i 1231 (se ovenfor), og i Jyske Lov hedder det: »Styremand skal selv fange Hest og Brynje, oc tage af hver Havne 9 Skæpper Rug for baade om Mickelsmesse, dog ej andre Aar end der Leding ganger ud — — —«.

Nogle Steder omfattede Stød'en ikke alene Korn, men ogsaa enkelte andre Naturalieydelser. Høns er nævnt ovenfor; »en Høne Kongstød« nævnes i Bjerre Herred¹³⁾, og det er sandsynligvis ogsaa denne Ydelse, der forekommer i Tyrsting Herred, i Støvring Herred samt maaske endnu enkelte andre Steder. Lam nævnes som Afgift til Havnen i Kong Valdemars Jordebog under Hjerm Herred, i Lensjordebøgerne nævnes paa Laaland »Havnelam« og i Kalø Len »Stølam«, og sandsynligvis var de Lam, som forekommer i Fjends Herred og nogle andre Steder, ogsaa *oprindelig* paalignet Havnene som Stød. Maaske har ogsaa andre mindre Naturalieydelser (Smør og Honning!) oprindelig været paalignet som Stød. (Se herom næste Afsnit¹⁴⁾).

Forbindelsen mellem Paaligningen af Skyld og Paaligningen af Leding er vanskelig at udrede, om den overhovedet har eksisteret. Den store Nedgang i Skylden i første Halvdel af 1300-Tallet, som ikke overalt var lige omfattende, gør det umuligt direkte at sammenligne Skyld og Ledingsafgifter, et almindeligt Skøn over Ledingsafgifternes Forhold til Skylden giver nærmest til Resultat, at der ingen Forbindelse er.

¹³⁾ Bygholm Len 1511.

¹⁴⁾ *Kværsæde* (Querstæ) var Navnet paa en Afgift, som for nogle Bøndergaarde — og undertiden for et helt Herred — maaske var Betaling for Jord, som i gammel Tid af en eller anden Grund har været uden for det almindelige Ledings-system, men nærmere Undersøgelser mangler.

ANMELDELSER.

Det moderne Københavns Historie.

København 1840—1940. Det københavnske Bysamfund og Kommunens Økonomi. Ved *Kjeld Johansen* og *Axel Holm*. Nyt nord. Forlag, 1941.

Københavns Borgerrepræsentation har fejret hundredeaaret for byens forfatning af 1/1 1840 ved at udsende et stort værk om Københavns udvikling fra dengang til nu.

Det er en smuk bog, der er kommet, — et værk, som maa glæde enhver, der interesserer sig for moderne dansk byhistorie; men det er ikke blevet den brede, alsidige skildring af det moderne Københavns historie, som man savner, og som man med rette kunde have ventet her. Det er mere dispositionen end udførelsen, der skuffer. Bogen falder i 2 skarpt adskilte afsnit, dels en fremstilling af »Det københavnske Bysamfund«, der omfatter den økonomiske historie og forskellige sider af Magistratens virksomhed (sundhedsforhold, skolevæsen, offentlig forsorg), dels en stor afhandling om kommunens finanser i de forløbne 100 aar. Det kan ikke nægtes, at denne opbygning virker en smule tilfældig; men navnlig føles det som en alvorlig mangel, at den politiske historie ikke er kommet med. Ifølge forordet skal der senere komme en behandling af byens forfatningshistorie, og det foreliggende værk holder sig da omhyggeligt fra alt, hvad der hedder kommunalpolitik; ved skildringen af socialforsorg, skolevæsen, trafikforhold, hygiejne, boligtilsyn undgaar man enhver hentydning til, hvad der blev sagt om de dele i Borgerrepræsentationen, selve den forsamling, der holder jubilæum og staar som udgiver. Man har skilt ting fra hinanden, der naturligt hørte sammen; i sin foreliggende skikkelse er værket desværre kun en torso, og selv naar der kommer en fremstilling af den politiske udvikling, vil det vanskeligt — selv med et utal af krydshenvisninger — kunne samle værket til den store helhedsskildring af byens historie.

Man har altsaa i stedet faaet en række enkeltafhandlinger af Magistratens kyndige embedsmænd, — trods alle indvendinger mod dispositionen et fængslende arbejde; det er en glæde at se dette vanskelige og uoverskuelige stof præsenteret paa en saa sikker og vederhæftig maade. Bogen er fyldt med fakta, der støttes af udmærket statistik og en række smukke illustrationer.

Værkets første del, skildringen af *det københavnske bysamfund*, indledes med et ganske kort afsnit om bebyggelse og bebyggelsesplaner af professor *Steen Eiler Rasmussen* og arkitekt *Peter Bredsdorff*. »Da Bebyggelsen ikke kan betragtes som noget isoleret, er der paa dette Sted kort gjort Rede for Havneforhold, Jernbaner og andre Anlæg, der er livsvigtige for Byens Vækst«, et synspunkt, man kunde ønske fulgt i bogens disposition paa en saadan maade, at disse 2 forfattere havde faaet lov at skrive 10 gange saa meget i værket. Paa disse første par sider faar man Københavns udvikling 1840—1940 i en nøddeskal, ledsaget af klare smaa kort over byens ekspansion. Dertil er føjet en række typiske bebyggelsesplaner fra den nationalliberale periode for det gamle fæstningsterræn og for bebyggelse af Gammelholm; de skiftende planer for det gamle banegaardsterræn; modstillede eksempler paa Vesterbro- og Brønshøj-bebyggelse. Det er et historisk materiale af første rang.

Kontorchef *Kjeld Johansen* har skrevet afsnittene om befolkningsforhold, bolig- og byggeforhold og hygiejne og om Københavns stilling over for de andre hovedstadskommuner. Befolkningsafsnittet er overvejende kommenteret statistik, fyldigt illustreret og i høj grad fængslende, naturligt sammenknyttet med indledningsafsnittet. Navnlig faar man et stærkt indtryk af, hvor meget disse tal fortæller om de enkelte bykvarterers uensartede udvikling. I afsnittene hygiejne og bolig- og byggeforhold samler fremstillingen sig i en lignende skarp kritik af gamle dages forhold, som kendes fra Villads Christensen, her udformet ud fra et moderne kommunalpolitisk synspunkt. Der fældes en meget haard dom over det byggeri, der voksede op i aarene efter, at demarkationslinien var ophævet, og de fleste vil sikkert slutte sig til den som fuldt berettiget. Paa denne baggrund virker skildringen af det moderne byggeri overordentligt levende og smuk. Formen er her ligesom hos Steen Eiler Rasmussen og Bredsdorff meget sammentrængt, men det er frisk og levende skrevet.

Noget svagere virker afsnittet om den offentlige forsyning (Vicedirektør *R. Conrad*). Det er vel den del af bogen, der ligger haardest under, at det politiske stof er udskilt; enkelte hentydninger i fremstillingen til den politiske sammenhæng fortæller bedst, hvor

meget dette kunde være blevet til. Set med en historikers øjne er indledningen om forholdene ca. 1840 det bedste af dette afsnit; jo længere man kommer hen i tiden, desto mere forvandles fremstillingen til et stykke kommenteret statistik og ret tør administrationshistorie; — en fortræffelig oversigt over de enkelte institutions oprettelse og talmæssige udvikling, blot kunde man vel have ventet noget mere af et stof, der er saa rigt og inciterende.

Bogens største svaghed er efter anmelderens opfattelse, at man i dette store værk (ca. 480 sider) kun har givet erhvervs- og trafikforhold knap 40 sider. Fuldmægtig *H. C. Jørgensens* afsnit er da ikke blevet til meget andet end statistik; — økonomisk historie i den forstand, at man blot nævner de aar, hvor virksomhederne oprettes, og giver samlede statistiske oplysninger om virksomhedernes størrelse, om transport og trafik og postvæsen. Mere kunde det vel heller ikke blive til paa den smule plads, der er tilstaaet; men efter en historisk opfattelse burde dette have været værkets hovedafsnit. Navnlig savner man en fremstilling af havnens historie og af gadenettets udvikling.

Værkets anden halvdel, kontorchef *Axel Holms* fremstilling af »Københavns Kommunes Økonomi«, er af meget speciel art, utvivlsomt det mest originale afsnit i bogen. Det gælder især problemerne afskrivning og kapitalregnskab, der har spillet saa stor rolle i kommunens finanshistorie. Her er de politiske forhold for en del draget med ind i fremstillingen. Naturligvis er afsnittet med sine mængder af tal ret tungt læst, og det tynges yderligere af et lovlig knudret sprog (»Men trods de talrige — faktisk hver Gang et Spørgsmaal af finansiell Karakter var til Behandling i Borgerrepræsentationen — udtalte Ønsker om Skattereformens Gennemførelse lykkedes det først i 1926 at faa gennemført en ny Lov om Ejendomsskatter« — (s. 376); selv en kontorchef i Magistraten maa ikke mishandle det danske sprog saa ubarmhjertigt!). Man kan beklage, at dette afsnit har taget luven fra andre vigtige emner som byens erhvervs- og trafikhistorie; i sig selv er det dog i hvert fald af ganske usædvanlig interesse. Kommunernes finanshistorie er uden tvivl en af de mest afgørende ting i de sidste 100 aars udvikling her i landet, og paa dette sted har man fra kyndig haand faaet en praktisk, vel underbygget fremstilling af Københavns finanser, set med moderne administrations synspunkt, — et blik ind i den store organisme, der hedder en storbys forvaltning. Et afsnit som dette er af den allerstørste værdi for enhver, der beskæftiger sig med moderne byhistorie. *Kjeld Winding.*

Vi og vor Fortid.

Den danske Landsby. Fra Storfamilie til Andelssamfund. Ved Axel Steensberg. 107 S. Schultz' Forlag, 1940.

Danmark for hundrede Aars siden — og nu. Ved Kjeld Winding. 144 S.

En kreds af unge historikere, »historikergruppen«, har på J. H. Schultz' forlag begyndt at udgive nogle billige småbøger, »Vi og vor fortid«, hvoraf ovennævnte er de to første. De består af henholdsvis fem og seks afhandlinger, og der er altså elleve forfattere, men det er de to ovenfor nævnte, der »har haft fuld rådighed over manuskripterne og er derfor ene ansvarlig for bogens anskuelser«, som der står bag på titelbladet.

Det er en glæde at se, med hvilken iver og dygtighed både disse og andre af vore unge historikere tager fat på opgaverne, uløste eller delvis løste. Den første gruppe — der samler sig om landsbyen — har det naturligvis sværest, thi begynder man at skimte løsningen af nogle spørgsmål, så melder der sig nye uløste. Angående landsbyen i middelalderen vilde Henrik Larsen vist have været en god vejleder ved siden af P. Lauridsen. Og når den ældre landgilde sættes lig udsæden, så skulde der være føjet til, at den siden gik ned til det halve eller endnu mindre, og at det sandsynligvis er en temmelig hård landbrugskrise i det 14. årh., der er skyld deri. Meget véd vi ganske vist ikke om denne krise, men dog noget.

Hvis forbudet mod nedlæggelse af bøndergårde (s. 54) på danske lovs tid havde været noget nyt, så havde der vel ikke været noget videre at forbyde, så havde stillingen vel forlængst været den samme som i England, at herremændene kunde gøre med jorden som de vilde. Ganske vist blev hverken gamle eller nye forbud helt overholdt, men trods alt er dog disse lovsteder og overenskomster (helt tilbage til dronning Margrethes dage) et udtryk for noget særegent i danske stormænds sind: at bønder og småfolk skal også leve, at de ikke blot har en urgammel ret til at arbejde med jorden, men ligefrem en vis *medejendomsret*, hvad man flere gange ser diskuteret, både i reformtiden og i årene efter 1850.

Min væsentligste indvending gælder den bemærkning s. 98 at »andelsvæsenet bygger direkte på landsbysamfundets traditioner«. Jeg har truffet denne påstand før, men jeg synes ikke den er velovervejet eller bør have lov at fæstne sig. — Der er for det første en stor afstand i tiden; for det andet havde der meget hurtigt udviklet sig et *stejlt ejendomsbegreb*, aldrig før (eller senere) set i vor historie, ligesom også mange bønder, ikke mindst netop i de

egne, hvor andelsvæsenet begyndte, var bleven særsindede og ret-haveriske. Når alligevel sammenslutningen lod sig gøre (om end ofte med stort besvær!), da er det ikke den politiske modsætning til herremændene, der driver bønderne sammen; forklaringen ligger meget nærmere: det var *den økonomiske nød*. Ja så er der noget mere, der burde nævnes, især når talen er om vort andelsvæsens stærkt demokratiske præg, men dette kan ikke siges i korthed.

Når tiden 1840—1940 skal sammenlignes er det rimeligt, at mange store og gode fremskridt falder stærkt i øjnene. Især lægger man mærke til afhandlingen om *sundheds- og boligforhold*, hvis indhold hidtil har været meget lidt fremme i den almindelige historie, skøndt disse ting til visse spiller den allerstørste rolle for folkets velfærd. Det er næsten med gysen man læser om, hvordan Johanne Louise Heiberg og hendes samtidige f. eks. var stillet m. h. t. kloset og vandforsyning. Også om *sociale forhold og erhvervsliv* læser man med interesse, dog er måske nogle af disse betragtninger for optimistiske. Det er neppe hele tiden og i alle forhold at det i de 100 år er gået fremad. Afsnittet om *undervisning og oplysning* har fået stoffet lidt skævt fordelt, synes mig. Der kan blive 12 sider til »folkeskolen«, men kun 2½ til højskolen og dens åndsform, skøndt der menes, at »ungdommen har idag en stærk trang til oplysning og undervisning efter folkeskolens afslutning«. Men da radioen nævnes som »en oplysningsfaktor af første rang« (!), og da »den fælles obligatoriske ungdomsskole ikke er langt væk«, så er det vel disse oplysningsformer, forf. har tiltænkt ungdommen.

Ja *nogle* anmærkninger har en anmelder jo gerne at gøre. Men det bør ingenlunde forringe en god begyndelse, at man ikke har fået alt med eller at der kan gøres andre synspunkter gældende. Man kan kun ønske de unge historikere lykke til arbejdets fortsættelse og at »Vi og vor fortid« må vinde folkeyndest og derfor også blive folkelæsning.

Søren Alkær sig.

Gotisk Skrift.

Anna Elise Møldrup: Gotisk Skrift. Vejledning i Læsning af Kilder til Slægtsforskning. Schultz, 1940.

Ikke længe efter Dr. H. Hjelholts »Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarh. med Tekstlæsninger« (udg. af Dansk historisk Fællesforening, 1940), som tidligere er anmeldt i »Fortid og Nutid«, er der udkommet et lille hefte med et

beslægtet formaal, nemlig cand. mag. *Anna Elise Moldrup: Gotisk Skrift. Vejledning i Læsning af Kilder til Slægtsforskning* (J. H. Schultz' Forlag, 1940). Mens Dr. Hjelholts samling rummer 44 skriftprøver, fra tiden 1537—1849, giver Frk. Moldrups kun 11, hvoraf 2 fra 17., 2 fra 18. og 7 fra 19. arhundrede. Til »Vejledning og Øvelse i Tydning af gotisk Skrift«, det ene af de formaal, som tilsigtes med bogen, maa derfor Dr. Hjelholts langt righoldigere eksempelsamling afgjort siges at besidde fortrinet. Hertil kommer, at de af ham meddelte prøver gennemgaaende staar klarere og tydeligere i trykket. Frk. M. har imidlertid tillige haft et andet formaal, nemlig »at fremføre Eksempler blandt det Arkivmateriale, som en Slægtsforsker bliver stillet over for«. Hun har derfor især hentet sine skriftprøver fra folketællingslister, kirkebøger, lægdsruller, skifteprotokoller og regnskaber. Disse arkivalietyper er ogsaa, blandt adskillige andre, repræsenterede hos Hjelholt, men mens hans vejledning indskrænker sig til selve textlæsningen, giver Frk. M., foruden en saadan, ved hver type en kortfattet redegørelse for materialets karakter, forekomst, tilblivelse og udarbejdelsesprinciper, forklaring af gammeldags ord og forkortelser og henvisninger til afhandlinger og bøger, hvor udførligere vejledning kan hentes. For begyndende slægtsforskere yder hendes lille bog derved et nyttigt supplement til Dr. Hjelholts. Men heller ikke mere. Hans samling hævder stillingen som den bedste danske Øvelsesbog for dem, der vil dygtiggøre sig til arkivforskning. — Nu savnes blot den af Fællesforeningen bebudede vejledning i den gotiske skrifts historiske udvikling (der forhaabentlig vil komme til at indeholde et afsnit om de almindeligt forekommende forkortelser, tal- og maaltbetegnelser m. m.).

Frk. M.'s redegørelser er i det hele klare og velskrevne, selvom man hist og her kan rejse en lille indvending. Det hedder t. ex. i forklaringen til uddraget af skifteprotokollen for Sorø Akademis nordre godsdistrikt (bogens nr. 6): »Registr. Prot. Fol. 29 = den tilhørende Registreringsprotokol Blad 29 (5: i Folioformat, derfor kun højre Side pagineret)«. Det her postulerede afhængighedsforhold mellem paginering og format efterlader et uløst problem i læserens sind.

C. O. Bøggild Andersen.

FORENINGSMEDDELELSER.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i Odense 19.—20. Juni 1941.

Museumsrepræsentanterne var indbudt til at overvære Indvielsen af Fyns Stiftsmuseums nyordnede kulturhistoriske Samlinger i Møntergaarden den 19. Juni Kl. 16.30. Efter en Pause begyndte Aarsmødets Forhandlinger Kl. 20.15 i Museets Kirkesal. Sekretæren, Magister Chr. Axel Jensen, meddelte, at Formanden paa Grund af Sygdom desværre ikke kunde deltage i Mødet, og foreslog paa Bestyrelsens Vegne Sagfører Ernst, Odense, til Dirigent. Derefter foretoges Navneopraab. Følgende 37 Museer var repræsenterede: Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Dansk Landbrugsmuseum, Post- og Telegrafmuseet, Tøjhusmuseet, Københavns Bymuseum, Nationalmuseets 2., 3. (Folkemuseet) og 6. Afd. (Møntsamlingen), Holbæk, Kalundborg, Næstved, Stege, Rønne, Maribo, Odense, Bogense, Svendborg, Ringe, Hjørring, Skagen, Tisted, Aalborg, Nykøbing M., Randers, Hobro, Forhistorisk Samling Aarhus, Den gamle By Aarhus, Horsens, Vejle, Kolding, Ringkøbing, Herning, Haderslev, samt Kerteminde, Odder og Det nationalhist. Mus., Frederiksborg.

Sekretæren oplæste *Formandens Beretning*. Foreningens Medlemstal er steget fra 63 til 69. Nyindmeldte Museer er Silkeborg, Kerteminde, Odder, Struer, Gilleleje og Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg. De nye Medlemmer blev budt Velkommen. Man mindedes tre afdøde Kolleger: Overlærer *J. Aldal*, Holstebro, Amtsforvalter *Axel Holck*, Maribo, og Museumsinspektør *Jørgen Olrik*.

Formanden omtalte derefter de to forløbne Aars Forhandlinger. I Fjor var det paa Grund af Forholdene efter den 9. April ikke muligt at afholde noget Møde, og alt syntes en Tid saa haabløst, at Bestyrelsen maatte anse det for ørkesløst at forsøge at indbyde til et ekstraordinært Møde, selvom vi var klare over, at Halvdelen af Bestyrelsen sad uden godkendt Mandat.

Efter Nytaar 1941 er det dog gaaet bedre med vort største Programpunkt: *Forbedringen af Provinsmuseernes Kaar*, end vi en

Overgang turde haabe. Trods yderst vanskelige Forhold er der nu opnaaet en Forhøjelse af Provinsmuseernes Statstilskud — langt fra alt, hvad vi kunde ønske, men dog et ikke uvæsentligt Fremskridt. For Finansaaret 1941/42 er der bevilget et Tilskud til disse Museer paa 63.000 Kr., hvilket i Forhold til foregaaende Aars Bevilling betyder en Forhøjelse paa 41.050 Kr. Uforandret er blevet Provinsmuseernes Fællesbevilling, »Lotteripengene«, paa 20.000 Kr. Ialt da 83.000 Kr.

Vejen til dette Resultat har været lang og besværlig. Straks efter Foreningens Stiftelse i 1929 og i Tilslutning til Forhandlingerne herom paa Aarsmoderne indsendte Bestyrelsen til Undervisningsministeriet det ene Andragende efter det andet om Ansættelse af Museumskonsulenter, uden at dette i nogen Henseende reagerede derpaa. I 1931 indsendtes derfor et Andragende til Regering og Rigsdag om Nedsættelse af en Kommission til Drøftelse dels af ny Regler for Statstilskuddets Fordeling, dels angaaende Formen for og Størrelsen af Statstilskuddet. »Svaret« blev en Nedsækering paa 10 pCt. af Museernes hidtilværende Statstilskud! Andet Svar gaves i hvert Fald ikke, hvorfor vi i 1932 desangaaende sendte en Skrivelse til Undervisningsministeriet.

Først i 1934 fik vi Meddelelse om, at Undervisningsministeriet havde besluttet at nedsætte et Udvalg, hvortil Bestyrelsen skulde udpege to Medlemmer. Hertil valgtes jeg som Foreningens Formand og kgl. Bygningsinspektør, Arkitekt Norn, Horsens. Udvalgets øvrige Medlemmer blev: Departementchef Graae som Formand, iøvrigt Kontorchef Korsgaard (som senere afløstes af Kontorchef Hegermann-Lindencrone, der atter afløstes af Kontorchef Alb. Michelsen), Museumsdirektør Dr. Mackeprang (afløstes senere af Dr. Nørlund), Museumsinspektørerne Dr. J. Brøndsted og Mag. Chr. Axel Jensen samt Folketingsmand Vanggaard.

Udvalgets første Møde afholdtes ¹³/₁₁ 1934, men Hovedudvalget har senere kun holdt faa Møder. Det egentlige Arbejde kom til at foregaa i Underudvalg, hvis Formænd blev de nævnte Kontorchefer, i første Underudvalg Hr. Korsgaard. Dettets øvrige Medlemmer var Dr. Mackeprang, Magister Chr. Axel Jensen og jeg. Den første Opgave, for Ministeriet vist den vigtigste, blev Udarbejdelsen af et Forslag til ny Regler til Afløsning af Bekendtgørelsen af ¹⁵/₁₂ 1915. Arbejdet hermed begyndte ¹³/₃₁ 1934 og afsluttedes først ¹⁷/₃ 1938. Behandlingen heraf tog altsaa ³/₄ Aar, skønt Mag. Jensen og jeg hurtigt kunde forelægge et fuldt udarbejdet og motiveret Forslag, som blev Grundlaget for Forhandlingerne i Underudvalget.

Jeg kan ikke undlade her at udtale en stærk Beklagelse dels over denne lange Tid, dels over den lange Tid, det tog, før Ministeriet endelig besluttede sig til at nedsætte Udvalget. Ti var der hertil ikke hengaaet saa mange Aar, vilde den afsluttende Udvalgsbetænkning, der fandt Sted i Mødet den 4/11 1939, kunne have foreligget længe, før Krigen kom, og Forslaget om Statstilskuddets Fordeling og Størrelse vilde da utvivlsomt være blevet vedtaget af Rigsdagen i uændret Skikkelse.

De nye Regler, for hvilke jeg gjorde Rede paa Foreningens Møde i København 20/10 1938 (se Fortid og Nutid XIII, S. 54), skal jeg derfor ikke nu komme ind paa. Jeg maa her kun fremhæve følgende: De ny Regler stiller langt større Krav til Provinsmuseerne end hidtil. Naar jeg gik med hertil, skete dette dels ud fra et Ønske om derigennem at hæve disse op i et højere Plan, dels ud fra den Forudsætning, at et meget betydeligt øget Statstilskud maatte blive Resultatet af de kommende Forhandlinger herom. Reglerne er da heller ikke endnu sat i Kraft.

17/3 1938 nedsattes et nyt Underudvalg til at klarlægge de statsunderstøttede Museers økonomiske Forhold. Formand blev Kontorchef Hegermann-Lindencrone, der senere afløstes af Kontorchef Alb. Michelsen. De øvrige Medlemmer blev Museumsinspektørerne Dr. J. Brøndsted og Mag. Chr. Axel Jensen samt jeg. Udvalgets første Møde afholdtes 16/5 1938, dets næste Møde først 4/4 1939, omtrent et Aar efter. Drøftelserne angik først Museernes økonomiske Forhold samt Spørgsmaalet om, hvilke Museer der burde betegnes som Centralmuseer. Og som en passende Forøgelse af Museernes aarlige Statstilskud foreslog Formanden en Forhøjelse til det dobbelte, altsaa c. 40.000 Kr. ialt, hvilket vilde ligge »indenfor det opnaaeliges Grænser«. Jeg fremsatte senere et Forslag, der vilde forøge Tilskuddet til c. 100.000 Kr., heri ikke beregnet »Lotterimidlerne«. Dette Forslag refererede jeg paa Aarsmødet i Aabenraa den 19/5 1939. Og Mødet vedtog angaaende dette Forslag en Udtalelse, hvori det bl. a. hed, at *»de foreslaaede Summer er ikke tilstrækkelige, naar Museerne skal sættes i Stand til at løse de Opgaver, som Forslaget til de ny Regler forudsætter«* (Se Fortid og Nutid XIII, S. 116).

Underudvalget afsluttede derefter i flere Møder hurtigt sit Arbejde og afgav sin endelige Betænkning 17/6 1939. Dennes almindelige Bemærkninger var gode nok, men det finansielle Udbytte for Museerne vilde blive altfor ringe: En Forøgelse af det hidtilværende faste Tilskud med 30 % af Museets stedlige Tilskud og andre Indtægter, ialt ca. 17.000 Kr. + en Dispositionsbevilling paa 10.000 Kr. aarlig til Hjælp til Indlægning af Centralvarme,

store Anskaffelse af Montrer og større Omordninger. Hertil kom endvidere 8400 Kr. til 2 Museumskonsulenter paa Nationalmuseets Konto.

Jeg var Medunderskriver af Betænkningen, men indgav en Særdtalelse, hvori det bl. a. hed: »Jeg underskriver Underudvalgets Betænkning og Forslag, fordi jeg kan tiltræde Betænkningens almindelige Bemærkninger, og fordi jeg kan tiltræde Underudvalgets Forslag vedrørende dettes Principper for Tildelingen af det foreslaede Statstilskud, der, ligesom den foreslaede Forhøjelse af dette, vil faa ikke ringe Betydning for Provinsmuseerne til at opfylde deres Opgaver. Men jeg maa fastholde, at Størrelsen af det af Underudvalget foreslaede Statstilskud dog ikke opfylder de lokale kulturhistoriske Provinsmuseers berettigede Krav paa større økonomisk Støtte fra Statens Side . . .«. Jeg henviste desangaaende ogsaa til den paa Mødet i Aabenraa vedtagne Resolution.

Saa tog Hovedudvalget fat, og der afholdtes to Møder den 28/6 og 4/11 1939. I begge deltog foruden Ministeriets og Nationalmuseets Repræsentanter Folketingsmand Vanggaard, Arkitekt Norn og jeg.

Her henviste jeg til min Særdtalelse i Underudvalgets Betænkning og krævede større Statstilskud end der foreslaet. Og Hr. Vanggaard støttede mig kraftigt i saa Henseende: »man maatte mindst stille Forslag om 100.000 Kr.«. Den endelige Betænkning sluttede sig paa væsentlige Hovedpunkter til Underudvalgets Forslag, men den viste ogsaa langt større Forstaaelse af vore Ønsker om større økonomisk Støtte. Som Bilag optoges en Afhandling om »Hjemstavnmuseet og dets Benyttelse«, som jeg havde skrevet i Hjemstavnsbogen. Det fastsloges, at uden en meget betydelig Forøgelse af Statsstøtten vil Provinsmuseerne gaa tilbage eller i bedste Fald stagnere. Forslaget til ny Regler vedrørende statsunderstøttede og statsanerkendte kulturhistoriske Museer i Provinsen forblev ialt væsentligt uforandret. Som utvivlsomme *Centralmuseer* udpegedes: Aalborg, Aarhus, Bornholm, Haderslev, Herning, Hjørring, Holbæk, Kalundborg, Koldinghus, Maribo, Odense, Randers, Sønderborg og Viborg. Men det tilføjedes, at der principielt intet var til Hinder for, at andre Museer under en energisk Ledelse kan blive Centralmuseer.

Af størst Betydning var dog den økonomiske Side af Betænkningen. Med energisk Støtte af Vanggaard indstilledes det til Ministeriet, at der paa Finansloven for 1940/1941 søgtes tilvejebragt følgende Bevillinger, der betød en betydelig Forøgelse af Underudvalgets Forslag:

Som Tilskud til de kulturhistoriske Provinsmuseer 88.125 Kr., deraf 70.125 som ordinært Tilskud, 15.000 Kr. som Dispositionsbevilling (til særlige Formaal som større Anskaffelser af Montrer, Indlægning af Centralvarme og elektrisk Lys o. lign.) samt 3000 Kr. som Honorar og Rejsepenge for de to Tilsynsførende fra Nationalmuseet. Endvidere udover de nævnte 88.125 Kr. 8.400 Kr. til Ansættelse af to honorarlønnede Museums konsulenter. En Forudsætning var desuden, at Fællesbevillingen (Lotteripengene) paa 20.000 Kr. vedblivende bevilgedes, saaledes at Statens Tilskud til Provinsmuseerne vilde komme op paa godt 116.000 Kr.

For Tilskuddene til de enkelte statsunderstøttede Museer foresloges en Fordobling af de hidtilværende faste Tilskudssummer, saaledes at Grundtilskuddet skulde være 2000 Kr. for Centralmuseer, 1000 Kr. for de andre. Hertil 50 % (i Stedet for 30 %) af Museets stedlige Indtægt — dog ikke udover Grundtilskuddets Størrelse. Toppen blev altsaa skaaret af. De bedst aflagte Museer kunde ikke naa udover 4000 Kr., men alle steg. Intet af de hidtil statsunderstøttede Museer vilde komme under 1500 Kr. aarlig — med Udsigt til Stigning efterhaanden som de stedlige Indtægter vokser.

Derimod lykkedes det desværre ikke i denne Omgang at opnaa Resultater for de ikke statsunderstøttede Museer. Ministeriets Repræsentanter var nu, som før, absolut imod at bevilge faste Aars-tilskud til dem, førend de ny Regler var sat i Kraft, og før Begrebet »Statsanerkendelse« er nøjere prøvet.

Saaledes syntes det paa dette Tidspunkt at lysne for Museernes store Sag. Men der var Krig i Europa, og ingen vidste, hvad Fremtiden bar i sit Skød ogsaa for vort Land. Museernes gode Ven, Folketingsmand *Vanggaard* søgte at holde Gryden i Kog, idet han under Forhandlingerne i Rigsdagen om Finanslovforslaget for 1940/41 flere Gange fremdrog vor Sag, bl. a. i Oktober og November, og indtrængende henstillede til Undervisningsministeren at søge Udvalgets beskedne Forslag gennemført. ^{12/12} 1939 fik tre Medlemmer af Bestyrelsen: Albert Thomsen, C. A. Jensen og jeg Foretræde hos Undervisningsminister Jørgen Jørgensen, der beklagede, at Bevillingen ligesom alle andre ny kulturelle Bevillinger havde maattet stryges af Finanslovforslaget; men han udtalte sin Sympati for Provinsmuseernes Arbejde og sin Erkendelse af, at der maatte skaffes Provinsmuseerne flere Penge. Han havde igen forhandlet med Finansministeren om Muligheden for at gennemføre Bevillingen.

^{18/1} 1940 søgte jeg Foretræde hos Undervisningsministeren for at høre lidt om Forslagets Skæbne siden forrige Gang. Han ud-

talte, at Udvalgets Forslag havde været taget op paa Ministeriets Budget; men Finansministeren havde strøget Forhøjelserne som andre Nybevillinger paa Grund af Krigens Virkninger ogsaa paa vort Lands Økonomi. Finansministeren havde dog henvist Spørgsmaalet til en senere Drøftelse. En saadan havde ogsaa fundet Sted; men intet var at gøre i denne Rigsdagssamling. Men Ministeren vilde til næste Finanslov atter søge at fremme Sagen, hvis Situationen tillod dette. Derimod vilde Ministeren nu se, at faa 10 % Fradraget i Museernes Tilskud slettet. Jeg udtalte hertil, at som et symbolsk Udtryk for Ministerens gode Vilje vilde vi kunne betragte dette som et lille Lynglimt i Mørket. Saaledes skete det da ogsaa. Og jeg tvivler ikke om, at Undervisningsministeren meget gerne havde set, at han havde kunnet skaffe os mere.

Vi kunde dog ikke undgaa at nære Frygt for, at de interministerielle Forhandlinger om Finanslovsforslaget 1941/42 vilde resultere i en stærk Nedskæring af Forslagets Summer. Det var klart, at der maatte agiteres ikke blot af Bestyrelsens enkelte Medlemmer, men ogsaa i videre Kredse. Under disse Forhold fremkom ved Nytaarstid den Henvendelse til Foreningens Medlemmer, som alle kender, og som jeg derfor ikke behøver at repetere her.

I Tilslutning hertil tilstillede vi efter Konference med Vanggaard den ²⁵/₁ 1941 et længere Memorandum til Regering og Rigsdag, der indbragtes til Rigsdagen gennem Hr. Vanggaard. I dette Andragende rekapituleredes atter en Gang Provinsmuseernes Stilling og hele Sagens Historie. Det udtaltes yderligere, at »Museums-sagens kulturelle Betydning ikke er blevet mindre under de nuværende Forhold. Provinsmuseerne har store Muligheder for at yde et roligt og sagligt Arbejde til at uddybe og styrke Folkets Forstaaelse af dets Tilknytning til vor Fortid. Men deres folkeopdragende og folkeoplysende Maal naas kun, hvis de er velordnede og populært forklarende samt tilgængelige paa kolde Vinterdage. Dette er umuligt uden Penge; frivilligt Arbejde løser ikke Opgaven, hvor gerne det end ydes«. Endvidere udtaltes til Slut: »Opnaas ikke en Forøgelse af Bevillingen i indeværende Finansaar, bliver Museernes Chancer for en Forbedring af deres Kaar kun meget smaa indenfor et Aaremaal«.

Endelig fik jeg ⁷/₃ i Aar ved Vanggaards Hjælp Lejlighed til at komme tilstede i Finansudvalget. Underhaanden forlød det nemlig, at der forelaa Mulighed for, at der nu vilde blive taget noget Hensyn til Udvalgets Forslag, dog med en væsentlig Nedskæring. Derfor var det mig en Glæde at faa Lejlighed til i et lille Foredrag i Finansudvalget paa en 10 Minutters Tid i største Korthed

at rekapitulere Museernes Stilling og Vilkaar samt at udtale, at Udvalgets Forslag efter vor Opfattelse endog laa i Underkanten af det Beløb, som Provinsmuseerne rettelig burde have. Endvidere udtalte jeg, at skulde det ske, at Udvalgets Forslag vedtoges baade med en væsentlig Nedsættelse af Grundtilskuddet, men ogsaa med Bortfald af Bevillingen til to Museumskonsulenter og Bevillingen til væsentlige Forbedringer, kunde Museerne ikke modtage de ny almindelige Regler, der paalægger de statsunderstøttede Museer talrige helt ny Pligter og ret store finansielle Krav. Derfor burde disse i saa Fald ikke sættes i Kraft. Udvalgets Formand fik efter Ønske mit Manuskript, og jeg besvarede forskellige Spørgsmaal fra Medlemmerne af Finansudvalget. Jeg tror, at denne min Henvendelse ikke har været helt uden Virkning.

Nu foreligger der fra Ministeriet en Skrivelse af 5. Maj 1941 til de statsunderstøttede Museer, hvori det meddeles, hvad der er bevilget for Finansaaret 1941/42 til disse. Naar dette Resultat er blevet relativt godt under de nuværende vanskelige Forhold for vor Land, maa vi først og fremmest takke Folketingsmand Vanggaard derfor. Medens Udvalgets Forslag lød paa 116.525 Kr., er der opnaaet 83.000 Kr. ialt i Tilskud (begge med »Lotteripengene« incl.), altsaa 33.000 Kr. mindre end efter Udvalgets Forslag — men dog godt en Fordobling af den hidtil bevilgede Sum.

Nedsættelsen er naaet dels ved en Nedskaering af Grundtilskuddet til henholdsvis 1300 Kr. og 650 Kr., hvoraf følger, at heller ikke Toppen af Tillægget paa uforandret 50 % kan overstige disse Beløb. Maximum for Statstilskuddet kan altsaa for de enkelte Museer blive 2600 Kr., Minimum kan enhver for sig udregne ved at addere 650 og Halvdelen af de lokale Indtægter. Det bliver i hvert Fald Fremgang for alle, især da Museerne er berettiget til at medregne Lejeværdien af egne Lokaler i egen Ejendom samt Lejeværdien af Lokaler, der vederlagsfrit stilles til deres Raadighed. Efter Ministeriets Beregning, hvis Detailler ikke er mig bekendt, vil Totalsummen for indeværende Finansaar blive 50.700 Kr.

Dispositionsbevillingen er nedsat fra 15.000 til 11.000 Kr., hvoraf dog de 700 Kr. forlods kan tages for at fyldestgøre ovenstaaende Tilskud. Af denne vil der da, som Regel under Forudsætning af tilsvarende Tilskud fra anden Side, kunne ydes Museerne Tilskud til særlige Indretninger og Arbejder, Omordninger, Montrer, Centralvarme, elektrisk Lys.

Yderligere er Forslaget om 8.400 Kr. til to Museumskonsulenter helt udgaet.

Trods de Fremskridt, som er vundne, kan der naturligvis ikke være udelt Tilfredshed med det opnaaede. Personlig beklager jeg

i allerhøjste Grad, at Pengene til de to *Museumskonsulenter* er strøgne, og jeg havde haabet og troet, at Ministeren havde optaget et særligt Forslag herom paa Tillægsbevillingsloven. Dette er ikke sket, men det siges, at man vil søge det gennemført paa Finansloven for 1942/43. Gid dette maatte ske!¹⁾

Den ny Ordning forudsætter, at de af Udvalget foreslaaede ny *Regler* nu sættes i Kraft. Det deri i § 7.10 omtalte *Museumsnævn* er ogsaa allerede nedsat af Ministeriet og bestaar af Dr. J. Brøndsted, Museumsinspektør Chr. Axel Jensen og Foreningens Formand.

Da de af Udvalget foreslaaede Bevillinger, hvormed Museerne efterhaanden alle kan opfylde Reglernes Krav, nu er nedskaaret, vil Museerne have større Vanskelighed ved at opfylde Kravene. Jeg beklager, at Reglerne maa sættes i Kraft, førend deres Forudsætninger er i Orden.

Til de ikke statsunderstøttede Museer, som med største Ret kan føle sig skuffede, skal jeg sige følgende: Forhøjelsen af de faste Tilskud til de statsunderstøttede vil sikkert indirekte komme dem tilgode ved at aflaste Lotteripengene (de 20.000 Kr.). Begrebet »Statsanerkendelse« vil nu blive en Realitet — ogsaa for Tilsynets Vedkommende. Dette Begreb og dermed Muligheden for at faa faste Statstilskud vil forhaabentlig ogsaa efterhaanden kunne udstrækkes til flere og flere Museer. Trods Ministeriets afvisende Holdning overfor Smaamuseerne er det helt klar over, at der er en Række Museer, der i Aarevis har søgt om Tilskud, og som nu bør have Hjælp.

Til Supplering af Beretningen maa det endnu nævnes, at vi har fuldført og udgivet *Museumsstaten*, Bogen »Danske kulturhistoriske Museer« som en smukt trykt Bog paa 127 Sider, der forhaabentlig er modtaget af vore Medlemmer med Glæde. Den har utvivlsomt ogsaa gjort sin Nytte i Agitationsarbejdet.

Jeg vil gerne som Afslutning paa denne lange Beretning stille følgende Forslag:

1) Foreningen retter en Tak til Folketingsmand *Vanggaard* for hans store Arbejde og Indsats for Museernes Sag.

2) Tilføjelse til vore Love: Formanden repræsenterer Foreningen i det af Undervisningsministeriet nedsatte Museumsnævn.

3) *Resolution*: Idet Dansk kulturhistorisk Museumsforening med Tak anerkender de nu vundne Resultater, maa den fremhæve Betydningen af, 1) at der snarest ansættes to Museumskonsulenter

¹⁾ Forslag herom er optaget paa Finanslovsforslag fremsat i Rigsdagen Oktober 1941.

i Overensstemmelse med de Ønsker, som Foreningen fra første Færd har fremsat herom, 2) at Ordningen af de ikke statsunderstøttede Museers Forhold søges fremmet, og 3) at Statens Bidrag til de kulturhistoriske Provinsmuseer snarest muligt bringes op paa den Højde, som Udvalget har foreslaaet, da de nu tilstaaede Ydelser er ganske utilstrækkelige.

Dirigenten takkede for Beretningen fra Formanden. *Klem*, Kronborg, gjorde sig til Talsmand for Anerkendelse af det udførte Arbejde og spurgte om, hvorledes de statsunderstøttede Museers Tal kan forøges (talte her for Helsingør Bymuseum). Er Andel i Lotterimidlerne Adkomst? *Jørgensen*, Aalborg, var glad for Forhøjelsen, men udtalte sin Frygt for, hvorledes Kommunerne vil stille sig. Statstilskuddet staar jo ikke i noget rimeligt Forhold til det, mange Kommuner yder. Aalborg Museum har hidtil modtaget 12.300 Kr. fra Kommunen og private. *Ernst*, Odense, delte ikke disse Betæneligheder. Tilskudet betød ikke ret meget for Odense Museum, men Tendensen var rigtig. Var glad for, at de mindre Museer fik forøget Tilskud. De bereder Jordbunden for større Interesse. *August Hansen*, Kerteminde, foreslog, at de ikke statsunderstøttede Museer slutter sig sammen. *Sekretæren* havde ved Indvielsen her i Odense faaet et stærkt Indtryk af, at Provinsmuseerne først og fremmest maa bygge paa Lokalpatriotisme. Men det er yderst faa, der kan bygge herpaa alene. De opnaaede Resultater af Udvalgsforhandlingerne er ikke saa store som haabet, men i Betragtning af Forholdene alligevel uventet gode. Havde haabet paa et lille rosende Ord fra de mellemstore og mindre statsunderstøttede Museer, for hvem det øgede Tilskud betyder noget. Men de tilfredse tier vel som Regel! Sekretæren forstod de ikke statsanerkendtes Misfornøjelse. Den er ikke uberettiget (Hør!). Til *Klem* kunde han sige, at Museumsnævnet først for to Dage siden havde holdt sit første Møde, hvor Ministersekretær Rode ekstraordinært var tilstede. Her drøftedes Reglerne, og det kan siges, at der vil blive taget Hensyn til Foreningens Ændringsforslag paa Aabenraamødet af § 6, Stk. 1, om Statstilskudets Anvendelse. Det foresloges i Aabenraa at tilføje »fortrinsvis«. Dette Forslag bliver sikkert taget til Følge i Paragraffens endelige Udformning. Dispositionsbevillingen er udelukkende givet til Museer med fast Tilskud. Der foreligger enkelte Andragender fra ikke statsunderstøttede Museer om fast Aarstilskud. Alle disse 5—8 Aar gamle Andragender optages til fornyet Undersøgelse. Mødet havde en rent forberedende Karakter. Museer, der har faaet Part i Lotteripengene vil vistnok blive betragtet som statsanerkendte. Om dem, der som Kerteminde staar helt udenfor, tør jeg

i Øjeblikket ikke sige noget bestemt. Bliver de ikke spurgt af Ministeriet, bør de følge det Princip ikke at holde sig tilbage, men indsende Andragender. En Udvidelse af Kredsen af statsunderstøttede Museer vil sikkert blive aktuel i en ikke uoverskuelig Fremtid. *H. P. Hansen*, Herning, ønskede, at Formanden, *C. A. Jensen* og *Vanggaard* skulde have den Tak, de havde fortjent. Iøvrigt var der ikke noget at raabe Hurra for i Betragtning af Kronens synkende Værdi. Tilskudet var ikke reelt større nu end for 50 Aar siden! Men Forhøjelsen kan hjælpe til, at Kommunerne yder noget mere. *Ernst* takkede ogsaa paa de større Museers Vegne. Betydningen er for os først og fremmest moralsk.

Paa Grund af det fremrykkede Tidspunkt udskødes Oversigten over Fællesbevillingens Fordeling til den følgende Dag. Man gik derefter over til Punkt 2, Kassererens *Regnskabsafleggelse*. *Udall* gjorde først opmærksom paa, at Regnskabet for 1939 er udsendt. Fastslog, at der nu er 69 Museer, hvoraf de 64 har betalt Kontingent for Aaret 1940; Resten er nyindmeldte. Aarsindtægten har været: Medlemskontingenter 640 Kr., Renter m. m. 87 Kr. 60 Øre. Overførte Beholdninger 1452 Kr. 80 Øre, ialt Aktiver 2180 Kr. 40 Øre. Passiverne er 849 Kr. 53 Øre, hvilket giver en Kassa paa 1330 Kr. 87 Øre. Regnskabet, der er revideret af *Hjørt-Nielsen*, godkendtes.

Efter Mødet spistes Smørrebrød i Museets Lokaler.

Mødet fortsatte Fredag Kl. 9.15 med *Sekretærens* Oversigt over *Ministeriets Fordeling af Provinsmuseernes Fællesbevilling for 1939—40 og 1940—41*.

	1939	Kr.	1940	Kr.
Køge	Genstande fra 18.—19. Aarh...	300.00		
Holbæk	Empire-Møbler	600 00	Møbler	300.00
Kalundborg	Stenoldsager . .	400.00		
Næstved	Smedelavsvel- komst	1500.00		
Rønne	Renaiss.-Skab .	600.00		
Maribo			Oldsager	250.00
Odense	Renaiss.-Kiste og Bord	2000.00	Chatol, Sølvsgager . . .	975.00
Hjørring	Indkøb og Konservering .	1332.60	Indkøb	1500.00
Thisted	Konservering .	450.00	Sølvbæger . . .	125.00 (NM)
Nykøbing M.	Konservering .	350.00	Konservering	250.00
Aalborg			Konservering (Rødslet)	450.00
			Sølvlysesæt . .	1980.00 (NM)
Viborg			Konserv. af to Portræt- malerier	250.00

	1939	Kr.	1940	Kr.
Randers	Bondestue	800.00	Konservering	65.00 (NM)
Grenaa	Konservering .	80.00 (NM)	Konservering	100.00
Aarhus			Oldsagssam- ling (delt m. Maribo)	2500.00 (NM)
Aarhus	Gamle By	300.00	Sølv Tobaks- daase	150.00
Horsens	Renaiss. Snit- værker	1200.00 (NM)		
Koldinghus	Loftsmalerier (Adelsvaaben) .	2500.00	Kiste, Elgskelet	1100.00
Herning	St. St. Blicher- Chatol	1100.00		
Tønder			Fajanceovn . .	1200.00
Gl. Estrup	Portrætmale- rier, Barok- stole	1400.00	Konservering	20.00 (NM)
Liselund	Konservering .	3000.00	Indkøb	2000.00
Helsingør			Konservering	1500.00
Hillerød	Konserverings- arbejder	300.00	Maleri	375.00
Roskilde	Stenoldsager . .	150.00	Konservering	200.00
Sorø	Akvarel: Inge- manns Hus . . .	40.00 (NM)	Sølvskeer	70.00 (NM)
Nykøbing F.			Jordfund	300.00
Glamsbjerg			Kobberfad . . .	125.00 (NM)
Nyborg	Konservering .	600.00		
Aars	Spejl (Konserv.)	70.00	Konservering	10.00 (NM)
Hobro	Indkøb, Kon- servering	500.00	Vogn	100.00
Fredericia	Oldsager	250.00	Konservering	600.00
	Borgmester portræt	125.00 (NM)		18.50
			Indkøb	500.00
			Indkøb	200.00
			Væversvende- lade	65.00
			Billedkonser- vering	67.50
Nationalmuseets	Fotograf. . . .	42.40		67.50

Tildelingerne til Gl. Estrup og Liselund er jo ikke populære i denne Kreds, fordi Fællesbevillingen i sin Tid er gennemført ved Foreningens Initiativ. Men det er Ministeriet, der har Dispositionsretten. Tildelingerne er i Reglen sket efter Ansøgning. I enkelte Tilfælde har Nationalmuseet, især i Aaret 1940, benyttet sin traditionelle Ret til Indgriben ved Køb af Genstande — saaledes købtes en privat Samling, der fordeltes mellem Aarhus, Maribo m. fl. Museer. I 1940 har kun Halvdelen af Konserveringsbegæringerne kunnet efterkommes. Nationalmuseet har de sidste Aar i sine Ind-

stillinger til Ministeriet om Fordelingen motiveret Afslag, og disse Motiveringer er meddelt de paagældende Museer, da de sikkert kan være Rettesnor for fremtidige Ansøgninger. Naar der er Tale om Erhvervelse af Kopier, kan Ansøgninger i Reglen ikke imødekomes. Ønskes der Midler til Konservering, bør man i Reglen først forhandle med Nationalmuseets Konserveringsanstalt for at sikre en forsvarlig Behandling.

Andrup: Bevillingen er jo givet til Bevarelse af Kulturminde. Derfor berettiget, at Gl. Estrup og Liselund faar Del i den. *C. A. Jensen:* Bevillingen gælder kulturhistoriske Museer i Provinsen. Formelt er der intet at sige til Tildelingerne til de nævnte Museer.

Derefter gik man over til Diskussion af *Sagregisterspørgsmaalet*. *Sekretæren* opridsede Arbejdets hidtidige Forløb. Folkemuseets nye Forslag er sammen med Dr. Søgaards og Udvalgets oprindelige Forslag blevet duplikeret og udsendt til Medlemmerne samt i Overensstemmelse med Forhandlinger paa et Møde i Aarhus gamle By 1939 til skandinaviske Kolleger. Desuden er det efter Anmodning sendt til Norske Museers Landsforbund. Men endnu er der trods Anmodning ikke indløbet Udtalelser fra disse, hvilket under de nuværende Forhold er forstaaeligt. Sekretæren gav derefter Ordet til Magister *Sv. Jespersen*, der har redigeret Folkemuseets Registrantforslag. Han kritiserede det første Forslag ud fra den Betragtning, at det egentlig ikke er »sagligt«. Det spoger om, hvad Genstandene skal bruges til — ikke om, hvordan de bruges. Mente, at Museernes Indhold ikke bare skal være Samlinger; de skal være *kulturhistoriske* Samlinger. I den Henseende staar vi langt tilbage for vore Nabolande, især Sverige. Registranten bør mane til ikke at glemme den kulturhistoriske Side. *Uldall* udtalte, som Medlem af Udvalget, at han var gaaet ind for Jespersens Forslag, omend ikke uden Betæneligheder. Det sidst anførte Argument har været afgørende. Vi har endnu de gamle levende, som vi kan udspørge om Brugen af Genstandene. Men om en Generation er den glemt. Folkemuseet har antaget Jespersens Forslag. For de smaa Museer bliver det vanskeligt at bruge, fordi de ikke raader over et saa stort Apparat. *Søgaard:* Man maa af praktiske Grunde tage Registreringen mere summarisk. Skal man arbejde med Sagen, bliver det meget vanskeligt at bruge Folkemuseets Registrant, der har alt for store Undergrupper. Foretrak en enkelt Overgruppe og en Undergruppe. *Friis* var klar over, at en Registrant er udmærket for dem, der har Tid. For os gælder det mere om at faa en ordentlig Protokol. Saml saa meget som muligt! Saa kan der altid laves Kartotek, naar vi gaar af, og der kommer lønnede Inspektorer. *H. P. Hansen:* Traditionen kan

ikke reddes bagefter! *Sp. Larsen*: Idéen var at søge gennemført en fælles Form for alle Museer. Vi har i Odense praktiseret Søgaards System. Det virker godt og giver en let Orientering. Tvivlede ikke paa, at Jespersens Forslag var udmærket for Museer med det nødvendige Apparat; men anbefalede at vedtage Søgaards. *Uldall*: Jespersens System omfatter ogsaa Ordningen af etnologiske Optegnelser. Det er en væsentlig Grund til, at Folkemuseet har vedtaget at bruge det. Det vilde være meningsløst at bruge to Systemer her. *Galster* foreslog at anvende Decimalinddelingen i Registranterne. *Uldall* mindede om Otto Smiths Afh. i »Fra Arkiv og Museum« om Decimalsystemet. Det kan tilføjes senere. *Klem*: Specielle Museer som Søfartsmuseet maa selv lave sit System. Vi kan derfor ikke bruge noget af de to Forslag. Iøvrigt er Søgaards System sikkert lettest at anvende. Men til Brug for Studiet, som jeg anser for det vigtigste, er det andet sikkert det bedste. *Jungersen*, Maribo, mindede om, hvor svært det er for en ny Mand at overtage et Museum, der mangler en saglig Registrering. Foretrak det mest praktiske System fremfor det mere videnskabelige. *Uldall* foreslog de smaa Museer at vente lidt. *Steensberg* mindede om, at Foreningen under Forhandlingerne om de nye Regler for Provinsmuseerne stadig har fremhævet Bibliotekernes Stilling som forbilledlig. Men skal vi opnaa lignende rundelige Bevillinger af Staten, maa vi ogsaa røgte tilsvarende folkeoplysende Opgaver. Det kan vi kun gøre ved at faa Tingene i Museerne til at fortælle et Stykke Kulturhistorie. Mente, at Fremtiden vil bringe en stærk Udvikling i Museernes Undervisningsopgaver. Derfor maa vi hellere udskyde Vedtagelsen af et Sagregistersystem end at vedtage et System, der i Løbet af faa Aar vil vise sig utidssvarende. De middelstore Museer vil indenfor en overskuelig Aarrække vokse sig store, og de store vil til den Tid have en videnskabelig Medarbejderstab. Da er det vigtigt, at der i Sagregisteret er Plads til det Stof, der er nødvendigt for Oplysnings- og Undervisningsarbejdet. *Andrup* foreslog at udskyde Vedtagelsen til næste Aar. Men brug saa blot en Dag til at prøve de to Systemer, og skriv saa til Udvalget om Deres Resultater! *Sekretæren* mente, at navnlig Gruppen »Ubestemmelige Genstande« i Folkemuseets Registrant vilde blive uhaandterlig — i hvert Fald for Nationalmuseets 2. Afd.s Vedkommende. Der er Tale om to Ting: Folkemuseets Genstande lader sig i Reglen bestemme efter Brugene. Men jordfundne Sager kan ikke fint artsbestemmes. Det mærkes, at Jespersen kun har haft med den ene Slags at gøre. Tvivlede paa, at et fælles System kan opnaas. Som Tilsynsførende skal jeg ikke kræve andet end en velført Protokol! Anbefalede at udskyde Af-

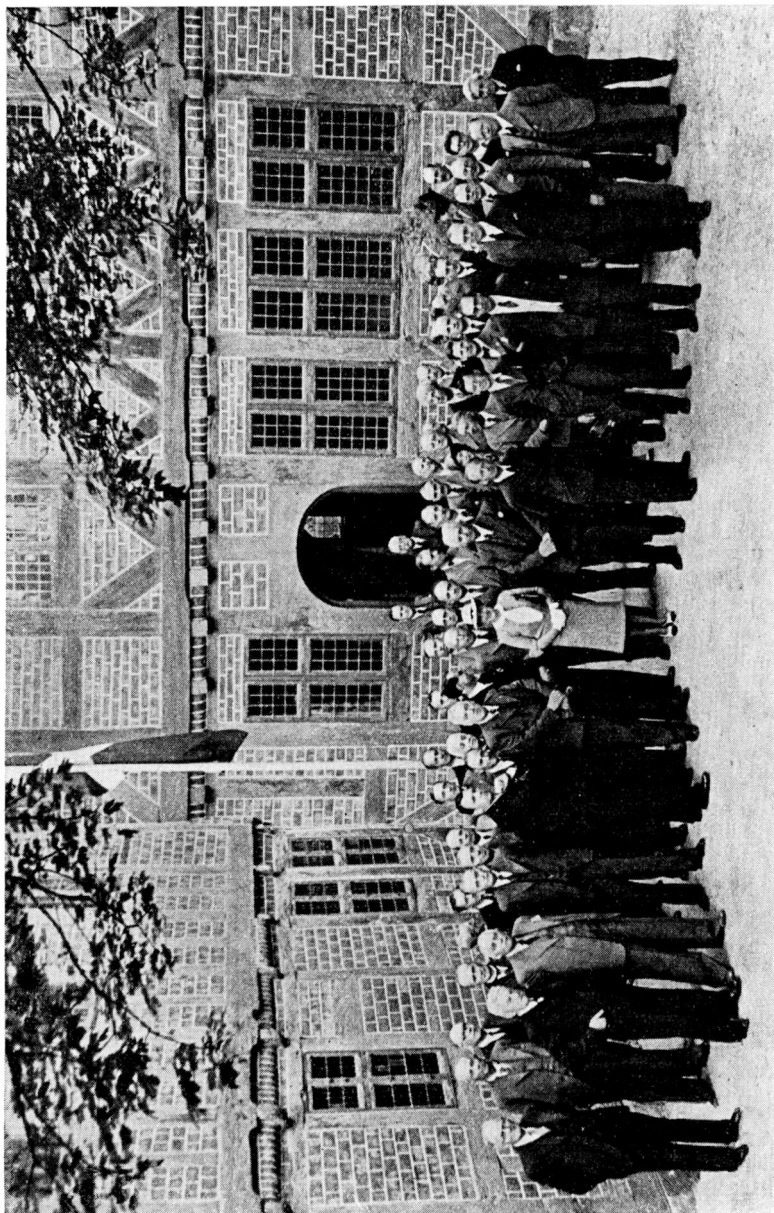
gørelsen, til de skandinaviske Kolleger har udtalt sig. — Det vedtoges.

Under Punkt 4 paa Dagsordenen, Eventuelt, foreslog *Friis*, at man undlod at spille Tid med Navneopraab og Regnskabsaflægelse ved Møderne, men i Stedet omdelte en Tryksag med disse Oplysninger til Deltagerne. Ønskede mere Diskussion af praktisk Museumsteknik. Indbød Foreningen til at holde Aarsmøde i Hjørring 1943, naar Byen holder Jubilæum. *H. P. Hansen* anbefalede at sætte Museernes Entre op. Herning Museum har haft gode Erfaringer i saa Henseende. *Ernst*: Folk lægger større Vægt paa at se det, der skal betales for. *Uldall*: Frilandsmuseets Erfaringer viser, at Prisen heller ikke maa være for høj. Anbefalede Rabatpris for Familier. *Andrup*: Folk bør i det mindste betale saa meget som en Sporvognsbillet. Ellers driver let tilfældige Folk ind og ødelægger Genstandene. *Alb. Thomsen* havde paa flere Skolefolks Vegne faaet overdraget at protestere mod Tidspunktet for Aarsmødets Afholdelse. Bestyrelsen er enig om at forelægge Protesten paa Fællesforeningens Møde. Der vedtoges derefter følgende Resolution: »Dansk kulturhist. Museumsforen. opfordrer Bestyrelsen for Dansk historisk Fællesforening til fremtidig at søge Aarsmøderne afholdt paa et Tidspunkt, som ikke falder sammen med Skolernes Eksamensperiode, da adskillige Lærere, der staar som Ledere eller Bestyrelsesmedlemmer i Provinsmuseer, ellers vil være forhindret i at give Møde«.

Ved Programmets sidste Punkt, *Bestyrelsesvalget*, oplyste *Sekretæren*, at Formanden oprindelig havde tænkt at nedlægge sit Hverv, efter at der nu var opnaaet et positivt Resultat. Men i Betragtning af Forholdene havde han nu ment at burde fortsætte endnu et Aar. Sekretæren havde ligeledes tænkt at frabede sig Genvalg. Men Formanden har gjort det til en Betingelse for sin Forbliven, at ogsaa Sekretæren bliver. Min nuværende Dobbeltstilling som Tillidsmand for Provinsmuseerne og som Nationalmuseets Repræsentant i Museumsnævnet vil let kunne føre til Utilfredshed, og jeg er kun villig til at modtage Genvalg af Hensyn til Formanden. — Hele Bestyrelsen genvalgte. Ogsaa Revisoren genvalgte.

Det vedtoges til Slut at sende Formanden, J. S. Møller, og Folketingsmand Vanggaard telegrafiske Hilsner fra Mødet, samt at foretage følgende Tilføjelse i Foreningens Love: »Formanden repræsenterer Foreningen i Museumsnævnet«. Endvidere godkendtes Formandens Forslag til Resolution. — Derefter hævedes Mødet.

Efter Mødet deltog Museumsrepræsentanterne i en Frokost, hvortil Odense Bys offentlige Samlinger havde indbudt.

Deltagerne i Dansk Historisk Fællesforenings Aarsmøde samlet i »Montergaarden«.

**Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde
i Odense 20.—22. Juni 1941.**

I umiddelbar Fortsættelse af Museumsforeningens Aarsmøde begyndte Fællesforeningen sit Aarsmøde Fredag 20. Juni. Efter at Landsarkivar *Harald Hatt* havde forevist Landsarkivet og Museumsdirektør *Spvend Larsen* det nye Museum i »Møntergaarden«, samlede alle Deltagerne (ca. 60 Repræsentanter) om Aftenen i »Møntergaarden«s smukke Kirkesal. De repræsenterede følgende Foreninger og Institutioner: Stednavneudvalget, Historisk Samfund, Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie, Direktoratet for Matrikulsvæsnet (Matrikulsarkivet), Jysk Selskab for Historie, Sprog og Litteratur, Frederiksborg Amts historiske Samfund samt de historiske Samfund for Københavns Amt, Holbæk Amt, Sorø Amt, Præsto Amt, Lolland-Falsters hist. Samfund, de historiske Samfund for Fyns Stift, Hjørring Amt, Thy og Hanherred, Aalborg Amt, Viborg Amt, Aarhus Stift, Vejle Amt, Ribe Amt, Ringkøbing Amt og Sønderjylland, endvidere Rigsarkivet og Landsarkiverne for Sjælland, Fyn og Sønderjylland samt Faaborg byhistoriske Arkiv. Endelig de ved Museumsforeningens Aarsmøde repræsenterede Museer (se S. 105) samt Rosenborg, Nyborg Museum og Middelfart Folkemuseum.

Formanden for Historisk Samfund for Fyns Stift, Lensbaron *H. Berner Schilden Holsten*, Langesø, bød Repræsentanterne velkommen og udtalte sin Glæde over, at Historien i de trange Tider havde en Mission som aldrig før. Formanden for Dansk historisk Fællesforening, Professor *Knud Fabricius*, takkede for Velkomsten og fremhævede, at Fællesforeningen i særlig Grad havde Samlingsbestræbelserne paa sit Program. Maalet med Samværet ved vore Aarsmøder er at styrke Samfølelsen mellem os.

Derefter holdt Adjunkt *Aage Blomberg* et Foredrag, illustreret med Lysbilleder, om *den fynske Adel* fra 1536 til 1660. Efter Foredraget var Deltagerne Museets Gæster ved et veldækket Kaffebord i Møntergaardens Lokaler.

Paa Mødets første Aften sendtes Telegram til Hs. Majestæt Kongen.

Repræsentantmødet begyndte næste Morgen, 21. Juni, i Møntergaardens Kirkesal. *Formanden* udtalte Mindeord over Museumsinspektør *Jørgen Olrik*. Efter en kort Omtale af Grunden til Aarsmødets Aflysning i 1940 kom Formanden ind paa Foreningens Virksomhed. Medlemstallet er nu 124. Tidsskriftet »Fortid og

Nutid«, Foreningens faste periodiske Publikation, har siden sidste Aarsmøde passeret sit 25. Aar. Formanden spurgte, om der var nogen, der kunde ønske i denne Forbindelse at udtale sig om Tidsskriftsspørgsmaal.

Alb. Thomsen (Holbæk) udtrykte Ønske om, at man paa fremtidige Aarsmøder kunde optage Drøftelser vedr. Redaktionsproblemer. *Tidemand-Dal* (Næstved): Det er tit vanskeligt for Amtsaarbøgernes Redaktioner at finde de helt rigtige Forfattere. Kunde der ikke tænkes en Form for Hjælp, en Slags Central? *Formanden*: Ja, vi havde jo indenfor Foreningen en Tidsskrift-Sektion, men der har ikke rigtig været noget at udrette for den. *Lunn* (Holbæk): Hvem kontrollerer, hvad der kommer til at staa i Aarbøgerne? Jeg har i en Amtsaarvog fundet Meddelelser om min Familie, som reverenter talt var Løgn! *Hvidtfeldt* (Aabenraa): Her var der Brug for et Samarbejde mellem Lokalhistorie og alm. Historie. Der er Brug for at præcisere Opgaver, som det er af Betydning at faa løst. En vejledende Artikel i »Fortid og Nutid« om dette Emne vilde være paa sin Plads. *Formanden*: Hvad der maa gøres, maa gøres under Frivillighedens Tegn.

Formanden omtalte derefter *Hjelholts Skriftprover*. Med Udgivelsen af dem var kun een Side af den stillede Opgave: en Vejledning i gotisk Haandskriftlæsning, løst. Dette havde kostet Foreningen 2300 Kr., som var udredet helt af dens egne Midler. Men til Fremstillingen af den gotiske Skrifs Historie havde Foreningen opnaaet en Understøttelse paa 2750 Kr. af Carlsbergfondet.

Bestyrelsen havde ikke fundet Anledning til at uddele nogen Pris for Afhandlinger i Amtsaarbøgerne fra 1938, men for 1939 havde man besluttet at prisbelønne en Afhandling i »Sønderjyske Aarbøger« af Pastor *Carsten Petersen*, Aabenraa, om »Kirker i Tørninglen Provsti«. (Begrundelsen herfor er i sin Helhed trykt i *Sønderjyske Aarbøger*, 1941, 2. Halvbind, S. 169 f., hvorfor den her kun refereres i sine Hovedtræk:)

Siden P. Severinsens Afhandling om Kirkeregnskaber i Hardsyssels Aarvog 1910 er denne Afhandling den første, der søger at give en Oversigt over en enkelt dansk Egns Kilder af denne Art. Kirkeregnskaberne for Tørninglen Provsti er gennemgaaet i Landsarkivet i Aabenraa, og Uddrag af dem er gengivet. Det kan synes upraktisk, at Grupperingen ikke er strengt systematisk, men en streng topografisk eller historisk Gruppering vilde have gjort Afhandlingen til en tør Materialsamling. »Netop ved en fri, kunstnerisk Behandling af Stoffet er det lykkedes af Regnskabsuddragenes Mosaik at sammenstille et usædvanlig livfuldt Helhedsbillede. Forf. er fortrolig med Egnen og med den kunstarkæologiske Litteratur om dens Kirker, han kender som faa andre den kirkehistoriske Baggrund for Enkelthederne og forstaar at levendegøre sit Æmne. Man ser for sig Kirkernes For-

fald i de haarde Krigstider, og man kommer til at føle for de Mennesker der arbejdede for deres Genrejsning . . . Afhandlingen har lignende Egenskaber som Carsten Petersens ejendommelige, tankevækkende Bog om »Slesvigske Præster« (1938), der er trykt paa Forf.s Bekostning og skænket til de sønderjyske Præsteembeder, men desværre ikke er i Boghandelen. Den udmærker sig ved Selvstændighed, historisk Følelse og stilistisk Fremstillingsevne«.

Sluttelig omtalte *Formanden* i sin Beretning Bestræbelserne for at tilvejebringe en historisk-topografisk Bibliografi. Denne Sag ligger imidlertid nu i Den danske historiske Forenings Haand, idet man fra denne Forenings Side søger at faa skaffet Midler til Veje til en Fortsættelse af Erichsens og Krarups historiske Bibliografi, der indbefatter det topografiske Stof.

Kassereren, Dr. *Hjelholt*, fremlagde derpaa Regnskabet (trykt i »Fortid og Nutid«, XIV, 1, Omslagets 3. Side). Kassebeholdningen er gaaet stærkt ned, men hvis det gode Salg af Skriftprøverne fortsætter, vil det tabte kunne indvindes.

Efter at saavel Formandens Beretning som Regnskabet var blevet eenstemmig godkendt, aflagde cand. mag. *Gunnar Knudsen* Beretning om *Registreringen af Udskiftningskort*. Siden denne iværksattes for tre Aar siden, har vi modtaget henvend 1000 Registerkort. De fleste af disse stammer dog fra Arkiver og Museer, ikke fra de historiske Amtssamfund. Derfor har vi ikke faaet Oplysninger om ret mange Kort i Privateje. Men der maa endnu være meget at finde. — Arkivar *Ewens* (Matrikulsarkivet): De indsendte Kort er tit i en sørgelig Tilstand; de bliver fotograferet, men Restaurering i større Omfang kan Matrikulsarkivet ikke paatage sig. Det var derfor ønskeligt, om man hos Bevilgningmyndighederne kunde rejse et Beløb til Restaurering af Udskiftningskort. Den Person eller Institution, der indleverer Kort til Matrikulsarkivet eller G. Knudsen, faar til Gengæld et Fotografi af Kortet i 1 : 20 000.

Formanden henstillede til Repræsentanterne at arbejde for Sagen hver i sin Kreds. — *Klem* (Helsingør): Vi har i Frederiksborg Amt sendt Anmodning om Oplysninger ud til Sogneraadene — og faaet eet Svar! — *H. K. Kristensen* (Ribe A.): Vi havde opfordret gennem Aarbogen og ved Møder, og det har givet enkelte Oplysninger; en Gennemtrawling af Sognene, som vilde være det eneste rigtige, er ikke mulig under de nuværende Trafikforhold. — *Fang* (Roskilde): Mon ikke en Bøn i Bladene vilde kunne hjælpe? — *Tidemand-Dal*: Eller et Foredrag i Radioen paa 10 Minuter! — *H. K. Kristensen*: Det bedste er sikkert at holde Landinspektorerne godt til Ilden.

Som særligt Punkt paa Dagsordenen drøftedes en eventuel Udgivelse af et Værk om *danske Slægtsgaarde*, hvis første Bind skulde omfatte Fyn.

Formanden: Dansk historisk Fællesforening har fra Journalist *C. Damm* i Forbindelse med *Allers Bogforlag* modtaget Forslag om Udgivelse af et Værk, der skulde omfatte Slægtstavle for Gaarde, der har været i samme Slægts Besiddelse fra før Udskiftningen, Billede af Gaarden og Omtale af særlige kulturhistoriske Minder, der knytter sig til Gaarden. Værket skulde efter Planen udgøre 5—6 Bind, eet for hver Landsdel. Der førtes derefter fra Styrelsens Side nogle Forhandlinger med *Allers Bogforlag*, som mundede ud i en Slags Protokol, hvori Dr. Hjelholt og jeg paa Styrelsens Vegne udtalte os principielt for at støtte Planen, forudsat at et saadant Værk blev udarbejdet af videnskabeligt skolede Historikere. Hvad vi nu ønsker, er at høre Repræsentanternes Mening om Sagen. Vi er ikke blind for, at Planen frembyder visse Vanskeligheder. Hvorledes skal man f. Eks. afgrænse Begrebet »Slægtsgaard«? Hr. Damm var stemt for at begynde med Nord-slesvig; vi har dog ment, at skal der begyndes, vil Fyn være det overskueligste Omraade.

Landsarkivar *Knudsen*: Ogsaa i Arkiverne har vi mærket den stigende Interesse for Slægtsgaarde. Men der er dog sikkert større Vanskeligheder ved den Sag, end man paa Forhaand regner med. Efter min Opfattelse er der langt færre Slægtsgaarde, end man i Almindelighed tror. — Redaktør *Friis-Møller* (*Allers Forlag*): Vi blev interesseret i Sagen, da Damm henvendte sig til os. Ikke fordi vi kan tjene paa den — det regner vi ikke med — men fordi jeg tror, det er af Betydning at begynde paa et saadant Værk nu. Og vi vilde gerne have Amtssamfundenes Folk med. Vi er enige med Professoren i, at der maa begyndes med Fyn; i Sønderjylland er der jo begyndt noget med Hejselbjerg-Poulsens Værk. — *Formanden*: Skal vi afvise Tanken — eller nedsætte et Udvalg til at arbejde med Idéen.

Gulddal (Viborg) mente, at denne Sag laa udenfor Amtssamfundenes Opgave. De kunde beskæftige sig med Gaarde af særlig Interesse, men det er ikke værd at blande en Gaards Historie sammen med en Slægts. — *Klitgaard* (Hjørring): Denne Sag kan ikke løses gennem Amtssamfundene. I Hjørring Amt har vi næppe mere end 2—3 Slægtsgaarde i streng Forstand. Vi har stillet os fuldstændig afvisende overfor dette Spørgsmaal. — *Lausten-Thomsen* (Tønder) fraraadede Samarbejde med Damm. Skal Fællesforeningen have med denne Sag at gøre, skal det være rent vejledende og korrigerende. — *Alb. Thomsen*: Slægtgaardene er

sikkert godt journalistisk Stof, men har det nogen Værdi? Bygningerne er sjældent de samme, Jorden aldrig — hvis Gaardene er ældre end Udskiftningen. Og tit er det helt andre Gaarde, der er de interessanteste. — *Hvidtfeldt*: Har Løsningen af denne Opgave almindelig historisk Interesse? Nej! Er det en Opgave, som Fællesforeningen bør løse? Dette Spørgsmaal er allerede besvaret benægtende. — Hertil kommer, at Begrebet Slægtsgaarde til en vis Grad er blevet knyttet til en bestemt politisk Retning; ogsaa af denne Grund bør man være tilbageholdende.

Dr. *Hjelholt* vilde gerne støtte Planen. Det er jo ikke Meningen, at Amtssamfundene skal staa som Udgivere. Men syntes de om Planen, kunde de ved velvillig Omtale støtte et saadant Værk.

Det vedtoges derefter at nedsætte et Udvalg. Heri blev indvalgt Alb. Thomsen, Gunnar Knudsen og Fællesforeningens Formand.

Under »Eventuelt« omtalte Prof. *Skastrup* Oversigter over den politiske Baggrund for »Danmarks Riges Breve«, som det var ønskeligt at faa trykt. Han vilde gerne have Foreningernes Tilslutning til en Ansøgning til Staten om Trykning af disse Oversigter. — Forsamlingen sluttede sig hertil.

Professor *Fabricius* meddelte, at hans Beslutning om at fra træde Formandspladsen nu var uigenkaldelig. Det havde længe været hans Mening at gaa, men efter Begivenhederne i 1940 havde han indvilget i at blive til næste Aarsmøde.

Magister *Chr. Axel Jensen*: Vi har gjort, hvad vi kunde, for at holde paa Fabricius. Gennem en Menneskealder har han været Sjælen i vor Forening, og nu i 20 Aar dens Formand. Ligesom Aaltertavlen i denne Kirkesal udtrykker en Blanding af Alvor, Højtidelighed og hyggelig Stemning, saadan har Fabricius staaet for os ved disse Møder. Vi vil derfor ikke uden videre give Slip paa ham. Personer kan ikke være Medlemmer af Dansk historisk Fællesforening. Men der staaer ikke i Lovene noget om, at vi ikke kan vælge et Æresmedlem. Vi foreslaar da, at Fabricius bliver Æresmedlem af Dansk historisk Fællesforening. — Forslaget vedtoges med Akklamation.

Tiden var nu saa fremrykket, at man maatte begive sig til Baadene, der ventede ved Filsofgangen for at sejle Deltagerne til Fruens Bøge. I det vidunderlige Sommervejr, der begunstigede ogsaa denne Sommers Aarsmøde, blev denne Sejl tur en ikke ringe Erstatning for de Biludflugter, der under normale Forhold gjorde Mødets Program afvekslende. Efter en Frokost i Hunderup Skov afholdtes *Repræsentantmødets 2. Del* her. Paa Dagsordenen stod

Valg. Da ogsaa Dr. *Hjelholt* ønskede at trække sig tilbage, skulde der vælges to nye Bestyrelsesmedlemmer, nemlig Formand og Kasserer. Efter Forslag af Bestyrelsen valgtes Direktør for Nationalmuseet, Dr. *Poul Nørlund*, til Foreningens Formand, og Landsarkivar *Hans Knudsen* til Kasserer. Til Revisorer i Stedet for afdøde Museumsinspektør Olrik og Landsarkivar Knudsen valgtes Museumsinspektør *Galster* og Museumsdirektør *Klem*. Til Suppleant valgtes Kommune lærer *Alb. Thomsen*. Den øvrige Bestyrelse genvalgtes.

Efter Valget udtrykte Sagfører *Ernst* (Odense) sin og Repræsentanternes Tak for Dr. *Hjeholts* Virksomhed som Bestyrelsesmedlem, og *Lausten-Thomsen* takkede *Hjelholt* for Udvalget af Skriftprøver, — det har allerede gjort sin Nytte.

Da Repræsentantmødet var afsluttet, tog Deltagerne ind til *St. Knuds Kirke*, som tilligemed *St. Hans Kirke* forevistes af Magister *Jensen*. Efter en Middag paa Park Hotel var der Lørdag Aften Kl. 20 offentligt Møde sammesteds, hvor Professor *P. Skautrup* talte om Jyske Lov og Arkivar, Dr. *Holger Hjelholt* om Danmarks Historie belyst gennem Dokumenter.

Søndag den 22. Juni indledes med Besøg i *H. C. Andersens Hus*, som forevistes af Museumsinspektør *Larsen*; derfra gik man til *Fyns Stiftsmuseum*, hvis nyopstillede og velordnede Oldsags-samling Museumsassistent *Albrechtsen* præsenterede. — Om Eftermiddagen tog Deltagerne med Tog til *Langesø*, hvor Professor, Dr. *Oskar Andersen* i Foredragssalen talte om Thomas Kingo. Med en festlig Middag, hvor Repræsentanterne var Lensbaron og Lensbaronesse *Berner Schilden Holstens* Gæster, sluttede Aarsmødet. Det kan ikke nægtes, at Stemningen den sidste Dag var præget af de dystre Efterretninger om Storkrigens Udvidelse, men den alvorlige Baggrund gjorde ikke Samværet mindre værdifuldt; den virkede kun til at styrke Deltagernes Samfølelse.

MARIUS KRISTENSEN

1869—1941.

Den 2. November døde fhv. Højskolelærer, Dr. phil. *Marius Kristensen*, 72 Aar gammel. Hvad han har betydet for dansk Videnskab og for den danske Højskole, behøver jeg næppe at gaa nærmere ind paa her, da det turde være almindelig bekendt.

Marius Kristensen var fra første Færd med i den Bevægelse, der gennem Stiftelsen af Dansk historisk Fællesforening rejstes for at fremme Hjemstavnssstudiet og bringe det ind i sit rette Leje paa fuld videnskabelig Basis. Da D. H. F. i 1911 holdt sit første store Møde i Kolding, havde man indbudt Marius Kristensen til at tale. Han modtog Indbydelsen, og hans Foredrag handlede om det store nationale Møde paa Skamlingsbanken 1844. Jeg vil gaa ud fra, at man har været glad for at høre ham, han havde Ordet i sin Magt og kunde holde ganske fortrinlige Foredrag. Følgen heraf blev i hvert Fald, at han herefter blev en af de mest benyttede Talere ved D. H. F.'s Møder, og at det som Regel altid tilfaldt ham at tale ved de offentlige Møder, med hvilke Repræsentantmøderne i Regelen afsluttedes. Han talte ved Møderne i Sorø 1913, i Aalborg 1914, i Nyborg 1916, i Haderslev 1922, i Maribo 1926, i Sønderborg 1928, paa Bornholm 1930 og i Kolding 1934. Det faldt ham altid let at finde Æmner, som passede til Lejligheden, og fortrinsvis hentede han dem indenfor sit egentlige Felt, Sprogforskningen. Runerne maatte flere Gange holde for, men han lagde altid Hovedvægten paa Behandlingen af de Indskrifter, som hørte hjemme paa de Steder, hvor Foredragene blev holdt, og hans Foredrag var aldrig en ordinær Behandling af almindeligt Lærestof, men indeholdt altid nye, frugtbare Synspunkter, og de betød, naar de senere fremkom paa Tryk, en virkelig Berigelse af vor runologiske Litteratur. Men ogsaa fra Dialekterne hentede han Stof; et Foredrag handlede om »Optegnelse af vore Folkemaal«, og et andet om »Det jyske Sprog i Litteraturens Tjeneste«. I sit sidste Foredrag, i Skibelund Krat 1934, vendte han tilbage til Æmnet fra sit første Foredrag 1911, og behandlede Grundtvigs Tale paa Skamlingsbanken 1844 og kendetegnede det derved som et af sine Yndlingsæmner. Det vil erindres, at Skamlingsbanke-Møderne havde til Formaal at støtte den truede Danskhed i de sydlige Egne, en Sag, der altid laa Marius Kristensen stærkt paa Sinde som den gode danske Mand, han var.

Da »Fortid og Nutid« i 1914 begyndte at udkomme, fik Marius Kristensen den Ære at skrive Spidsartiklen, det var om »Danske Fornavne«. Ogsaa senere finder vi ham lejlighedsvis

som Bidragyder til Tidsskriftet, og talrige Artikler har han skrevet til Amtsaarbøgerne. Gennem en Aarrække sad han i Styrelsen for Ribe Amts historiske Samfund, og navnlig til dettes Aarbog har han skrevet ikke saa lidt. Herom kan henvises til den Bibliografi over hans Afhandlinger og Artikler, som han selv udarbejdede paa Foranledning af Det danske Sprog- og Litteraturselskab og som dette Selskab udgav i Anledning af hans 70-Aars Fødselsdag.

Da Marius Kristensen efter 32 Aars Lærervirksomhed i 1927 havde forladt Askov Højskole for med livsvarig Professorgage fra Carlsbergfondet fuldtud at hellige sig Videnskaben, tog han Ophold i Hovedstadens Nærhed og indvilligede derefter i at lade sig indvælge i D. H. F.'s Styrelse, hvilken Plads han beklædte lige til 1936, da han efter eget Ønske traadte tilbage.

Alle, der har været med ved D. H. F.'s Aarsmøder, vil vide, at disse ikke udelukkende bestaar af Forhandlinger og Foredrag, men at Samværet i sig selv betyder saa uhyre meget; man drøfter fælles Interesser og henter derigennem nye Impulser til sin Virken. I denne Kreds følte Marius Kristensen sig altid hjemme. Ved hans Bortgang har Dansk historisk Fællesforening mistet en trofast Ven, og vi, som staar tilbage, føler, at vi har saa meget at sige ham Tak for.

Gunnar Knudsen.

MATHIAS KLOKKER

1856—1941.

Når Dansk kulturhistorisk Museumsforening holdt sine Års-møder rundt om i Landet, var Museumsforstander *Mathias Klokker* fra Ringkøbing en af de mest trofaste til at møde. Man traf ham År efter År og regnede næppe med, at Manden var så gammel, som han var, da han både var spændstig og livlig. Nu er han imidlertid gået bort, 85 År gammel. Ringkøbing og Mathias Klokker hørte sammen. Han boede der hele sit lange Liv, havde kendt de mange ejendommelige Borgere, der havde boet der, og de mange af Omegnens Bønder, der var kommen der, gennem et Par Slægtled, og alle kendte Mathias. Af Profession var han Bager.

Da Herning Museum blev grundlagt i 1892 af J. A. Trøstrup, var det det eneste Museum i Ringkøbing Amt. Men Eksemplet smitter, og kunde man oprette et Museum i en beskeden Hede-landsby, måtte Betingelserne for et sådant dog være større i en gammel Købstad som Ringkøbing, hvor der ovenikøbet fandtes flere værdifulde Samlinger. Den største af disse blev imidlertid ved en Auktion splittet for alle Vinde i Begyndelsen af det nye Århundrede, efter at Ejeren, Købmand Schubert, var død, uden at der blev gjort noget for at redde de mange værdifulde Antikviteter som Grundlag for et Museum. Men i 1908 lykkedes det Mathias Klokke sammen med andre bekendte Mænd at få en Museumsforening dannet og at få Museet oprettet — nu er der en halv Snes Museer i Amtet!

Fra sine yngre År var Mathias Klokke en ivrig Samler. Det var den Gang let at få fat på gode Antikviteter for små Penge både i Byen og på Vestkysten. En Del af hans Samling gik ind i Museets, og en Del af de mange gode Ting, han efterlod sig, vil vel også havne der.

Som Samler hørte han dog til den gamle Type, for hvem Kuriositeter og fremmede Genstande var mindst lige så gode, som de hjemlige; men han fik reddet mange udmærkede Ting, der kan belyse Egnens kulturelle Forhold gennem Tiderne, og når hans Efterfølger efterhånden får det, der ikke passer ind i et lokalt Museum, magasineret, bliver der Mulighed for at udstille en bedre og mere velordnet Samling.

I 1916 fik man et gammelt Hus fra den Tangske Købmans-gård flyttet hen på en Grund i Byens Østside, og i 1922 kunde man indvi Museets Hovedbygning, i hvilken Anledning Mathias Klokke blev Ridder af Dannebrog. I Tidsskriftet »Sprog og Kultur«, 1935, S. 1—15, findes en rigt illustreret Afhandling om Ringkøbing Museum og dets Historie. H. P. Hansen.

BETRAGTNINGER OVER KULTURFORHOLDENE I KELTISK JÆRNALDER.

Af *Hans Norling-Christensen.*

Studiet af Aarhundrederne før Kristi Fødsel, den keltiske Jærnalder, vanskeliggøres af Fundenes ringe Antal og af deres gennemgaaende uanseelige Fremtoningspræg. Fundfattigdommen er blevet tolket derhen, at der i den ældre keltiske Jærnalder fandt en udpræget Nedgang i Kulturen Sted¹⁾, og som medvirkende Aarsag hertil anføres en af Geologerne paavist Klimaforværring, der satte ind netop omkring keltisk Jærnalders Begyndelse, samt en Formodning om at Keltervældet mod Syd betød en Afbrydelse af de tidligere saa stærke Forbindelser med Syd-europa og Norditalien. Kulturbilledet synes dog at kunne forstaaes paa en noget anden Maade og er ogsaa tidligere blevet det²⁾.

Det er paa Forhaand en betænkelig Sag at drage vidtgaaende Slutninger ud fra Periodens Fundfattigdom, thi denne skyldes jo hovedsagelig, at Tidens Gravskik ikke krævede Dødgaver; en simpel Naal, en Ring og andre oftest lige saa ubetydelige Genstande er alt, hvad Gravene har at byde paa. Naar f. Eks. den ældre Bronzealders Kultur fremtræder for os saa rig og mangesidet, da skyldes dette først og fremmest, at Gravgaverne er saa mange og af saa høj Kvalitet. I yngre Bronzealder sejrer Ligbrændingen og i Løbet af denne Periode bliver Gravene færre og færre, ubetydeligere og ubetydeligere.

Den yngre Bronzealders Kultur glider jævnt over i den ældre keltiske Jærnalders Kultur, det fremgaar klart bl. a. af Keramiken og forskellige andre Brugsgenstande. Hvor afhængig den tidligste Jærnalders Formfølelse var af Bronzealderens ses af Hjortspringbaadens Skibsform, der genfindes i Bronzealderens Helleristning-

ger, — og selv det, at Redskabsmateriale for en væsentlig Del skiftede fra Bronze til Jærn, hindrede ikke, at Bronzealders-Former efterlignedes i Jærn. Karakteristiske Eksempler paa dette er visse af Hjortspringfundets Spydspidser, hvor Skaftdøllen fort-

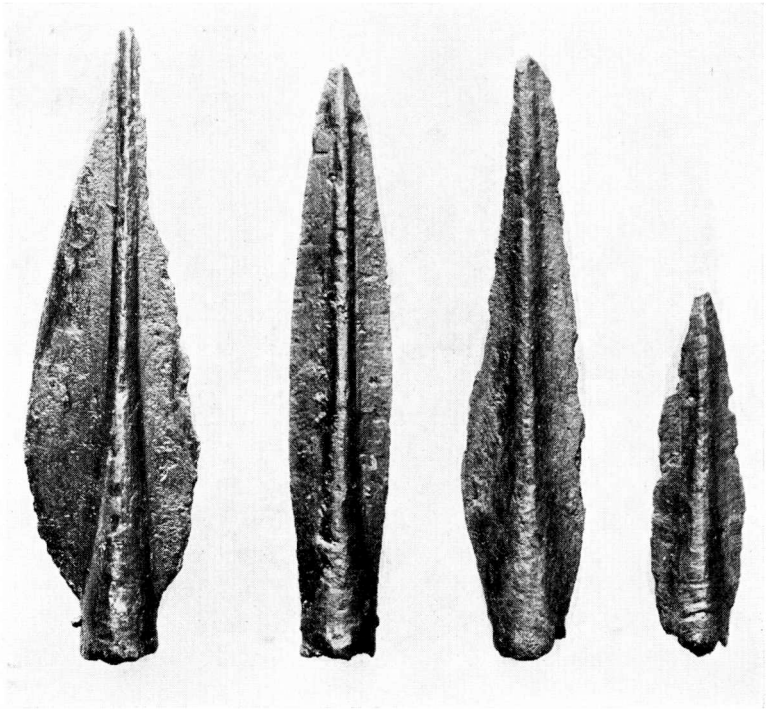

Fig. 1. Spydspidser fra Hjortspringfundet. — 1 : 2.

sætter ind i Bladet (Fig. 1). Gravskikken i keltisk Jærnalder er ogsaa blot en Videreførelse af yngre Bronzealders Traditioner med streng Fastholden af Skikken ikke at medgive Døds-gaver ud over en eller anden simpel lille Genstand, der blot synes at kunne have haft symbolsk Betydning. Og naar nu Forholdet en Gang er det, at vor Viden i Dag om Oldtids Forhold for en væsentlig Del bygger paa Studiet af det Materiale, som Gravfundene giver, saa siger det sig selv, at man ikke kan være forsigtig nok

med Hensyn til at drage vidtrækkende Slutninger af et sparsomt Materiale og særlig da ikke, naar Forekomsten af dette sparsomme Materiale ikke fremtræder umotiveret som en pludselig opstaaet Lakune, men kan ses som et naturligt Led i en jævn Kulturudvikling.

Men tør man saaledes kun varsomt anvende Gravfundenes Vidnesbyrd som Støtte for Formodningen om en Kultur nedgang i keltisk Jernalder, saa kunde man maaske saa meget desto mere fæstne sig ved den af Geologerne paaviste Klimaforværring. Dog synes det, at hvor ubehagelig den end har været, saa har den dog ikke hindret Nordens Folk i fortsat at dyrke Jorden og at holde Kvæg. Endvidere kunde det se ud til, at Menneskene ægget af Klimavanskelighederne udviklede nye Metoder til at modvirke disse, bl. a. bragte Dyrene i Hus om Vinteren³⁾. Tør man tage dette Eksempel som Udtryk for en maalbevidst Vilje til at indordne sig under de givne Forhold og faa det bedst mulige ud af dem, og føjer man hertil, at de forskellige Grene af Haandværket, det gælder Keramiken, Broncearbejdet og Træskæringen, ingenlunde giver Indtryk af Stagnation endsige Tilbagegang, samt peger paa, at der med Held optages nye Haandværk som Jærnuddsmeltning og Jærnsmedning, saa synes det ikke muligt ad arkæologisk Vej at begrunde en Kultur nedgang. Det er forøvrig ganske interessant at erindre, at den Klimaforværring, der skabte Istiderne, almindeligvis betragtes som kulturfremmende.

Hvad endelig den formodede Afbrydelse af Forbindelserne med de højere kultiverede sydlige Omraader angaar, saa er det et Spørgsmaal, om Fundene virkelig berettiger til en saadan Antagelse. Et Materiale kan naturligvis fortolkes paa forskellig Vis, men naar nu sydlig (keltisk) Smag tydelig afspejles i adskillige af Tidens almindelige og antagelig hjemmelavede Genstande som Fibulaer, Naale, Bronzeplader i gennembrudt Arbejde, firkantede Skjolde med Skjoldbuler af særdeles karakteristisk Form, og naar tilmed importerede Broncekar af italisk Arbejde ikke er ukendt i Fundene fra ældre keltisk Tid⁴⁾, saa synes dette dog at vise, og det gælder naturligvis særlig de hjemlige Genstande udført i keltisk Smag, at Tanken om en Afbrydelse af de gamle Forbindelser

med Syden ikke paa overbevisende Maade støttes af de arkæologiske Fund.

Af største Vigtighed for Forstaaelsen af den keltiske Indflydelses Styrke allerede i vor tidlige Jernalder vilde det være, om

Fig. 2. Krukke med afvekslende glatte og ru Bælter, fra Kraghede-Gravpladsen. — 1 : 5.

Efter Brøndsted: *Danmarks Oldtid*.

det skulde lykkes at give de endelige Beviser for, at det Ager-system, som benævnes Digevoldinger, tages i Brug her i Landet i Tiden omkring vor Jernalders Begyndelse. Der er Antydninger i vort Fundmateriale, der peger i den Retning, ligesom nogle af de vesteuropæiske Anlæg af samme Art dateres til en lignende Tid⁵).

Resultatet af de her fremlagte Overvejelser skulde da blive følgende: Den ældre keltiske Jernalders Kultur, der er en jævn

Fortsættelse af yngre Bronzealders Kultur, fortsætter denne Kulturs Forbindelse med Mellemeuropa, det gamle Hallstattomraade, hvor nu keltisk Kultur dominerer. Som Følge heraf spores i det hjemlige Arbejde, der vidner om Selvstændighed og stor haandværksmæssig Kunnen, en vis Afhængighed af keltisk Smag, paa samme Maade som tidligere yngre Bronzealders Produkter ikke kunde fragaa deres Tilknytning til Hallstattkulturen.

I Løbet af keltisk Jernalder sker der visse Forandringer i Gravskikken. Ligbrænding er stadig eneraadende, men den Døde faar nu et fyldigere Gravudstyr med sig. Bedømmelsen af den almindelige Kulturtilstand bliver derfor sikrere. Afhængighed af keltisk Kultur træder særdeles tydelig frem, Indikatorer herpaa er bl. a. Vaaben og Metalkedler. Men vigtigere end dette er Kraghedefundets Vidnesbyrd om keltisk Indflydelse paa Former og Ornamentik i den hjemlige Keramik. De fra denne Plads stammende langstrakte Kar samt den ligeledes paa Pladsen forekommende Ornamentik af vandrette Bælter (Fig. 2) har nemlig — synes det — sine nærmeste Paralleler hos keltisk Keramik i Frankrig og England⁶⁾.

Noter.

¹⁾ Sune Lindqvist i Fornvännen 1920, S. 113 ff.

²⁾ Se den af Sune Lindqvist i Fornvännen 1920 anførte Litteratur samt A. W. Brøgger: Jernet og Norges eldste økonomiske Historie. (Avhandlingar utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo, II Hist.-Filos. Klasse 1940. No. 1).

³⁾ Gudmund Hatt: Jernalderens Bopladser i Himmerland (Aarbøger f. n. O. 1938, S. 252 ff.). Hustomt A, Malle Degnegaard maa efter den afbildede Keramik at domme stamme fra tidlig forromersk Tid.

⁴⁾ Se Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid III, Figurerne 7, 11, 23, 69, 70.

⁵⁾ Gudmund Hatt: Landbrug i Danmarks Oldtid, 1937. II. Norling-Christensen i Aarbøger f. n. O. 1937, S. 269 ff.

⁶⁾ British Museum, Guide to Early Iron Age Antiquities, Fig. 142. (1925).

SKYLD OG SKAT.
FÆSTEBØNDERS OG SELVEJERBØNDERS
AFGIFTER I 13—1600-AARENE.

(Fortsat fra forrige Hefte).

Af P. Rønn Christensen.

Skat.

De Afgifter, som vil blive omtalt i dette Afsnit, betegnes med flere forskellige Navne, varierende efter Tid og Sted.

I mange Kilder fra 13 og 1400-Tallet opføres kun Bøndernes Navne og Gaardenes Skyld, hvorefter der tilføjes »med sine Bede« eller »med deres ydermere Bede og Redsel« eller lignende, og det maa indrømmes, at Navnene »Beder« og »Redsel« og Sammensætninger heraf: Bedekøer, Smørbede, Bønderredsel, Smaaredsel o. s. v. i mange Egne var den almindeligste Betegnelse for de her omtalte Afgifter. Paa den anden Side anvendes ogsaa Ordet Skat og Sammensætninger hermed især i ældre Tid meget ofte; der forekommer Navne som: Skattekøer, Nødeskat, Skattefæ, Smørskat, Skatpenge om enkelte Afgifter, medens Udtrykkene: Sommer- og Vinterskat, Bønderskat, Sammelskat i Reglen dækker flere Afgifter af denne Gruppe, og det skønnes, at Navnet *Skat* egner sig bedst til Fællesbetegnelse for disse iøvrigt ret forskellige Afgifter.

En nøjere Undersøgelse viser, at disse Afgifter i Modsætning til Skyld- og Ledingsafgifterne i Almindelighed grupperer sig særdeles tydeligt i Systemer omkring gejstlige og verdslige Hovedgaarde og Kongsgaarde eller Kongeborge fra Middelalderen. Det viser sig endvidere, at de ikke er ældre, end at den oprindelige Paaligning ofte lader sig rekonstruere.

Et forholdsvis stort Kildemateriale gør det rimeligt først at undersøge Skatafgifterne for Selvejrbøndernes Vedkommende.

Endnu i de ældste Lensjordebøger findes adskillige Steder nogle af disse Bønder, som var fuldstændig fri for nogensomhelst »Bede« eller »Skat« ud over de gamle Ledingsafgifter. Dette gælder især Thy og Vestjylland. Andre Steder — saaledes i flere Herreder i Midt- og Østjylland — fandtes kun een enkelt Bede eller Skat, ofte *Smør*, fordelt med $\frac{1}{2}$ eller 1 Td. paa et »Læg« af nogle faa Bønder, disse enkelte Beder vil blive omtalt senere. Det almindelige maa dog siges at være, at Selvejrbønderne Landet over var lagt i Læg eller Lodder, saaledes at de Læg, der knyttede sig til een bestemt Kongeborg eller Kongsgaard, synes oprindeligt at have rummet det samme Antal Bønder og ydet den samme Række Afgifter, medens der kunde være nogen Forskel paa Læggene fra det ene System til det andet. Læggene kaldtes ofte Tredinger, Fjerdinger, Sjettinger o. s. v. alt efter det oprindelige Antal Læg inden for samme Herred, og det kan derfor undertiden være vanskeligt at skelne disse Skattelæg fra de ældgamle Tredinger eller Fjerdinger, som Herrederne flere Steder var delt i, det er ogsaa muligt, at ligesom Herredsgrænserne adskillige Steder er blevet fulgt ved Oprettelsen af Skattelæggene (»Herreds Redsel og Tynge«), er ogsaa Grænserne for de gamle Tredinge eller Fjerdinge nogle Steder benyttet. I Almindelighed maa det dog siges, at Skattelæggene ikke er topografiske Enheder, flere Steder er saaledes Selvejrbønder i den samme By fordelt paa to forskellige Læg, Læggene er tydelig nok oprettede af skattemæssige Grunde med Hensyntagen til Selvejrbøndernes Antal og Kongens eller Kongeborgens Behov.

Oprindeligt har det vel været Meningen, at den samlede Afgift af et Læg hvert Aar *skulde* betales, saa maatte »den rige hjælpe den fattige«, men i Praksis er det sandsynligvis snart ordnet saaledes, som det kendes fra de ældste bevarede Jordebøger, at hver Bonde havde sin særlige Del af Skatten at udrede, og hændte det, at en Bondegaard svigtede, fordi den blev øde, eller af andre Grunde, saa skete der en tilsvarende Afkortning i den samlede Skat. I nogle Egne (f. Eks. paa Laaland og i Midtjylland) fort-

satte man hele den her omhandlede Periode med at anføre Dele af »Sammelskatten« eller »Sommer- og Vinterskatten« under eet i Jordebøgerne, andre Steder viser den ældste Jordebog kun de enkelte Bønders Skat, saa der maa en Sammentælling til, før man kan se, hvor meget der er bevaret af den oprindelige »Sammelskat«.

Inden for det enkelte Læg ordnedes Fordelingen af Skatten ikke, som den vel vilde være ordnet nu om Stunder, med et retfærdigt Antal Procentdele af hver Afgiftsdel til hver Bonde; man regnede dengang slet ikke med Procenter og kun meget nødtigt med Brøker, saa Afgifterne fordeltes ikke altid med samme Størrelse til hver. Smør og Korn, Ved og Kul var forholdsvis let at fordele, værre var det med *Fedekøer*, *fede Svin* o. s. v., men disse fordeltes saa saaledes, at $\frac{1}{3}$ Ko erstattede $\frac{1}{2}$ Fedesvin (eller $\frac{1}{2}$ Pd. Smør), og paa lignende Maade fordeltes ogsaa Faar, Lam, Gæs og Høns.

De Gaarde, der skulde levere de nødvendige *Kornsække*, fik Fritagelse for andre Afgifter, Lægsmændene var vistnok altid helt eller delvis fri for Skat o. s. v. Indtrykket af den fordelte Skat kunde saaledes blive broget nok, og naar hertil saa kommer Forvirringen ved at nogle Afgifter delvis bevaredes som Sammelafgift, men kun delvis, medens Afkortninger blev foretaget paa Grund af øde Gaarde o. s. v., forstaas det meget vel, at Resterne har kunnet give Anledning til adskilligt Hovedbrud.

Efterhaanden benyttede man mange Steder den Udvej at lade Penge afløse een eller flere af Skatafgifterne, og større eller mindre Pengebeløb i »Sommer- og Vinterskat« træffes almindeligt over store Dele af Landet.

Af de bedst bevarede Skatopgivelser, volder det ingen Vanskelighed at udtage een, der kan gælde som Type paa den normale Afgift af et Skattelæg.

Galten Fjerding i *Galten Herred*, Dronningborg Len ydede i Regnskabsaaret 1579—80 følgende Skat:

Om Sommeren: 4 Ørtug Rug, 4 Ørtug Byg, 4 Ørtug Havre (ialt altsaa 1 Læst Korn), 3 Malkekøer, 2 Tdr. Smør, 1 lødig Mark. (Inne? Se S. 144).

Om Vinteren: 4 Ørtug Rug, 4 Ørtug Byg, 4 Ørtug Havre (ialt altsaa 1 Læst Korn), 3 fede Køer, 14 fede Faar, 14 Lam, 14 Gæs, 28 Høns, 2 Tdr. Smør, 1 Td. Honning, 1 Td. Bajsalt (Havsalt), 1 Td. Gryn, 10 Bolgalte, 1 lodig Mark. (Inne?).

Desuden af hver Mand: 2 Tdr. Kul, 10 Læs Ved og 1 Mark Lysegarn.

I andre velbevarede Opgivelser af Sommer- og Vinterskatten kan der forekomme andre Tal, enkelte Ydelser findes ikke eller der kan være enkelte mindre Ydelser tillagt (1—2 Kornsække er meget almindeligt), o. s. v., men i det store og hele vil denne Type kunne findes overalt, hvor det er muligt at finde Skatten nogenlunde velbevaret.

Af mange Kilder fremgaar det, at de to Terminer for Skattens Betaling var ret faste; det var for Vinterskattens Vedkommende Sct. Andreas Dag (30. Novbr.) og for Sommerskatten Valborgdag (1. Maj). Undertiden træffes ogsaa Tiderne: Allehelgen og Sct. Hans.

Bøndernes Antal i Skattelæggene kunde variere meget, Tal fra 12—48 eller endnu flere forekommer. I Regelen maa man regne med, at nogle Bønder er forsvundet siden Skattens Paaligning, men ved at sammenligne Antallet af Bønder fra alle de Læg, som hører til det samme System, vil det ofte være muligt med nogenlunde Sikkerhed at skønne over Indskrænkninger, da Læggene i Begyndelsen synes at have været lige store. Muligheden af i nogle Tilfælde at kunne slutte ud fra Skattelæggenes Antal Bønder og Afgifter til den gamle Havne- og Skipeninddeling, saaledes som Sv. Aakjær gør det i Kommentarerne til Kong Valdemars Jordebog, er ikke udelukket, men det bliver i saa Fald *indirekte*. Som ovenfor nævnt *kan* Grundlaget for et Skattelæg have været et Herred eller et Skipen, men der maa udvises stor Forsigtighed; det gaar ikke an uden videre at slutte fra det Antal Bønder og de Afgifter, som tilfældigvis fandtes paa det Tidspunkt, da den ældste, bevarede Jordebog blev skrevet. Saa kan Resultatet blive højst problematisk!

En almindelig Betragtning af de Naturalier, som var indeholdt i Skatten, fører til en Formodning om, at det drejer sig om Skat

til Underhold af Kongen og hans Folk, og flere Omstændigheder bekræfter, at det netop forholdt sig saaledes.

F. Eks. viser nogle af de ældste Kilder, at enkelte spredte Bønder paa Fyn og Laaland i Stedet for deres Part af »Sammelskatten« betalte et mindre Beløb »Malpenge« eller »Malspenge«, og ved Hjælp af nogle spredte Oplysninger¹⁾ andetsteds fra kan det oplyses, at »Maalsgaarde«, der beboedes af Bønder, som undertiden kaldtes »Maalsmænd«, var Gaarde, »som man mener vare henlagte til kongens maal eller fadebur« eller Gaarde, »der havde Forpligtelse til at levere Fødevarer til Nyborg Slot, naar Kongen opholdt sig der«. Flere af disse »Maalsgaarde« kan genfindes i Lensjordebøgerne som Deltagere i de her omtalte Skattelæg, saa Sagen er ganske klar.

Endvidere kan det fremhæves, at ganske tilsvarende Ydelser til dem, der i Almindelighed ellers kaldes Sommer- og Vinterskat, enkelte Steder benævnes »Sommer- og Vintergæsteri« eller slet og ret »Gæsteri« (Malt Herred 1525). Forveksling med de almindelige Gæsteriydelser, som siden skal omtales, er ganske udelukket. Dette i Forbindelse med, at disse Skatter som ovenfor paavist ikke er isolerede Fænomener, men er udbredte overalt, gør det rimeligt at føre Resultatet af Undersøgelserne et Skridt videre.

I Virkeligheden er der sikkert her Tale om en Slags Rekonstruktion af den gamle Pligt til at underholde Kongen og hans Mænd. Gennem »Vinternatholdslisten« i Kong Valdemars Jordebog kendes en anselig Række Naturalieydelser, som maa formodes i Rigets Storhedstid at have været Maksimum for Bidrag til Kongens Underhold i et Døgn, og selv om den gennemsnitlige Værdi af et Nathold, som Sv. Aakjær har paavist, omkring 1231 kun kan anslaaes til ca. 8 Mark Korn, bliver det dog ganske tydeligt, at de her omtalte Skattelæg af meget mindre Værdi er fra en ganske anden Tid, hvis hvert af dem oprindeligt har svaret til eet Nathold.

Fra hvilken Tid da? Ja, adskillige samstemmende Omstændig-

¹⁾ Se N. M. Petersen: Saml. Afh. III 299, Aarb. for d. Kulturhist. 1894, 180 f. og Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. 520 f.

heder gør det sandsynligt, at Læggene ikke kan være ældre end fra Midten af 1300-Tallet, og der bliver da Grund til at formode, at de er indrettet efter Rigets Opløsning, og at vi her egentlig staar ved en vigtig Del af det ofte efterlyste økonomiske Grundlag for Kongemagtens Genrejsning. I hvert Fald var dette nok en nøjere Undersøgelse værd.

Vender vi os dernæst til *Fæstebønderne*, er det første Indtryk, at de Afgifter, som her omtales, for deres Vedkommende ikke er ordnet saa regelmæssigt over et større Omraade som Selvejrbøndernes. Undtagelser herfra er nogle af Kronens Fæstere; thi flere Steder paa Øerne, i Thy o. s. v., hvor der var meget faa Selvejere bevaret, er disse lagt i Læg omkring Kongeslottene ganske som Selvejerne andetsteds, undertiden sammen med nogle af de tilbageblevne Selvejere.

Men der kan alligevel ikke være Tvivl om, at det faktisk i Princippet er tilsvarende Afgifter, det her drejer sig om. Det var tydeligt nok Godsherren, som blev fri for Skat, ikke Fæstebonden, men efterhaanden som Skattepligten overførtes til Godsherrerne, indrettede disse Fæstebøndernes Skatafgifter paa forskellig Maade; der er ikke fundet et eneste sikkert Eksempel paa, at de oprindelige Skatteydelse til Kongen direkte er blevet overført til Godsherren.

I 15 og 1600-Tallet kan man ofte paavise, at en ny Koncentration af Fæstegods medførte Forandringer af Bøndernes Skatafgifter, og lignende Forandringer ved Godskøb i ældre Tid, hvorom Oplysninger nu savnes, gør det i mange Tilfælde umuligt at komme til sikre Resultater angaaende den oprindelige paaligtede Skat for Fæstebønderne.

Hertil kommer, at forøget Arbejde til Hovedgaarden undertiden blev vedtaget mod Afkortning af de gamle Skatafgifter (Beder).

Paa den anden Side kan man ogsaa ofte finde karakteristiske Beder eller Redsler (Skat) mange Aar efter, at det Godskompleks, som Bøndergodset oprindeligt har tilhørt, er opløst.

I Almindelighed kan det paa Grundlag af de bevarede Brudstykker af Godskomplekser med tilhørende Fæstegods-Skat an-

føres, at Skatten ydedes i nogenlunde de samme Naturalier (Korn dog undtaget), som Selvejernes Skat til Kongen, især Smør, Køer, Lam, Gæs og Høns, men som Regel var Fæsternes Ydelser mere enkle og usammensatte, ofte $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ eller 1 Td. Smør og en Ko fordelt paa de Bønder i en By, som hørte til Godskomplekserne¹⁾.

Et nøjere Studium af »Bederne« inden for et afgrænset Omraade kan give interessante Bidrag til Egnshistorien. Af selve Hovedgaarden er maaske kun et Voldsted og nogle usikre Traditioner bevaret, men ved Hjælp af de ældste Jordebogsafgifter kan dens Godstilliggende spores flere Hundrede Aar efter Nedlæggelsen.

Adskilligt tyder paa, at Afgifterne sædvanligvis er paalignet enkeltvis, saaledes at en ny Afgift (Bede) blev paalignet, naar Skatteevnen hos Bonden var steget tilstrækkeligt til, at dette kunde ske; den egentlige Landgilde, Skylden, kunde eller maatte ikke forhøjes. Derved kommer nogle af disse Beder nærmest til at svare til de enkelte Beder, der som tidligere nævnt, fandtes blandt Selvejere uden for de almindelige Skattelæg, men det er vanskeligt at skaffe Klarhed over disse Paalæg. Navnet »Bede«²⁾ antyder en frivillig Overenskomst, saadan som det f. Eks. ogsaa fremgaar af Erik Glippings Haandfæstning af 29. Juli 1282: »Bønderne maa ikke under Trusel om Straf tvinges til at give Gæs eller Kyllinger eller andre Gaver til Kongens Bord med Undtagelse af de Ydelser, de plejede at betale paa Valdemars Tid, men de kan bedes om det som Skænk eller Gave«, men Frivilligheden har nu nok været meget tvivlsom. Der findes ogsaa Antydninger af, at Skat eller Bede i de urolige Tider i første Halvdel af 1300-Tallet paalagdes som Straf, maaske er den ekstra Afgift (Smør og Honning), som endnu i 15 og 1600-Tallet paahvilede Selvejerne i Onsild og Rinds Herreder, og ifølge Sv. Aakjær benævnedes »Kalø-

1) Se f. Eks. Esrom Klosters Jordebog 1497, hvor det almindeligt hedder: Sommerskat 1 Fjerdingkar Smør, Vinterskat 1 fed Okse.

2) Om en speciel »Bede« eller »Smaaskat«, 1 Lam, 1 Gaas og 2 Høns eller lignende, brugtes Øst for Øresund og nogle Steder paa Sjælland Betegnelsen »Teje« (jfr. »Tægt«, »Vedtægt«).

yding«, Rester af en saadan Strafskat, som var paalagt Bønderne efter et Oprør til Underhold af den befæstede Borg Kalø.

I det store og hele skulde da alle de Afgifter, som her er kaldet Skat, kunne føres tilbage til de gamle Forpligtigelser til at underholde Hær og Konge (eller Godsherre). Det tilføjes, at Navnet »Stud« i det østdanske Omraade til Tider har været anvendt i Betydningen »Skat« (til Kongen), hvilket har afstedkommet nogen Forvirring. Overalt, hvor de faktiske Afgifter nævnes, som Studen indeholdt, vil det dog uden Vanskelighed paa Grundlag heraf kunne fastslaas, hvorvidt Talen er om den særlige Ledingsstud eller om det drejer sig om den almindelige Skat, som afløste Pligten til Underhold af Kongen og hans Følge.

Gæsteri.

Bøndernes Gæsteriforpligtelser var ikke udtømte med Kongens, Landsherrens, Gæsteri eller de forskellige Skatafgifter, som afløste dette; der paahvilede dem ogsaa Pligt til at »holde« deres lokale »Herrer«, enten saa disse var adelige eller gejstlige Jorddrotter eller Kongens Lensmænd.

Det er ikke ganske klart, hvorledes »Herregæsteriet«, som det undertiden kaldes, har udviklet sig samtidig med at Herremændenes Betydning som Godsherrer voksede, thi først fra sidste Halvdel af 1400-Tallet og fra 1500-Tallet findes der udførligere Oplysninger om denne Gæsteribyrd.

I de ældste Kilder er Gæsteriet ofte ikke nærmere specificeret, hvis det overhovedet nævnes, der staar blot, efter at Gaardens Afgifter er nævnt: »Gæsteri«, »holder Gæsteri«, »blev gæstet« eller, som det hedder flere Steder i Esrom Klosters Jordebog, »een Gæstning« (der her omfatter fire Gaarde). Men efterhaanden var Gæsteriet næsten overalt paalignet de enkelte Gaarde med et vist Antal »Heste Gæsteri«, der afløstes med Penge eller Naturalier, især Havre.

Denne Ansættelse i »Heste Gæsteri« omtales flere Steder i Kongebreve fra 1500-Tallet, saaledes f. Eks. 24. Marts 1557, da

det anføres, at Kongen har gjort »den Skik« for Sjælland, at der af hvert Pund Skyld skulde gaa 2 Heste til Gæsteri. En Undersøgelse af Gæsteriansættelserne paa Sjælland og andetsteds viser ogsaa tydeligt, at Skylden til en vis Grad har været bestemmende for Ansættelsen til »Heste Gæsteri«, dog kun til en vis Grad, thi det ses tydeligt, at en Inddeling i »Helgaard«, »Halvgaard« o. s. v. ogsaa har haft Betydning; ofte findes der inden for det samme Gods-System kun et Par eller højst tre—fire forskellige Ansættelser til »Heste Gæsteri«, f. Eks. 12, 6 og 3 »Heste Gæsteri« eller lignende, Bol eller mindre Gaarde blev paa den Maade undertiden helt fri for Gæsteri. Paa en Maade kan det saaledes nok forsvares at benytte Ansættelsen i »Heste Gæsteri« som Grundlag for Beregning af middelalderlig Skyldværdi, som Sv. Aakjær anbefaler det (i Kommentaren til Kong Valdemars Jordebog S. 329), men det naturligste vil dog altid være at søge til de egentlige Skyldopgivelser.

Fra Krongodset haves temmelig god Oplysning om, hvordan »Heste Gæsteriet« formede sig i Praksis.

Det hedder f. Eks. i et Kongebrev af 11. Febr. 1548 til Bønderne i Baag Herred, at hvilken Bonde, som skulde holde 12 Heste Gæsteri, skal underholde dennom med denne efterskrevne Fetalje til tvende Maaltider, hvert à 1 Fad Saltmad, som 12 Karle kunde behøve til et Maaltid, 3 ferske Retter og et Fad Steg, som kan række til dem alle, 1 Tønde Øl til begge Maaltiderne, 12 Skæpper Havre, 12 Knipper Hø, 24 Havrekærve og nødtørftigt Strøelse, og hvis Mad og Øl, som løber der over, det skal Bonden beholde . . .

»Heste Gæsteriet« paalignedes baade Fæstere og Selvejere, som det synes ganske uden Forskel.

Flere Steder i Landet fandtes der foruden de sædvanlige »Hofheste« (»Hofhest« d. v. s. en stor, kraftig Hest, en Stridshest) ogsaa »Jæger Heste«, disse sidste regnedes for at være en noget mindre Byrde og ser ud til at være paalignet senere, ikke altid i samme Forhold som de første. Om denne Form for Gæsteri oplyser f. Eks. et Kongebrev fra 1505 (u. D.), at Kronens Fæstere og Selvejerne i Hellum Herred, som sidder for fulde Gaards Eje, skal holde een Nat hvert Aar 8 Heste Gæsteri . . . og skal hver Bonde

og Kronetjener holde een Nat hvert Aar 2 Karle, 2 Heste og 4 Kobbelt Hunde til *Jærgæsteri*. . . .

I første Halvdel af 1500-Tallet kom der fra Bønderne flere Steder i Landet Klager over, at Lensmændene forlangte mere end det Gæsteri, som havde været ydet »fra Arilds Tid«. I de fleste Tilfælde holdes Klagerne vist i al Almindelighed, men i nogle Tilfælde nævnes ogsaa Enkeltheder, særlig ofte omtales Drikkevarerne til Lensmandens Karle. Dette har aabenbart været et særlig vanskeligt Punkt, ellers var det vel heller ikke paakrævet, at Kongen ofte maatte indskærpe, at der ikke maatte kræves »fremmed Drik« eller lignende.

Andre Klager drejede sig om »*Fogedgæsteri*«, d. v. s. Underhold af Lensmandens Foged, naar han rejste rundt i Lenet; eller om »*Skrivergæsteri*«. Om dette sidste fastsættes 1532 (Frederik I's Regstr. 29. Juni 1532) for Laalands Vedkommende, at naar Skriveren drager ud i Lenet »og klarer Bogen og indkræver Agterstaden, da skal han ikke være uden selv anden, og ikke skal nogen vore Undersaatter være pligtige at holde ham uden de, som igenstaa med deres Landgilde«, og han maa kun komme een Gang om Aaret.

Af det, som her er fremført om Gæsteriets Udformning i Praxis, forstaas det, at Navnet »Fodergæstning« eller blot »Foring«, som undertiden anvendes om Gæsteriet, kunde være meget passende, og det indses ogsaa let, at *Havre*, »Foderhavre« eller »Rustningshavre«, var en naturlig Afløsningsafgift for Gæsteriet, selv om muligvis ogsaa tiltagende Dyrkning af Havre har været medvirkende til, at denne Kornsort blev foretrukket ved Afløsningen. Iøvrigt forandredes Gæsteriafløsningen en lang Tid næsten fra Aar til Aar, den kunde skifte mellem rede Penge eller Havre, Hø, Malt o. s. v., alt eftersom Huller i Lenets eller Godsets Husholdning derved bedst kunde udfyldes, efterhaanden antog den dog faste Former, der holdt sig 1600-Tallet igennem og varierede en Del efter de forskellige Egne, mange Steder blev den sidste Gæsteriafløsning dels Penge, dels Havre.

Inden for et begrænset Omraade. eet eller to enkelte Godser, et enkelt Len f. Eks., vil en nøje Undersøgelse af de bevarede for-

skellige Afløsninger af Gæsteriet undertiden kunne have lokal-historisk Betydning, her, hvor det drejer sig om en mere almindelig Oversigt, kan den almindelige Regel noteres, at de ældste Afløsninger var de fordelagtigste for Bønderne, Gæstebyrden var altsaa, som adskillige andre af de Byrder, der var paalagt Bønderne, voksende gennem 15 og 1600-Tallet.

Ogsaa paa anden Maade kan Undersøgelser af dette Gæsteri sandsynligvis have Betydning, men der maa advares mod Forsøg paa at sætte det i Forbindelse med Vinterstudens Havre eller Kongens Gæsteri. Ganske vist kan der nok drages Paralleller mellem disse meget gamle Afgifter og dette forholdsvis nye Gæsteri, og det maa endvidere indrømmes, at det kan virke forvirrende, naar det ses, at Kongen i 1500-Tallet flere Steder modtog Gæsteriafløsning af privat Gods (se f. Eks. Aarhusgaards Len), men dette finder sin rimelige Forklaring, naar en nærmere Undersøgelse fastslaar, at Kongen har overtaget dette Gæsteri ligesom det saakaldte »Kirkegæsteri« efter den middelalderlige »Gæsteriherre«, Bispnen — nogen alvorlig Hindring for at opfatte Gæsteriet som ovenfor antydet er ikke fundet.

Arbejde.

I de ældste Jordebøger og Skøder findes ofte Pengeafgifter eller Naturalieafgifter (Korn eller Smør), der er Afløsning for Bøndernes Forpligtelse til Arbejde af forskellig Art til Hovedgaarden.

Muligvis kan der paavises Forbindelse mellem den gamle, middelalderlige Tyngge »Inne«, som forøvrigt aldrig er blevet rigtig klarlagt, og nogle af de spredte Afgifter af samme Navn, der dukker op hist og her i de ældste Kilder, og undertiden stilles sammen med Naturalieafgifterne i de foran omtalte Skattelæg (Se S. 136). Ejendommeligt nok er disse ældste »Inne«-Afgifter tit fordelt saaledes, at der inden for det samme Læg kun er een Bonde, der betaler »Inne«. Men iøvrigt er det saaledes, at »Inne« (senere »Inding«) og »Innepenget« i Almindelighed anvendes om gammel Afløsning af middelalderlig Arbejdspligt; at det drejer sig

om gamle Afløsninger ses af, at disse Afgifter ofte er beregnet i Grotmønt — $\frac{1}{2}$, 1, $1\frac{1}{2}$, 2 lødig Mark — i Modsætning til de senere Afløsninger, som beregnedes i Skilling. I Næsbyhoved Jordebog fra 1502 f. Eks. træffes almindeligt ved de samme Gaarde 6 Grot Inne, som er gammel Arbejdsafløsning, og 7 Skilling »Erfuispenge«, der var en nyere Afløsning for Pligten til at tærse Korn paa Hovedgaarden.

Om Selvejernes Arbejdsbyrde i Slutningen af Middelalderen kan oplyses, at den i Reglen omfattede et Par Dages Arbejde (»Jordgerning«) i Saatiden, lige saa mange eller nogle flere Dages Høstarbejde og Pligt til at køre et vist Antal Læs Brændsel, Ved og Tørv (Lyng) eller Trækul til Ladegaarden. Hertil kom ofte een eller flere mindre Pligter af forskellig Art f. Eks. til Levering af Garn (»Lysegarn«), af Humlestænger eller Stave, af Tagrør o. s. v., men saavidt det kan skønnes af de ofte meget smaa Beløb »Plovpenge«, »Svendpenge« (d. v. s. Plovsvendpenge), »Vedpenge«, »Spindpenge«, »Brødbagningspenge« o. s. v., som betaltes i Afløsning for de forskellige Arbejdspligter, kan disse absolut ikke siges at have været overvældende store Byrder for Bønderne.

Heller ikke Fæstebøndernes Arbejdspligter synes at have været urimeligt store i 14 og 1500-Tallet, selv om de mange Steder var betydeligt større end Selvejernes, først i 1600-Tallet bliver der Tale om en væsentlig Stigning i Arbejdspligten til Hovedgaarden.

Ved at sammenligne de Jordebøger, hvor Bøndernes Arbejde er anført, kan Hovedgaardsdriftens Udvikling i store Træk følges i den her omhandlede Tid. Fra 1300-Tallet er Oplysningerne dog sparsomme, den vigtigste Kilde er her Roskildebispens Jordebog, men det ser ud til, at Driften ved Gaardsæder eller Ugedagsbønder har været almindelig, efterhaanden bliver mange Steder flere almindelige Fæstebønder forpligtet til Arbejde; fra Tiden omkring 1500 findes Oplysninger om Arbejde til saa mange adelige Hovedgaarde, at det samlede Antal aarlige Arbejdsdage, som da var nødvendige til Driften af en Hovedgaard af normal Størrelse, løst kan anslaaes til mellem 700 og 1200. I nogle Egne holdt Ugedags-Systemet sig nogenlunde konstant i hele Perioden, i andre Egne var den typiske Ordning: Nogle faa Ugedagsbønder i Hovedgaar-

dens Nærhed og een eller to Former for Arbejde i Vaar og Høst af Fæstebønder i den nærmeste Omegn.

Som ovenfor nævnt synes Pligten til Arbejde ikke i 1500-Tallet at være regnet for en større Byrde at dømme efter de Pengebeløb, som betaltes i Afløsning for Arbejdet. En Undersøgelse af et halvt Hundrede forskellige Opgivelser af »Arbejdspenge«, »Gaardspenge«, »Fripenge« eller hvad de nu kaldtes, fra hele Landet giver til Resultat, at Arbejdsbyrdens Værdi kun regnedes for ca. 20 pCt. af den Værdi, som maa tillægges Gaardens samlede Afgifter.

Denne Beregning gælder alene for Fæstebønder, som kun havde Arbejdspflicht inden for en begrænset Tid af Aaret, for Ugedagsbønderne stiller Sagen sig noget anderledes; men her maa det gøres klart, at disse Bønder til Gengæld for deres større Arbejdspflicht modtog Afslag i nogle af deres Afgifter; herpaa rummer f. Eks. allerede Roskildebispens Jordebog Eksempler. I det hele taget maa Opmærksomheden være henvendt paa Afkortninger paa Grund af Arbejde, naar Bøndernes Afgifter undersøges. Det almindeligste var vist, at Skatafgifterne indskrænkedes eller helt forsvandt, og dette forklarer, at »Arbejdspenge« undertiden er ganske det samme som »Skatpenge«; der forekommer dog ogsaa Tilfælde, hvor det tydeligt nok er Skylden, som er afkortet paa Grund af Arbejdspigten.

Andre Afgifter.

Med Undtagelsen af Tienden og de nyere Former for Skat til Staten, som ikke er medtaget ved denne Undersøgelse, vil det overvældende Flertal af de faste aarlige Afgifter, som paahvilede Bønderne, kunne anbringes i de fem her omtalte Grupper: Skyld, Leding og Stød, Skat, Gæsteri og Arbejde. Men det vil dog ikke volde nogen Vanskelighed rundt omkring i Landet at finde adskillige mindre Afgifter, som ikke har deres rette Plads i disse Afgiftsgrupper, og det vil derfor være rimeligt tilsidst ogsaa kort at omtale disse Afgifter.

Mange Steder var det en udbredt Skik, at Godsherren havde forskellige Husdyr udstationeret hos Fæsterne; det var mest Kvæg,

»Fødenød« og »Staldöksne«, men ogsaa Heste, »Fødefoler«, forekommer. Saa langt tilbage som paa Roskildebogens Tid kan denne Forpligtelse træffes afløst med en Ydelse i Naturalier eller i Penge, det sidste var overalt det almindeligste. Det maa staa hen i det uvisse, om der nogensinde har været et reelt Grundlag for Paaligningen af denne Byrde, maaske har der ikke været andet Paaskud end det, at Fæsterne i al Almindelighed havde Pligt til at »underholde« Hovedgaarden og altsaa ogsaa sørge for et vist Antal Husdyrs »Underhold«.

Saavidt det kan skønnes, er der nemlig ogsaa for disse mindre Afgifter fulgt den samme Regel som for de større tidligere omtalte: Enhver Afgift svarer — i hvert Fald formelt — til Afløsning af en bestemt Byrde eller til Erhvervelsen af en bestemt Rettighed. Helt »tilfældige« Afgifter forekommer, formelt set, ikke.

Retten til at have et nærmere fastsat Antal Svin gaende i Skoven erhvervedes f. Eks. af Fæstere og Selvejere mod at yde Skovens Ejer Skovsvin (»Brændsvin«, »brændt« med Ejerens Mærke), Skovlam (Møn), Oldenpenge eller Skovpenge e. l. I nogle Aar var der overhovedet ikke Olden i Skovene, men »Retten« fandtes stadig og maatte godtgøres, dog ses det, at Bønderne især i ældre Tid i oldenløse Aar slap fri eller slap med i Fællesskab at betale nogle faa fede Svin, »Bolsvin«, »Bolgalt«, i Stedet for de mange Skovsvin (egtl. kun »magre Svin«).

Paa samme Maade betaltes Retten til at hente Tømmer i Skoven med »Tømmertræpenge«, medens Ret til at stille Aalegaard op betaltes med aarlig Afgift i Fisk, »Ret« til at udvinde Jern betaltes med »Jernkloder« o. s. v.

Rundt omkring i Landet kan der findes Afløsning af adskillige lokale Byrder, der undertiden synes at være meget gamle. Saaledes blev Pligten til Strandvagt, som var meget udbredt ved Kysten af Sjælland, Falster og Laaland, afløst med nogle faa Skæpper Havre eller et Par Skilling pr. Gaard (»Vorhavre« eller »Vorpenning«; »Vaard« = Vagt). I 1500-Tallet fandtes den Ordning, at hver Mand i hele Galtens Herred (ikke alene i »Brofjerdings«), som havde Hest og Vogn, maatte bidrage med 1 Skæppe »Bro-Havre« til Vedligeholdelse af Broen over Gudenaen ved

Randers, samtidig hermed ydedes der af nogle Sogne i Hassing Herred 120 »Bro-Lam« for Pligten til at holde Morup Møllebro vedlige. Og saadan videre. Endnu i de ældste Herredstingbøger fra 1600-Tallet, kan Princippet: Enhver Ret, enhver Pligt svarer til sin Afgift, findes opretholdt, enten saa det gælder Løn til en Skarpretter eller en Tingskriver, Belønnig til en Jægersmand, der har nedlagt en Ulv, eller Adgang til en ny Vej, som en Herremand har anlagt over sin »Endel«.

— — —

Hermed er denne Oversigt afsluttet. En Sammenligning med de tilsvarende Forhold i vore skandinaviske Nabolande og i Tyskland viser, at det i forbavsende Grad maa siges at være en særlig *dansk* Udformning af Bøndernes Afgifter, som her er omtalt. Derimod ser det ud til, at de Afgifter, som Bønderne betalte ved Fæsteskite især i det østlige Danmark, efterhaanden er blevet stærkt paavirkede af Forholdene i vort sydlige Naboland; dette gælder ikke alene selve Indfæstningen (»Hold«, »Stedsmaal«), der svarer til »Lehngeld« eller »Annahmelehn«, men ogsaa yngre Afgifter som Førlov, der kan sammenlignes med den tyske »Abzugsgeld«, og »Bobrud«, der fuldt ud svarer til »Mortuarium« eller »Besthaupt« (d. v. s. det bedste Stykke Kvæg), som betaltes ved en Bondes Død.

ET SYSTEM TIL REGISTRERING AF AVISER.

Ved *Frantz W. Wendt.*

En af de første Opgaver, Institutet for Historie og Samfunds-økonomi tog fat paa efter sin Grundlæggelse i 1927, var Tilvejebringelsen af et Seddelregister over »Berlingske Tidende« fra 1864 og opefter og over »Politiken« fra Bladets Stiftelse i 1884. Formaalet med dette mægtige Arbejde var at gøre det rige Kildestof, Dagspressen rummer til Belysning af den moderne Historie, let tilgængeligt for Forskerne og andre interesserede. Siden da er Registreringen af »Berlingske Tidende« ført op til 1909 og af »Politiken« til 1916, foruden at man i Fjor begyndte en Registrering af Venstres københavnske Hovedorgan »Morgenbladet« fra dets Grundlæggelse i 1873. I alt bestaar Registeret nu af 284.000 Kort. For »Berlingske Tidende«s og »Politiken«s Vedkommende er de fleste af de katalogiserede Aargange tilgængelige for Offentligheden paa Universitetsbibliotekets Fiolstræde-Afdeling, Det kongelige Bibliotek, Statsbiblioteket i Aarhus og Landsarkivet i Odense.

Hver eneste Artikel om danske Forhold af blot nogenlunde interesse saavel som vægtige Artikler, især Kronikker, om Udlandet, opføres paa sit særlige Kort og forsynes med Gruppebetegnelse, Avisens Navn, Datoen for Artiklens Fremkomst og den Side, den staar paa i det paagældende Nummer af Bladet. Artiklens Overskrift gives, suppleret med en knap Karakteristik af Indholdet, hvis det er nødvendigt for at forstaa, hvad den rummer. Hvis en Artikel rettelig bør placeres i flere Grupper, skrives det tilsvarende Antal Kort, blot med forskellig Gruppebetegnelse.

Registeret over de københavnske Aviser har allerede nu vist, hvilken fortrinlig Hjælp det er for Udforskningen af snart sagt alle Emner. Artikler, som før næsten var utilgængelige, fordi man maatte lede efter dem som efter en Naal i en Hostak, kan man nu naa frem til med meget ringe Anstrengelse. Arbejdet paa at lukke op for Avisstoffet, dette rige Raamateriale til det

sidste Hundredaars Historie, burde imidlertid ogsaa udstrækkes til Provinsaviserne, og der ligger her en naturlig Opgave for de lokalhistoriske Samfund. I Haab om, at de maa lade sig inspirere til at registrere en eller flere af de førende Aviser indenfor deres Virkeomraade, optrykkes nedenfor det System, efter hvilket Institutet foretager sin Registrering.

Gruppedelingen taler iøvrigt for sig selv. Kortene skrives med Maskine. Deres Format er $7\frac{1}{2} \times 12\frac{1}{2}$ cm. I Hjørnet øverst til Venstre paaføres Gruppebetegnelsen; foroven til Højre skrives Bladets Navn, Datoen og Sidetallet i Avisen. Mellem de to staar Seddelens Løbenummer. Midt paa Sedlen sættes Artiklens Overskrift eventuelt med Indholdsangivelse og, hvor saadant findes, Forfatterens Navn eller Mærke. For Provinsavisernes Vedkommende er det ikke nødvendigt at registrere Udlandet, med mindre det da drejer sig om originalt Stof af mere varig Værdi. Heller ikke Artikler om indenrigske Forhold behøver at medtages, naar de ikke vedrører det paagældende Amt eller Landsdel. Undtagelse herfra er dog Ledere og andre Artikler, som tager Stilling til eller paa anden Maade kommenterer Problemerne og derved giver Udtryk for Synspunkter. Derimod bør Registreringen af Provinsavisers gaa meget i Detaljer med lokale Efterretninger af enhver Art.

Ovenstaaende Bemærkninger maa nødvendigvis være meget almene, men alle interesserede kan faa enhver yderligere Oplysning, de har Brug for, ved Henvendelse til Institutet for Historie og Samfundsøkonomi, St. Pedersstræde 5, København K.

System for Registrering af »Politiken« og »Berlingske Tidende«.

Grundlagt for Institutet for Historie og Samfundsøkonomi
af Poul Engelstoft.

A.

- 1) Biblioteks- og Arkivvæsen. Autografer.
- 2) Bogfremstilling (Papir, Tryk, Bogbind, Reproduktion). Kalligrafi. Stenografi.
- 3) Boghandel. (Bogauktioner, Bogpriser, Forlagsvirksomhed).
- 4) Videnskabelige Institutioner m. alm. Formaal. Videnskabelige Fonds. Nobel-Prisen.
- 5) Museer og Samlinger. (Kunstmuseer og -samlinger se: P.). Udstillinger af almindelig Karakter. (Specialudstillinger se vedkommende Fag). Udenlandske Udstillinger, se ogsaa D. 5.
- 6) Pressevæsen og Journalistik. (Presselovsovertrædelser af politisk Art, se: E. 12). Tidsskrifter af alm. Indhold. Telegrambureauer. Pressetjeneste.
- 7) Blandede Emner. (Causerier og Betragtninger af blandet Indhold). Kalendere. Konversationsleksika. Blandede populærvidenskabelige Skrifter. Statskalenderen.

B.

- 1) Filosofi og Psykologi. (Børnepsykologi, se: Pædagogik).
- 2) Spiritisme. Hypnotisme (jfr. N. 4). Grafologi. Tankelæsning. Magi. Overtro. Astrologi (for ældre Tider, se: Astronomi). Somnambulisme. Clairvoyance.
- 3) Moral og Etik.
 - 3a) Kønsmoral. Prostitution. Den hvide Slavehandel.
 - 3b) Ægteskabet.
- 4) Fredssag. Afrustning (se ogsaa E. 10).
- 5) Afholdssagen. Ædruelighed. Drukkenskab. Vegetarer. Tobaksrygning. Kamp mod Tobakken.
- 6) Frimureri o. l. Odd Fellows o. l.
- 7) Dyrebeskyttelse. Naturfredning.

C.

- 1) Religionsfilosofi. Religiøsitet. Alm. Religionshistorie.
- 2) Teologi. Dogmatik. Bibelkritik. Bibelen (Oversættelser). Dogmepolemik. Bibelselskaber.
- 3) Opbyggelige Betragtninger. Prædikener. Salmer.
- 4) Mission (ydre).
- 5) Menighedsarbejde. Indre Mission. Midnatsmission. Søndagsskoler. Kirkelige Organisationer. Ungdomsforeninger, se ogsaa K. 4. Søndagsmission. Diakonissestiftelse o. l., se ogsaa N. 2.
- 6) Kirkelige Forhold. Kirkepolitik. De forskellige Retninger og deres Stridigheder. Lægmandsbevægelser. Vækkelser. Kirkebygning. Præster (se ogsaa F. 5). Organister. Lithurgi. Offer. Valgmenigheder. Kirkefondet.
- 7) Den katolske Kirke (se ogsaa D 7ao). Den reformerte Kirke. Kristne Sekter. Frelsens Hær.
- 8) Jødedom. Jødernes Forhold. Zionisme. Antisemitisme.
- 9) Andre Religioner (f. Eks. Buddhismen). Ikke-kristne Sekter. Mormoner. Ikke-religiøse Livsanskuelser. Mytologi. Fritænkeri. Teosofi.
- 10) Kirke og Skole. Religionsundervisning (sml. I. 3).
- 11) Alm. Kirkehistorie (speciel under de enkelte Lande, D. og S.).

D.

- 1) Politik i Almindelighed. Menneskerettighederne. Demokrati. Liberalisme. Nationalfølelse. Anarkisme o. s. v. (Sml. F. 14).
- 2) Styrelsesformer (Enevælde, Parlamentarisme etc.).
- 3) Valgmetoder.
- 4) Kvindesagen. Kvindevalgret.
- 5) Udvandringsspørgsmaal. Kolonisering. Danske i Udlandet.
- 6) Internationalt Samkvem. Interparlamentarisme. Folkeforbund. Diplomati. Konsulatsvæsen. Slaveri. Voldgift. Neutralitet.
- 7) Udenrigske Spørgsmaal i Alm. Alm. Verdenspolitik (Verdensbørser, se F. 11b). Enkelte fremmede Landes aktuelle Politik og indre Forhold.

7aa) Europa i Alm.	7ag) Sverige.
7ab) Frankrig.	7ah) Finland.
7ac) England.	7aj) Holland & Luxembourg.
7ad) Tyskland, Østrig-Ungarn.	7ak) Belgien.
7ae) Norden i Alm., Sverige-Norge, Skandinavisme.	7al) Schweiz.
7af) Norge.	7am) Spanien.
	7an) Portugal.

7ao) Italien, Vatikanet
(se ogsaa C 7).	7as) Asien.
7ap) Balkanlandene.	7at) Afrika.
7ar) Rusland, Polen, Danzig,
Randstater.	7au) Amerika.
	7av) Australien.

Kolonier under den Verdensdel, de hører til.

Indenfor de enkelte Grupper af Lande ordnes Landene alfabetisk.

- 7b) Danmarks Forhold til fremmede Lande (herunder Forholdet til Tyskland. Udvisninger. Optantsager o. l. (sml. ogsaa Sønderjylland L 2ia). Magternes Stilling til det slesvigske Spørgsmaal. Neutralitet, Neutralitetskrænkelser, Grænseforhold, Pas.
- 7c) Fremmedes Opfattelse af dansk Politik og indre Forhold.
- 7d) Udlændinge i Danmark.

E.

- 1) Dansk Politik i Alm. Politiske Betragtninger. Kauserier o. l. (sml. E. 14). Blandede Emner.
- 2) De enkelte Partier. Politiske Fonds. Indsamlinger. Delegeretmøder. Programmer.
- 3) Politiske Foreninger og Møder. Politiske Demonstrationer og Adresser. Agitation.
- 4) Rigsdagen.
- 5) Grundloven. Valgloven. Forfatningen. Rigsretten. Ministeriet. Parlamentarismen. Kommunal Valgret.
- 6) Finansloven og dens Behandling (sml. Provisorier). Statsregnskab og -revision. Statsrevisorer (sml. E. 6).
- 7) Provisorier (sml. Finanslov). Riffelbevægelsen.
- 8) Gendarmerne.
- 9) Skattenægtelser (sml. E. 12).
- 10) Forsvarssagen. Den frivillige Selvbeskatning. Vaabenbrødre (sml. H1, H1a, H1b, H1c og H1d).
- 11) Enkelte taktiske Metoder og Episoder. Visnepolitik. Forligsbestræbelser.
- 12) Politiske Straffesager og Injurier. Domme (herunder politiske Forseelser mod Presseloven. Riffelsager, se E. 7).
- 13) Politiske Valg. Enkelte Valgkredse.
- 14) Politiske Satirer. Digte o. l. (sml. E. 1).
- 15) Politisk Forfølgelse og Valgtryk. Politisk Præference.

F.

- 1) Samfundsforhold i Almindelighed.
- 2) Statistik i Almindelighed. Blandede statistiske Emner (speciel Statistik, se under de paagældende Emner).
- 3) Befolkningslære og -statistik.
- 4) Sociologi i Almindelighed.
- 5) Stat og Kirke. Politik og Moral. Præster, Lærere og Politik. Religionsfrihed. Borgerligt Ægteskab og Konfirmation og Begravelse.
- 6a) Nationaløkonomi i Almindelighed. Forholdet mellem Kapital og Arbejde. Det kapitalistiske System.
- 6b) De økonomiske Forhold i Almindelighed. Konjunkturer. Prisforhold. Priser for de enkelte Varer, se disse (sml. F 11c).
- 7) Tjenestemændene i Almindelighed og deres Lønforhold.

- 8) Arbejderspørgsmaalet i Alm. Kongresser (ogsaa internationale).
 - 8a) De enkelte Partiers Stilling til Arbejderne og Fagforeningerne.
 - 8b) Arbejdsløshed og Arbejdsanvisning.
 - 8c) Lønspørgsmaal. Lønkonflikter. Lockout'er. Strejker. Blokader. Boycotting. Voldgift.
 - 8d) Fagforeningsbevægelsen og ko-operative Foretagender.
 - 8e) Almindelige Arbejderforeninger.
 - 8f) Almindelig Arbejderforsorg. Arbejderundervisning. Lærlingeforhold. Arbejdstilsyn.
 - 8g) Arbejdstiden. Helligdagslovgivning. Majdemonstrationer.
 - 8h) Tyendeforhold.
 - 8i) Arbejdsgiverforeninger. Lav.
 - 8k) Arbejdsledere.
- 9) Bank- og Pengevæsen. Bankpolitik. Kreditforeninger i Alm.
 - 9a) Enkelte Pengeinstitutter (Banker, Sparekasser, Kreditforeninger). Overformynderiet. Veksellerere. Pengefideikommisser. Obligationer.
 - 9b) Privat Pengeudlaan. Pantelaanere etc. Oplysningsbureauer.
 - 9c) Lotterivæsen. Præmieobligationer.
- 10) Landbopolitik. Landbrugets økonomiske Forhold. Fæsteforhold. Len og Stamhuse, se ogsaa O. 7.
 - 10a) Landboforeninger. Udstillinger. Dyrskuer, se ogsaa O. 7.
 - 10b) Andelsbevægelsen. Brugsforeninger (Arbejdernes, se F. 8d). Se ogsaa O. 7.
 - 10c) Udstykning. Husmandsforeninger.
- 11) Handelspolitik. Handelens økonomiske Forhold. Aktieselskaber i Alm. Markeder. Fallitter. Handels- og Industrimøder.
 - 11a) Toldpolitik. Frihandel. Indførsel. Udførsel. Smlgn. F 11c.
 - 11b) Børser. Verdensmarkedet.
 - 11c) Vigtige Varer. Forsyninger, Prisregulering, Hamstring, Rationering, Klausuler o. l. under Krigen. Smlgn. F 11a.
 - 11d) Købstadspolitik. Se ogsaa H 2a og H 2 c. Læbælte, se ogsaa H 2a og O 6.
- 12) Finansvæsen. Skatter og Afgifter. Statsgæld. Krigsskadeserstatning. Sml. E 6.
 - 12a) Georgeisme.
 - 12b) Grundejendomssalg. Grundpriser. Grundejere.
- 13) Industripolitik. Industriens økonomiske Forhold. Patenter. Købestævne. »Dansk Arbejde«.
- 14) Socialisme. Kommunisme. Bolschevisme. Sml. F 8 d.
- 15) Fattigvæsen. De fattiges Kasse. Hjælpekasser. Social Forsorg i Almindelighed. Understøttelse under Krigen af forskellig Art.
- 16) Sygekasser. Alderdomsunderstøttelse. Invalideunderstøttelse. Legater. Invaliderente. Krigsinvalid H 1 a.
- 17) Velgørenhed (Børnehjælpsdag, Julemærker etc.). Understøttelsesforeninger. Velgørende Stiftelser. Klostre. »Cirklen«. »Arbejdet adler«. Kaffevogne.
- 18) Børneforsorg. Børnehjem. Opdragelsesanstalter. Skolebespisning. Børn udenfor Ægteskab. Blinde- og Døvstumme-forsorg.
- 19) Boligforhold (se ogsaa O 4).

G.

- 1) Juridiske Spørgsmaal. Retsvæsen. Retspleje. Sagførere. Dommere. Retshjælp.

- 1a) Straffesager. Injuriesager og -domme (Politiske se: E 12). Forbrydelser (Enkelte Love: se under det paagældende Omraade f. Eks. Bankvæsen).
- 1b) Fængselsvæsen. Internering. Forbryderforsorg. Henrettelser. Benaadninger.
- 2) Administration i Almindelighed. Embedsmænd (Dommere: se G 1).

H.

- 1) Militærvæsen (Forsvarssagen: se E 10).
 - 1a) Hæren. Krigsinvalider. (Sml. F 16). Vaabenbrødre.
 - 1b) Flaaden.
 - 1c) Frivillige Korps. Skytteforeninger.
 - 1d) Fæstninger.
 - 1e) Luftværn.
- 2) Kommunalvæsen.
 - 2a) Sogneraad og Sogneraadvalg. Byraad. Kommunale Raad og Valg (Kbhvn.: se H 2c). Ligningskommissioner. Læbælte, se ogsaa F 11 d og O 6.
 - 2b) Kommunalt Selvstyre. Kommunens Forhold til Staten.
 - 2c) Københavns kommunale Forhold. Vandvæsen. Belysning (Sml. L 2 i). Se ogsaa F 11 d.
 - 2d) Amsraad.
- 3) Politi. Sognefogeder. Vægtere. Privatdetektiver.
- 4) Samfærdselsforhold i Almindelighed. Trafikforhold. Vejevæsen. Drosker. Cykler. Broer.
 - 4a) Jernbanevæsen. Jernbanepolitik. Statsbanerne. Privatbaner. Jernbaneulykker.
 - 4b) Dampskibe.
 - 4c) Sporveje. Automobile.
 - 4d) Telegraf- og Telefonvæsen (Store Nordiske). Optisk Telegraf.
 - 4e) Postvæsen. Filateli. Samlermærker.
 - 4f) Trafiketaternes Forhold (sml. F 7).
 - 4g) Flyvning. Luftsejlad.
 - 4h) Havnevæsen. Kanaler. Fyr- og Vagervæsen. Lodsvæsen.
- 5) Offentlige Arbejder i Alm. Kystsikring.
- 6) Forsikringsvæsen.
- 7) Ordens-, Titel- og Rangvæsen.

I.

- 1) Pædagogik i Alm. Pædagogiske Metoder. Børnepsykologi.
- 2) Undervisning af Smaabørn. Børnehaver. Montessoriskoler.
- 3) Undervisning i enkelte Fag (Religionsundervisning: se C 10). Skolebøger. Seksualundervisning o. l.
- 4) Skolevæsen. Folkeskoler. Gymnasier. Friskoler etc. Skolemøder.
- 5) Lærernes Uddannelse og Kaar. Seminarierne.
- 6) Fortsættelsesskoler. Højskoler.
- 7) Universitetet. Studenterlivet. Studenterforeninger. Studenterkollegier (Faglige Lærestalter: se under Faget. Handelsskoler under Handel. Landbohøjskolen under Landbrug. Kunstakademiet under Kunst. Polyteknisk Lærestalt under Ingeniørvæsen).
- 8) Almindelig Oplysning. Statsstøtte til Videnskab, Litteratur og Kunst. Folkeuniversitetsforening, Socialt Sekretariat og Bibliotek. Folkelige Foredrag.

K.

- 1) Folkelige Skikke. Folkesagn og Ordsprog osv.
- 2) Ulykkestilfælde. Selvmord. Skibbrud. Ildebrande. Oversvømmelser. Stormulykker. (Jernbaneulykker: se H 4 a).
2a) Redningsvæsen. Redningskorps. Brandvæsen. Bjærgning. Dykkervæsen. Carnegie-Fond.
- 3) Sæder og Skikke. Festdage. Flagning. (Rundskue. Sml. A 6).
- 4) Selskabelige Foreninger. Ungdomsforeninger, se ogsaa C 5.

L.

- 1) Rejseliv. Hotelvæsen. Restaurationer. Turistforeninger. Turist-reklame for Danmark.
- 2) Geografi. Rejseskildringer. Skildringer fra enkelte Lande. Topografi. Kartografi.

2a) Europa i Alm.	2ie) Vestindien.
2b) Frankrig, Monaco.	2j) Holland.
2c) England.	2k) Belgien.
2d) Tyskland, Østrig-Ungarn.	2l) Schweiz.
2e) Norden.	2m) Spanien.
2f) Norge.	2n) Portugal.
2g) Sverige.	2o) Italien.
2h) Finland.	2p) Balkan.
2i) Danmark.	2r) Rusland, Polen, Randstaterne.
2ia) Sønderjylland før 1920. (se ogsaa D 7 b).	2s) Asien.
2ib) Færøerne.	2t) Afrika.
2ic) Island.	2u) Amerika.
2id) Grønland.	2v) Australien.

Grupperne 2ib—2ie omfatter ogsaa politiske Forhold.

Indenfor Grupperne ordnes alfabetisk efter de enkelte Lande.

- 3) Polarrejser. Polarforskning (Nordpol. Sydpol). Arktiske og antarktiske Rejser.
- 4) Jordomsejlinger. Rejser gennem flere Verdensdele. Sørejser. Opdagelsesrejser.

M.

- 1) Naturvidenskab. Alm. naturvidenskabelige Tidsskrifter.
- 2) Matematik. Astronomi. Tidsregning. Navigation.
- 3) Fysik. Kemi.
- 4) Geologi. Mineralogi. Vulkaner og Jordskælv. Vejret. Meteorologi. Havforskning. Uddøde Dyr og Planter. Ildkugler. Meteoriter o. l. Havstrømme.
- 5) Udviklingslære. Arvelighed. Biologi. Darwinisme.
- 6) Botanik. Plantefysiologi. Plantesygdomme.
- 7) Zoologi (herunder ogsaa Hunde). Anatomi. Fysiologi.
- 8) Antropologi. Etnografi. Racebiologi. Racehygiejne. Eugenik.

N.

- 1) Røde Kors. Lægevidenskab. Lægestanden. Sygeplejersker. Jordemødre. Massøser.
- 2) Hospitalsvæsen. Diakonissestiftelse o. l., se ogsaa C 5. Sindssygehospitaller. Offentligt Sundhedsvæsen. Levnedsmiddelkontrol. Poliklinikker. Kloak- og Renovationsvæsen, se ogsaa H 2 a—H 2 c.

- 3) Hygiejne. Ernæringssspørgsmaal. Kirkegaarde. Ligbrænding. Bade. Bakteriologi. Sundhedskilder. Karantæne m. m. Se ogsaa P 10.
- 4) Enkelte Sygdomme og Helbredelsesmetoder. Homøopati.
- 5) Farmaci. Apotekervæsen. Apotekerstandens Forhold.
- 6) Kvaksalveri. Patentmedicin.
- 7) Tandsygdomme. Tandlægestandens Forhold. Tandlægevæsen.
- 8) Husdyrsygdomme. Dyrlægevæsen. Dyrlægestandens Forhold.

O.

- 1) Teknik. Ingeniør- og Maskinvæsen. Polyteknisk Lærestalt. Industriudstillinger. Opfindelser.
- 2) Elektroteknik. Telegraf og Telefon (sml. H 4 d). Radio. Filmproduktion.
- 3) Metalvare- og Maskinindustri.
- 4) Anden Industri. Haandværk. Byggevirksomhed. Husflid. Se ogsaa F 11 c.
- 5) Skibsbygning.
- 6) Revisorer i Alm. (Statsrevisorer: E 6), Grossereretsocietetet. Rederi. Handel og Søfart. Handelsskoler. Reklame. Varekundskab. (Industriens og Handelens økonomiske Forhold: se under F). Mønt, og Vægt. Læbælte, se ogsaa H 2 a og F 11 d.
- 6a) Torpederinger, Minesprængninger, Mineudlægning, Konvojer, Kontrebande, Beslaglæggelser, Ruteændringer paa Grund af Krigen.
- 7) Landbrug. Husdyrbrug. Fjerkræavl. Biavl. Mejeri. Skadedyr. (Landbrugets økonomiske Forhold: se under F).
- 8) Havebrug. Skovbrug. Hedekultur. Moser. Udtørringer.
- 9) Fiskeri. Jagt (Krybskytteri). Fiskerikontrol.
- 10) Husholdning. Møblering. Stuekultur. Madlavning. Haandarbejder.
- 11) Klædedragt. Moder. Skønhedspleje.

P*).

- 1) Kunst i Almindelighed. Kunstudstillinger (Herunder Maleriudstillinger og -auktioner). Kunstmuseer, Kunstsamlinger, Kunstakademiet (sml. P 4).
- 2) Arkitektur. Byplaner. Haveboliger. Bygningsfredning. Havebyer. Forskønnelsesforeninger.
- 3) Billedhuggerkunst.
- 4) Malerkunst. Tegnekunst. Grafisk Kunst. Silhuetkunst. Enkelte Maleres Udstillinger.
- 5) Fotografi. Reproduktion (Se tillige Bøgfremstilling A 2).
- 6) Kunstindustri. Keramik. Møbelkunst. Broderi. Vævning. Cice-lering. Legetøj.
- 7) Teater. Skuespillerstandens Forhold. Recitation. Anmeldelser.
- 8) Musikforhold. Anmeldelser af Operaopførelser og Koncerter. Musiklitteratur. Ballet.
- 9) Forlystelser af lettere Art. Tivoli. Cirkus. Variétéer. Menagerier. Vokskabinetter. Dyrehavsbakken. Offentlig Dans. Zoologisk Have. Filmsforestillinger.
- 10) Gymnastik. Sport. Spil. Væddeløb. Dans i Alm. (Gymnastik i Skolen: se I 3). Spejdvæsen. Lejrbevægelse. Kortspil. Kap-sejladser. Friluftsliv. Se ogsaa N 3.

*) Sammenlign for Gruppe P's Vedkommende for enkelte udøvende Kunstnere o. l. tillige S 2 b.

R.

- 1) Alm. Æstetik og Litteraturhistorie.
 - 1a) Litteraturhistorie, enkelte Lande (samme Orden som ved L). Litterære Selskaber. Forfatterforeninger.
 - 1b) Litteraturhistorie, enkelte Perioder.
 - 1c) Enkelte Personer (Sml. S 2 b).*)
 - 2a) Litterær Kritik af Skønlitteratur. Enkelte Grene.
 - 2b) Litterær Kritik af Skønlitteratur. Enkelte Personer.)*
 - 2c) Litterær Kritik af Skønlitteratur. Anmeldelse af enkelte Bøger.)*
 - Videnskabelig og faglig Litteratur: se de paagældende Fag.
 - 3a) Fortællinger. Feuilletoner o. l.)*
 - 3b) Digte. Dramatiske Bidrag (Politiske Digte o. l.: se E 14).*)
 - 4) Litterære Retssager. Censurspørgsmaal. Forfatterret. Litteratur og Moral.
 - 5) Sprogkundskab. Filologi. Kunstsprog.
- *) Alfabetisk ordnet efter Forf. Navn.

S.

- 1) Historie og Arkæologi i Alm., Numismatik.
 - 1a) Enkelte Lande (samme Orden som ved D og L).
 - 1b) Enkelte Perioder. Verdensriger.
 - 1c) Historiografi og Historieskrivningens Historie.
- 2) Personalhistorie. Genealogi. Heraldik.
 - 2a) Skildringer af enkelte Befolkningsklasser og -typer. Samlinger af flere Biografier.
 - 2b) Enkelte Personers og Familiers Biografi. Nekrologer. Jubilæumsartikler (Alfabetisk ordnet efter Personnavne).
 - 2c) Det danske Kongehus. Hoffet. Civillisten. Besøg af fyrstelige Personer.
- 3) Kulturhistorie i Almindelighed.
- 4) Krigshistorie.
- 5) Mindesmærker.

ANMELDELSER.

Nordisk Kultur, Befolkning.

Nordisk Kultur I. Befolkning i Oldtiden. Udgivet af *H. Shetelig*. 1936.

Nordisk Kultur II. Befolkning i Middelalderen. Udgivet af *Adolf Schüek*. 1938. (Schultz' Forlag).

De to første bind af det store nordiske oversigtsværk: *Nordisk Kultur* er helliget befolkningsproblemet. I en række afsnit skildrer forskere fra de forskellige nordiske lande kortfattet, hvad man idag ved om dette spørgsmaal. Endnu er man ikke naaet til at en enkelt forsker kan sammenfatte vor viden for hele det nordiske omraade, ejheller er der i fremstillingen anlagt nordiske synspunkter; det overlades til læseren at forsøge at faa overblik over helheden. Den fremgangsmaade der er anvendt, maa betragtes som den eneste mulige paa det nuværende tidspunkt; det er et første skridt i retning af effektivt nordisk videnskabeligt samarbejde. Ud fra denne betragtning maa man paa det varmeste hilse det nye værk velkommen.

Første bind bærer titlen: *Befolkning i Oldtiden*; det er for saa vidt med urette, som bindet faktisk kun handler om jernalderens og vikingetidens befolkningsforhold bortset fra en meget kortfattet indledning om de ældre perioder.

Bindet falder i 2 hovedafsnit, først befolkningsudviklingen i de tre nordiske kærnelande og dernæst den nordiske ekspansion mod vest og øst. Musæumsinspektør *Mogens B. Mackeprang* skildrer forholdene i Danmark, prof. *Haakon Shetelig* Norge, og prof. *Sune Lindquist* Sverige. Fælles for udviklingen i alle tre lande er en udpræget tilbagegangens periode i ældre jernalder; overalt møder man klimaforværringens spor, og for Danmark og Sveriges vedkommende har den sikkert været ledsaget af en omfattende udvandring. Den romerske jernalder betegner ny fremgang; folkevandringstiden er for Danmark og Norge en periode med lidt svagere udvikling, mens vikingetiden er karakteriseret ved en stærk vækst i folketallet.

Som hovedkilde til befolkningshistorien er her især anvendt de arkæologiske fund; fremstillingen er derved blevet noget ensidig. For bebyggelsehistorien og vor viden om bebyggelsestætheden er imidlertid ogsaa stednavnene meget oplysende, og for fremstillingen havde det været værdifuldt, om de ikke blot var behandlet sekundært i denne sammenhæng. Det skyldes muligvis, at der er afsat et særligt bind til stednavnene.

Mackeprangs afsnit udmærker sig ved fortrinlige oversigtskort. Sheteligs savner i høj grad kort, og Lindquist kunde uden skade have haft flere, men retfærdigvis maa det siges, at det for Danmarks vedkommende er ulige lettere at lave oversigtskort end for nabolandenes.

Det andet hovedafsnit om ekspansionen rummer artikler af prof. *Nerman* om svensk bosættelse i de østbaltiske lande og Rusland, af musæumsintendant *Nils Cleve* om svenskerne i Finlands jernalderbebyggelse og af musæumsamanuensis *Holger Arbman* om svenskerne syd for Østersøen. Prof. *Shetelig* skildrer vikingetidens udvandring og bosættelse i Vesteuropa, baade den danske og den norske. Island og Grønland faar hver sit kapitel henholdsvis af prof. *Olafur Larusson* og prof. *Gustav Indrebø*. Begge disse afsnit griber ind over den næste periode og skildrer ogsaa forholdene i Middelalderen.

II bind indeholder skildringer af befolkningsudviklingen i de tre gammel-nordiske riger og en redegørelse for den svenske befolkning i Finland og Estland.

Et af hovedproblemerne i Nordens middelalderlige befolkningshistorie er den rette bedømmelse af den sorte pests virkninger. Der er ingen tvivl om, at Norden har oplevet en kritisk tid ved midten af det 14. aarhundrede; hvor meget der saa skyldes økonomiske forhold og hvor meget der skyldes tilbagegang i folketallet er omtvistet. Norge rammes alvorligst af krisen, og det varede flere aarhundreder inden der blev tale om ny fremgang, Sverige blev mindst medtaget. For Sverige og Norge har man i Peterspengeregnskaberne et interessant kildemateriale, hvis tolkning er omtvistet, men som dog giver visse holdepunkter, mens der ikke for Danmark er anvendeligt materiale af den art. Afsnittet om Sverige er forfattet af docent *Adolf Schüeck*, afsnittet om Norge af prof. *O. A. Johnsen*. Om svenskerne i Finland og Estland skriver rektor *Erik Hornborg*.

For danske læsere har selvsagt Dr. *Aksel E. Christensens* afsnit om Danmarks befolkning og bebyggelse i Middelalderen størst interesse; saa meget mere som dette er det eneste sted, hvor der findes en samlet oversigt over dette emne.

Efter en omtale af folket og omraadet kommer Dr. Christensen ind paa bebyggelsehistorien, der væsentligst oplyses gennem stednavneforskningens resultater. Interessant er skildringen af befolkningsforskydningen i ældre middelalder fra vest mod øst, eller rettere fra den lettere jord til den sværere, en forskydning, der for Jyllands vedkommende har været i gang for, nemlig i romersk jernalder, som det fremgaar af kortet og skildringen i Mogens B. Mackeprangs afsnit i første bind. (I. s. 19).

Dr. Christensen har sikkert ret i at afvise muligheden af en folketalsberegning udfra herredstallet; hypotesen om, at herredet oprindelig skulde have haft et bestemt boltal, lader sig næppe opretholde.

Forfatteren ser vikingetidens ekspansion med den store udvandring paa en tid, hvor der var jord nok til opdyrkning og hvor der blev opdyrket megen jord hjemme, og Valdemarstidens politiske ekspansion, der ikke fulgtes af nogen kolonisation i de erobrede omraader, i sammenhæng. Udviklingen forklarer han ved en befolkningskurve, der fra at vise et stort fødselsoverskud i vikingetiden efterhaanden langsomt daler for i Valdemarstiden at blive stationær. Hvorvidt der udelukkende er tale om *fødselsoverskud* er dog et stort spørgsmaal. Bag den stærke vækst i bebyggelsen, som er det eneste sikre, vi ved, kan der jo ligge en omfattende bosættelse af den gamle trællestand.

Selvom der er en sammenhæng mellem folketallet og bebyggelsens omfang, er der dog grund til at være varsom med direkte slutninger. I almindelighed betragter man torpdannelsen som vidnesbyrd om oprettelse af nye brug, og for det store flertals vedkommende er det vel rigtigt; men det behøver ikke altid at være tilfældet. Der findes eksempler paa, at gamle adelbyer er blevet helt sprængt ved dannelsen af torpbyer; der er altsaa sket en udflytning, hvorved en række smaa torpbyer har afløst en meget stor adelby, hvis navn ogsaa er bevaret. Paa bebyggelseskortet bliver paa den maade *adskillige* huller udfyldt; men det syner mere, end det i virkeligheden er. Forholdet ses meget klart ved en landsby, der betegnede nok hedder Adelby (ved Flensborg); i selve Adelby fandtes i den nyere tid kun præstegaarden og et kaadnersted, rundt om laa smaa byerne Adelbylund, Engelsby, Fruerlund, Tarup og Tved. Et vist jordfællesskab bestod mellem disse byer op til udskiftningstiden. Tilsvarende har forholdet været i Øsby sogn (øst for Haderslev); Øsby er adelby til Hajstrup, Tamdrup, Kvistrup, Hyrup og Stenderup; i det 17. aarhundrede fandtes her foruden præstegaarden kun en enkelt gaard og temmelig mange kaadnere; et omfattende jordfællesskab

mellem forskellige af datterbyerne fandtes her som ved Adelby. En systematisk undersøgelse af forholdet mellem udflytning og nykolonisation kunde have stor interesse.

Meget værdifuldt er et oversigtskort over fordelingen af Danmarks middelalderlige kirker, idet der sikkert bestaar et meget nøje forhold mellem kirketæthed og befolkningstæthed.

Skildringen af befolkningsudviklingen afbrydes paa overgangen mellem ældre og yngre middelalder af et kapitel om ind- og udvandring i ældre middelalder, hvorefter traaden tages op igen. Sikkert med rette afviser forfatteren den opfattelse, at Danmarks befolkning har været lige stor i det 13. og i det 18. aarhundrede. Selv skønner han, at der i kongeriget har boet ca. 650.000 indbyggere i det 13. aarh. og ca. 800.000 i det 18. Befolkningskurven har vist nedgang i det 14. og ind i det 15. aarhundrede, hvorefter der igen er begyndt en opgang.

Principielt hævder Dr. Christensen: »Der er altid et nøje samspil mellem den økonomisk-social udvikling og den befolkningsmæssige«. Mon ikke denne paastand er lidt for kategorisk. Af faldet i ejendomspriser allerede flere aartier før den sorte død kan man ikke slutte, at den befolkningsmæssige tilbagegang er begyndt før 1350, højst at der har været økonomiske vanskeligheder.

Som begrundelse for sin opfattelse af den almindelige tilbagegang i det 14. og 15. aarhundrede fremhæver Dr. A. E. Christensen den hyppige forekomst af ødegaarde; vel siger han, at der ikke er en direkte sammenhæng mellem ødegaardstallets svingninger og befolkningstallets mere langsomme svingninger, men alligevel: »bebyggelsesudviklingen viser dog, at nedlæggelsen af brug og indskrænkningen af den dyrkede jords areal maa have været af afgørende betydning.« Der er ingen nyryd, men derimod vidnesbyrd om landsby- og gaardnedlæggelser. Det er rigtigt, at der forekommer mange brugsnedlæggelser, men er de fleste tilfælde ikke fra det 16. og 17. aarhundrede?, altsaa en periode, hvor omlægningen til storgodsdrift forklarer processen, som paa dette tidspunkt ikke kan sættes i forbindelse med en befolknings-tilbagegang.

Naar man vægrer sig ved fra forekomsten af ødegaarde at slutte sig til tilbagegang i befolkningstal, hænger det sammen med et forhold, som Dr. Christensen lige strejfer, men som havde fortjent en lidt udførligere omtale. Det kan konstateres, at samtidig med at der findes et ret omfattende antal ødegaarde, deles talrige gaarde i 2 eller flere brug. For Sønderjyllands vedkommende kan man sige, at det er almindeligt at gaardene deles i

løbet af det 15. og 16. aarhundrede. Det betyder en stærk forøgelse af det antal familier, der er knyttet til landbruget, men det giver sig ikke som i den ældre middelalder udslag i forekomsten af nye stednavne. Ødegaardsproblemet skal snarest ses som et socialt-økonomisk problem, ikke som et befolkningsmæssigt. De gaarde, der var haardt tyngede med afgifter og arbejdsydelse, var vanskelige at faa besat, men samtidig kan tendensen til gaarddeling godt være af betydeligt omfang. Det kunde ligefrem være en skatteteknisk fidus, idet en halvgaard kun skulde yde det halve af en helgaard og der var nu to mænd om at bære det, een mand før maatte bære alene. I fællesskab kunde bønderne saa rydde ny jord i landsbymarkens udkant, saaledes at hver af de halve gaarde faktisk fik mere jord uden at afgifterne foreløbig gik tilsvarende op. Man kan udmærket tænke sig følgende eksempel: En landsby har oprindeligt haft 12 gaarde, 3 er blevet øde, men af de resterende 9 deles de 7, d. v. s. at der i landsbyen kommer til at leve 16 familier i stedet for 12.

Paa denne baggrund forekommer det ubegrundet, at forfatteren afviser Dr. Mackeprangs teori om, at de senmiddelalderlige kirkeudvidelser skyldes en voksende befolkning i de paagældende egne. Dr. Christensen siger: »alle andre vidnesbyrd argumenterer mod en kraftig folkeforøgelse«. Naar Dr. A. E. Christensen med rette betragter den ret omfattende nedlæggelse af kirker i visse egne af Jylland som vidnesbyrd om befolkningstilbagegang, maa man sikkert ogsaa tage kirkeudvidelserne som tegn paa tilvækst. Det bliver saa meget mere sandsynligt, naar man læser forfatterens udmærkede skildring af den befolkningsmæssige tyngdepunktsforskydning fra øst til vest, der fortsætter Middelalderen igennem. Det sandsynliggør, at kirkeudvidelserne skyldes øget befolkning i visse dele af landet.

Hovedindtrykket kan sammenfattes derhen, at der næppe har været saa kraftige udsving i den middelalderlige befolkningskurve, som Dr. Christensen hævder.

Afsnittet er inciterende læsning, ofte fristes man til at modsige forfatteren, og undertiden forekommer betragtningerne at være bygget lidt for meget efter skemaet »paa den ene side — paa den anden side«. Men er det for en forfatter ikke den største tilfredsstillelse, naar hans bog sætter tanker i sving hos læseren, ligegyldigt om det er med eller mod, blot det interesserer, og det gør afsnittet i høj grad.

Troels Fink.

Danmarks middelalderlige Døbefonte.

M. Mackeprang: Danmarks middelalderlige Døbefonte. Udgivet af Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker. Andr. Fr. Høst & Søn, 1941.

I en Aarrække var Museumsdirektør, Dr. M. Mackeprang saa stærkt optaget af sit store administrative Arbejde, at der kun levedes ham ringe Tid til videnskabelige Studier. Men i sit virksomme Ofium efter det nye Nationalmuseums Indvielse har han heldigvis kunnet tage Revanche; han gik straks igang med at løse en af de Opgaver, som han i sine unge Aar tog sig paa, og hvortil han for 40 Aar siden begyndte at indsamle Materialet paa Cycleture rundt om i Landet. Nu foreligger Resultatet, en vægtig Bog i stort Kwartformat paa 454 Sider (heri medregnet et lille engelsk Resumé) med ikke mindre end 518 udmærkede Illustrationer, men kun trykt i 500 Exemplarer. Takket være Tilskud fra begge Carlsbergfondene er Prisen ikke højere end 35 Kr.

»Hvad jeg har villet give, er ikke en systematisk Katalog som f. Eks. Tynells »Skånes medeltida dopfuntar«, men en geografisk ordnet Synthese med Redegørelse for hver enkelt Landsdels Fontebestand ordnet efter Værkstedstypen og med Hensyntagen til de mere betydelige Enere«. Geografisk er Værkets Grænser det nuværende Danmarks. Fontene i de gammeldanske Landsdele østensunds er ikke medtagne, baade fordi de foreligger godt publicerede, og fordi de afviger stærkt fra den øvrige danske Fontekunst. Derimod er de sydslesvigske Fonte behandlere, forsaavidt de har tydelig og direkte Tilknytning til andre danske Grupper. Selv med denne Begrænsning er Studiematerialet meget stort, Stenfontene er jo ret uforgængelige, og Forf. anslaaer Tallet af de bevarede middelalderlige Fonte til henimod 1600, svarende til 1738 gamle Kirker. Næst efter Kirkebygningerne danner Døbefontene den talstærkeste Monumentgruppe fra den ældre Middelalder. Ikke mindre end 90 pCt. af de 1600 Fonte stammer fra romansk Tid.

I Værkets almindelige Del, hvor disse Tal meddeles, behandles iøvrigt Spørgsmaal som Dateringsmidler og Stil, Fontenes Forhold til Kirkebygningerne, Materiale, hjemligt Arbejde og Import, hjemlige og fremmede Forudsætninger, Opbygning, Teknik, Polykromi, Signaturer og Indskrifter, Motiver, Daabsskikke og dertil knyttede Enkeltheder. I det sidste Afsnit savner man typiske Snittegninger, der kunde illustrere Textens Ord om Daabsvandets Udtømning, men det skal erkendes, at saadanne Opmaalinger kun kan foretages ved Fonteflytninger. Med særlig Interesse ser man

Værkets eneste Farvetavle, en Gengivelse af Dalumfontens maledede romanske Dekoration, og med Gysen tænker man paa, hvor meget af denne Art der kan være ødelagt i vor nærmeste Fortid, da man rensede Fontenes »ægte Stenmateriale« og derfor fjærnede ikke blot Overmalinger, men i Tilgift ofte ødelagde Stenskulpturerne ved Afhugning og »Forbedring«.

Værkets omfangsrigeste Afsnit er den specielle Del. Landsdel for Landsdel gennemgaas de romanske Granitfonte og derefter de ret faatallige Importarbejder fra Skaane, Belgien, Vesttyskland og Gotland. Vi faar at se, hvorledes hver Landsdel har sit lokale Særpræg, og vi følger de sjældne og spredte Paavirkninger, som naar over de skillende Strømme. Paa Sjælland paavises tre Hovedtyper, de fyenske Fonte deles i talrigere Smaagrupper, og Jylland skilles i mange, større og mindre Omraader; Vestjylland beherskes af en talstærk Fontetype, hvis bedste Exemplarer i al deres Enkelthed kan være ædle og fornemme, Østjylland domineres af de rigt skulpterede Løvefonte, der er talrigest omkring Randers og Aarhus, men hvis Omraade dog strækker sig adskilligt videre. Til disse Grupper føjes bl. a. Djurslandsfontene, de sydjydske Arkadefonte og de sønderjydske Rankefonte. Og saa at sige hver af disse Grupper har atter Under- og Sidegrupper, eller de brydes og blandes.

I denne grundige Gennemgang kommer de fineste Kvalitetsarbejder næppe helt til deres Ret. Man kunde ønske, at Forf.'s Kærlighed til Emnet havde faaet stærkere Udtryk. Thi der er, ikke mindst blandt de jydske Fonte, herlige middelalderlige Kunstværker, ikke blot af dansk, men endogsaa af europæisk Rang, fantasirige og magtfulde som Stenildfonten i Himmerland og Sjørslevfonten ved Viborg, begge af Løvetypen, eller som Figurfontene i Malt og det sydslesvigske Munkbrarup, for kun at nævne enkelte af de allerypperste. I sin Stræben efter at faa det mest mulige med et Forf. tilbøjelig til at omtale Varieteter og Kuriosa næsten lige saa udførligt som det værdifuldeste. Men den saglige, udpræget arkæologiske Behandlingsmaade, hvis Udtryksform er nøgtern og besindig som Dr. Mackeprang selv, har den Fordel, at den giver et usminket Billede af Danmarks Fontebestand. Selv om det ikke falder Læseren let at følge alle de vrimlende Detailler, bliver Helhedsindtrykket sikkert rigtigt. Det er forholdsvis faa Døbefonte, som kan henføres til enkelte fremragende Stenmestre; de mange Undergrupper og Bastarder skyldes Elever og Efterlignere. En enkelt Gang drager M. en Parallel mellem den romanske Stenhuggerkunst og Renaissancens Træskæreri, som kunde udbydes nøjere. Lighedspunkterne er store; de topografiske Om-

raader og Forbindelser synes delvis at stemme overens i de to Perioder, og ligesom det efterreformatoriske Kirkeinventar ofte er snedkret af Smaaahaandværkere ikke blot i Købstæderne, men ogsaa ude i Landsbyerne, saaledes er mange Granitfonte paafaldende jævn Bondekunst. Naturligvis er det ikke Bønderne, der gaar i Spidsen, men de modtager villigt Impulserne. Selve Kirkebygningerne vil utvivlsomt, efterhaanden som »Danmarks Kirker« faar dem gennemgaaet Amt for Amt, tale samme Sprog. Et folkeligt Træk i vor nationale Kultur vil derved blive arkæologisk belyst, og Prof. Hal Kochs klare Fremhæven af Bondemenighedernes Indsats i Kirkebyggeriet¹⁾ vil blive bekræftet.

Saa omfattende Slutninger drager Dr. M. ikke selv; han er klar over, at Fontematerialet alene ikke er tilstrækkeligt. Hvor hyppigt han end sammenligner Fonte- og Bygningsskulpturen, fremhæver han gentagne Gange, at det fornødne, grundige Kendskab til Arkitektur og Gravsten endnu ikke er naaet. Ogsaa i Daterings-spørgsmaal er M. yderst forsigtig. Han rækker endda ved den gængse Opfattelse, at Granitfontene skulde være samtidige med Kirkehusene; det synes ikke at gælde de ældste Stenkirker, og forud for Stenfontene maa der have gaaet Træfonte. Heller ikke behøver Bygning og Font at skyldes samme Stenmester; der har sikkert existeret Specialister i Fontefaget. Men han hævder dog, at Fonten i Gjellerup, den eneste aastalsfæstede jydsk Granitkvaderkirke, er jævndrende med Bygningen (fra Aaret 1140), og da denne Font er en ret bondsk Løvefont, maa det betyde, at dens Forbilleder er ældre, og at Kirkebyggeriet har været i fuld Gang før Valdemarernes Storhedstid. Paa et Hovedpunkt er Dr. Mackeprang helt sikker; med rolig Bestemthed hævder han den danske og især den jydsk Fontekunsts skabende Evne og Selvstændighed baade overfor den gotlandske Import og overfor det sydlige og vestlige Udland, hvis Fonteproduktion ganske vist burde publiceres langt omhyggeligere, end det hidtil er sket. Men »selv da tror jeg, det Indtryk vil blive staaende, at vi i sjælden Grad har ævnet at give det udefra laante vort eget nationale Præg«. Et glædeligt og smukt Resultat ikke mindst i disse Tider.

Værket vil blive uundværligt for enhver, der studerer dansk kirkelig Arkæologi, og det bør blive flittigt raadspurgt af Lokalhistorikere, hvis Brug af Bogen lettes af et udmærket Stedregister.

Chr. Axel Jensen.

¹⁾ Hal Koch: Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder II p. 36 f. (1936).

København i Middelalderen.

H. U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen I—III. Ejnar Munksgaard, 1940.

I en Menneskealder har det været H. U. Ramsings Hobby at studere Københavns Geologi, Arkæologi og Topografi. Han alene tog fat, da Foregangsmanden paa dette Omraade, Kommunefører H. N. Rosenkjær, døde under Christiansborg-Udgravningen 1907, og trods sin store militære Embedsvirksomhed svigtede han ikke sin selvvalgte Opgave. Som Ingeniørofficer havde han paa Forhaand udmærkede Betingelser for at iagttage og tyde, paa mange Omraader bedre end Museumsarkæologerne, der først ret sent har lært den topografiske Jordbundsundersøgelses Værd og desuden altid har været indstillede paa en landsomfattende, ikke specielt københavnsk Virkekreds. Ramsing nøjedes ikke med Fri-luftsstudierne, han fordybede sig ogsaa i de skrevne Kilder til Hovedstadens ældre Historie. Resultaterne har hidtil kun foreligget i spredte Afhandlinger (især i Hist. Medd. om København I—III), i Avisartikler og i Specialafhandlinger om Metropolitan-skolen og Petri Kirke; en meget kortfattet Oversigt har været givet i Traps Danmark. Først nu har Generalen, takket være et i Borgerrepræsentationens Hundredaar bevilget Tilskud fra Københavns Kommune, kunnet forelægge sine samlede Forskningsresultater.

Af Værkets tre statelige, illustrerede Bind, hvert paa 250—300 Sider, bringer det første Hovedstadens geologiske og arkæologiske Forhistorie, Opsatser om Problemerne »Bol, Herred og Leding« og »Handel og Købstad i Oldtiden« og som Hovedafsnit en udførlig Fremstilling af Stadens Historie i Middelalderen, der i nogen Grad er blevet en Genfortælling af almindelig Danmarkshistorie, men dog ogsaa rummer Quintessensen af Forfatterens Jordbundsundersøgelser, især i de to Afsnit om det ældste København og om Absalons By og Borg. Her eftervises Omfanget af det murstensfri Jordlag, mellem Vestergade, Gammeltorv, Vester-voldgade og Lavendelstræde, og det identificeres med den før-absalonske Handelsby (ikke Landsby) omkring St. Clemens Kirke, af hvis ældste Træbygning Ramsing vil paavise Rester i de nedrammede Pæle, som fandtes mellem Kirkens Grundsten under Frederiksberggades vestre Del.

I de to andre Bind behandles, foruden Byforfatningen samt Gilder og Lav, de enkelte Mindesmærker, Borgen, Kirkerne, gejstlige Stiftelser og gejstligt Jordegods, Fæstningsværkerne, Vandløb og Møller, Raadhuse, Teglgårde, Gader, Havn og Byens Grunde.

Meget omhyggeligt fortolkes Jordebøgerne, Roskildebispens, hvis ældste københavnske Afsnit tidsfæstes til 1377, og Stadens egen Jordebog af 1496. Der er nedlagt et mægtigt Arbejde i Sammenstillingen og Tolkningen af Jordebøger og Skøder og i Udarbejdelsen af de Kortserier, der ledsager Værket, dels 60 Kortblade over hele Storkøbenhavn med Højdekoter, som viser de oprindelige (absaloniske) Kystlinjer og Terrænforhold, dels to mindre Serier, som kortlægger de enkelte Grunde 1377 og til Sammenligning hermed viser Ejendomsfordelingen efter Grundtaxten af 1689. Som Tillæg gives en revideret Oversigt over Matrikelnumrene af 1689, 1756 og 1806, af hvilke de sidste er de endnu gældende.

Saa meget Interesse og Værdi alt dette end har, kan det ikke blive tillokkende Læsestof, og selv for den topografiske Specialist bliver det ofte svært at følge Forfatteren, naar han benytter de nuværende Matrikelnumre uden at jævnføre dem med de ældre eller med de nuværende, unægtelig meget omskiftelige Gadenumre; hvem har moderne Karrékort nær ved Haanden? Der savnes ogsaa et Sted- og Navneregister, hvis Udarbejdelse ganske vist vilde have været meget krævende; vigtige Oplysninger om samme Forhold maa nu søges baade i det historiske og i de topografiske Afsnit, uden at der er givet Krydshenvisninger.

Forfatteren er saa indlevet i sit Stof, at han uvilkaarligt kræver meget af sine Læsere. Formelt kan han virke nøgtern og tørt saglig, reelt har han en livlig videnskabelig Fantasi, og i sin Stræben efter at udfylde det magre Kildestof's talrige Huller, løser han gerne indviklede Kryds- og Tværsopgaver og gaar ikke af Vejen for dristige Hypoteser. Dette er rimeligt og rigtigt, men Fremstillingsmaaden medfører stundom, at Hypoteserne for uskolde Læsere vil blive til Kendsgærninger.

Som et enkelt, særligt iøjnefaldende Exempel herpaa kan nævnes Rekonstruktionen af Absalons Borg. Forfatter og Anmelder er ganske enige om, at Københavns ældste Segl (der desværre ikke er gengivet efter det af Arkivar Grandjean fremdragne, hidtil upaaagtede fuldstændige Exemplar) giver os et Idealbillede af Borgen, og at de Søjledele, der fandtes nedkastede i Slottets Holnbrønd, sandsynligvis stammer fra en Bygning som den, der ses over Seglbilledets Ringmur: Men Ramsing gaar videre og identificerer den samme Bygning med den væltede Mur, som ligger mellem Blaataarns Fundamenter. Og ud fra denne ubeviselige Hypotese rekonstruerer han et saare anseligt, kompliceret, korsformet Palatium af en ellers ganske ukendt Type, hvis Kapelfløj filmed faar en urigtig, noget for nordlig Orientering. Med større Ret kan

man tænke sig, at der har været to mindre Bygninger, den ene et Beboelseshus (Palatium), den anden et toetages Borgkapel i Dimensioner som Bjernede eller Ledøje. Noget absolut uomtvisteligt Resultat vil næppe kunne naas, og det vilde være beklageligt, om Arkitekt Charles Christensens nydelige Rekonstruktionstegninger af Historikere og Skolebogsforfattere skulde blive knæsat som uomtvistelige historiske Fakta, saadan som det er gaaet med det noksom bekendte Træsnit fra Hamelmanns oldenborgske Krønike, der uden virkeligt Bevis udgives for det ældste Prospekt af København. Det er betegnende for Ramsings Stilling til Problemerne, at selv han uden Forbehold benytter dette fantasifulde Billede som Illustration til Belejringen 1536, ja endogsaa som Støtte for sin Rekonstruktion af S. Clemens Kirke. Han nævner ikke at rive ned, men arbejder for at fylde Hullerne, selvom Byggegrunden ikke er solid. At Absalon har rejst Københavns ældste Vold, er for ham en fastslaaet Kendsgerning, trods de skrevne Kilders fuldstændige Tavshed. Efter den første Grundlæggelse blev Vor Frue Kirkes Bygning hurtigt fremmet; herom ved vi intet. Det »tør antages«, at den var færdig til at tages i Brug i 1209; men at Kapitlet første Gang nævnes i dette Aar, tillader ikke sikre arkitekturhistoriske Slutninger; Tjenesten kunde nøjes med Koret alene. Bispeengens Afløb kan kaldes Gjeveaaen, siges det i Værkets Begyndelse (I S. 24), og senere bruges dette nye Stednavn, der ikke forekommer i nogen gammel Kilde, atter og atter, som om det havde Aldershævd; ad Aare risikerer vi at faa en Gjeveaavej. Det havde unægtelig været forsigtigere at benytte en mere neutral Betegnelse for Ladegaardsaaens Forgænger.

Historikere og Stednavneforskere vil ud fra deres Forudsætninger sikkert finde adskilligt mere at bemærke og disputere end de nævnte, spredte Exempler. Men ingen Kritik vil kunne fordunkle General Ramsings uvisnelige Fortjenester af Hovedstadens topografisk-historiske Forskning. Fremtiden vil atter og atter søge tilbage til hans Værk, der paa sin Vis vil blive lige saa uundværligt som Oluf Nielsens Københavnshistorie og københavnske Diplomatarium. Paa et skæbnesvangert Tidspunkt har han gjort det grundlæggende Arbejde og reddet et yderst vigtigt Studiemateriale, som ellers vilde være gaaet tabt. Uden ham vilde vor Viden om det middelalderlige Københavns Topografi, om Fæstningsværker, Mølleløb og meget andet, aldrig have faaet Fasthed og Form. For denne Indsats er alle, der interesserer sig for Hovedstadens Historie, ham i højeste Grad takskyldige

Chr. Axel Jensen.

En Sognehistorie.

Søren Alkærsig: Vejen Sogn i Malt Herred. Udgivet af et Udvalg, Vejen 1936—1941.

Dansk lokalhistorisk forskning har i de sidste aartier frembragt et væld af sognehistorier af meget ulige værd. Nogle er ikke meget andet end materialesamlinger, ofte endda uordentlige og upaalidelige med en mængde ligegyldigt stof. Der er mange forhold, der taler til undskyldning for disse værker. Paa mange omraader mangler enhver vejledning for den, der uden særlige forudsætninger giver sig i lag med arbejdet, kun drevet af en dybtgaaende interesse for hjemstavnens historie. Studiet af egns-historie er endnu en forholdsvis ny foreteelse, og man har indenfor den historiske forsknings ledende kredse ikke klargjort sig, hvilken betydning dette med saa stor iver drevne arbejde kan have for den videnskabelige udforskning af Danmarks indre historie. Samarbejdet har delvis svigtet, og skylden maa sikkert i første række lægges paa faghistorikerne. Det tilkommer dem at gøre opmærksom paa de opgaver, som lokalhistorikeren i kraft af sine særegne forudsætninger har mulighed for at løse, saaledes at han kan bidrage til at udvide det almindelige kendskab til vort lands fortid. Men det maa ogsaa være deres pligt at udarbejde vejledninger, der ikke blot orienterer paa nogle faa punkter, men giver systematisk oplysning om alle de spørgsmaal, som lokalhistorikeren gang paa gang bliver stillet overfor.

Men er der daarlige sognehistorier og lokallhistoriske arbejder, saa er der ogsaa mange eksempler paa det modsatte. Bøger, som enhver historisk interesseret vil læse med udbytte og føle sig beriget af. Der er lokalhistorikere, som gennem et langt livs maalbevidst arbejde har erhvervet sig et kendskab til visse sider af fortidens liv, som ofte kan gaa dybere end faghistorikerens maa-ske mere vidtstrakte, men ogsaa ofte mere overfladiske viden. Alene fra Jylland kunde der i denne sammenhæng nævnes adskillige. Enhver der har læst Søren Alkærsigs bog om Askov ved, at her er en mand, om hvem dette kan siges. Og hans store nye bog om Vejen sogn vil bekræfte dette.

I sin skildring af tiden før 1870 har Alkærsig ikke delt afsnitene paa langs, men søgt at give en nogenlunde tidsmæssig fremadskridende redegørelse, hvor alle de forskellige problemer behandles i sammenhæng med hinanden. Værket kan derved have tabt lidt i overskuelighed, en mangel der raades bod paa ved et udmærket sag- og personregister, men det har paa den anden side vundet ved indre sammenhæng. Denne fremstillingsform

kræver en meget stor beherskelse af stoffet, og naar den her føles som ganske naturlig, skyldes det først og fremmest, at Alkærsig ikke har villet skrive en almindelig sognehistorie, lavet over samme læst som andre. Der er en mening med bogen udover det at fortælle om, hvad der er sket i et sogn igennem tiderne. Det er selve bondesamfundet og dets udvikling, forfatteren har villet give et billede af. Han har villet se det indefra, se hvorledes man levede i fællesskabet og som mennesker. Hvordan samfundet trods al modgang og ulykke udviklede sig. Hvordan torpbevægelsen fik folk til at flytte ud paa udmarkerne, eller hvorfor torperne hørte op med at bestaa. Hvordan landboreformerne sprængte det gamle samfund, og hvordan nye fællesskabsformer groede frem.

Ved den materielle kultur kan vi paa en maade efterligne naturvidenskabens metode, arbejde med nøjagtige statistiske oplysninger. Men det historiske materiales ensidighed gør det vanskeligt at trænge ind til menneskene selv. Naar det gælder det aandelige livs verden, maa der en psykologisk indføling til. Der skal menneskekundskab til at skrive et værk om en betydelig personlighed, men ogsaa til at give en skildring af den danske bondes tænkemaade, hans aandelige indstilling, hans religiositet og overtro eller det stærke »sind«, som Jakob Knudsen har givet saa levende et billede af. I Alkærsigs bog glemmer man aldrig, at det er mennesker, og ikke bare samfundsvæsener, der er hovedpersonerne. Mennesker med menneskelige svagheder og menneskelig styrke og kraft. Mange kloge bemærkninger om sognefolkens aandelige indstilling findes spredt rundt om i bogen — særlig vil jeg fremhæve afsnittet bondesind (side 251 ff.). Her er gjort et virkeligt — og saa vidt jeg kan se vellykket — forsøg paa at forstaa bondens tankegang. En saadan analyse er en velgørende modsætning til de kapitler om sagn, som ellers er saa almindelige i sognehistorier. Alkærsig kender ogsaa sagn, men han ved, at det i og for sig ingen interesse har at faa gengivet sagnenes indhold — det er i en populær fremstilling spild af papir — det er sagnenes vidnesbyrd om fordums tænkemaade, som er det væsentlige.

Men trangen til at se sammenhængen i fortidens liv giver sig ogsaa hos Alkærsig udslag paa en anden maade. Ved skildringen af de enkelte forhold vil han ikke nøjes med at gengive indholdet af de historiske dokumenter, overalt søger han at faa fat paa, hvorledes forholdet er mellem de enkelte begivenheder. Man kan paa en maade sige, han digter med. Fremgangsmaaden er rigtig. Forskeren maa give noget af sit eget, ellers bliver det kun en

materialesamling. Men paa den anden side kan disse veje let føre ud i dyndet — der er ikke saa langt fra grøft til grøft. I den nyere lokalhistoriske litteratur har vi enkelte eksempler paa, hvad en løbsk hjerne kan præstere, naar dens ejermand mangler sund fornuft.

Et referat af enkeltheder kan der selvfølgelig ikke være tale om. Men nogle faa afsnit kan der være grund til at nævne f. eks. landboreformerne, hvor udskiftningens store betydning med rette fremhæves, eller landbrugskrisen efter Napoleonskrigene. Krigene i det 17. aarhundrede er ogsaa skildret indgaaende, ligesom den ulykkelige tid derefter. Selvom Alkærsig selvfølgelig er klar over kildematerialets ensidighed, tror jeg dog, at han er tilbøjelig til at se for sort paa forholdene. Det vilde være interessant engang at faa en indgaaende kildekritisk vurdering af hele dette problem.

Vejens udvikling indtil jernbanens anlæggelse er typisk for de fleste midtjyske landsbyer — ja vel for de fleste danske. Forhold og begivenheder har deres lokale præg og der kan være nogen forskel i kaar — Vejenbønderne var vel nok fattigere end mange af deres standsfæller i det øvrige land. Men alligevel, mere iøjnefaldende end forskellene var lighederne i liv og i skæbne. Efter at jernbanerne havde revolutioneret forholdene i den lille by, fik den derimod sin særprægede udviklingslinje. Stationsbyens kaar er anderledes end landsbyens. Det afsluttende hefte, der omhandler tiden 1870—1920, er vel nok det mest lokalt prægede, og sikkert det, der vil optage de gode Vejenborgere mest. Det er jo saaledes, at den, der ikke har nogen særlig dybtgaaende historisk følelse, helst vil høre om den tid, der ligger umiddelbart før nutiden. Den kan han selv huske noget om, den har han hørt de gamle fortælle om. Den er han delvis fortrolig med. Men alligevel frembyder ogsaa dette afsnit en del af almen interesse. En stationsbys tilbliven og udvikling er jo ogsaa et stykke almen kulturhistorie, og mange af de kommunale problemer, som man maatte tumle med i Vejen, mange af de modsætningsforhold — kommunale, sociale og politiske — som fandtes her, vil kunne træffes i de fleste andre stationsbyer.

Johan Hvidtfeldt.

Den nederländska Östersjöhandeln omkr. 1600.

Aksel E. Christensen: Dutch Trade to the Baltic about 1600. Studies in the Sound Toll Register and Dutch Shipping Records. Munksgaard & Martinus Nijhoff 1941.

Dr. Christensens stora avhandling — den omfattar nära 500 tättryckta kvartsidor jämte ett tjugotal diagram — samman-

hålles främst av en metodisk uppgift, nämligen att praktiskt visa den kvantitativa historieforskningens stora betydelse. Också mig förefaller denna uppgift mycket viktig, och förf. har lyckats använda den på ett positivt sätt som giver avhandlingen ett alldeles särskilt värde. Framför allt skiljer den sig sålunda från alla sine föregångare genom att icke blott visa bristerna i Öresundstullräkenskaperna utan också företaga de rättelser av dem som förmår ge en tydligare föreställning om verkligheten bakom de milliontals siffrorna. Genom att giva sina korrigerade tal grafisk form har han också undgått att deras exakthet skulle komma att framträda som större än den rimligtvis kan väntas vara. För lösningen av denna uppgift finns det knappast annat än lovord.

Emellertid är det givet att en avhandling av detta omfång icke ställer sig enbart en metodisk uppgift. När man går till dess innehåll i övrigt, visar det sig att den faller i två, ganska skilda delar. Den ena är källkritisk och gäller Öresundstullräkenskaperna samt i viss mån det av förf. framdragna holländska materialet. Däråt ägnas främst kapitlen I, II, VI och VII samt delvis V. Den andra uppgiften, som tar i anspråk återstoden — den kanske något större delen — av avhandlingen, gäller hvad bokens övertitel angiver, nämligen den nederländska Östersjöhandeln från det 16de århundradets slut till omkr. 1640. Det kan ej nekas att innehållet därigenom har blivit något heterogent och framför allt att överskådligheten har lidit. En läsare gör sannolikt rätt genom att börja med den danska resumén i slutet (eller den därmed till större delen likalydande engelska sammanfattningen); den är mycket klargörande, men det förefaller mig karakteristiskt att den för att bliva det har mast följa en annan disposition än själva avhandlingen.

Hvad beträffar den förra av de nu angivna uppgifterna, den källkritiska prövningen av Öresundstullräkenskaperna, är behandlingen till största delen ovanligt förtjänstfull. Det är nästan för litet sagt att den är överlägsen hela den föregående, likväl ganska omfattande litteraturen på området; ingen av dessa tidigare granskningar har trots deras många förtjänster haft tillnärmelsevis lika mycket att meddela till ledning för den som vill använda Öresundstullräkenskaperna eller bilda sig en mening om deras karaktär. Just ur denna synpunkt är det skada att avhandlingen skall vara så pass oöverskådlig som den är, och jag framkastar den tanken att Dr. Christensen skulle vilja utarbeta en liten handledning för forskare i den enastående källa som Öresundstullräkenskaperna utgör. Att Carlsbergfondet icke anser sig ha råd att offra mycket mer på uppgiften att utgiva rä-

kenskaperna, efter att dess kostnader har ställt sig så höga som de gjort, kan man förstå, också om man kanske vill beklaga det: men den obetydliga kostnaden för en handledning på t. ex. 50 sidor skulle det väl ej vara omöjligt att uppbunga.

Det ställer sig icke lätt att i få ord giva en sammanfattning av Dr. Christensens resultat av källgranskningen. Närmast bygger den på hans egen tidigare, stora uppsats i *Hansische Geschichtsblätter* 1934 och på Dr. Astrid Friis' för sin tid banbrytande, nästan lika stora framställning i *D. H. T.* 1925; men därtill kommer också nytt material, i fråga om det i föreliggande avhandling nya framför allt de holländska notariatsregistrens uppgifter om certepartier i Östersjöhandeln. I fråga om sjöfarten eller rätare sagt fartygen bekräftar den nya undersökningen i det stora hela de gamla resultaten. Det framgår att antalet fartyg som har undgått tullkontrollen är ganska litet och att de fartyg som icke har upptagits i Öresundstullräkenskaperna till större delen måste ha gått genom Stora Bält, och vidare att Bält-trafiken huvudsakligen har gällt närliggande hamnar öster och väster om Öresund, så att den egentliga Nord-Östersjö-trafiken obetydligt påverkas av att Bält-trafiken endast är känd för det adertonde århundradets förra hälft. Så till vida bör forskare i det stora hela kunna bygga på räkenskapernas fartygsuppgifter. Emellertid visas det också att den kulmination av fartygsantalet genom Öresund mot det sextonde århundradets slut, som bland andra Dietrich Schäfer uppfattade som uttryck för Öresundsfartens kulmen för lång tid framåt, i verkligheten motsvarades av en ökning i fartygens storlek, som lät tonnaget växa också efter denna tidpunkt. Dr. Christensen företager en omräkning av siffrorna i detta hänseende och kommer till ett — grafiskt demonstrerat — resultat, som betyder att trafiken växte ungefär fram till 1618 men sedan sjönk, så att det gamla maximum ej hade uppnåtts vid undersökningens slutpunkt 1640. Också övriga delar av fartygsuppgifterna underkastas en förnyad granskning. Så visar sig uppdelningen i lastade och barlastade fartyg ganska otillförlitlig, och felaktigheten av Nina Bangs uppfattning att »Hjemsted«-talen skulle ha gällt fartygens och ej skepparnas hemorter bekräftas på nytt.

Efter min ringa mening har nu uppgifterna om fartygen (och sjöfarten) kommit att tillerkännas en överdriven betydelse i diskussionen av Öresunds-trafiken, delvis men ej helt och hållet beroende på källmaterialets egen karaktär, i det att räkenskaperna endast kan gälla själva transit-trafiken (ej ens transit-handeln, som är något helt annat). Det är därför resultaten av varutrans-

portens källkritiska granskning som förtjänar den största uppmärksamheten, och de nya resultaten är också viktigast på den punkten. Särskilt är den genomförda undersökningen av varustrafiken på en ny grundval, lastpenningarna, av stor vikt i detta hänseende. Denna metod är visserligen i sig själv på godt och ondt. Det är av stor vikt att man genom den har kunnat redovisa det tullpliktiga godset utan inblandning av de ojämnt upptagna tullfria varorna. Men det inses lätt att en förskjutning mellan tullfria och tullpliktiga varor kommer att göra resultaten missvisande; och den under det 17de århundradet stigande utfarten från det tullfria Sverige måste komma att låta särskilt metallerna framträda med alltför låga tal. Emellertid har Dr. Christensen säkert rätt i att Nord-Östersjö-trafiken främst utgjorde en utväxling av salt emot brödkorn — för att använda det danska ordet. De två diagram där varusammansättningen i hvardera riktningen framställes är av särskilt intresse, trots att resultaten av de utförligt och intressant behandlade tullsveken (genom att ersätta högre tullbelagda och i sig själva värdefullare varor med lågvärdiga) icke kan komma till uttryck där. Också förskjutningarna i tiden för tullsveken belyses värdefullt med ledning av danskt administrativt material.

Jag har nu uteslutande uppehållit mig vid avhandlingens ena hälft. Den andra uppgiften, att skildra den nederländska Östersjöhandeln omkring 1600, belyses främst med ledning av det stora nya holländska material författaren har sammanfört, nämligen dels de redan omtalade notariatsregistren, dels och framför allt två handelsarkiv, det ena, otryckta för köpmannen och redaren van Adrichem i Delft, det andra, tryckta för en holländsk firma i Lissabon, Cunertorf-Snell. I denna del går författaren icke minst i Professor Arups spår, så som Arup hade upplagt problemen i sin utmärkta avhandling *Studier i engelsk og tysk handels historie* (1907). För egen del kan jag icke tillerkänna denna del av Christensens avhandling på långt när samma vikt som den förra. De ämnen han där behandlar förefaller mig till stor del sekundära, och framställningens huvudsakliga värde ligger i mina ögon i den åskådliga bild man av van Adrichems korrespondens får av en framgångsrik och företagsam holländsk köpmans verksamhet som helhet mot det 16de århundradets slut. Men icke heller riktigheten av förf:s slutsatser förefaller mig i detta fall på höjd med dem som gäller Öresunds-materialet. Han drager alldeles för vidtgående slutsatser ur det begränsade och tillfälliga material som står till disposition nu. Hans bevisning för de »moderna« eller »kapitalisti-

ska« företagsformernas genombrott just då och just där förefaller mig delvis ohållbar. Exempelvis det bevis han finner i att van Adrichem spekulerade i växelkursfluktuationer på 1590-talet men ej på 1570-talet vederlägges av förekomsten av sådana spekulationer redan från det 16de århundradets midt. Genom att alldeles bortses från den engelska utvecklingen och de egentliga handelskompanierna har också det faktum undgått honom att de egentliga »kapitalistiska« och »moderna« företagsformerna var av en helt annan typ än de han skildrar — med andra ord föregångare till det moderna aktiebolaget, ej till det moderna handelsbolaget — eller att utvecklingen i alla händelser följde begge linjerna.

Men alldeles oavsett dessa invändningar utgör avhandlingen ett av de värdefullaste tillskott som den ekonomisk-historiska litteraturen på ganska länge har fått, framför allt genom den måttfullhet och utmärkta omdömesförmåga hvarmed en numerisk och positiv kritik av Öresundstullräkenskaperna har genomförts.

Eli F. Heckscher.

Sveriges økonomiske Historie.

Eli F. Heckscher: Svenskt arbete och lif. Bonniers Forlag, Stockholm, 1941.

Gennem en lang Række Afhandlinger og større Værker har Professor Eli F. Heckscher vundet sig et Navn som en fremragende Forsker indenfor den økonomiske Historie. Hans Hovedværk vil uden Tvivl blive »Sveriges økonomiska Historia«, hvoraf hidtil to Bind omfattende Tiden 1520—1720 har set Lyset. Dette store Værk kan imidlertid ikke forventes afsluttet i den nærmeste Fremtid, og Prof. Heckscher har derfor nu skrevet en Bog, der skulde give en »et Helhedsbillede af *svenskt Arbejde og Liv* gennem Aarhundrederne beregnet for et bredere Publikum«.

Prof. Heckscher giver i Værket en Oversigt over det svenske Erhvervslivs Udvikling fra Landskabslovenes Tid til vore Dage. Den bredere Fremstilling standser ved 1914, men Tiden 1914—39 skildres dog i korte Rids.

I adskillige Henseender falder Udviklingen i Sverige sammen med Danmarks, det gælder i det væsentlige hvad Landbruget og Købstadnæringerne angaar. Naar Sveriges økonomiske Historie alligevel er saa forskellig fra Danmarks, skyldes det de tre betydningsfulde Faktorer: Metallerne — især Jernet og Kobberet — Skoven og Vandkraften. Jernet og Kobberet dannede Grund-

laget for Sveriges første, politiske Stormagtstid, og Jernet, Skoven og Vandkraften muliggjorde den anden, økonomiske, i Aarene efter Verdenskrigen.

Den krævende Opgave at skildre denne Udvikling er lykkedes for Prof. Heckscher; en fast og klar Linie gaar gennem Bogen fra først til sidst, den er populær i Ordets bedste Forstand, let læselig og let forstaaelig. Hertil bidrager i høj Grad, at Bogen ikke er overlæst med Kendsgerninger, bl. a. har den for en økonomisk Historie bemærkelsesværdigt faa Tal. Men de relativt faa Kendsgerninger, der er taget med, faar en grundig Forklaring, og føjes gennem denne ind som Led i Helheden. Forklaringerne er saa igen illustreret ved Eksempler, der som Regel er gode og velvalgte; det kan dog nu og da virke lidt forvirrende, naar Eksemplerne er hentede fra et andet Tidsrum end det, de skulde illustrere. Værket oplives af en Række karakteristiske og med Lune valgte Citater, og det er dertil forsynet med et Væld af gode Billeder.

For danske Læsere bringer Bogen foruden et øget Kendskab til Sveriges økonomiske Historie en Belæring om, at den økonomiske Historieforsknings Materiale bør betragtes ud fra økonomiske Synspunkter. Vil man have Kendskab til det Materiale, Bogen er bygget paa og til Heckschers Metoder, maa man dog søge til »Sveriges ekonomiska Historia«.

Adskillige af Heckschers Teorier har givet Anledning til Diskussion, det gælder bl. a. hans Opfattelse af det svenske Købers dominerende Stilling i Europa under Stormagtstiden. Ligeledes vil man vel stille sig noget skeptisk, naar han tager de Kvanta af Fødevarer, som blev konsumeret paa Kronens Lade-gaarde som et Udtryk for hele det svenske Folks Levestandard.

Men ellers gaar Heckschers Slutninger ikke længere end Materialet tillader, man har paa Fornemmelsen, at han bestandig bevæger sig paa sikker Grund.

Heckschers Bog har et tydeligt Bud til Sverige af i Dag. Den former sig som en Hyldest til det Arbejde, som har skaffet Sverige en saa fremstaaende Plads i Nationernes Række, og den slutter med Forvisningen om at Sverige vil bestaa som en selvstændig Nation, og at svenskt Arbejde og svenskt Liv vil kunne faa et lige saa rigt Indhold i de haarde Tider, som vel maa komme, som det har haft i Tider med materiel Blomstring.

Gunnar Olsen.

Folkehøjskolen gennem hundrede Aar.

Den danske Folkehøjskole gennem 100 Aar. Forberedt af *Anders Vedel*, redigeret af *Ernst J. Borup* og *Fr. Nørgaard*. I—II. Skandinavisk Bogforlag, Odense, 1939—40.

Der er i og for sig kun Grund til at glæde sig over, at et foretagsomt Forlag har foregrebet Folkehøjskolens Hundredaarsjubilæum i 1944 og allerede nu udsendt et stort Værk om den danske Folkehøjskole gennem de hundrede Aar. Netop i de sidste Aar vokser jo Erkendelsen af den centrale Betydning, som den danske Højskole har haft for og forhaabentlig ogsaa i Fremtiden vil kunne faa for dansk Kultur. Siden 1904, da *Ludvig Schrøder* skrev sin Bog »Den nordiske Folkehøjskole«, er der ikke kommet nogen sammenfattende Skildring af den danske Højskole paa historisk Baggrund.

Der er da virkelig Brug for en ny Fremstilling. Men det er ganske vist et Spørgsmaal, om den skulde være lagt saa stort an, som den er blevet det. Schrøders Bog kom i Serien »Folkelæsning« og svarede i Ordets bedste Forstand dertil; det nye Værk er paa 1000 Sider i Kvartformat og følgerig dyrt — 60 Kr. er ingen »folkelig« Pris. Men naar Værket endelig har faaet dette storslaaede Format, stiger Forventningerne til det uvilkaarligt. Desværre bliver de ikke helt opfyldt.

Allerede Værkets Inddeling er mindre heldig. Det er maaske ledet af et rimeligt Pietetshensyn, at man har ladet den afdøde Redaktør, Forstander *Anders Vedels* ufuldførte Indledning om Grundtvigs Idéer med Højskolen blive staaende, men det virker noget tilfældigt, at hans Efterfølger som Redaktør, Forstander *Ernst Borup*, ikke fortsætter, hvor Vedel maatte slippe, men begynder forfra med en bred Skildring af Grundtvigs Syn. Denne Skildring er iøvrigt god, men det er lige drøjt nok, at man skal igennem 132 Sider om Grundtvig, inden man naar til Skildringen af de første Højskoler. —

Men ogsaa Skildringen af de enkelte Højskolars Historie er bygget op paa en besynderlig Maade. Værkets første Bind omfatter Skolernes Historie i Almindelighed, men deri er indflettet alle de Skolers særlige Historie, som nu er nedlagt (!). Alle endnu eksisterende Skoler er derimod behandlet — hver for sig — i 2. Bind, ordnet efter Grundlæggelsesaar. Ved denne Inddeling umuliggøres jo ethvert Overblik. Indtrykket af Højskolens Vækst som en Bevægelse i Folket svækkes, og man kommer ikke til at se Skoven for bare Træer. En strengt gennemført kronologisk Inddeling, efter »Slægtled« eller »Tiaar«, vilde have været naturligare og have muliggjort et sandere Billede af Skolernes Vilkaar og Udvikling.

Den samme Tilfældighed, som præger Værkets Disposition, præger Valget af Billedstof. Dette er meget omfattende, men hvad hjælper det, naar Reproduktionerne er daarlige? (Eller er det Papirets Skyld?) Selve Billedvalget er kedsommeligt, — hvad Interesse har det at bringe Billeder af Grundtvigs Moders Grav, tre Mindestene over Kristen Kold og — en Tegning af sammes Trækvogn?

Værkets to Redaktører, *Ernst Borup* og *Fr. Nørgaard* sidder begge som faa andre inde med Forudsætningerne for at kunne give en historisk Skildring af Højskolens Liv. De har ogsaa gjort et mægtigt Arbejde med at gennemløbe den foreliggende trykte Litteratur om Højskolen, og dette Arbejde har sat sine værdifulde Spor i Værket som Helhed. Det er i det hele en særdeles anvendelig Kilde til Kundskab om Højskolens Historie. Dog virker det paafaldende, i hvor ringe Grad Redaktørerne har udnyttet utrykt Materiale til Skolernes Historie. F. Eks. er Kultusministeriets Indberetninger fra og Korrespondancer med Skolerne ikke udnyttet.

Roar Skovmand.

Skolehistorie.

Kjeld Galster: Aalborg Katedralskole 1540—1940. Aalborg 1940.

At en skoles rektor, travlt optaget som han er, ikke mindst i dette tilfælde, hvor det drejer sig om landets største gymnasium, får tid til at skrive en stor, svær bog om sin skoles historie, tilmed i løbet af kun halvandet år, er sandelig en præstation! Opgaven blev ikke mindre ved, at skolens historie hidtil var uskrevet, ikke engang brudstykker forelå der. Fremstillingen måtte omtrent helt bygges op på arkivmaterialet. Nogen assistance er ydet af forskellige af rektor Galsters kolleger ved skolen, men hovedparten af læsset har han øjensynlig selv trukket. At det i høj grad har været ham et hjærtarbejde, mærker man gennem hele bogen, den er skrevet med varme og ud fra en levende følelse af samhørighed med Aalborg Katedralskole gennem dens 400årige omskiftelser.

I kraft af kildematerialets sparsomhed for de første 100 års vedkommende er fremstillingen af »kirkeskolen«, som dr. Galster kalder denne periode, blevet bogens mindste del. »Kirkeskolen« er rammende. Det var den tid, da bispen var det faste punkt i skolens tilværelse, da rektorerne gennemsnitlig kun sad $3\frac{1}{2}$ år hver for så snart som muligt at søge over i præstekaldet. »Han afsvedte 3 år i skolens støv«, hedder det om een af dem. Først

omkring 1650 ophørte dette forhold for rektorernes vedkommende, mens det jo fortsattes længe endnu for hørerene. Blandt kilderne til denne periode lægger man især mærke til en »fortegnelse over lærestof« fra 1587, der giver et fortrinligt indblik i skolens pensum og undervisningens tilrettelæggelse. Skildringen samler sig især om læreres og elevs kamp for brødet (f. eks. løbedegneinstitutionen og davidssangerne). Morsomme er nogle livfulde træk (og illustrationer) hentet fra en kirkesangbog, Niels Jespersens graduale fra 1573, der er bevaret i skolens bibliotek. Den bygning, som »Schola Alburgensis« havde til huse i lige fra 1554 til 1848, var jo østfløjen i Helligåndsklostrets sydlige gård. Undersøgelser af bygningen har mulig gjort rekonstruktion af dens indretning til skolehus, og skildringen af bygning og lokale forhold gennem tiderne udgør fremstillingens sammenbindende element.

Fyldigere fremstilling bliver først mulig for den næste periode, især for det 18 århundredes vedkommende. Ypperlige kilder haves f. eks. i J. H. Taubers optegnelser fra hans skolegang 1756—1762 eller i discipelprotokollerne fra 1756—58 (Immatrikulationsprotokol findes først fra 1810). Iøvrigt må skildringen også her blive noget brudstykkepræget. Nogle rektorbiografier (af Hans Ægidisen 1631—53 og Mogens Wiingaard 1668—84) giver et højest dramatisk indtryk af, hvorfor forfatteren kalder afsnittet for »Aalborg skole i opløsning«. Opløsningsperioden, om hvis elever universitetet udtaler, at de var »så grove som næppe nogen af nogen anden skole«, varede svært længe. Alle reformforsøg fra København i det 18. årh. på at forbedre den højere skole synes tilmed ganske stille at være blevet modarbejdet af de Aalborg rektorer, med få hæderlige undtagelser. »Kundskabs-, hukkommelses- og remseskolen« stod århundredet ud. Undtagelserne dannes af de to dygtige skolemænd Ludvig Hemmer 1742—63 og G. F. Thestrup 1763—78. Bispenses i det store og hele gavnlige overledelse var ophørt fra o. 1685. Uden dem kunde skolen dog, som kendsgerningerne viser, ikke klare sig. Hovedårsagen har man i reglen søgt i det forhultede, elendig lønede lærerpersonale. Et vidnesbyrd fra Aalborg kalder dem »sinker eller store dosmere eller og slemme tyranner«, et andet (Wille Høybergs optegnelser fra 1720'erne) kalder skolen en »carnificina«, et pinested og en bøddelstue. Imidlertid gør rektor Galster her et overordentligt interessant og, som det synes, vellykket forsøg på at redde i hvert fald nogle af de gamle hørere. Dels fremhæver han, at meget taler for, at en særdeles hårdhændet disciplin med datidens elevmateriale var en nødvendighed ud fra

det gængse syn på revselsen som det bedste værktøj til det gode og endelig ud fra det forhold, at skolen var samfundets straffemyndighed overfor »latinerne«. Men især fremdrager han en lang række skoleudtalelser, vidnesbyrd, om eleverne, udstedte dels mellem 1709 og 1722, dels i 1756, fra ialt c. 30 lærere, i anledning af stipendiefordelingen. Man må give ham ret i, at disse latinske testimonier, der virkelig lader os fornemme »den gamle hørers« stemme, viser et andet billede end det sædvanlige. De røber utvetydigt en levende interesse og deltagelse for elevernes fremgang og velfærd forenet med pædagogisk forståelse for deres individuelle ævner og anlæg. Rektor Galster minder endvidere om, at alt for ofte er det den uheldige lærer, der tales om, om den gode er der tavshed. Til korrektiv af den almindelige uskånsomme dom om den gamle hører har rektor Galster med disse sider givet både et varmt og et vellykket indlæg.

Sidste afsnit, »Kulturskolen«, skildrer udviklingen fra de augustenburgske idéers gennemførelse 1805—09 op til almenskoleloven af 1903, hvor fremstillingen i det væsentlige standser. Levende og indtrængende er der her tegnet en række portrætter af skolens rektorer, især af Emanuel Tauber (1811—45), skaberen af den moderne Aalborg Katedralskole. »Aalborg har haft flere gode Rektorer. Ingen som Tauber«. Også en række livlige lærerfysiognomier tillader de nu rigt flydende kilder at glæde læseren med. Skildringen afslutter med et lille billede fra vore dage, »Skolen i Arbejde og Fest — Skoleaand«.

I et tillæg gives en fortegnelse over lærerne 1870—1940 og studenterne 1870—1938, overmåde nyttig, især for personalhistorikere.

I det ydre en monumental bog, statelig, godt tryk og fint papir, med velvalgte og velreproducerede fotografier — i det indre en levende og human skolemands vidnesbyrd om samfølelse og så med fortidens kolleger og elever.

Erik Lund.

Litteratur om Almuekultur og Folkeminder 1939—1940.

Prof. *Arthur Christensens* Bog: »Molboernes vise Gerninger« (Danm. Folkeminder Nr. 47, 1939, ill., 256 S.) er den første fuldstændige Udgave af vore *Molbohistorier*. Hver enkelt af Bogens 94 Historier er forsynet med en udførlig folkløristisk Kommentar, så man kan nu se, fra hvor mange Lande de enkelte Historier kendes, hvorledes de er blevet overleverede og hvilke kulturhistoriske, folkepsykologiske og andre Motiver, der er

Forudsætningen for Fortællingernes Indhold. I nogle indledende Afsnit fremsætter Ud giveren en Række Oplysninger om »Molbohistoriernes«, Tåbehistoriernes Oprindelse. Typen »Molbohistorier« er Udtryk for den fællesmenneskelige Trang til at hovere over dem, der er udrustet med ringere Forstand end En selv. Den folkelige Skæmt tager Dumheden under Behandling, i hvert Fald de Arter af Dumhed, som man ikke selv kunde finde på at begå. Historierne om uvidende Folk bliver i alle Lande henlagt til afsides beliggende eller isolerede Landsdele; i Danmark navnlig lokaliseret til Mols, Harboøre og Fanø samt til de sønderjydske Landbyer Gabøl og Fjølde. Naar *Mols* fortrinsvis kom til at nyde den tvivlsomme Ære at blive det danske Hjemland for Dosmerfortællinger, er Grunden hertil ikke alene denne Halvøs på een Gang afsides og centrale Beliggenhed i Danmark, Beboernes gammeldags Sædvaner og særprægede Dialekt, men også *Århusfolkenes* Bestræbelser for at gøre Molboerne lidt til Grin og Latter. Et lærerigt Eksempel til Bevis herfor findes i en eventyrpræget Historie: »Skælmen fra Mols«, der er et af de morsomste Stykker i Bogen. Det er imidlertid en Fortælling, der hører til en meget udbredt Gavtyv-Genre, og den er lige så lidt som alle de andre Molbohistorier af østjydsk Oprindelse.

Lejlighed til at se dansk Folkeoverlevering på en videre Baggrund får man også ved at læse min Bog: »Fra Julestue til Valborgblus« (P. Haase & Son 1940). Heri er også en østjydsk Egn Undersøgelsens Udgangspunkt, idet det er den navnlig fra Djursland og omliggende Egne kendte Ungdomslavsskik med Udvalgelse af *Gadebasse* og Tildeling af *Gadelam*, der er blevet taget op til Behandling, med Benyttelse af det foreliggende Stof fra Middelalderen og til Nutiden og under Jævnførelse med beslægtede Skikke fra Ind- og Udland. I et Tillæg er den righoldige østjydske Tradition om dette Æmne udgivet. — Nærbeslægtet i Indhold med *Gadebasse*bogen er Arkivar *H. Ellekildes* to udførlige Afhandlinger om Djurslands Majsang og Pinseviser (Fra Randers Amt 1940) og Sommer i By i Sydsjælland (Historisk Aar bog for Præstø Amt 1940). Heri er fremdraget meget nyt Stof, og de to Arbejder er vægtige Bidrag til Udforskningen af de danske Forårsskikke.

*

Af Folkelivsskildringer er der først at nævne *Anders Uhrskovs* to rigt illustrerede Bøger: »Handel, Haandværk, Fiskeri« (1939, 176 S.) og »Fra Land og By« (1940, 238 S.), begge udkomne hos Gyldendal i Serien »Fra Stavnsbaand til vore Dage«. De indeholder værdifulde Skildringer af Nordsjællands Kulturhistorie.

De er en smuk Tilvækst til Uhrskovs store Række af Arbejder vedrørende Nordsjælland. I *P. Pedersens* og *Henrik Ussings* Bog: »Klittens Folk« (Svegårds Forlag, Sorø, 143 S., ill. 1940) findes en Skildring af Folkelivet, som det forhen formede sig, ikke mindst i afvigte Århundrede, på *Holmslands Klit*. Da Levekårene på denne barske Landtange i ikke ringe Grad afviger fra andre danske Egnes, er det lærerigt at stifte Bekendtskab med Lærer *P. Pedersens* mange Optegnelser, der i *Dr. Ussings* Tilrettelæggelse er meget underholdende Læsning. Befolkningen på *Holmslands Klit* har med forbavsende Evne forstået at *tilpasse* sig efter de naturgivne Tilstande. Det var meget, den her fik ud af de karrige Gaver, Naturen skænkede. Fra Vestjylland er der endnu flere Arbejder at omtale. Her kan således nævnes Lærer *P. H. Gejels* Skildringer (ill.) af Bondelivet i Vestjylland gennem 90 År (Sprog og Kultur 1940, 1—45). Stoffet er navnlig hentet fra Egene ved *Skernäs* nedre Lob. En Mængde Æmner fra det gamle Landsbyliv er omtalt i *Gejels* Fremstilling, der bygger på Erindringer. Det samme er også Tilfældet med Lærer *Torolf Kristensens* Bog: »Fræ mi bet'te Ti' å ong Daw« (i Serien *Jyske Folkemaal* I, 1939). I dette på Folkemalet og med Lydskrift skrevne Arbejde hører vi om Landsbykær og Almueliv i *Vestsalling* i Slutningen af afvigte Århundrede. Selv om Kristensen har forholdsvis mange og fængslende Oplysninger om det grundtvigske Livs Frembrud i *Salling*, er der dog også talrige Enkeltheder om alle de gamle Bondearbejder ude og inde Året om. *Salomon J. Frifelt* og *T. Tobiassen Kragelund* fortsætter at udsende Bøger i Fællesskab om »Dem Vester fra« I—II (1939—40, Gyldendal, ill., hver 127 Sider). Heri er samlet Småtræk om Rydningsmænd, Hedyrkere, Mergelgravere, Mosearbejdere o. s. fr. I en underholdende Form meddeles en Række værdifulde Detaljer om sydvestjydsk Folkeliv i Slutningen af det 19. Århundrede. Også i *H. P. Hansens* Bøger: »De gamle fortalte« I—II (Universitetsforlaget i Århus og Ejnar Munksgaard 1939, 1941, 186 S., 280 S., ill.) læser man om nøjsomme, hårdtarbejdende Mennesker, der dyrkede Hede op, gravede Mergel, kartede Uld o. s. fr. Deres slidsomme Livsgerning fremkalder beundrende Følelser¹⁾. Ældgamle Mennesker fra *Herning* og Omegn har Hansen udspurgt om gammelt Folkeliv og samtidig har han faaet deres egen Livskæbne berettet. Med Rette bærer de to fortræffelige Bøger Undertitlen: »Midtjydske Kulturbilleder«.

※

1) Jfr. *Tage Hefts* underholdende Bog: »Ansigtet fra Heden« (1940).

I en Del mindre Arbejder findes også Oplysninger om Folkeskik og Levekår i forrige Tider. cand. theol. *Søren Lassen* har i Fynske Årbøger 1930—40 i en udførlig Skildring af Livet på Hovedgården *Selleberg* (Birkende S.) leveret et smukt Bidrag til Oplysning om Dagligliv og Fester i et velstillet Hjem på Landet i 1870'erne; det bør nævnes, at Pastor G. Strøm i Marslev og hans Hjælpepræst *H. F. Feilberg* også omtales og karakteriseres i det smukke Årbogsbidrag. — I Årbog for Sorø Amt 1939 er ved undertegnede offentliggjort et Udvalg af Træskomager *H. P. Christensens* Optegnelser fra *Jystrup* Sogn i Midtsjælland. — Fru *Margrethe Højendahl* fortæller (Vendsysselske Årbøger 1939—40) Minder fra *Skallerup* Sogn i 1870—80'erne. *C. Klitgaards* Udgave (smsts.) af Skibsfører *Chr. Julius Klitgaards* Barndoms-erindringer (Fortælleren levede i Tiden 1835—1917) indeholder mangeartede Oplysninger fra en vendsysselsk Havegn, således om Studehandel, Veje, Pinsemarked i Ålborg, Lerup Marked, Strandinger, Varsler, Originaler, Livet på Stranden o. s. fr. Fremhæves kan det udførlige Afsnit om Slavekrigen i Vendsyssel 1848. — Den dygtige Folkemindeoptegner, *N. P. Pedersen*, skildrer i samme Årbog gamle Dages Vandrefolk, Zigeunere, Bjørnetrækere, svenske Kurvemagere, forskellige Kvindfolk og Originaler, helt igennem godt fortalt. I »Gamle Minder fra Thy« (Historisk Årbog for Thisted Amt 1940) fortæller *J. Yde Kirk* om Marionetlirekassemænd Peder Madsen fra *Refs*. Om samme Mand er der lignende Oplysninger i *Jakob Knudsens* Roman »Rodfæstet«, hvilket viser, at også i dette Tilfælde byggede Knudsen på virkelig Overlevering (eller egne Barndoms minder). *Yde Kirk* giver også Oplysninger om gamle thylandske Ordsprogs Oprindelse. Ligeledes meddeler *Anders Overgaard* (sa. Årb.) Ordsprog og Talemåder fra Thyland (Hillerslev Sogn). De er anførte på Folke-målet. I *J. Heltofts* Samling af gamle Ord og Talemåder fra *Hasleveggen* (Sorø A. Årb. 1940) er også gode Enkeltheder iblandt, således kulturhistoriske Forklaringer til flere af Udtrykkene.

R. Thomassen fortsætter (Århus Stifts historiske Årbog 1939) sine Skildringer af dagligt Liv i *Hads* Herred i 1870'erne. Det er påskønnelsesværdigt, at Forfatteren har haft Interesse for at gøre opmærksom på, hvad Befolkningen kendte til Dyr, Planter og andre Ting i Naturen. Også om Befolkningens Karaktertræk er der Enkeltheder af Værdi i *Thomassens* Afhandling. — Østjydske Hjemstavn 1939—40 indeholder sin Sædvane tro en Række Folkelivsskildringer. *Edv. Egeberg* nåede at få skrevet et smukt Afsnit af sine Erindringer fra Barndomstiden i *Linøa* Skole. Han for-

tæller bl. a. om Dagligliv og Fest i Skolen og om Folk i Byen (Ø. Hjst. 1939). *Carl Ammitsboll* skildrer (smsts.) Mølleri og Arbejde i 1860'erne på *Klaks Mølle* Vest for Horsens. Han fortæller endvidere om Bygninger, Landbrug, dagligt Arbejde, Mad, Aftensæde, Fiskefangst, og har til sidst specielle Oplysninger om *Puk-Spillet*. Samme Forfatter beretter videre i Ø. Hjst. 1940 om Livet på *Bisgård* i Tamdrup Sogn i 1850—60'erne. Heri læser man bl. a. om Markarbejde, Slet og Høst, Høstgilde, Mad og Lys, Arbejdstider. *Morten Sørensen* fortæller om Landsbylivet i *Adslev* i 1870'erne. Han har gode Enkeltheder om Klædedragt og Farvemidler, Jul, Høst, Tærskning, Høkerhandel, Jordemoderost, Lægemidler, Tællelys, gamle Frugthaver, Skovarbejde, Lobbinder, Hjulkarl og Træskomand m. m. — *R. P. Randlovs* Erindringer (smsts. 1939—40) fra *Tåning* ved Skanderborg er også detaljrige og nyttige. Han begynder i 1860'erne og skildrer sine Oplevelser som Hyrdedreng, hvorefter han skriver om Skolegang, Jul, Vinterlege, Agerbrug, Slet og Høst, Mad, Legestuer, Højskolens Indflydelse i Egnen, Soldaterliv; han afslutter med at fortælle om sin begyndende Indsamling af Folkeminder til *Evald Tang Kristensen*, en Virksomhed, Randløv i sit lange Liv med usvækket Interesse har plejet. — Smuk og indholdsrig er *Laurits K. Larsens* Skildring (smsts. 1940) af Livet i et dygtigt Håndværker- og Husmandshjem i *Borum*. Et hyggeligt og lykkeligt Hjem under beskedne Kår lærer vi her at kende. — *Chr. Holtet* bringer i sit Stykke om *Nørre Vissing* (Østjydsk Hjemstavn 1940) bl. a. Oplysninger om Gadestævne, Byhorn, Oldermænd, Kro, Pottemageri samt lidt Sagn og Folketro. — *S. Vestergaard Nielsens* »Fra Egense i Mov Sogn for 60 Aar siden« (Fra Himmerland og Kjær Herred 1940) har en Redegørelse for Bygeskik i denne noget af-sides Egn; Møddingens Plads omtales, ligeså Mad og Drikke, Klæder, Sædelighed o. s. fr. — Lærer *P. Christensen* skildrer (Fra Randers Amt 1939) Almisselemmers Kår i gamle Dage i *Aistrup-Vindblæs* Egnen. Også Fattighuse og Originaler omtales i Bidraget, der levende viser os Fattigfolks triste Tilværelse forhen. — *A. Bremdahls* hyggelige Stykke fra *Erritsø* (Vejle A. Årb. 1939) giver et Indtryk af et Hjem med Sans for Sang og Digtning. Almueviser og Spinderokken omtales.

*

Thorvald Madsens Bog: »Theilgaardslægten« (1940, 159 Sider) bringer adskillige Oplysninger om Bondeliv i forskellige Egne af Jylland forhen, især dog fra *Sønder Omme-Egnen*, idet en Del af Slægtens Medlemmer stammer fra Jullingsholms Mølle, hvortil

megen interessant Historie er knyttet. — *A. Ravnholt* skildrer i »Thorning Sogn i det 19. Aarhundrede« (1939, 190 Sider) bl. a. Landbrugsforhold og Livet på Gårdene i dette fordums Hedesogn. — *Esbern Jespersen* har også meget om Bondekultur i sin Bog: »Vind Sogn« (1939, 218 Sider). Fremhæves kan Afsnittet: »Af Anders Kjærs Optegnelser«, hvori mangfoldige Træk om Arbejde og Fest i det gamle Vind på en underholdende Måde er meddelt. — *Johan C. Sulkjær*, der denne Gang har skrevet en Bog om *Arnborg Sogn* i Hammerum Herred (1939, 164 Sider), fremkommer ligeledes med Småbidrag vedrørende Sognets Almuekultur, Tænkemåde, Sagn og Tro o. m. a. — *Alfred Kaas* fortæller i »Timgaard den røde« (1940, 95 Sider) Lokalhistorie på en særpræget, men fængslende Måde. Han beretter mange Træk om Herremænd og Bønder, Kæltringer, Ulve, Klædedragt, Bondesind m. v. i Egnen omkring Timgaard i det 17.—18. Århundrede. — »Bogen om Bov Sogn« (1939, 152 S.) har i Kapitlet »Mands Minde« Bidrag om dette Grænsesogns Landbrug, Bystyre, Markmand, Kvægvogtning, Tørvegravning, Bystokke m. m.¹⁾. — Sønderjydske Månedsskrift bringer talrige Småoplysninger om Almueliv og Bondekår samt Folkeminder, især fra Sydslesvig, Angel, Fjorde og Tønderegnet, meddelte af Andreas Lorenzen, M. P. Ejerslev, Johs. Klindt, Anker Olsen, Hans Hansen Toft o. fl.

I Fynsk Hjemstavn, der nu desværre er ophørt at udkomme, findes der i Årgang 1939 en Række forskelligartede kortere og længere Skildringer fra Folkelivet, f. Eks. om Høst på Langeland, Sælfangst i de fynske Farvande, Husråd, Stodderkonger, Plov og Pløjning, Fastelavn, Klædedragt, Viser, Remser, Sagn og Tro m. v. I »Randers Amt, Hjemstavnsbog« (1939, 430 Sider) er der Kapitler om Sagn knyttet til Amtet. I Stykket om Fester er der slet intet om de for Randers Amt karakteristiske Skikke: Gadebasse og Gadelam, Gøre Vejr, Doblegilder, Stubtønde, ligesom der heller intet er nævnt om den righoldigt overleverede djurslandske Sommer-i-By-Fest. — »Hjemstavnsbog for Viborg Amt« (1938, 312 S.) har et Stykke ved *N. C. Jensen* og *J. C. Krogh* med Sagn fra Amtet. *N. P. Bjerregaard* og *Toft Hansen* skildrer Amtets Byggeskik; *Bjerregaard* Sprog og Folkeskik, og *J. C. Krogh* Folkemusik.

※

¹⁾ Jfr. min Bog: Brabrand og Aarslev Sognes Historie III (1939), hvori der er udførlige Oplysninger om disse Sognes Folkeliv og Folkedigtning.

En Række *Landsbygilder* er der meddelt udførlige Oplysninger om i min Bog: »Landsbygilder« (Universitetsforlaget i Århus 1940). — *Johs. Bredkær* har i Tune Landbrugsskoles Elevskrift 1939 i Artiklen »Onde Urter« nogle Træk, der ikke findes i Afnittet »Fruegilde« i »Landsbygilder«. — Om Begravelsesgilder for 70 År siden i *Vesløs* har *N. Sodborg* (Thisted Årb. 1940) et fortrinligt lille Stykke. Man beundrer her de gamle Hannæsboeres store Evner til at spise og drikke meget ved et Gravøl.

*

Til mere specielle Områder af gammelt *Bondeliv* hører Aug. F. Schmidt's »Møddinger og Gødskning« (Fh. August Bangs Forlag, 1939), udgivet af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, hvori der gives en Fremstilling af gammeldags Gødskningsmetoder med talrige Oplysninger om Møddinger, Gødningens Behandling og det ringe Landbrug, der blev drevet i gamle Tider. Bogen er forsynet med gode Register. Oplysninger om gammel *Redskabskultur* findes i nogle få, mindre Arbejder. *T. Tobiassen Kragelund* har således i Fra Ribe 1939 givet en indgående, saglig Fremstilling af *Plov og Pløjning* i gammel Tid i Hunderupegnen Nord for Ribe. Hr. Kragelund har også leveret nyttige Beskrivelser af *Træsko*, *Træskobeslag* og *Træskovisker* samt skildret en Træskomands Levnedsløb (i Danske Folkemaal 1940 og Fra Ribe Amt 1941). Værdifuld ikke mindst i filologisk Henseende er endvidere hans detaljerede Beskrivelse af den gamle vestjydske *Arbejdsvogn* (Fra Ribe Amt 1940).

Dr. *Helge Søgaard* har i Østjydske Hjemstavn 1940 givet en Redegørelse for gammelt *Pottemageri* og Fortids Folkekunst i *Gern* Herred. Under Omtalen af nogle Fund meddeles navnlig Oplysninger om Ornamente på Potterne. Ved at omtale Pottemagere i Århus 1675—1861 ydes væsentlige Bidrag til Kundska-ben om dette Håndværks Udøvere. — *Axel Steensberg* giver i »Folkliv« (Acta ethnologica et folkloristica Europæa 1940) en Oversigt over Tilvirkningen af *sorte Potter* i Jylland. Fremstillingen bygger ikke alene på trykt Materiale, men også på Undersøgelser foretaget i Marken af Steensberg selv. Afhandlingen bringer flere Billeder af vor middelalderlige Keramik. I øvrigt kan henvises til en udførlig Omtale af Steensbergs Bidrag i Jyske Samlinger 5. Rk. V (1941). 74—76 (af Helge Søgaard).

Gamle *Fiskemetoder* er Æmnet for *Svend Jespersens* Stykke i Danske Folkemaal 1940. I det illustrerede Bidrag findes Fangstredskaberne omtalte, og man får i det hele meget at vide om

Fiskeriet som Bierhverv, idet det navnlig er Ørredfangst i Ær. Jespersen oplyser om.

✱

Aage Sørensen har i sin udførlige Afhandling om Ommersyssels Ødekirker (Fra Randers Amt 1939) mange Enkeltheder om *hellige Kilder* og *Kirkesagn*. — *Chr. Holtet* skildrer i to Bidrag (Østjydsk Hjemstavn 1939 og Århus Stifts Årbog 1940) sin Udgravning af den hellige Kilde ved *Skvæt* nær Skanderborg. Kilden var omsat med Sten og Planker. Der fandtes en Mængde Lerkarskår og Træseskeer samt Mønter i Kilden. Det var ønskeligt, om mange Helligkilder blev lige så godt arkæologisk undersøgt. — Til hellige Kilder og Kirker med undergørende Kruifixer el. lgn. var ofte knyttet *Markeder*. Dette var saledes Tilfældet med *Kirken i Kliplev*, hvor det berømte Træbillede. »Sct. Hjælper« (☉: Christus) trak mange Pilegrimme til sig. Herved fremstød et Marked, der gennem lange Tider var betydeligt (se Sønderjydsk Maanedsskrift 1939—40, 17—20). Det førhen så berømmelige *Navnsø Marked* i Himmerland har *Anders Johansen* givet en meget udførlig og værdifuld Skildring af i Fra Himmerland og Kjær Herred 1940. Man får her et nuanceret Indtryk af det store Kram- og Handelsmarked, der betød meget for den himmerlandske Befolkning i gamle Dage. En hellig Kilde er muligvis Årsag til Markedets Oprindelse. — Det bør ikke lades unævnt her, at *Philipp Borries* i Præsto Amts historiske Årbog 1939, 65—85 giver en ganske god Fremstilling af Kildedyrkelse, navnlig med Eksempler fra Sydsjælland. Det hele er skrevet helt og holdent på Grundlag af Arbejder af undertegnede, men herom er der ikke givet den mindste Antydning. I et andet Bidrag har Ph. Borries på lignende Vis udnyttet Severin Kjær. En sådan Fremgangsmåde bør påtales; det anstår sig ikke for en Medarbejder ved en historisk Årbog slet ikke at angive de Kilder, han øser af. — Det var på sin Plads, at der i 600 Året for *Niels Ebbesens* Dåd fremkom en Afhandling om Folkesagnene vedrørende Niels Ebbesens Hjemsted. *H. Ellekilde* har i Århus Stifts Årbog 1940 med sædvanlig Grundighed behandlet Sagnkredsen om Voldstedet *Norreris* i Foldby Sogn. De forskellige Sagnvidnesbyrd fra Middelalderen og til Nutiden er gennemprøvede og tolkede. — Frk. *Anna Pedersen* har i Hist. Årb. for Præsto Amt 1939 meddelt en Række Optegnelser fra *Stevns* indeholdende Rim, Talemåder og Tro om *Ugens Dage*; endvidere Tro om *Måneder* og *Årets Mærkedage*. Det er godt Stof, som her er fremdraget. — I Vendsysselske Årboger 1939—40 i *Emil Larsens* Bidrag om Overtro fra *Lendum*

hører man om et *Kranium*, der var gemt i en Seng som Værn mod Væggelus. I samme Sogn trak man også et Barn gennem et Ligs Arme for ved denne »Genfødselskur« at helbrede det for en Sygdom. I *Egense* (Mov Sogn) i det nordøstlige Himmerland havde man o. 1870—80 en *klog Kone*, Ka Roels, der kurerede for engelsk Syge. Hendes Kure er skildrede af *S. Vestergaard Nielsen* i *Fra Himmerland og Kjær Herred* 1940. I *Henrik Laurssens* Afhandling om Anders Natmands Koglerier (Hist. Årb. for Thisted Amt 1940) redegøres for Overtro og Hjælp mod Kreatursygdomme ved en Natmands Hånd i Tiden o. 1734. Og i *Fynske Årbøger* 1940 har *Hans H. Fussing* på Grundlag af omhyggelige Arkivstudier givet en lærerig Fremstilling af en Hekserisag i Dalum 1651.

Litteraturen om vore *kloge Folk* har faet en værdifuld Tilvækst i *Johannes Bechs* Bog: »Laust Glavind, Vestjyllands sidste Troldmand« (1939, 80 S.), udsendt til Foreningen »Danmarks Folke-minder«s Medlemmer. Bechs Arbejde er et kærkomment Supplement til *H. P. Hønsens* Bog: »Kloge Folk i Vestjylland« (1925), men desforuden vil det få Betydning for alle senere Undersøgelser vedrørende »kloge Folk«, idet Bech fremkommer med en Række Oplysninger, der afslører Laust Glavinds Fremgangsmaade. Bogen er derved blevet usædvanlig interessant. Den giver også et stærkt Indtryk af de Levekår, en »klog Mand« i Slutningen af afvigte Årh. havde at leve under. Lystelige var de ingenlunde. Den kloge Mand og hans Familie blev betragtet som Væsener, man ikke vel kunde omgås på lige Fod med.

August F. Schmidt.

*

De nye Danmarkshistorier.

Der spørges i disse Aar stærkt efter en tidssvarende Skildring af selve Danmarkshistorien. *A. D. Jørgensens* »40 Fortællinger af Fædrelandets Historie« (1882), der har haft saa stor Betydning i Retning af at vække og skærpe Sansen for vort Folks Historie, ikke mindst i Sønderjylland, er kommet i Nyudgave (De unges Forlag, 1941), men den har jo for vort Slægtled den Mangel, at den slutter ved 1864, og en Danmarkshistorie, der slutter her, er nu ikke længer nogen Danmarks Historie. Hvad der er vundet indadtil siden 1864, vejer for tungt til at det nu mere kan udelades.

En ny Bog i samme Plan som *A. D. Jørgensens* er skrevet af de to Ledere af Nationalmuseets danske Samlinger *Johannes Brøndsted* og *Poul Nørlund* under den beskedne Titel »Seks Tværnsnit af Danmarks Historie« (Gyldendal, 1941). Den henvender sig ligesom 40 Fortæl-

linger til et bredt Publikum, og ligesom den er den inddelt i en Række Tværnsnit, her: Et fjernt Danmark. Bronzealder — Et Land i Nød. Ældste Jernalder — Vikingerne — Et Højdepunkt under Valdemarerne — Brydningstider omkring Reformationen — Kongevilje og Borger-sind. Her er Danmarks Historie fortalt paa en ny og frisk Maade. Det er ligesom Forfatterne træder tilbage og lader Kilderne tale; Kilderne er Fundene og Mindesmærkerne fra Danmarks Fortid, gengivet i prægtige Billeder. Det er Tingenes egen Tale, vi her møder, og det paa en Maade, som vi ikke er forvænnet med herhjemme. Men det er ikke blot Tværnsnit, men ogsaa Længdesnit, denne Bog giver, og det der træder stærkest frem i Længdesnittet, er det danske Særpræg, som i Pagt med eller paa Trods af fremmed Indflydelse har gjort sig gældende igennem 3000 Aar.

Men den, der spørger efter selve Danmarkshistorien, vil ikke kunne nøjes med de »seks Tværnsnit«. Det behøver han heller ikke, for der er kommet eller er i Færd med at komme ikke mindre end to nye store fuldstændige Danmarkshistorier.

Den ene er *Vilhelm la Cours* »Danmarks Historie« i to Bind paa tilsammen godt 800 Sider. (Berlingske Forlag, 1937—40). Da den allerede er ved at være udsolgt, skønt den først afsluttedes for godt et Aarstid siden, kan det synes overflødigt at omtale den, men dens fortrinlige — og farlige — Egenskaber maa ikke forties. Den er paa eet Punkt beslegtet med Brøndstedts og Nørlunds Tværnsnit: i den frem-skudte Plads, som Billedstoffet har faaet, — det er imponerende, hvor meget nyt og spændende Billedstof la Cour har faaet samlet, og hvor smukt det er føjet ind paa sin rette Plads i Skildringen. Her har andre danske Historikere sikkert noget at lære af Vilhelm la Cour. Men det afgørende er dog Teksten, og her maa det straks siges, at Bogen er skrevet saadan, at den vil fængsle alle historisk interesserede, ja dette Værk vil utvivlsomt komme til at øve megen Indflydelse paa vort Slægtleds Opfattelse af Danmarks Historie indtil 1901, hvor Fremstillingen standser. Det kan dog ikke nægtes, at la Cours Skildring af Historien efter 1849 er baade altfor kortfattet i Forhold til de foregaaende Afsnit og altfor afgjort i sine Domme. Hans Uvilje mod Folkestyret, saadan som det har udviklet sig herhjemme i Tiden 1901—40, farver Fremstillingen ogsaa af Tiden før 1901, og det er en Fejl ved Bogen, at la Cour ikke skarpt skelner mellem sine egne Lidenskaber og Historiens Dom (f. Eks. i den ensidige Omtale af Provisoriekampene, af Brandesianismen og Grundtvigianismen). Hvor anderledes varsom og ansvarsbevidst var ikke A. D. Jørgensen i sin Vurdering af Aarsagerne til 1864?

Den anden store Danmarkshistorie i disse Aar er *Schultz' Danmarks-historie* i 6 Bind (J. H. Schultz' Forlag, 1941—). Her er dog ikke Tale

om nogen virkelig ny Danmarkshistorie, det er kun Titlen der er ny; i Virkeligheden er det en Nyudgave af den af *Aage Friis*, *M. Mackeprang* og *Axel Linvald* redigerede »Det danske Folks Historie« fra 1927. Ganske vist en stærkt omarbejdet og i visse Henseender virkelig forbedret Udgave. Da »Det danske Folks Historie« i sin Tid blev anmeldt her i Tidsskriftet (»Fortid og Nutid« VI, 334), gjorde Anmelderen (R. L. Balslev) opmærksom paa, at dette Værk ikke kunde maale sig med »Danmarks Riges Historie«: »Dels er visse Afsnit, særlig det 19. og 20. Aarh., stærkt udstykket; men navnlig er Kredsen af Historikere mere uensartet i Alder end den, der skrev »Danmarks Riges Historie«. Om end disse var meget forskellige, havde de dog væsentlige Træk til fælles. Det var een Generation, paavirket i sit Syn paa Danmarks Historie af Begivenhederne i 1864 og i sin Arbejdsmetode af den kritiske Skole i Tyskland.«

Den stærke Udstykning er fastholdt i den nye Udgave, og det kan ikke bestrides, at den har sine Fordele: at det er Knud Jessen, der skriver om Danmarks Natur gennem Tiderne, Brøndsted om Oldtiden og Hal Koch om den ældre Middelalder, virker betryggende, fordi de hver for sig er Specialister paa disse Felter, og her kunde Fremstillingen simpelthen ikke gøres bedre af nogen anden. Ligeledes hilser man med Glæde, at det nu er Bøggild Andersen, der skal skrive om Christian IV's Tidsalder. Men er 20 Forfattere alligevel ikke for meget? Det er ikke blot i Alder, at Uensartetheden gør sig gældende, men ogsaa i Grundsyn og i videnskabelig Arbejdsmetode. Og er det helt forsvarligt, at H. P. Hanssen og P. Munch stadig staar som Forfattere af Afsnittene om henholdsvis Sønderjylland og Danmark under Verdenskrigen? Er det ikke at stille for store Krav til dem, at de uhildet skal skildre Begivenheder, som de selv har virket stærkt ind paa — stærkere end de i deres Beskedenhed har givet Udtryk for. 5. og 6. Bind er ganske vist endnu ikke udkommet, og det er altsaa meget vel muligt, at der paa een eller anden Maade er raadet Bod paa dette Misforhold, som den nye Udgave nødigt skulde »arve« fra »Det danske Folks Historie«. Men Prospektet virker i hvert Fald ikke beroligende i den Henseende.

M. H. t. Billedstoffet betegner den ny Udgave et afgjort Fremskridt, ligesom i det hele Udstyret nu svarer langt bedre til Værkets monumentale Anlæg end Førsteudgavens.

R. S.

CHR. M. K. PETERSEN

1869—1941

Odense Bys offentlige Samlinger er den mest omfattende og mangesidige Museumsinstitution i Provinsen, og deres Inspektør gennem en lang Aarrække, fra 1906 til 1939, var selv en Mand med vidtspændende Interesser. Efter at have taget teologisk Embedseksamen 1893 virkede han i mere end en Menne-skealder som Lærer ved Odense private Realskole, og hans store Museumsarbejde var indtil dets sidste fem Aar altsaa egentlig kun en Bibeskæftigelse. Men hans Fødeby Odense har alligevel Æren af først af alle Provinsstæder at have ansat en lønnet Museumsinspektør, og den har saa vist ogsaa haft Gavn deraf. Chr. M. K. Petersen var ikke udpræget Kulturhistoriker, maaske heller ikke »født« Museumsmand, men hans Interesser og hele hans Personlighed passede for den Opgave, der stilledes ham. Støt, rolig og ihærdig kunde han overkomme meget uden at have travlt. Hurtigt bragte han Orden og Fasthed i Museets interne Arbejde, baade i Kontoret, i de historiske Samlinger og i Kunstsamlingerne, og det var ham, som ordnede og organiserede det nye H. C. Andersen Museum, der i høj Grad havde hans Kærlighed. Hans Indsats er smukt og sagligt skildret af hans Efterfølger i Bogen: »Et Provinsmuseums Historie« (Odense 1935), hvortil der kun bliver at føje, at Chr. M. K. Petersen i sine sidste Arbejdsaar ogsaa med Liv og Lyst deltog i Forberedelserne til de kulturhistoriske Samlingers Omflytning til Møntergaarden.

Bortset fra de aarlige Museumsberetninger, som efterhaanden blev større og fyldigere, er hans litterære Virksomhed især præget af hans Musikinteresser; han har saaledes skrevet om Odense Musikforening (50 Aars Jubilæumsskrift 1916) og om Byens Musik- og Teaterforhold i »Odense Bys Historie«. Desuden har han udgivet H. C. Andersens Breve og redigeret Aarsskriftet »Anderseniana«. Tillidsmand var han i en Række Foreninger, baade Skole-, Musik- og Kunstforeninger, saaledes i Fyens Stifts Kunstforening og i Foreningen af danske Kunstmuseer, og han blev Formand i H. C. Andersen Samfundet, som han var med til at stifte.

Ved Dansk hist. Fællesforenings og Kulturhistorisk Museumsforenings Møder var han en trofast Deltager. Vi maatte desværre savne ham ved Indvielseshøjtideligheden i Odense ifjor, da han var bundet til Sygelejet, men vi mindes ham som Dirigent ved mange af Museumsmoderne, som virksom Kaldsfælle og som god Kammerat.

C. A. J.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING
REGNSKAB 1941

I N D T Æ G T

Beholdning Februar 1941	Kr. 2608,73
Kontingenter: A. Foreninger	- 1065,67
B. Byraad	- 240,00
C. Institutioner	- 890,00
Statstilskud	- 470,00
Renter	- 107,64
Abonnement, Salg af Tidsskrift m. v.	- 989,50
	Kr. 6371,54

U D G I F T

Sekretærens Honorar	Kr. 300,00
Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri	- 1808,35
F. Hendriksens Reproduktionsanstalt	- 126,25
Forfatterhonorarer	- 472,75
Forfatterpræmie	- 200,00
Ekspedition af »Fortid og Nutid« m. v.	- 229,88
Aarsmødet	- 229,80
Rejsegodtgørelser ved Bestyrelsesmøder	- 379,40
Porto og diverse Udgifter	- 213,19
Beholdning Marts 1942	- 2411,92
	Kr. 6371,54

Regnskabet er revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

28. Marts 1942.

Knud Klem.

Georg Galster.

*Dansk Forening for social Oplysning
Det sociale Sekretariat*

NATIONALMUSEETS 50 AARS JUBILÆUM

Af Poul Nørlund¹⁾.

Det var i 1892 — først i 1892, vil vist de fleste sige — at de forskellige danske og internationale Samlinger i Prinsens Palæ blev indordnede i en fælles Organisation under Navn af Nationalmuseet. Allerede i 1807 havde dette klangfulde, men ogsaa fordringsfulde Navn foresvævet Professor Rasmus Nyerup i hans Drømme om det nye Oldsagsmuseum, som han vilde grundlægge. Nu først, i 1892, var Tiden moden for saa stort et Navn.

Rasmus Nyerup tænkte med sit Nationalmuseum paa en Samling, som skulde vise den danske Nations fremadskridende Udvikling gennem Tiderne. Men der er maaske Grund til at fremhæve, at som Navnet »Nationalmuseum« siden, saavel her som i andre Lande, er blevet brugt, betegner det ikke særlig Samlinger, der rummer Nationens egne Minder. Det betegner blot, at de er Nationens Ejendom. Navnet ligger paa Linie med Rigmuseum og Statsmuseum. Rigmuseet i Amsterdam rummer en international Malerisamling, og det samme gør Nationalmuseet i Stockholm. Rigmuseet i Stockholm rummer en international zoologisk Samling. British Museum rummer ogsaa mange Skatte fra Lande, som aldrig har været underlagt den britiske Krone, f. Eks. Parthenonskulpturerne og meget andet.

Et godt Navn har sin store Betydning for en Institution, som vil paakalde Offentlighedens Interesse. Det, der skete i 1892,

¹⁾ Foredrag ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København den 30. August 1942.

var dog andet og mere end denne nye Navnegivning. Der gennemførtes en Nyordning af stor baade administrativ og videnskabelig Betydning. For at gøre det helt klart maa jeg gaa lidt længere tilbage i Tiden.

I 1885 døde Worsaae og afløstes i næsten alle sine Stillinger af Herbst, som allerede da var en Mand paa 67 Aar. Udviklingen havde været den, at i 1807 blev Museet for nordiske Oldsager stiftet (med først Nyerup og snart Thomsen som Leder), og i 1847 oprettedes Direktionen (oprindelig Inspektionen) for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring med Worsaae som Chef. Indtil Thomsens Død i 1865 bestod de to Institutioner uafhængig af hinanden, omend samarbejdende. Men i 1866 blev Worsaae Chef for begge Institutioner og desuden Direktør for det kgl. Etnografiske Museum. Leder af Rosenborgsamlingen havde han været siden 1857. Direktørtitel fik han ogsaa her i 1866, og han blev i denne Egenskab den første Formand for Frederiksborgmuseets Bestyrelse i 1878. Ingen anden dansk Museumsmand har haft saa megen Magt.

Thomsen havde været Modstander af Fusionen mellem Mindesmærkerne og Museet og ønsket Herbst som sin Efterfølger ved Museet, delvis vel af principielle Grunde, delvis ogsaa fordi han frygtede, at Worsaae skulde blive for mægtig en Jarl. Der var mellem de to store Museumsgrundlæggere et vist personligt Modsætningsforhold, som arvedes af Herbst og siden af Sophus Müller. Thomsen var ikke en Mand, man kom i Strid med, dertil var han altfor overlegen en Personlighed. Men mellem Herbst og Worsaae kom det i 1860'erne til en meget bitter Polemik, der kun tilsyneladende var af faglig Karakter. Herbst var en grundig og kyndig Forsker og en omhyggelig Museumsmand, men han havde intet af Worsaaes blændende Personlighed og store Vidsyn. Den, der efter 1885 i saa godt som alle Henseender repræsenterede de Worsaae'ske Traditioner var Sophus Müller.

I 1889 var Herbst efterhaanden blevet saa gammel (74 Aar), at man maatte tænke paa hans Afløser — eller paa en Nyordning. De to Kronprinser, Sophus Müller (f. 1846) og Henry Petersen (f. 1849) var begge knyttet baade til Museet og Mindes-

mærkerne. Begge var faglig meget ansete, Henry Petersen højt-elsket, men Sophus Müller absolut den mest fremragende. Han har dog nok, maaske takket være sit udfordrende Væsen, haft adskillige Modstandere i formaaende Kredse. Og han havde som Chefsemne den Skavank, at han var langt mindre alsidig end Worsaae. Han var i ganske udpræget Grad Forhistoriker og med en vis Foragt for det, som laa udenfor hans egen Interessesfære.

Ved Siden af sit grundlæggende Arbejde indenfor den forhistoriske Arkæologi havde Worsaae været en meget alsidig Museumsleder. Han var Skaber af Rosenborgsamlingens banebrydende Interiørstilling, han stod bag Bernhard Olsen ved Dansk Folkemuseums Stiftelse i 1879, og selv havde han ogsaa drevet Studier indenfor den historiske Arkæologi. Udover Vikingetiden er det dog mest Arbejder af overvejende beskrivende Karakter, vi skylder ham: Kongegravene i Ringsted, Beskrivelserne i »Danske Mindesmærker« af Kalundborg, Sorø og Fjenneslev Kirker m. m. Det var Höyen, som havde *skabt* den kirkelige Arkæologi i Danmark, men Worsaae havde som Direktør for Mindesmærkernes Bevaring og senere ogsaa som Formand for Det særlige Kirkesyn taget mange Opgaver op ved vore Kirker. Han startede i 1873 de systematiske Herredsundersøgelser, der baade angik Oldtidsminder og Kirker. Og han fik J. B. Løffler knyttet til det kirkearkæologiske Arbejde, mens det var Höyen, som havde inspireret Løffler til at tage disse Emner op.

Sophus Müller havde ogsaa deltaget i Kirkeundersøgelserne, og han havde skrevet et Par ganske smaa Afhandlinger om historisk Arkæologi. Men Henry Petersen, hvis Navn for Eftertiden vel især vil være knyttet til de store Værker om gejstlige og adelige Sigiller fra Middelalderen, havde tidlig kastet sig ind i en særegen Genre af historisk-arkæologisk Undersøgelse og forenede paa den lykkeligste Maade de to Videnskabsgrene. Han var her naaet langt videre og var trængt dybere ned i Stoffet end nogen herhjemme før den Tid. Hans mindre Afhandlinger om meget forskellige Emner — f. Eks. om Pave Lucius' Hjerneskal, Roskilde Domkirkes kostelige Relikvie (1874), om Sassurs Runesten og Sasserbro ved Fjenneslev (1870), om Dyvekes (eller rettere

Sigbrits) Ligsten (1879), om det danske Flag i Lybæk, der blev taget 1427 i et Slag i Øresund, som Lybækkerne iøvrigt tabte (1882), om Knud Lavard Kilde og Kapellet ved Haraldsted (1885) — alle disse og endnu flere lignende detektivagtige Undersøgelser er forbilledlige i deres Art ved deres skarpsindige Analyse af Kilderne og ikke mindst ved deres oftest slaaende rigtige, uigen-drivelige Resultater.

Man opgav nu definitivt den gamle Deling mellem Museet og Mindesmærkeværnet udover Landet. Denne i og for sig naturlige eller forstaaelige Deling, som i adskillige Lande bestaar til denne Dag, var man gradvis vokset fra herhjemme. Man havde prøvet den, men ikke fundet den hensigtsmæssig. Men man mente, formodentlig af baade saglige og personlige Grunde, ikke at kunne betro Ledelsen af den hele, sammensmeltede Institution til en enkelt Mand, og i Stedet for den ældre Deling paa langs, foretrak man nu en Deling paa tværs, en Deling efter Tidsaldre med Skel omkring Aar 1000. I Spidsen for Museet stillede to sideordnede Direktører, Sophus Müller og Henry Petersen, som i Fællesskab skulde lede Museets Fællesanliggender og gøre Indstillinger til Ministeriet, men som iøvrigt under sig havde hver sin Afdeling. Sophus Müllers Afdeling af Museet var den største og vægtigste, thi foruden den danske Oldtid, som var og formodentlig alle Dage vil vedblive at være Hovedsamlingen herinde, lagdes under ham Antiksamlingen, der hidtil sammen med Møntsamlingen havde været under Direktion af Sophus Müllers Far, Ludvig Müller († 1891), og desuden ogsaa den etnografiske Samling, der hidtil som det kgl. Etnografiske Museum havde været en selvstændig Institution i Personalunion med de danske Samlinger. Henry Petersen havde kun de forholdsvis beskedne og begrænsede danske historiske Samlinger, og saa iøvrigt de bedste Udsigter paa forskellig Maade: Udsigt til, at Dansk Folkemuseum engang kunde blive lagt til hans Afdeling (det var Forudsætningen ved dets Oprettelse, at det engang skulde knyttes til Statens Samlinger), og Udsigt til at blive Direktør for Rosenborg og Formand for Frederiksborgmuseet efter Herbst.

Herbst blev nemlig siddende i disse to Stillinger trods sin høje Alder, og — hvad der var endnu mærkeligere — han blev endogsaa siddende i Prinsens Palæ, hvor han skulde overleve Henry Petersen. Man skilte sig i de Tider ikke saadan af med en gammel fortjent Embedsmand. Herbst blev gjort til Direktør for den kgl. Mønt- og Medaljesamling, og da man ikke godt kunde underordne ham under de to nye Direktører for Nationalmuseet, blev han sammen med dem Medlem af Direktionsraadet, der altsaa foreløbig kom til at udgøre et Triumvirat.

Denne Ordning med et Tremandsraad var særlig Sophus Müller meget imod. Han konciperede i Januar 1892 en Indstilling til Ministeriet, som baade han og Henry Petersen underskrev, affattet i Müllers særprægede Stil med den ejendommelige, absolute Argumentering:

»Imod et Tremandsraad maa vi efter gjentagen og nøie Overveielse bestemt udtale os Erfaringen viser, at et Raad paa 3 eller flere i Spidsen for et Museum er en slet Administrationsform. Paralleler dragne med Frankrig ere absolut misvisende. Alle Forhold ere ganske forskjellige. I Frankrig ligger hele Administrationen — til megen Skade for Museerne — i Ministeriet. Museerne ere *wirksomme* reent videnskabelige Institutioner. Hos os er Museet en praktisk Administration. Vi have haft en Kommission, hvis ufyldstgjørende Virksomhed blev lykkelig afbrudt af Thomsen¹⁾. Erfaringen viser: at Tremandsraad altid ere uenige, — at Tomandsraad altid ere enige. Vi have i over 50 Aar faktisk haft Tomandsraad i Spidsen for Samlingerne²⁾, og de have altid været enige. Man kunde i hvert Fald vente med »Raadet«, indtil det nye Museums Direction have vist sig at arbeide daarligt. Det vil vise sig at arbeide godt. Skulde Ministeriet i visse Sager af større Betydning ikke have tilstrækkelig Tillid til Museets Direction, kan det jo paalægges denne — for disse særlige Sager — at forhandle med 1 eller

¹⁾ Der menes Oldsagskommissionen, som forestod Museet for nordiske Oldsager fra 1807, men ophævedes i 1849.

²⁾ Uafhængig af Worsaae og Herbst havde Ludvig Müller, som ovf. nævnt, været Direktør for Antiksamlingen og Møntsamlingen.

flere udenforstaaende. At medgive det nye Museum »som Formand« i et Raad den afgaaede Directeur vilde næppe være heldigt for Museets Virksomhed.«

Det er unægtelig en energisk Argumentation med mærkelige Forslag, næsten Nødraab, for om muligt at undgaa det tredje Medlem, og det var heller ikke nogen god Ordning at lade den gamle Herre blive siddende som en Hemsko paa de to unge virkelystne Direktørs frie Handlekraft. Men det hjalp ikke. Herbst blev Medlem af Tremandsraadet, selv om Ordningen kun skulde gælde for hans Tid. Han blev ogsaa Formand for Raadet, Sophus Müller led paa alle Punkter Nederlag.

Der førtes nu en Række meget besværlige Forhandlinger mellem de tre Direktører om en Arbejdsform for Raadet. De foregik ikke ved et Forhandlingsbord, men Henry Petersen maatte være Mellemand mellem de to andre, der aabenbart ikke kunde samtale direkte. Tilsidst var han ved at tabe Taalmodigheden. »Alt maa have en Ende, ogsaa min Virksomhed som Underhandler«, skriver han til Sophus Müller.

De, der har kendt Sophus Müller, vil vide, at denne overmaade kloge Mand kunde være i høj Grad opæggende og udfordrende i en Forhandling, især ved sin helt aabenlyse Mistænkeliggørelse af Modpartens Hensigter. I Sagens Akter mærker vi det særlig paa et enkelt Punkt, som iøvrigt er uden større saglig Interesse. Han var den eneste af de tre Direktører, der havde Bolig paa Palæet (Herbst boede paa Rosenborg), og det var derfor naturligt, at han blev udset til at føre et Overtilsyn med Palæets Forvaltning. Men denne Myndighed vilde han, maaske af Frygt for chikanøs Indblanding fra Herbsts Side, have i eget Navn og ikke paa Raadets Vegne, hvilket naturligvis ikke kunde lade sig gøre. Og selv efter at Ministeriets Resolution var faldet, opgav han ikke Tanken om at faa Herbst spændt ud af Nationalmuseets Ledelse og skubbet pænt hen i et Hjørne. Men Henry Petersen vilde ikke mere følge ham.

Herbst tog Hævn og blev siddende, til han var 80 Aar, han gik først af i 1898 og døde forøvrigt først i 1911, over 90 Aar gammel.

Efter hans Afgang blev Hauberg først konstitueret som Direktør for Møntsamlingen, men snart efter blev som oprindelig bestemt denne Direktørpost inddraget og Møntsamlingen lagt under Direktøren for Nationalmuseets 2. Afdeling. Hauberg beholdt dog som Inspektør for Møntsamlingen Sæde og Stemme i Museumsraadet i alle Spørgsmaal, der vedrørte hans Samling. Der blev herigennem vist Møntsamlingen en væsentlig større Hønhjør end den Etnografiske Samling og Antiksamlingen.

Bortset fra disse kildne Spørgsmaal om Museets øverste Ledelse vil det fremgaa af, hvad jeg allerede har sagt, at Nyordningen i 1892 betød tre Ting:

1) En endelig Sammenlægning af Museets og Mindesmærkernes Forvaltning. Deri var der ikke noget radikalt, for de var i Forvejen intimt forbundne ved Personalefællesskab. Men det var dog vigtigt, at Enheden nu blev fastslaaet.

2) En Ophævelse af den Etnografiske Samling og Antiksamlingens (senere ogsaa Møntsamlingens) Selvstændighed. For den Etnografiske Samlings Vedkommende betød det forsaavidt heller ikke noget radikalt nyt. Den mistede Titel af kongeligt Museum, men havde i Forvejen fra Thomsens Tid staaet under den samme Direktør som de danske Samlinger (Oldnordisk Museum). Alligevel maa man sige, at Ordningen i 1892 betød en Førringelse for alle de tre Samlinger, ikke blot i Titulaturen men ogsaa i det rent saglige. Der bestod en Mulighed for Undertrykkelse eller Tilsidesættelse, og man tør vel heller ikke paastaa, at det blev ved den rene Mulighed.

3) Det vigtigste var dog de danske Samlingers og de danske Fortidsminders Deling i en forhistorisk og historisk Del. Nationalmuseets 2. Afdeling fødtes ved den kgl. Resolution af 28. Januar 1892. Det var virkelig noget helt nyt.

Vi maa sikkert betragte det som en Lykke for Henry Petersen, at han kun fik den ene Samling at passe og ikke blev belempret med Ledelsen af Rosenborg og Frederiksborg. Der var nok for ham at gøre med at sætte den historiske Arkæologi i Gang, og han tog med Energi fat paa sin nye Opgave. Ikke mindst maatte der uddannes en Stab af nye Medarbejdere, og det var ogsaa

delvis et nyt Studium, som skulde tages op og organiseres; men Henry Petersen blev desværre altfor tidlig afbrudt, idet han døde allerede i 1896.

Det var ikke saa let at skaffe Fagfolk. Afdelingens første Inspektør, P. Hauberg, var især Numismatiker, men havde iøvrigt været knyttet baade til Dansk Folkemuseum og Thorvaldsens Museum. Som Arkæolog gjorde han sig fortjent ved sit Arbejde paa Bornholm (Lilleborg og Hammershus) og ved sine Opmaalinger og Beskrivelser af Voldsteder, hvor han senere blev hjulpet af Vilh. la Cour, — et til denne Dag alt for lidt opdyrket Felt, hvor Hauberg gjorde en første Begyndelse.

Var Henry Petersens første Medarbejder egentlig Numismatiker, saa var hans anden Medarbejder, Assistent V. Boye, egentlig Forhistoriker, bedst kendt fra sit dygtige Værk om de berømte Egekistefund fra Bronzealderen, medens hans Udgravninger af middelalderlige Borganlæg som Bastrup i Nordsjælland og Taarnborg ved Korsør var mindre fremragende.

Saa kom i 1893 Historikeren W. Møllerup som Assistent til Afdelingen, hvis Direktør han allerede 3 Aar senere skulde blive, og senest i Aarhundredet dukkede de Mænd op, som især kom til at præge Afdelingens Arbejde og give den et Ansigt: Mackeprang, Ivar Hertzprung, Jørgen Olrik, C. A. Jensen. Som Løfflers Efterfølger blev i de første Aar af det nye Aarhundrede C. M. Smidt knyttet til Museet. Det var alle Mænd af samme nøgternt-faglige Indstilling, som ikke var bange for at gaa ind i et Specialistarbejde for derigennem at lægge en solid Grund under deres nye Videnskab. De vilde ud over de almindelige Talemaader, og man kan vel sige, at de stræbte efter at selvstændiggøre den historiske Arkæologi ikke blot i Forholdet til den forhistoriske Arkæologi men ogsaa i Forholdet til selve Historieforskningen. Der udvikledes en arkæologisk Metode ogsaa for Middelalderen, saa det blev muligt paa rent arkæologisk Grundlag at udrede historiske Sammenhænge eller fastslaa Dateringer, hvor de historiske Dokumenter og andre skrevne Kilder svigtede. Særlig overfor middelalderlige Bygningsværker skabtes ved taalmodige Analyser en forbedret Undersøgelsesteknik, paa Basis af hvad der

saa glimrende var paabegyndt af Höyen og siden fortsat saa dygtigt af Løffler, men alt i alt med forholdsvis ringe Paavirkning fra Udlandet. Senere har C. A. Jensen overfor Bindingsværksarkitektur og overfor Snitværker, særlig fra 16.—17. Aarh., udviklet en tilsvarende metodisk Undersøgelsesteknik. Dette intense analytiske Arbejde gjorde det tilsidst muligt med virkelig Sagkundskab at paabegynde Udgivelsen af det store Værk om Danmarks Kirker, der vel tør betegnes som Afdelingens betydeligste litterære Indsats. Ogsaa senere har 2. Afdelings faste videnskabelige Medarbejdere udelukkende været Historikere og Arkitekter, til Trods for at der i høj Grad kunde være Brug for en eller flere uddannede Kunsthistorikere. Nuomstunder, hvor den historiske Arkæologi ogsaa spiller en Rolle i Skolens Historieundervisning (Specialerne), er det forøvrigt et alvorligt Savn, at Universitetet slet ikke giver Undervisning hverken i historisk Arkæologi eller i Kulturhistorie.

Det er nu ikke min Mening her at give en Redegørelse for 2. Afdelings Arbejde i de forløbne 50 Aar, endsiges forherlige dette Arbejde paa Bekostning af hvad der ellers er udført indenfor Museet. Jeg har kun villet fremhæve det nye som skete i 1892, og hvad Konsekvenserne blev heraf.

Hvad der *ikke* blev opfyldt i 1892, var Dansk Folkemuseums Forening med Nationalmuseet, og saa vidt jeg kan skønne, har det været til ubodelig Skade, at det trak saa længe ud med denne Forening, som først i 1920 blev endelig fuldbyrdet.

Bernhard Olsen hører til de store Skikkelser i dansk Museums-væsen, han var en fremragende Samler og paa forskellige Omraader en Banebryder. Men han savnede Evnen til at trænge igennem med sine Krav og til at stampe Penge op af Jorden. Folkemuseets Kaar var i Bernhard Olsens Tid altfor usle, og mange Opgaver er først blevet taget op i sidste Øjeblik af hans Efterfølgere. Dansk Folkemuseum er bagud for sine svenske og norske Kolleger. Nationalmuseet selv har naturligvis ogsaa i høj Grad kendt til trange Kaar og til at suge paa Labben, men jeg vilde dog formode, at Folkemuseet som en Afdeling af Nationalmuseet tid-

ligere og med større Kraft vilde have kunnet tage sine mange betydningsfulde og paatrængende Opgaver op. Endnu paa denne Dag er Folkemuseet, som nu udgør 3. og 7. Afdeling af Nationalmuseet, den Del af vort Museum, som er vanskeligst stillet med Hensyn til Mulighederne for at kunne magte alle de Opgaver, som hviler paa det. Det gamle, som ligger under Jorden, er — til en vis Grad — godt gemt, og Fortidsminderne over Jorden er mere eller mindre sikrede af Fredningsbestemmelser og Love, naar de er tilstrækkelig gamle. Men Folkemuseets Emne, det er den Kultur som sidst har levet og nu er i Uddøen og daglig forsvinder for vore Øjne. Dér nytter det ikke at vente og udskyde til næste Aar. Næste Aar er Betingelserne daarligere end i Aar. — Man kan ogsaa udtrykke det paa en anden Maade. Fra Oldtiden er der kun Sager bevaret. Fra Middelalderen er der baade Sager og skriftlig Tradition. Fra nyere og nyeste Tid er der baade Sager og skriftlig og mundtlig Tradition. Men de, der har en Mund at tale med, dør, og det, som de ved, ved deres Efterkommere ikke.

Vil man nu spørge mig, om de forløbne 50 Aar har vist Berettigelsen og Levedygtigheden af den Ordning, som blev truffet i 1892, saa kan jeg ikke ubetinget svare ja, for selve denne Ordning existerer jo ikke mere. Den fik et meget indtrængende Korrektiv i 1921, da de to Direktører afløstes af en Enedirektør og de to Afdelinger ændredes til seks, der fik stor faglig Selvstændighed, saaledes at deres Ledere i Virkeligheden disponerer uden Indblanding ovenfra i alle egentlige Afdelingssager. Det var to fundamentale Ændringer, som paa en og samme Gang og paa en meget heldig Maade gav Mulighed for stærkere Fællesskab og mere udviklet Selvstyre.

Det Nationalmuseum, som oprettedes i 1892, fik intet Fællesliv. Mellem de to danske Afdelinger var der en følelig Mangel paa Samarbejde og ingen gensidig Befrugtning. De to Afdelinger var paa Post overfor hinanden, selvom de ikke ligefrem laa i Krig med hinanden. Naturligvis kunde det befrygtes, at man i Stedet for to ikke-samarbejdende Afdelinger havde faaet 6 og nu 7 ikke-

samarbejdende Afdelinger, som hver vilde have sine særlige Interesser fremmet paa de andres Bekostning. Men Afdelingslederne deltager ogsaa i Overvejelser om den fælles Ledelse, idet de sammen med enkelte andre af Museets mest erfarne Mænd er Medlemmer af Museumsraadet og derigennem udøver en vis kontrollerende Indflydelse overfor Direktørens Dispositioner, med Ret til Indblanding hvor de skønner det ønskeligt.

Alle, der har fulgt med i Museets indre Liv i de sidste Par Aartier, vil være klar over, hvad det har betydet, *baade* at flere har faaet Dispositionsret og Ansvar, saa de ikke bare skal passe deres Kataloger og deres egen Videnskab, *og* at den øverste Ledelse ikke strides med sig selv. Direktørens særlige Opgave er ikke blot at sørge for, at der er Fred og naturlig Balance mellem de forskellige Afdelinger, og at hver Afdeling faar saa gode Arbejdskaar som muligt, men ogsaa at bidrage til, at Fællesopgaverne indenfor den store og mangesidige Institution kan udvikles saa meget som muligt. Til sin Støtte har han siden 1938 en Kontorchef, en juridisk uddannet Økonomiinspektør, der forestaar Museets Administrationskontor og aflaster Direktøren i de daglige Forretninger. Om Direktøren ogsaa som nu bør være Afdelingsleder, er mere tvivlsomt. Hvis jeg lever nogle Aar, vilde jeg tro, at jeg bliver den sidste Direktør, som tillige leder en eller, som jeg for Øjeblikket, to Afdelinger.

Det, som hos os er Nationalmuseet, er i andre Lande delt i en Række selvstændige Museer. Er det naturligt og i det lange Løb en holdbar Ordning, at saa mange Museer er samlede i een eneste Institution? Det er et altfor mangeartet Spørgsmaal, til at jeg her kan drøfte det til Bunds. Jeg vil indskrænke mig til nogle Bemærkninger derom. Efter at de danske Samlinger fra A til Z, fra 8000 f. Kr. til 1900 e. Kr. er koblet sammen, bestaar der ikke længere nogen Mulighed eller nogen Rimelighed for at skille dem ad igen. Det er en klar og logisk tiltalende Ordning, som har et vist national-monumentalt Præg over sig. Jeg tror simpelthen, at Offentligheden vilde modsætte sig en Adskillelse. Der er jo heller ingen bratte Overgange, som motiverer en Adskillelse. Der vil altid være Grænseopgaver, og særlig maa det fremhæves, at et

centralt Emne som Bondekulturen, der forskningsmæssig hører under 3. Afdeling, har dybe Rødder tilbage i de to ældre Afdelinger. Naar Inspektør Steensberg graver efter Gaardtomter i vore Landsbyer, bevæger han sig gennem mange Tidsaldre, fra 18. Aarhundrede og tilbage til Jernalderen, ja maaske helt tilbage til Bronzealderen. Denne Forening af de danske Samlinger, som vi nu lever under, betragter jeg som frugtbar og som definitiv.

Anderledes forholder det sig med f. Ex. den Etnografiske Samlings Tilknytning til de danske Samlinger. Den har ingen indre logisk Nødvendighed i sig. Den har rent videnskabelig en betydelig Værdi og vil sikkert i Fremtiden vise sig endnu mere frugtbar. Etnograferne bliver stadig mere arkæologisk indstillede, og jo mere den forhistoriske Arkæologi vikler sig ud af Typologiens Favntag og bestræber sig for at tegne Kulturbilleder af vor primitive Fortid, des mere vil den faa Brug for etnografisk Sammenligningsmateriale og især for etnografisk Metode. I de sidste Vintre har der paa Initiativ af Dr. Kaj Birket-Smith, den Etnografiske Samlings Leder, i Museet været holdt nogle interne Aftemøder med Deltagelse fra alle Afdelinger, hvor videnskabelige Problemer, der var fælles for os, er blevet drøftet udfra de forskellige Synspunkter, som Arkæologer, Etnografer, Historikere og Kunsthistorikere kunde anlægge.

Men en saadan videnskabelig Forbindelse lod sig vel oprettholde uden en administrativ Forbindelse, og der vilde ikke være noget katastrofalt i en Adskillelse. Den vilde maaske ogsaa kunne betyde en øget Fremdrift i den Etnografiske Samlings Virksomhed. Spørgsmaalet er blot ikke aktuelt. I Øjeblikket er Samlingerne lokalemæssig saa intimt forbundne, at de ogsaa maa staa under en fælles Administration. En Udskillelse af den Etnografiske Samling kunde muligvis, hvis man havde ønsket det, været gennemført i 1920'erne, da man ordnede Nationalmuseets Byggeplaner. Nu maa vi vente, til Samlingerne er vokset saa meget, at de danske Samlinger alene kan fylde hele den store Karré, og det bliver næppe i vor Levetid.

Endelig er der Sammensmeltningen af Museet og Mindesmærkerne, som gennemførtes i 1892. Skal vi betragte den som ende-

lig, eller skal vi tilstræbe en Opløsning igen, saaledes at der ved Siden af Museet skabes et Rigsantikvariat, maaske under fælles Overledelse som i Sverige?

Jeg anser det for meget væsentligt, at den nuværende intime Sammenkobling af Markarbejdet og Museumsarbejdet bibeholdes, fordi det skaber de bedste Arkæologer, de alsidigst udviklede Forskere. En yderligere Specialisering i vor Gerning er skadelig, ikke blot for os selv, men ogsaa for Faget. Vi kunde i og for sig nok trænge til Specialister paa visse Omraader. Saaledes tror jeg, at den egentlige Museumsteknik, særlig Udstillingsteknikken, staar en Del tilbage her i vort Land, f. Ex. i Sammenligning med vort Naboland Sverige. Der er ikke tilstrækkelig Udstillingsteknik i Nationalmuseet, og vi kunde have Brug for museumstekniske Specialister. Det er aabenbart den Side af Virksomheden, som snarest forsømmes; det er Markarbejdet og det videnskabelige Arbejde, som drager mest. Men de Mangler, som opstaar deraf, lader sig vel rette ved mere begrænsede Reforme.

Iøvrigt mener jeg, at den Slags Organisation, som der her er Tale om, skal man ikke søge at skabe for Evigheden. Den maa formes og omformes efter hver Tids Krav, og jeg tænker uden Bekymring paa, at vore Efterfølgere rimeligvis vil sætte sig helt andre Maal end dem, vi nu sætter os. I en Virksomhed som Nationalmuseet er det ikke Organisationens indre Logik, men de rigtige Medarbejdere paa de rigtige Pladser, der er det afgørende for Institutionens Trivsel. Som J. K. Lauridsen hængte sine Billeder op efter de forhaandenværende Søms Metode, saaledes maa Nationalmuseets Arbejde og Organisation til enhver Tid formes efter de forhaandenværende Kræfters Metode.

SAMARBEJDET MELLEM RIGSHISTORIKERE OG LOKALHISTORIKERE

Af Johan Hvidtfeldt.¹⁾

Studiet af lokalhistorie, syslen med den snævrere hjemstavns fortidige begivenheder og forhold, er vel egentlig den naturlige og oprindeligste form for historieskrivning og er af gammel dato, her i landet saavel som i udlandet. I sidste halvdel af det 18. aarhundrede naar studiet et højdepunkt. Vi faar det store smukke værk Danske Atlas, grundlagt af Erik Pontoppidan, men fuldført af Hans de Hofman, en af denne periodes betydeligste og mest tiltalende skikkelser. Og rundt om i landet ser det ene lille topografiske værk efter det andet lyset. Mange bliver trykt, andre ligger den dag i dag i arkivernes og bibliotekernes gemmer. Den følgende tid, romantikens tidsalder, interesserede sig ikke i samme grad for hjemstavns historie. Og dog var romantiken i allerhøjeste grad historisk, vel mere end nogen anden litterær skole eller aandsretning. Men den fortid, den vilde skildre, var de store gribende skikkelser i nordisk oldtid og middelalder eller de materielle forhold, den indeholdt meget statistik, mange snusfornuftige bemærkninger og megen bedsteborgerlig ræsonneren, men kun lidt af det storslaaede eller det mystiske, som romantikerne søgte i historien.

En ny lokalhistorisk interesse opstod i 1860erne. Samlinger til Fyns Historie og Topografi begyndte at udkomme i 1861 og Samlinger til jydsk Historie og Topografi i 1866. Men særlig dybt gik interessen ikke. Det var væsentligst adjunker og præster, der var

¹⁾ Foredrag ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København den 30. August 1942.

de bærende kræfter. Men nogle aar efter aarhundredskiftet indtræder der en fuldstændig kovending i indstillingen. Det ældste amtshistoriske tidsskrift »Fra Ribe Amt« begynder at udkomme i 1903, og i løbet af nogle faa aar har bevægelsen vokset sig saa stærk, at saa at sige ethvert amt har sit eget historiske samfund og sit eget tidsskrift.

En fyldestgørende forklaring paa dette fænomen er aldrig givet. Man har villet sætte det i forbindelse med oprettelsen af de tre landsarkiver — provinsarkiver som de oprindelig kaldtes — ved loven af 1889. Dette har sikkert ogsaa haft sin betydning, men aarsagen ligger dog dybere. Den politiske kamp og den økonomiske udvikling efter 1864 havde medført, at bondestanden overtog det politiske styre i landet, og samtidig havde der — først og fremmest gennem højskolen og de grundtvigske ideer — fundet en stærk højnelse af bondestandens kulturelle niveau sted. Der kan ikke være tvivl om, at landboen, der jo er meget mere knyttet til stedet end byboen, har en ret stærkt udviklet historisk interesse og følelse. Den sociale frigørelse i forbindelse med den kulturelle vækkelse gjorde det muligt, at denne interesse kunde komme til at give sig stærkere og mere positive udslag end tidligere. Mens det før var akademikere, som havde baaret det lokalhistoriske arbejde oppe, er det nu i høj grad folk fra landet, gaardmænd og lærere, ligesom det ogsaa mere er landsognenes end købstædernes historie, der arbejdes med. Interessant er det ogsaa at se, at udviklingen omtrent har fulgt de samme linier i de andre nordiske lande, hvor de politiske og sociale forhold nogenlunde har været de samme som her i landet. Mest udpræget er ligheden maaske mellem Danmark og Norge. Bortset fra de to ældre historiske Foreninger i Trondheim og Bergen, begyndte oprettelsen af historiske samfund med bygdehistorisk forskning som formaal i 1907 med stiftelsen af Nordfjord Sogelag, og derefter kom de andre slag i slag paa samme maade som i Danmark¹⁾. En historisk fællesforening: Landslaget for bygde- og byhistorie fik man i 1920, og to aar senere begyndte landslagets

¹⁾ C. E. Christiansen: Historielag og lokalhistoriske tidsskrifter (Heimen I 156 ff. og 188 ff.).

tidsskrift: »Heimen« at udkomme. Det svarer helt og holdent til vort »Fortid og Nutid«, som vel ogsaa er dets aandelige ophav. Udviklingen i Sverige har i det store og hele fulgt de samme linier som i Danmark og Norge. Dog kan man maaske sige, at de svenske hjemstavnsinteresserede er mindre historiske i deres indstilling end vi herhjemme. Det er ret typisk, at det svenske tidsskrift, der svarer til »Fortid og Nutid«, oprindeligt hed: »Tidsskrift för hembygdsvård«. Det blev udgivet af Samfundet för Hembygdsvård, men efter at denne forening var blevet sammen-sluttet med Svenska Naturskyddsföreningen, fik tidsskriftet navneforandring til »Bygd och Natur«.

Selvom man vil anerkende den her givne forklaring paa hjemstavnsstudiets stærke opsving, saa har man dog ikke forklaret, hvad der i sidste instans er den psykologiske baggrund for dette studium og den lokalhistoriske interesse i det hele taget. Motiverne er sikkert individuelle og forskelligartede. Hos mange af de personer, der sysler med at samle lokalhistoriske oplysninger, er der snarest tale om en vis samlermani. Man samler historiske kendsgerninger af en eller anden art, ligesom man samler frimærker, mærkater og tændstikæsker. Det ene kan vel være ligesaa tosset som det andet. Selve indsamlingen er ofte en vis form for sport, hvor det at gaa paa jagt efter oplysningerne er det centrale, det spændende. Hos nogle læsere er det trangen til underholdning, til at læse om spændende begivenheder og fængslende skikkelser, der er motivet, iøvrigt den samme trang, som faar saa mange til at læse de kulørte ugeblade. Man skal heller ikke kaste vrag paa disse læsere. Mange af dem faar sikkert efterhaanden en virkelig historisk interesse og forstaaelse. Og i hvert fald er en ting sikker. De, der har ansvaret for indholdet af aarbøgerne, maa tage hensyn til dem. De er med til at bære tidsskrifterne oppe, og med de smaa understøttelser, som staten og det offentlige giver, er man nødt til at have saa stort et medlemstal som muligt, det er ganske simpelt et spørgsmaal om at være eller ikke være.

Hos andre læsere af lokalhistorisk litteratur er der et særligt moment, som vi saa ofte møder her i livet paa meget forskellig vis: Genkendelsesglæden. Det morer folk at læse erindringer og

fortællinger om en tid, der ikke ligger længere tilbage, end at de selv kan mindes den. Den tumbe skomager paa torvet, jo ham kan vi da nok huske.

Men den vigtigste drivfjeder baade hos læsere og lokalhistorikere bliver dog sikkert den almenmenneskelige trang til erkendelse og forstaaelse. For at forstaa sig selv eller ens omgivelser maa man søge tilbage, forudsætningerne findes i fortiden, vil man udrede en aarsagssammenhæng, kan man kun gaa bagud. Mange vil maaske sige, at dette er et postulat, et forsøg paa at besmykke og idealisere følelser, som ofte er af en meget mindre ideel karakter. Men alligevel. Mon ikke trangen ofte er tilstede, tit vel ganske ubevidst.

Hvad der nu end ligger bag ved den lokalhistoriske interesse, er der ingen tvivl om lokalhistoriens egentlige formaal, det er det samme som rigshistoriens: at udvide kendskabet til vort lands fortid. Men lokalhistorien gør det gennem at studere udviklingen i de enkelte dele af landet. Rigshistorien maa skildre udviklingen i hele riget, finde frem de træk, der er fælles, udrede de begivenheder, der er nationens fællesoplevelser og bestemmende for hele rigets skæbne. Forstaaelsen af og kendskabet til folkets historie gennem tiderne er en af de mange forudsætninger for at skabe gode og værdifulde borgere. Thi fortrolighed med fortiden giver en dybere forstaaelse af nutiden og gør det muligt at kende forudsætningerne for det danske rige af i dag med dets særegne udvikling, dets særprægede kultur og dets egen indstilling overfor nutidens politiske problemer. Men samtidig faar man ogsaa en forstaaelse af, at det danske folk ikke er en isoleret foreteelse i verdensaltet, men til alle tider har været en del af en stor og omfattende kulturverden og i høj grad har modtaget impulser udefra. Lokalhistorien kan i sig selv virke som kulturpædagogisk faktor og gør det uden tvivl i allerhøjeste grad, men jeg vil dog tro, at det er den almindelige historie, som man i denne forbindelse først og fremmest maa ty til. Men der er her et vist sammenspil mellem lokalhistorien og rigshistorien. Det naturlige for den historisk interesserede er at begynde med det bedst kendte. Maaske er det slægtens historie, der først fanger interessen, eller

gaardens fortid. Derfra udvides interessesfæren naturligt til landsbyen og sognets fortid, og hos mange vil trangen snart vaagne til at faa noget mere at vide om den almindelige historiske baggrund for de foreteelser, han kender i sin hjemstavn. Lokalhistorien kan her være vækker. Men nogen bevidst paavirkning vil der vel i de fleste tilfælde ikke være tale om. Noget samarbejde mellem lokalhistoriker og rigshistoriker paa dette omraade er næppe særligt paakrævet.

Men derimod er der et andet felt, hvor et samarbejde skulde være naturligt. Som sagt har de to forskningsgrene samme endemaal: at udvide kendskabet til landets fortid. Det skulde paa forhaand synes naturligt, at dette fællesmaal skabte et nøje samarbejde mellem de to forskningsgrene, og at den ene støttede den anden i arbejdet. Paa enkelte omraader af hjemstavnsarbejdet har der ogsaa været en ret nøje forbindelse med den almindelige viden-skab, saaledes arkæologi, folkløse, stednavneforskning. Men hvad den almindelige historie angaar, kan dette ikke siges at have været tilfældet. Det bliver opgaven i det følgende at undersøge de teoretiske og praktiske muligheder for et saadant samarbejde.

Skal man i dag diskutere dansk historieforsknings maal og midler, saa tror jeg næppe, det — som for en 60—70 aar siden — blir det i strengeste forstand kildekritiske moment, der vil blive genstand for drøftelsen. Dermed være ikke sagt, at der ikke ogsaa er uløste problemer der. Men der vil paa dette punkt næppe være særlig dybtgaaende uoverensstemmelse mellem Erslevs jævnaldrende og de følgende generationer.

Men vandrer de yngre historikere da ad de samme stier som de gamle? Er der intet nyt, de vil? Har de ingen nye synspunkter, naar de skal til at give sig i lag med udforskningen af dansk historie? Naar alt kommer til alt, er der dog vist en modsætning, selvom den maaske ikke giver sig saa stærke udslag, som naar Erslev og Steenstrup tørnede sammen. Nu skal det indrømmes, at det er et meget farligt omraade at komme ind paa; subjektive synspunkter og meninger og et rent personligt skøn kan let faa et meget større spillerum end ret og billigt er.

Gennembruddet indenfor den historiske videnskab i 1870erne var først og fremmest metodisk. Det var den moderne kildekritik, som kom i højsædet, og det var gennemførelsen af den, som optog de unges arbejdskraft. Men samtidig skete der ogsaa en ændring i emnevalget, eller maaske snarere en forskydning fra den ydre og rent politiske historie i retning af den indre historie. De udenrigspolitiske forhold, statsretslige diskussioner, krigshistorie m. m. traadte noget mere i baggrunden til fordel for kulturhistorie i videre forstand. Troels Lund skrev sin Dagligt Liv, J. A. Frideicia sin store afhandling om den danske bondestand omkring 1650 og Adelsvældens sidste Dage, Erslev Valdemarernes Storchestid, og saaledes kunde der nævnes en lang række af vore betydeligste forskeres undersøgelser over indre forhold.

Men selvom der paa mange punkter indenfor den indre historie er blevet gjort et stort og brydsomt rydningsarbejde, saa er det ligesom man ofte er kommet til kort. Vi har f. eks. aldrig faaet nogen stor samlet videnskabelig fremstilling af det danske landbrugs historie. Og det har ganske simpelt sin aarsag i, at en saadan ikke kan skrives endnu, fordi det kun er saa lille en del af arbejdet, der er gjort. Thi betragter man den landbrugshistoriske litteratur, vil man snart opdage, at den lider af betydelige mangler. Det er mere landbrugets ydre former, man har rettet søgelyset mod. Landsbyens organisation, bol og mark guld, bol- og solskifte og lignende problemer har været diskuteret og drøftet i det uendelige. Emnet er ogsaa spændende som en kriminalroman, og spørgsmaalene skal selvfølgelig besvares. Men det er, naar alt kommer til alt, kun et af de mange spørgsmaal. Landbrugets produktionsformer, afsætningsforhold, økonomiske kaar og et væld af andre spørgsmaal har aldrig været genstand for indgaaende undersøgelse, eller er blevet behandlet overfladisk og utilfredsstillende. Og alle andre steder gælder det samme som her. Det var især de indre forholds mere udadvendte problemer, man undersøgte.

Hvad er da grunden? Hvis man vil prøve at simplificere forholdet og fremhæve et karaktertræk af særlig afgørende betydning, tror jeg, at der især er en ting, man maa lægge hovedvæg-

ten paa. Mange af de ældre historikere betragtede paa en maade de historiske problemer udefra, og det kildemateriale, de benyttede, behandlede spørgsmaalene udefra, eller om man vil ovenfra, væsentligst fra centraladministrationens synspunkt. Love og kongebreve var det vigtigste materiale, men alt det stof, ofte af mere lokal art, som gør det muligt at betragte problemerne indefra, fra befolkningens egne synspunkter, det lod de ligge. Men det er klart, at undersøgelser af denne art er kun af en begrænset værdi, dels behandler de kun visse sider af de enkelte problemer, dels er behandlingen ikke tilstrækkelig indgaaende. En skildring af fortidens landbrug, der bygger paa landskabslove og senere lovgivning, kan kun skildre, hvordan forholdene skulde have været, hvis lovene var bleven efterlevet. Det hedder nok, at lov er lov, og lov skal holdes. Men lovene overholdes ikke altid i dag, og de blev det i endnu mindre grad i ældre tid. De almindelige bestemmelser siger os derfor intet om, hvordan de virkelige forhold var, intet om, »wie es eigentlich gewesen ist«, for at bruge et af de gamle slagord.

Men dette forhold medførte ogsaa, at emnevalget i sig selv blev indskrænket. De spørgsmaal, man tog op til drøftelse, var saadanne, som frembød sig udfra en betragtning af fortiden gennem det materiale, man nu engang kendte og var fortrolig med. Men mange sider af fortidens liv, sider som er af den allerstørste betydning for at forstaa hele den almindelige udvikling, lod man ligge, tog man intet hensyn til.

Der er selvfølgelig forskellige grunde til, at det var saaledes. Her skal nævnes to af dem, der kunde synes at være de vigtigste. Enhver tid har sin egen historiske indstilling, der præger historikerens synspunkter, og som maa ses paa baggrund af den tid, han lever i. Man taler saa ofte om historisk objektivitet, og vi er alle enige om, at objektivitet er maalet, men vi maa dog vist gøre os klart, at i virkeligheden er objektivitet en umulighed, en abstraktion om man vil. Ingen kan gøre sig fri af hele den paavirkning, som vor egen tid, vort milieu, vor opdragelse og undervisning, vort temperament og et utal af andre faktorer har paa vor opfattelse. Selvom vi bestræber os for at se objektivt paa fortiden,

saa er vort syn paa forholdene underkastet saa mange ukontrollable og uundgaaelige paavirkninger, at vi maa ligge under for disse. At skildre »wie es eigentlich gewesen ist« er altsaa, naar alt kommer til alt, umuligt, fordi vi — rent bortset fra kildematerialets ofte stærkt subjektive karakter — kun kan betragte fortiden gennem os selv. Det afgørende er derfor ikke saa meget objektiviteten i sig selv, men viljen til at være objektiv.

Denne — mere eller mindre ubevidste — paavirkning af tiden og tidens almindelige synspunkter maa det tilskrives, at de fleste historikere af i dag f. eks. har et meget skarpere blik for, hvor indviklet en proces et samfundsliv er selv under fortidens mere primitive former, og i hvor ringe grad den kulturelle og økonomiske udvikling kan skildres alene ved hjælp af lovbestemmelser og tilsvarende kildemateriale. Og de økonomiske forholds store betydning i industrialismens og højkapitalismens tid har aabnet øjnene for det økonomiske livs plads som dominerende faktor i ældre tid. Selvfølgelig kendte man ogsaa til denne faktor i ældre tid, men det er ligesom man betragtede det økonomiske liv som et noget isoleret fænomen, sammenhængen mellem den kulturelle, den økonomiske og politiske udvikling manglede man forstaaelse for. Den historiske filosofi, først og fremmest den materialistiske historieopfattelse, har sikkert haft en vis betydning. Selvom dette syn paa historie aldrig har vundet mange tilhængere — herhjemme vist overhovedet ingen blandt de videnskabelige historikere — og selvom den i høj grad skyder over maalet, er ensidig og simplificerer problemerne, saa har den dog tvunget mange til at tage standpunkt til spørgsmaalet om spillet mellem de økonomiske og de ideelle faktorer. Historikeren af i dag er klar over, at der er en sammenhæng mellem et lands materielle og aandelige kultur. Og dette synspunkt maa selvfølgelig medføre, at man i højere grad tager de økonomiske problemer op til drøftelse, udvider historieforskningens arbejdsomraade, ikke blot fordi disse spørgsmaal har en større betydning, end man tidligere gjorde sig klart, men ogsaa — og ikke mindst — fordi man paa grund af denne svigtende erkendelse har forsømt behandlingen deraf.

Dette berører væsentligst spørgsmaalet om forskellen i emnevalg og selvfølgelig kun en enkelt side af fortidens liv.

Den anden grund, som maaske ikke er den ringeste, maa søges i en forskel i det benyttede kildemateriales karakter; ikke i selve behandlingen af kildematerialet, ikke i den kildekritiske problemstilling i sig selv. De ældre forskere holdt sig i højere grad til bøgerne, det trykte materiale, til bibliotekernes manuskripter eller til det mere almene stof i arkiverne. Dette er ikke en bebrejdelse mod dem. Thi arkivvæsnet har i det sidste halve aarhundrede gennemgaaet en meget stærk udvikling.

Dansk arkivvæsens grundlov er loven af 30. marts 1889. Ved denne oprettedes et Rigsarkiv, der omfattede de tidligere to adskilte arkiver: Gehejmearkivet, det gamle historiske arkiv med de ældre akter, og Kongerigets Arkiv, indeholdende de nyere akter fra kollegiernes og ministeriernes arkiver. Den nye lov betød en stor landvinding for historieforskningen. Mange arkivgrupper, som tidligere havde været næsten utilgængelige, kunde nu udnyttes og frugtbargøres. Det gælder f. eks. saa vigtig en kilde som de gamle regnskaber, lens- og amtsregnskaber, told- og byregnskaber. En anden ting er, at de ikke blev det i særlig stor udstrækning. Og egentlig kan man maaske ikke undre sig derover. Et arkiv som Rigsarkivet med dets ca. 30 km løbende hyldemeter er det ikke enhver mands sag at udnytte til bunds. Man løber ikke til at beherske dette mægtige materiale, disse millioner af akter og breve, regnskaber og protokoller. Det fordrer et indgaaende studium, man kan næsten sige aars arbejde. Og er det vanskeligt idag, saa var det mange gange vanskeligere for en halvtreds aar siden. De meget store afleveringer gjorde det uoverkommeligt at faa alt registreret. Store arkivmasser maatte i aarevis henligge uordnet og uregistreret. Det vil i et arkiv af Rigsarkivets omfang faktisk sige, at disse arkivalier ikke kunde benyttes af forskningen.

Foruden om oprettelsen af Rigsarkivet blev der ogsaa i loven af 30. marts 1889 truffet en anden bestemmelse af den største rækkevidde for det historiske arbejde her i landet. Rundt om

skulde der bygges landsarkiver, et i København, et i Odense og et i Viborg. Hertil kom saa i 1933 et landsarkiv i Aabenraa.

Der er nu gaaet over 50 ar siden, at loven om landsarkiverne kom, og i en lang aarrække har disse staaet aaben for den historiske forskning. Men det samme gælder her som med hensyn til Rigsarkivet. Deres omfangsrige arkivfunds er kun i ret ringe udstrækning udnyttet af den almindelige videnskabelige historieforskning. Det er ligesom man i historiske kredse i hovedstaden endnu ikke rigtig har gjort sig fortrolig med deres eksistens, endnu mindre med deres betydning. Men ogsaa her er der undskyldninger for historikerne, dels blev arkivalierne for største delen modtaget i en saadan stand, at ordningen af dem maatte strække sig over meget lang tid, dels har man fra arkivledelsens side forsømt at udgive trykte registraturer eller vejledninger i landsarkivernes benyttelse, saa at det var umuligt at faa noget indtryk af indholdet uden at foretage undersøgelser paa selve arkivet. Og man var nu engang vant til, at arkivstoffet skulde være i København. Heldigvis ser det nu ud til, at der vil blive raadet bod paa disse forhold, idet der forberedes en udgivelse af saakaldte »førere« over samtlige landsarkiver.

For at belyse, hvad det er, jeg egentlig mener, der er saa værdifuldt ved det nye stof i Rigsarkivet og i landsarkiverne, skal jeg tage et enkelt eksempel, en bog, som sikkert vil være en del bekendt, Dr. Troels Finks bog om den tidligere udskiftning i Sønderjylland. Han skildrer netop en økonomisk udvikling, som det vilde have været temmelig umuligt at forstaa paa grundlag af det stof, som den historiske forskning i ældre tid i det væsentlige benyttede sig af. Kun ved i undersøgelsen at inddrage et stort lokalt stof, amtsregnskaber, amtsprotokoller, gaard- og godsarkiver m. m., er det lykkedes at komme bag om lovbestemmelser og andet materiale af almen art. Forfatteren har ligesom kunnet gaa ud i landsbyerne og hente sine oplysninger hos bønderne selv eller hos de embedsmænd, som gennem deres arbejde var fuldt ud fortrolige med bøndernes kaar, ja undertiden selv delte dem. Havde dette materiale ikke eksisteret, og det

kan tilføjes, havde han ikke kunnet benytte det, saa tror jeg aldrig, den bog kunde være blevet skrevet.

Hvis jeg har ret i min antagelse af, at der er den forskel mellem ældre og yngre historikere, at de yngre i højere grad bestræber sig for at se fortiden inde fra, lægger stærkere vægt paa en indgaaende skildring af hele det kulturelle, sociale og økonomiske liv i dets mangeartede former og sammenhænge, og for at kunne naa dette formaal maa benytte kildestof, der er rigere og mere mangeartet end det, man tidligere inddrog i undersøgelserne, saa tror jeg ogsaa, at selve den maade, hvorpaa undersøgelserne maa foretages, nødvendigvis maa undergaa en vis forandring. Thi vil man drive forskning paa denne maade, maa man bygge studiet op paa et utal af enkeltundersøgelser. Hvis man ikke, naar man skal skildre Danmarks handelshistoriske udvikling, kan nøjes med at redegøre for løvbestemmelser, for traktater, for relationer eller kommissionsbetænkninger, men vil fastslaa, hvordan handelen virkelig udfoldede sig, saa maa man undersøge forholdene, som de formede sig i de forskellige dele af landet. Hvert enkelt sted maa man ikke blot fastslaa handelens omfang og karakter, men ogsaa redegøre for de forskellige vilkaar, der arbejdedes under, og de forskellige faktorer, der spillede ind. Først naar dette er klarlagt for de vigtigste handelspladsers vedkommende, kan man give en sammenfattende skildring, der ikke blot giver nogle oplysninger, holdt i almindelighed, men skildrer forholdene i deres mangeartede former. Først da vil man kunne skildre dansk handel, ikke som et enkelt særskilt fænomen, men som et led i en kompliceret udviklingsproces.

Man kunde tage et andet eksempel: stavnsbaandet. Der har været skrevet meget om dette spørgsmaal. Og vi har indgaaende kendskab til administrationens, den nationaløkonomiske teori og de politiske skribenters indstilling overfor problemet. Og i Falbe-Hansens bog er der givet en skildring af visse sider af den økonomiske baggrund. Men alligevel har man aldrig kunnet give en blot nogenlunde tilfredsstillende fremstilling af stavnsbaandet, fordi man altid har set paa det udefra og ovenfra, fra lovgiv-

ningsmagts og skribenternes synspunkt, ikke indefra, fra bøndernes og til en vis grad herremændenes synspunkter. Man har ikke ved enkelte punktundersøgelser prøvet at trænge ind i, hvorledes stavnsbaandet egentlig virkede i praksis, og det er først gennem Albert Olsens undersøgelser over befolkningsforholdene i det 18. aarhundrede, at vi har kunnet faa noget at vide om sammenhængen mellem stavnsbaandet og den befolkningsmæssige udvikling.

Indrømmer man rigtigheden af, at det historiske forskningsarbejde, naar det gælder problemer angaaende den indre udvikling, ofte maa bygges op paa et stort antal enkeltundersøgelser, saa er det ogsaa klart, at arbejdet ikke bliver lettere derved. Hvis der virkelig skal komme resultater ud af anstrengelserne, maa der en ikke helt ringe arbejdsindsats til. En enkelt mand kan ikke, naar han skal begynde paa bar grund, skildre et større emne som landbrugets eller handelens historie. Det kan han kun gøre, hvis han kan bygge paa allerede foreliggende enkeltundersøgelser og detailskildringer. Vi maa derfor arbejde hen paa at faa gennemført saa mange af disse som muligt. Men de skal ikke være tilfældige, der maa være et formaal med dem og en vis plan i arbejdet. Men paa den anden side vil mange af disse specialundersøgelser kunne foretages af folk, som ikke er faghistorikere. Vi kunde maaske her lære lidt af den arkæologiske forskning. Vi ved alle, i hvor høj grad amatører rundt om i landet har ydet den arkæologiske fagvidenskab tjenester, som næppe kan overvurderes, Købmand Winther i Rudkøbing, Apoteker Helweg Mikkelsen i Odense for blot at nævne et par.

Det vilde være fristende i enkeltheder at komme ind paa de emner, hvor lokalhistoriske undersøgelser især har deres betydning. Tiden tillader ikke, at der gaas i enkeltheder, men som det vil fremgaa af det foregaaende, vil det især være det materielle livs historie, der vil komme i betragtning, og her uden tvivl først og fremmest landbruget, men iøvrigt vil der ogsaa kunne gøres meget paa den aandelige kulturs omraade. Hvor megen tid og hvor mange kræfter er der ikke ofret paa degnenes personallistorie. Hvormeget kunde vi ikke have faaet at vide

om skolevæsnets udvikling rundt om i landet, hvis de paagældende i stedet havde brugt deres tid hertil eller i hvert fald benyttet det indsamlede materiale saaledes, at de mere almene konklusioner var blevet draget deraf. Og paa det kirkehistoriske omraade gælder noget ganske tilsvarende.

Der er altsaa flere omraader indenfor den videnskabelige udforskning af landets almindelige historie, hvor lokalhistorikeren har mulighed for at yde en indsats. Og man skulde synes, der var gode betingelser for at faa et intimt samarbejde igang. Der er uden tvivl en del folk, der gerne vil tage saadanne opgaver op. De danske lokalhistorikere er udmærket organiserede i de mange amtshistoriske samfund med Fællesforeningen som samarbejdsudvalg. De organisatoriske forudsætninger maa saaledes — i hvert fald delvis — siges at være tilstede.

Men en ting er, at lokalhistoriske arbejder kan yde støtte til den videnskabelige forskning. En anden ting er, om de gør det. De fleste faghistorikere vil uden tvivl sige, at det kun er en ret ringe del af indholdet af amtsaarbøgerne, af sognebeskrivelserne og af købstadshistorierne, der i denne forbindelse kan komme i betragtning, at der findes meget indenfor den lokalhistoriske forskning, som i alle henseender er daarligt, og som der ikke burde have været ofret papir og tryksværte paa. Og man maa vist give denne kritik ret. En gennemlæsning af amtsaarbøgerne og den øvrige lokalhistoriske litteratur synes at vise, at der ved siden af det meget værdifulde ogsaa findes meget, som er af mindre lødighed, underholdningsmæssigt, kulturelt og videnskabeligt værdiløst. Skal man præcisere kritikken af den hjemstavnshistoriske litteratur i almindelighed, kan man maaske samle den om tre punkter: 1. udvælgelsen af emner, 2. udvælgelsen af kildestoffet og 3. behandlingen. *Udvælgelsen af emner* er sikkert det mest centrale punkt. Det er her, det først og fremmest gælder om at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt. Det er ikke alt, hvad der engang er sket, som har lige stor betydning for at forstaa fortiden og dermed vor egen tid. Og det er dog dette, som maa være det afgørende, og ikke tilfældige fund af aktstykker, ligegyldige årsdage eller hvad der nu iøvrigt kan

bestemme emnevalget. Inden man begynder at studere et specielt emne, maa man, hvis man tænker paa at udgive noget derom paa tryk, gøre sig klart: har dette nogen historisk betydning? For at kunne afgøre dette, maa man have en ikke helt ringe historisk viden. Man maa vide, hvilke emner der er indgaaende behandlet og belyst, og hvilke, der trænger til behandling, og man maa have et begreb om de historiske aarsagsforhold. *Udvalget af kildestoffet* er ogsaa et vigtigt punkt. Og her forsynder selv erfarne lokalhistorikere sig gang paa gang. Snart paa den ene maade, snart paa den anden. Mange lider af en fejl, som man iøvrigt ogsaa træffer hos rigshistorikere. Trangen til at udgive historiske kilder er altfor stor i forhold til lysten til at bearbejde det historiske materiale. Der trykkes og udgives mellem aar og dag et væld af breve og akter i lokalhistoriske afhandlinger. Men i alt for mange tilfælde er indholdet af disse ikke af en saadan betydning, at det berettiger til det store papirforbrug. Paa den anden side er det ofte meget tilfældigt, hvilket kildemateriale der er inddraget i undersøgelsen. Selvfølgelig kan praktiske forhold her spille ind. Det er jo ikke mange, der har tid og raad til at opholde sig i maanedsviis i København for at studere Rigsarkivets omfattende samlinger. Men naar man vil fremlægge sit arbejde paa tryk, har man dog ogsaa en vis moralsk forpligtelse til at udnytte det væsentligste af kildematerialet. Hvad angaar *behandlingen af stoffet*, kan man som hovedindvending fremføre, at det indsamlede stof ofte bliver altfor lidt bearbejdet. Det er ikke nok at excerperere et stort materiale og saa sætte excerpterne sammen paa en eller anden mere eller mindre tilfældig maade. Man maa give en sammenhængende fremstilling, hvor stoffet er bearbejdet, alle mulige konklusioner draget, samtidig med at aarsagssammenhængen træder tydeligt frem. I mange sognebeskrivelser findes der saaledes en række gaardhistorier, et i og for sig udmærket materiale, som kan danne grundlaget for mange interessante undersøgelser over sociale, økonomiske eller kulturelle forhold i sognet (gaardenes arvelighed, befolkningsforhold, gaardenes størrelse og afgifter, forholdet mellem selvejere og fæstere, mellem husmænd og gaardmænd

o. s. v.). Men det møjsommeligt samlede materiale er ikke udnyttet og ikke bearbejdet. Det er her sikkert mere evnen til at se problemerne end viljen til at løse dem, som det skorter paa. En anden ting, som man meget ofte kan kritisere med hensyn til behandlingsmaaden, er den manglende kritiske indstilling overfor stoffet. Selvom man ikke har træning i den metodiske kildekritik, saa kan man i hvert fald orientere sig i dens problemer, f. eks. ved at læse Erslevs lille bog: Historisk teknik. Og een ting bør alle kunne: vænne sig til at være kritisk overfor kildematerialet, det trykte saavel som det utrykte, og saa forøvrigt bruge den sunde fornuft. En ting, der ogsaa hyppigt syndes imod, er kildehenvisningerne. Mange synes, at disse er overflødige, et lærd pedanteri, der nærmest er lidt latterligt og kun tynger fremstillingen. Denne indstilling er fuldkommen forkert og maa udryddes, hvis vi nogensinde skal gøre os haab om at faa lokalhistoriske afhandlinger af almen historisk betydning. Hvorfor er disse noter da saa vigtige: først og fremmest fordi de tvinger forfatteren til ikke at skrive mere, end han overalt kan staa ved. Dernæst fordi et arbejde uden noter ikke kan kontrolleres. Som en tredie grund kan nævnes noternes pædagogiske værdi. De kan ofte føre andre, der sysler med lignende eller tilgrænsende emner, paa sporet af materiale, de ikke hidtil har kendt. Om man saa vil anbringe noterne nedenunder eller bagefter er temmelig ligegyldigt. Det samme kan ikke siges om noternes form, ofte er de altfor korte. En oplysning om, at aktstykket findes i Rigsarkivet, er som regel ikke til meget hjælp, hvis man skal til at lede efter det i ca. 30 km arkivmateriale.

Spørgsmaalet bliver nu, om disse mangler er af en saadan art, at de paa forhaand udelukker, at lokalhistoriske undersøgelser i større maalestok kan faa betydning for den videnskabelige udforskning af landets historie. Dette er næppe tilfældet. Mange af manglerne vil kunne afhjælpes uden større vanskeligheder. Men det er en forudsætning, at det hidtil manglende samarbejde mellem lokalhistorikere og den historiske videnskab maa oprettes. Der er ogsaa tegn paa, at man visse steder er ved at faa øjnene op for betydningen af saadanne punktundersøgelser, jeg tidligere om-

talte. For nogle maaneder siden holdt Professor Albert Olsen i Historisk Samfund et foredrag, hvor han dels kritiserede den lokalhistoriske forskning, dels opfordrede unge faghistorikere til at tage et lokalhistorisk arbejde op. Nævnes kan det ogsaa, at der i den sidste tid har været planer fremme om at oprette et lokalhistorisk institut, hvis arbejdsindsats dog antagelig vil komme til at ligge paa et andet omraade end det her skitserede. Men hvordan vil dette samarbejde da kunne etableres, og ad hvilke veje vil man kunne gaa for at fremme det lokalhistoriske arbejde og føre det ind paa mere frugtbringende baner.

Historisk Fællesforening maa, som forholdene ligger, blive det naturlige bindeled imellem rigshistorien og lokalhistorien, og det maa blive dens opgave paa en eller anden maade at etablere et samarbejde. Men det er selvfølgelig ikke nok, at et saadant proklameres, og at nogle gode mænd kommer sammen og taler om tingene. Der maa først og fremmest handles. En detailleret oversigt over de emner, som lokalhistorien kan behandle til gavn for den almindelige historie, maa udarbejdes. Ikke nogle faa punkter i almindelighed, men en indgaaende systematisk oversigt, der helst bør ledsages af vejledninger, dels af almindelig art, dels vedrørende de enkelte emner. Og denne oversigt maa udarbejdes af begge parter i fællesskab.

Men det er ikke nok, at den enkelte ved, hvad der skal gøres, han maa ogsaa vide, hvordan det skal gøres. Det vil sige, der maa skabes et værk, som kan give vejledning til lokalhistorikeren paa alle punkter og ikke som ved oversigterne paa enkelte omraader. I de nordiske lande har man flere saadanne vejledninger i hjemstavnshistorie. To svenske: »Hembygdskunskap« udarbejdet af John Nihlén og »Vår hembygd« skrevet af professorerne Jöran Sahlgren, Nils Ahnlund, Martin P:n Nilsson og fl. andre. Begge er temmelig betydningsløse. Det samme gælder den finske »Handbok i hembygdsforskning«. Paa norsk foreligger der et lille værk af den højt fortjente norske hjemstavnshistoriker Lorens Berg: »Arbeidsveiledning i lokalhistoriske undersøkelser for begyndere« og Edvard Bulls: »Innledning til bygdehistorisk studium«. Den sidste bog er langt den værdifuldeste af 'alle vej-

ledningerne. Bull var selv en betydelig lokalhistoriker, der bl. a. har skrevet et værk om Oslos historie, og hans lille indledning bærer i høj grad præg af hans viden og erfaring paa dette omraade. Her er det for en gangs skyld ikke dilettanten der taler, men den skolede forsker med det klare udblik og den aabne forstaaelse for lokalhistoriens muligheder. Danske lokalhistorikere vilde have gavn af at læse denne bog.

For nogle aar siden var der, som nogle vil huske, planer fremme om, at Fællesforeningen skulde udarbejde en dansk haandbog for lokalhistorie. Men man opgav tanken derom, fordi man erfarede, at Landsforeningen for Hjemstavnskultur arbejdede paa udgivelsen af et saadant værk. Denne forenings »Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur« kom i 1939 under redaktion af Lektor Regnar Knudsen. Jeg skal ikke komme nærmere ind paa dette værk, de fleste kender det sikkert. Det indeholder en række noget tilfældige afhandlinger, hvoraf flere er udmærkede og kan være af stor interesse for lokalhistorikeren. Men andre af afhandlingerne er fuldkommen forfejlede og uden den ringeste betydning for den, der har interesser i denne retning. Og i hvert fald er man med største omhu gaaet uden om de centrale problemer for hjemstavns historien. En lille indledning af redaktøren om hjemstavnsforskning og hjemstavnskultur er fuldstændig ligegyldig og intetsigende. Haandbogen har ikke løst spørgsmaalet, har maaske, naar alt kommer til alt, kun medvirket til at vanskeliggøre dets løsning. Og som forholdene ligger nu, er det Fællesforeningen, der maa tage dette problem op og atter her formidle et samarbejde mellem faghistoriker og lokalhistoriker, først ved planlæggelsen af et saadant værk, dernæst ved udarbejdelsen deraf. Hvorledes det i enkeltheder skal gennemføres, føler jeg mig ikke kompetent til at udtale mig om. Men i hvert fald tror jeg ikke, at specialafhandlinger om de enkelte forskningsgrene er tilstrækkelig, selvom de bliver skrevne af nok saa dygtige og indsigtfulde folk. Det er muligt, at man ikke kan undvære dem, men de maa sikkert suppleres med eller eventuelt udarbejdes som dele af en slags historisk sagsleksikon med en række større og mindre afhandlinger om de spørgsmaal, der har betyd-

ning for det historiske arbejde. Ogsaa fra faghistorikernes side maa man være interesseret i, at der skabes et saadant værk. Thi ogsaa de mangler en praktisk haandbog af denne art. De har ikke de samme ønsker som lokalhistorikerne, og vil man lave et værk, der tilfredsstiller begge parter, kommer man let til at sætte sig mellem to stole. Man maa vælge, og valget maa være en haandbog for lokalhistorien.

Men det er ikke nok, at Fællesforeningen tager opgaverne — specielt de to her nævnte — op og løser dem. Forfatterne og redaktørerne maa støtte bestræbelserne. Det er i sidste instans dem, det kommer an paa. Vil forfatterne underkaste sig kravet om at vælge emner af betydning for historien, at behandle problemerne kritisk og vise nøjagtighed og skønsomhed i fremstillingen? Deres tal er saa stort, deres kvalifikationer saa mangeartede, at man næppe kan give et alment svar. Nogle vil sikkert gerne medvirke til at løse disse kulturelle opgaver paa den bedst mulige maade. Men det er dog redaktørerne og redaktionsudvalgene, det først og fremmest kommer an paa. De har magten til at forlange af deres medarbejdere, at de opfylder visse elementære krav med hensyn til emnevalg og fremstilling. Jeg ved selvfølgelig ligesaagodt som nogen, at dette i virkeligheden er vanskeligt at gennemføre, idet man ikke har saa forfærdelig meget at vrage og vælge imellem. Og aarbogen skal komme, stoffet skal frem, selvom man saa maa fire lidt paa de ideelle krav og ofte tage noget, man egentlig ikke er særlig glad for. Det er et forhold, som de strenge kritikere som oftest ikke skænker en tanke. Paa den anden side kan redaktørerne i høj grad virke opdragende paa deres medarbejdere. Ofte har man inden for amtet en ret fast medarbejderstab. Hvorfor ikke engang imellem indkalde dem til diskussion om problemerne. Og i hvert fald staar det jo redaktionsudvalgene frit for at vejlede og kritisere, forlange artikler omarbejdede, eventuelt efter nærmere bestemte retningslinier. Og de kan en ting til. Udføre hvad jeg vilde kalde et konstruktivt redaktionsarbejde. Udarbejde en slags arbejdsprogram for den kommende tids arbejde. Noget saadant er forsøgt enkelte steder, f. eks. i Ribe, og saa vidt jeg ved med held. Man

kan arbejde for at faa de bedst kvalificerede folk som medarbejdere og skriftligt og mundtligt opfordre disse til at tage bestemte spørgsmaal op til undersøgelse, rette henvendelser, virke opmuntrende og æggende. Der sidder rundt om i landet sikkert en del folk, der vilde kunne udmærkede ting, hvis de fik den rette tilskyndelse. Det gælder f. eks. lærerne i historie ved Statsskolerne, ældre historiestuderende eller yngre kandidater med historie som fag. Maaske vil mange redaktører sige: Jeg vil gerne arbejde efter disse linier, men jeg har ikke forudsætningerne derfor. Dette vil uden tvivl være rigtigt i en del tilfælde. Men der er jo intet i vejen for, at Fællesforeningen engang imellem afholdt redaktionskursus, udelukkende beregnet paa at give dem den nødvendige skoling til deres arbejde. Da lærerne selvfølgelig baade skulde være lokalhistorikere og rigshistorikere, kunde et samarbejde ogsaa manifestes paa denne maade.

Resultatet af det foregaaende kan sammenfattes saaledes: Righistorie og lokalhistorie har samme endelige maal: udforskningen af vort lands historie. Et samarbejde er allerede af den grund naturligt og bliver endnu mere ønskværdigt, fordi den moderne historie i høj grad maa bygge paa enkeltundersøgelser. Men kvaliteten af det lokalhistoriske arbejde, der præsteres i øjeblikket, er ofte saaledes, at det kun i ringe grad kan blive til gavn for rigshistorien. Niveauet maa hæves gennem planlægning af arbejdet og udarbejdelse af virkelig brugbare og værdifulde hjælpemidler. Lokalhistorikeren og rigshistorikeren maa her arbejde sammen, eventuelt under ledelse af Fællesforeningen, men forfatterne og redaktørerne maa støtte bestræbelserne.

Som det vil ses, er der ikke blot tale om afhandlinger af betydning for rigshistorien. Kritiken er blevet rejst mod den lokalhistoriske litteratur i sin helhed, og selvom der ved de foranstaltninger, der er skitseret, først og fremmest er tale om at fremme udarbejdelsen af afhandlinger, der kan være af betydning for den historiske videnskab, er der ingen tvivl om, at de, hvis de blev gennemført, vilde højne hele det lokalhistoriske niveau.

Men — vil en skeptiker maaske sige — er det da meningen, at aarbøgerne skal ensrettes. Skal det være smaa udgaver af

Historisk Tidsskrift eller Aarbøger for nordisk Oldkyndighed? Og jeg vil svare med et afgjort nej. For det første er der ingen, der har magt til en saadan ensretning, hverken Fællesforeningen eller andre. For det andet er den absolut ikke ønskværdig. Der er mange redaktører, som har en vis skræk for alt, hvad der smager af videnskab. De er bange for, at det er kedeligt. Nu er der jo slet ikke tale om, at der skal skrives større videnskabelige afhandlinger i aarbøgerne, kun artikler som kan bruges af den videnskabelige forskning. Og saadanne artikler kan godt skrives saaledes, at de interesserer dem, der virkelig har en dyberegaaende historisk interesse. Men det kan aldrig være meningen, at aarbøgerne skal være fyldt med afhandlinger af denne art. Man maa bringe forskelligt stof, fordi læsekredsen er saa forskelligartet og fordrer mangeartet stof. Og man er nødt til at tage hensyn til læserne og deres krav, fordi det er en økonomisk livsbetingelse for samfundene at bevare deres medlemstal saa stort som muligt. Jeg er altsaa enig med disse eventuelle skeptikere. Ethvert forsøg paa ensretning af aarbøgerne er uønsket, den er farlig for samfundenes eksistens og vil snart køre dem i grøften. Men selvom man ogsaa for fremtiden fastholder mangfoldighedens program, er der dog intet i vejen for, at man fra alle sider, Fællesforeningens, redaktørernes og forfatternes, arbejder paa at hæve niveauet og faa etableret et samarbejde med faghistorikerne til bedste for det lokalhistoriske arbejde og den videnskabelige historieforskning og først og fremmest til gavn for dansk kultur.

ANMELDELSER.

Herremand og Fæstebonde.

Hans H. Fussing: Herremand og Fæstebonde. Studier i dansk Landbrugshistorie omkring 1600. Nyt nordisk Forlag, 1942.

I de sidste Aar er der fremkommet adskillige værdifulde Arbejder om vigtige Sider af dansk Bonde- og Landbrugshistorie, og det har været tiltrængt. Man skulde tro, at det i et Bonde-land som Danmark var naturligt at udforske det bærende Erhvervs Vilkaar til de forskellige Tider. Naar der er blevet skrevet om danske Bønders Levevilkaar i ældre Tid, har man imidlertid altfor ofte nøjedes med at skrive hinanden af. Glædeligt er det derfor, naar et digert Værk, bygget paa hidtil uudnyttet Kildestof, ligger foran en.

Forfatteren, Lektor Hans H. Fussing, er tidligere kendt fra sine godshistoriske Studier over Forholdene paa Herregaardene Demstrup, Sødringholm, Gessingholm og Skovgaard. Kronen paa disse Studier er Værket om Herremand og Fæstebonde, hvormed Forfatteren i Foraaret erhvervede sig den filosofiske Doktorgrad.

Værket er begrænset til Tiden mellem 1537 og 1660 og falder naturligt i 4 store og 4 smaa Afsnit. I de store behandles Fæstets Tiltrædelse og Opløsning samt Bondens vigtigste Ydelser til Herremanden: Landgilden og Hoveriet; i de smaa Fæstebondens Forhold til Fogden, Husbonden, Kongen og Domstolene.

Fussings Kildemateriale er aldeles overvejende Tingbøger: Rettertingets Dombøger, Dombøger fra Landstinget i Viborg og for nogle faa Aar fra Fynbo Landsting; for de øvrige Lands-ting savnes desværre alle Arkivalier fra Tiden indtil 1660. Og saa er der Herredstingbøgernes store, men saa spredte Materiale. Fra Tiden før 1600 er kun meget lidt bevaret, og fra Sjælland og Skaane findes i det hele taget yderst lidt af Interesse før efter 1660. Det maa fremhæves, at Tingbogsmaterialet

saaledes har stærk Slagside mod Vestdanmark; det kan muligvis have paavirket de Resultater, hvortil Fussing kommer i sin Bog.

Men selv om saaledes kun en Del af Tingbøgerne er bevaret, maa det have været et overordentligt stort og ikke altid lige morsomt og givende Arbejde at gennemgaa disse bevarede Rækker; det er Fussings store Fortjeneste at have givet sig i Lag med denne Opgave og at have gennemført den.

Af adelige Jordebøger og Regnskaber fra denne Tid er ligeledes mærkværdig lidt bevaret; det meste havde Fussing tidligere behandlet i sine mindre Afhandlinger; Essensen af dem indgaar nu i Disputatsen. Ogsaa Kongebrevene benyttes som Kilde; for den Tid, de er udgivet i Kancelliets Brevbøger (nu indtil 1636), er de jo meget let tilgængelige; desværre synes Fussing i den Grad at have forelsket sig i Tingbøgerne, at han ikke fuldtud har udnyttet Brevbøgerne.

Bogen er helt igennem stærkt præget af Kildematerialets Karakter, den er en retshistorisk Studie mere end en økonomisk historisk. Statistik er der ikke meget af, og en Del af det, der er, er meget svagt funderet.

Hvert af Bogens 4 store Afsnit er opdelt i en Mængde smaa; det gør Fremstillingen let overskuelig, tilmed gives der i en Indledning til hvert af de store Afsnit et Resumé over Indholdet af Smaakapitlerne.

I Afsnittet om Fæstetiltrædelse undersøger Fussing de tiltrædende Fæsters Familie- og Hjemstedsforhold; han mener, at mangen Fæster er fulgt efter sin Far eller anden Slægtning; Resultatet er sandsynligt, men Bevisførelsen svag. Paa Krongodset kunde efter 1565 Enkerne blive siddende uden at fæste paa ny efter Mandens Død. Fussing paaviser nu, at Adelen ikke har fulgt Kronen, men overvejende har foretrukket at affordre Enkerne nyt Stedsmaal.

Fæstet skulde efter Forordningen af 14. Maj 1523 være gældende for Livstid; men saa længe der var Fæstere nok, synes Adelen ikke at have taget sig denne Forordning alt for højtideligt; da der ind i 1600-Tallet indtræder Mangel paa Fæstere, ændres dette Forhold af sig selv.

Ved Fæstetiltrædelse betalte Bonden altsaa Stedsmaalet, hvis Størrelse ene synes at have været bestemt ved Forholdet mellem Udbud og Efterspørgsel. I Skaane fandtes desuden en særlig Afgift ved Ejerskifte, kaldet Husbondhold. Adelen var meget opsat paa at faa denne Afgift indført i det øvrige Danmark; det er interessant at se, hvorledes Kronen Gang paa Gang gaar

herimod. Husbondholdet slaar da heller ikke igennem Vest for Øresund, skønt Domstolene er tilbøjelige til at anerkende det.

Det er Fussings specielle Fortjeneste at have paavist en Afgift, der ikke synes at have været kendt, nemlig Fogedpengene. Den kan først paavises fra o. 1600 og var en Forpligtelse for Fæsteren til at svare Fogden oftest 10 pCt. af Stedsmaal og Sagefald. Visse Steder synes det at have været Fogdens eneste Løn. Fogedpengene er efter Fussings Mening ældst paa Kron-godset; men Afgiftens Oprindelse er meget usikker; fra Kron-godset skal den have bredt sig til Adelsgodset. Det er dog ikke overalt, man træffer denne Afgift, f. Eks. ikke paa de rant-zauske Godser. Fogedpengene gjorde Fogderne interesseret i høje Stedsmaal og mange Bøder, saa de fremmede Udbytningen af Bønderne.

Afsnittet om Landgilden er nok det bedste Stykke i Bogen. Fussing vender sig mod Steenstrups Paastand om Landgildens Uforanderlighed. Ud fra et ret stort Materiale hentet fra Jordebøger o. l. vises det, at af 500 Gaarde havde en Tredjedel faaet Landgilden forhøjet. Forhøjelserne var vel gennemgaaende ikke store, men paa et enkelt sjællandsk Gods (Selsø) beløb de sig dog til c. 14 pCt.

Regeringen stillede sig til o. 1600 imod Forhøjelser, men kunde ikke opretholde Standpunktet, da Forhøjelser ogsaa fandt Sted paa Krongodset. Størstedelen af Landgildeforhøjelserne falder imidlertid før 1600; ved denne Tid synes Grænsen for Bondens Landgildeydelse naaet; øget Udbytning af Bønderne maatte herefter ske ved større Hoveri.

Værdifuld er Fussings Paapegning af den Betydning, Forordningen af 8. Juni 1639 fik; den bestemte, at kun aarligt tinglæste gamle Landgilderestancer kunde kræves betalte. For Bønderne var der megen Betyggelse heri.

Drøftelsen af et Par saa centrale Spørgsmaal som Landgildens Forhold til Udsæden og Bestræbelserne for at bringe Bøndernes Ydelser i Forhold til deres Gaardes Tilliggende er derimod mindre dybtgaaende, rimeligvis kunde disse Stykker uden Skade være udeladt; der er ikke tilstræbt nogen fuldstændig Gennemgang af det Materiale, der vil kunne findes til Belysning af Spørgsmaalene.

Ved Behandlingen af Spørgsmaalet om Ydelsens Forhold til Tilliggendet nævner Fussing et Tilfælde fra Landsbyen Vurring paa Skanderborg-Eggen (iøvrigt Krongods), hvor man søgte Jorden fordelt efter Landgilden. Man savner en Henvisning til det Kongebrev af 18. Nov. 1633, hvorved denne Fremgangsmaade

fastsattes. Fussing undrer sig lidt over denne Metode, da man paa Gessingholm gik den modsatte Vej og ændrede Landgilden. Dette sidste har nok ogsaa været det almindeligste. I Kanceliets Brevbøger kan man et Par Aar senere (13. Maj 1636) se, at man et andet Sted paa Skanderborg-Eggen gør Landgilde og Jordtilliggende lige store for alle Bønderne.

Fussings Afsnit om Hoveriet er nok det svageste i Bogen; det skyldes vel overvejende Kildematerialets Karakter. Der har næsten kun kunnet bygges paa Tingbøgernes Oplysninger. Hoverilister for Adelsgodset mangler helt, og Ægtlister findes kun for et enkelt Sted.

Der gaas ikke ind paa Hoveriets Størrelse ved Begyndelsen af Tidsrummet, altsaa i 1530'erne. Det er en ikke uvæsentlig Mangel; for Hoveriet synes paa den Tid at have været helt fast og ganske ringe; ofte har det været indført i Jordebøgerne. Fra Eline Gøyes Jordebog kendes f. Eks. Hoveriet til Krenkerup 1532. Ser man bort fra Gaardsædegaardene, bestod Hovarbejdet gennemgaaende i 3—4 Høstdage om Aaret. Senere hen i Aarhundredet bliver Hoveriet ubestemt. Bønderne forsøger vel at holde sig til det fra Arild kendte, men forgæves. Domstolene fulgte Herremændene, der efter Recessen maatte gøre sig deres Gods saa nyttigt, som de kunde, altsaa ogsaa øge Hoveriet; dette øgedes iøvrigt tilsvarende paa Krongodset.

Fussing giver Kronen en stor Del af Ansvaret for Hoveriforøgelsen; det er den, der har lært Adelen at øge Udnyttelsen af Bøndernes Arbejdskraft. S. 195 hedder det: »Før c. 1600 skulde Adelsbønderne kun gøre Fadebursægter for Kronen, men herefter fik Kongen bevilget en Del andet Hoveri af dem, mest til militære Formaal, og derved vænnedes Adelsbønderne til at yde større Hoverimængde, hvad Adelen kunde udnytte«. Denne Fremstilling er næppe rigtig. Fussing omtaler i en Note (S. 473) et Tilfælde fra 1538, hvor Adelsbønder deltog i Befæstningsanlæg; men han noterer det som »et isoleret Tilfælde«. Dette er ikke nøjagtigt. Fra o. 1550 gjaldt Masser af Tilsigelser til Arbejde paa Kronens Borge alle Bønder undtagen Adelens Arvetjenere. Arvetjenere vil naturligvis ikke sige alle Adelsbønder, de tilmageskiftede og tilkøbte kan ikke medregnes, og deres Tal har nok paa dette Tidspunkt ikke været helt ringe. Fra Syvaarskrigens Tid benyttes saavel Adelens Bønder som Kronens i adskillige Tilfælde til militært Arbejde. Fra 1570'erne kendes Eksempler paa, at Adelens Bønder deltager i Arbejdet med at køre Sten til Riberhus og med at istandsætte Spodsbjerg Havn paa Langeland. Men det er naturligvis rigtigt, at Adelens

Bønder i 1600-Tallet hyppigere kaldtes til Deltagelse i Arbejdet paa militære Anlæg; men der er al mulig Grund til at tro, at Hoveriforøgelsen da paa de fleste Steder var slaaet igennem¹⁾.

De godt 50 Aar mellem 1570 og 1625 er de danske Herregaardes Tilblivelsestid. 80 Gaarde er opført i dette Tidsrum, Halvdelen heraf inden 1660. Skal man tro Fussing, har Opførelsen af disse Gaarde ikke givet sig Udslag i øget Hoveri. Der er — siger han S. 196 — »kun Tale om Bygningshoveri for de Husmænd, der var Haandværkere, saa Sagnene om Byggearbejdet som en særlig Plage synes kun at have ringe Grund i Virkeligheden, selv om en Del Ægter skyldtes Byggearbejde«. Fussing bygger denne Opfattelse udelukkende paa Stof hentet fra Herredstingbøgerne; Spørgsmaalet er nu om disse i Virkeligheden afspejler de forskellige Hoveriformer blot nogenlunde rigtigt. Om Avlingshoveriet og om Ægterne findes en Del, dog meget spredt; om Bygningshoveriet og om Smaahoveriet, der bestod i at save Brænde, fiske, bære Øl o. l., findes meget lidt. Det er det, der forleder Fussing til at tro, at dette Arbejde har været uden Betydning og af ringe Omfang.

For en enkelt Hovedgaards Vedkommende er der imidlertid Mulighed for at prøve Tingbøgenes Kildeværdi paa dette Punkt. Fra Herlufsholm Birk findes bevaret nogle Tingbøger, som Fussing har benyttet; heri er paatruffet eet — usikkert — Tilfælde af Bygningshoveri, nemlig nogle Ægter; men det fremgaar af de i Herlufsholms Regnskaber bevarede Lister over den Mad, Hovbønderne fik, naar de arbejdede paa Gaarden, at der næsten hvert Aar har været Byggearbejder, hvorved Bønderne har maattet medvirke. I Finansaaret 1639/40 beløb det sig til over 500 Arbejdsdage. Men naar Bygningshoveriet og iøvrigt ogsaa Smaahoveriet dette Sted eksisterer i ikke ringe Omfang, men faktisk ikke kommer til Syne i Tingbøgerne, saa tør man nok formode, at det samme er Tilfældet andre Steder. Det er nok ikke værd at slutte for meget af Kildernes Tavshed. Haandværkerne, der arbejdede paa Herregaardene, var vel som paa Krongodset ofte slet ikke Bønder, men fra nærmeste Købstad; de

¹⁾ Fussing vil ogsaa (S. 220) hævde, at Arbejde paa Vejene kan have lært Adelen at udnytte Bønderne haardere. Et Tilfælde af Vejarbejde fra 1622 omtales. Adelsbøndernes Pligt til at holde Veje og Broer vedlige sammen med de øvrige Bønder var imidlertid begrundet i gammel Sædvane og fastslaaet i Recessen. I den koldingske af 1558 (§ 58) skelnes saaledes ikke mellem Kronens og Adelsens Fæstebønder; der tales blot om menige Herredsbønder. Bestemmelsen i Forordningen af 26. Aug. 1622 om Broers og Allarvejes Vedligeholdelse gælder ligeledes en hvilkensomhelst Bonde. Heller ikke dette Arbejde paa Vejene var saaledes noget nyt, der har givet Stødet til øget Hoveri.

fik deres Løn for Arbejdet; men deres Haandlangere og øvrige Medarbejdere var Hovbønder, og deres Antal var mange Gange større end Haandværkernes.

Det kunde ogsaa anføres, at der i Kancelliets Brevbøger findes flere Kongebreve, hvorved Kronens Bønder faar Ordre til at transportere Bygningsmaterialer for adelige til deres Herregaardes Opførelse (f. Eks. af 28. Marts 1551, 24. April 1562, 1. Marts 1594, 18. Febr. 1596 og 6. Okt. 1604. Fussing nævner ikke disse Breve). Kronen har vel næppe hjulpet Adelen, for at dennes Bønder slet ikke skulde komme til at gøre noget Bygningsarbejde. Man maa nok snarere tro, at Adelsbønderne har været for haardt anspændt og derfor har faaet Hjælpen.

I sin Bog kommer Fussing naturligt nok til at berøre Spørgsmaalet, om Adelenes Fæstere var daarligere stillet end Kronens. Fussing er af den Mening, at Kronen har udnyttet sine Bønder haardest. Et Sted gør han Stillingen op og siger, at saa vidt det kan ses, har der kun været eet vigtigt Punkt, hvor Kronen gik mindre vidt end Adelen, og det var med Hensyn til det ovenomtalte Husbondhold. Det ser mærkeligt ud, for tidligere i Bogen er det jo netop paavist, at Adelen efter 1565 — i Modsætning til Kronen — forlangte nyt Stedsmaal af Enkerne, hvis de vilde blive paa Gaardene. Adelen tog det jo heller ikke saa nøje med Livsfæstet. Efter Torstenson-Krigen 1643—45 eftergav — som Fussing viser — Kronen sine Fæstere i de krigsramte Egne Landgilden for 1643 og 1644, og for Aaret 1645 skulde der skønnes i hvert enkelt Tilfælde. Paa Adelsgodset maatte der imod mange Fæstere betale fuld Erstatning, uanset om de var blevet fuldstændig forarmede under Krigen.

Af de smaa Afsnit til Slut om Fæsternes Forhold til Fogden, Kongen, Husbonden og Domstolene er det sidste det interessanteste. Var Domstolene Redskaber i Adelenes Hænder? Fussing mener Nej og hævder, at Danmark dengang var et Retssamfund. Efter det store Materiale, der fremlægges, ser det ogsaa ud til, at det var Tilfældet; men af de i Bogen omtalte Domme, der appelleredes fra Underinstanserne, var der dog op imod en halv Snes, der — med Fussings egne Ord — var Udtryk for en urimelig og uredelig Afhængighed af Herremændene. Landstinget — der findes jo som nævnt kun Materiale for det jyske — og Rettinget skal derimod have dømt redeligt efter Lovene.

Fussing anstiller ikke Betragtninger over Beskaffenheden af de Retsregler, hvorefter der dømtes. Det kan vist siges, at de ofte var meget vagt formulerede. En hyppigt paaberaabt Retsregel var Recessens Bestemmelser om, at Adelen maatte bruge

sit Gods ligesaa frit, som Kronen brugte sit, og gøre sig det saa nyttigt som muligt. Det siger sig selv, at disse Bestemmelser giver vidt Spillerum for den dømmende Myndighed. Efterhaanden som Bønderne forarmedes, blev de økonomisk mere og mere afhængige af Herremændene. En forarmet Fæstebonde kunde altid rammes. Landgilderestance og Bygningssgæld var saaledes Fæstefortabelsesgrund. Det var nok klogest for Fæstebonden at være føjelig over for Herremanden ogsaa i Retssager. Hvor mange Sager endte ikke med, at Bonden gav sig i Herremandens Minde! Hvor mange Fæstebønder havde overhovedet Raad til at appellere til de øvre Instanser fra Herreds- og Birke-tingene?

Fussing har i sin Bog villet give den gamle danske Adel Æresoprejsning; paa nogle Punkter er det utvivlsomt lykkedes, paa andre er Anmelderen — som oven antydet — uenig med ham. Der er i Bogen i for høj Grad en Tilbøjelighed til at undersøge om Herremændene var gode eller onde, og Problemet ligger jo dybest set slet ikke dær. Øget Hoveri og øget Landgilde m. v. er kun Overfladefænomener, Virkninger af en økonomisk Udvikling, og som saadanne betragtes de ikke i Bogen. Det skildrede Tidsrum ses ikke i Sammenhæng med Tiden før eller efter eller med Udviklingen uden for Danmark (en Antydning heraf kunde ikke have krævet megen Plads og vilde muligvis ogsaa have været nyttig for Forfatteren). For ser man Problemerne i større Sammenhæng, bliver Spørgsmaalet om Adelen »Godhed« eller »Ondskab« latterligt lille. Saa forstaas det, at de økonomiske Love, der medførte Godssystemets Fremtrængen med den deraf følgende videregaaende Undertrykkelse af Bønderne, virkede med en Naturlovs Kraft og Ubønhørighed. Der var slet ikke nogen Vej udenom, og heri ligger vist det bedste Forsvar for den gamle danske Adel.

Det er ikke Anmelderens Mening at underkende Betydningen af Fussings Studier; der er i dem fremlagt en Rigdom af Detaljer, som vil blive af stor Betydning ved Forskningens Videreførelse, og ikke mindst de, der arbejder med Lokalhistorie, vil med Udbytte kunne benytte «Herremand og Fæstebonde» som Haandbog. Et udmærket Person- og Stedregister letter i høj Grad Benyttelsen.

C. Rise Hansen.

Skaansk Bebyggelseshistorie.

Sven Dahl: Torna och Bara. (Meddelanden från Lunds Universitets geografiska Institution. Avhandlingar VI. 1942).

Den bog om de to skaanske herreder Torna og Bara, som Sven Dahl har udsendt, bærer undertitlen »Studier i Skånes bebyggelse och näringsgeografi före 1860». Den behandler problemer, som er af central betydning for at forstaa den indre udvikling i dens forskellige faser. Bebyggelseshistorien, som i høj grad maa bygge paa stednavneforskningens og arkæologiens resultater, har aldrig været dyrket særligt indgaaende herhjemme, det samme gælder næringsgeografien. Det er derfor med ikke ringe forventning, man vender sig imod denne bog, som tilmed behandler et omraade, der indtil for knap tre aarhundreder siden var en del af det danske rige. Og forventningerne bliver ikke gjort til skamme. Mangen dansk forsker vil her kunne faa impulser, lære nye problemer at kende og faa stof til sammenligning med forholdene i det nuværende Danmark.

Torna og Bara herrederne ligger i det sydvestlige Skaane. Forfatteren har dog ikke udelukkende indskrænket sin skildring til disse omraader men i mangt og meget taget forholdene i hele Skaane op til undersøgelse. Det gør ikke værket mindre værdifuldt, men alligevel maa det siges at være en fordel, at de indgaaende undersøgelser er begrænset til en lille del af Skaane. Thi skal den slags forskning føres til bunds og give virkeligt udbytte, ikke bare indskrænke sig til nogle bemærkninger i almindelighed, maa man nøjes med ret smaa undersøgelsesfelter. Først naar der foreligger et større antal rede-gørelser, vil der være mulighed for en skildring omfattende hele landet.

Sven Dahls skildring, der er ledsaget af et meget omfattende og værdifuldt kortmateriale, er delt i tre hovedafsnit. 1. Det gamle kulturlandskab. 2. næringslivet og 3. det gamle kulturlandskabs opløsning og forvandling 1750—1860. Det er absolut de to første afsnit, der er de mest værdifulde og som forfatteren har gjort mest ud af. Det sidste omfatter knapt en fjerdedel af hele bogen, og mange problemer er her kun berørt ganske kort. Man kunde ønske, at forfatteren havde delt arbejdet i to dele, den sidste alene omhandlende den nyere tid. Thi aarhundredet fra 1760—1860 er saa vigtigt og afgørende for forstaaelsen af vor egen tid, og kildematerialet flyder her saa rigt, at det egent-

lig bør være det centrale afsnit i et værk, der vil skildre udviklingen indtil 1860. Og saa meget desto mere som udskiftningen (enskiftet) og udflytningen i Skaane blev gennemført med en konsekvens og dygtighed, som vi næppe kan finde noget side-stykke til i Danmark¹). Aarsagen hertil maa søges i, at enskiftet herovre begyndte meget sent, først i det 19. aarhundrede. Det er jo en almindelig erfaring, at desto tidligere udskiftningen finder sted, desto daarligere er den gennemført. I Danmark daarligst i Sønderjylland, hvor man allerede begyndte i det 17. aarhundrede. Man faar et udmærket begreb om, hvilken afgørende betydning reformen fik i Skaane, naar man ser, at af omraadets 1150 bønder blev de 725 dømt til at flytte ud. I mange landsbyer var procenttallet meget større. Det skaanske landskab skiftede som følge af udflytningen i høj grad karakter. De fleste steder var der tidligere en udpræget bybebyggelse, nu bliver det en meget spredt bosættelse, som først efterhaanden udfyldes noget ved oprettelsen af de mange husmandssteder (arbejderboliger), der er et resultat af den økonomiske og befolkningsmæssige udvikling.

De to værdifuldste undersøgelser i bogen er redegørelsen for den indflydelse, som jordens geologiske struktur har haft dels paa bebyggelsens form, dels paa de næringsgeografiske forskelligheder indenfor omraadet. Forfatteren paaviser, at de kalkrige moræner og dernæst de letdyrkede sandsletter først er blevet bebygget og opdyrket. Her som andre steder har man begyndt med de jorder, som var lettest at komme til. Og paa disse omraader var der meget udpræget bymæssig bebyggelse, mens de smaa og spredte bosættelser er almindelige paa de senere bebyggede strækninger, hvorfor forfatteren opstiller den arbejdshypotese, at disse i det væsentlige er opstaaet paa en tid, da de sociale forhold ikke i saa høj grad førte til bybebyggelse. Interessant er undersøgelsen af de forskellige byformers alder. Forfatteren kommer her til et resultat, der bekræfter de tidligere anskuelser. Byer der ender paa by, høj, lev, inge og løse, er større end torp- og holtebyerne. De findes især i omraader med store byer og faa enkeltbebyggelser og i de egne, som maa anses for at være de tidligst bebyggede. Til undersøgelsen slutter sig interessante redegørelser for de enkelte byers placering i landskabet og for de forskellige bytyper. Der gives her et nyt bidrag til den gamle diskussion om langby,

¹) Forfatteren har i Scandia 1941 skildret gennemføringen af »storskiftet« og »venskiftet« i Skaane. Storskiftet var et forsøg paa en delvis samling af jorderne.

rundby, terrænby. Ligesom nyere danske forskere er Dahl skeptiker paa dette punkt. Han afviser den tidligere opfattelse af bytypernes planmæssighed og fremhæver planløsheden og mangfoldigheden i de skaanske landsbyers plan.

De følgende kapitler om sogne og kirker, hovedgaardene, husmandsstederne og driftsformen hører til bogens svagere dele. Der findes her meget lidt nyt, og ikke saa sjældent fristes man til modsigelse. F. eks.: Hvorfra ved forfatteren at »socknen var till sit ursprung en ekonomisk organisation med oppgift att underhålla kyrka och präst« (s. 58)? Kan man føre bevis for, at sogneorganisationen ikke er fra før kirkebygningens tid? Det er en misforstaaelse kun at omtale begreberne ornum i forbindelse med herregaardene og de større gaarde (s. 78 ff). Ornum er en meget mere almindelig foreteelse, end forfatteren giver det udseende af. Forklaringen paa præstegaardenes særjord og paa kirkestuf (s. 80) forekommer mig ogsaa lidet overbevisende. Naar præstegaardene saa ofte havde jord udenfor fællesskabet (ikke stufjord), skyldes det snarest, at præsterne, som de foregangsmande de ofte var paa det landbrugsøkonomiske omraade, ret tidligt har kunnet gennemføre en udskiftning af deres jorder (jvnfr. udviklingen i Sønderjylland¹). Iøvrigt kom det oprindelige fællesskab jo i opløsning paa mange forskellige maa-der, inden den store udskiftning begyndte. Mange hovedgaarde, som tidligere havde deres jord i fællesskab med bønderne, fik deres jord for sig. Nogle præster ligeledes. Og i byerne var fællesskabet enten helt eller delvis opløst paa et meget tidligt tidspunkt.

Afsnittet om næringslivet indeholder mange værdifulde undersøgelser. Der redegøres for de forskellige driftsformer (trevangsbrug, tomarksbrug, alsædebrug) og deres udbredelse samt sammenhængen mellem disse og de geologiske forhold. Trevangsbruget fandtes paa bedre jorder, tomarksbruget paa de daarlige. Det var jordbundens bonitet, der var det afgørende. Det samme gælder de forskellige kornarters geografiske udbredelse, et problem, der har særlig betydning for Skaane, da denne landsdel i ældre tid først og fremmest var kornproducerende. Interessant er saaledes redegørelsen for havrens udbredelse. Den avledes især paa fjerne, paa tunge og mindre vel dræned jorder. Bortset fra det nordvestlige Skaane findes det udprægede havreomraade stort set i de egne, hvor trevangsbruget var fremherskende, hvilket vel skyldtes, at man paa den gode jord kunde

¹) Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, se. 32.

dyrke havre uden gødning, hvilket ikke kunde lade sig gøre paa den daarlige. Desuden havde man i disse engfattede omraader mere brug for foder til kreaturerne.

Mange andre interessante forhold gøres til genstand for undersøgelse i dette afsnit. Det vil føre for vidt at referere disse, kun skal det nævnes, at fældudbyttet før reformerne normalt var tre à fire, og at Antallet af trækdyr var meget stort i forhold til køholdet, et forhold der ogsaa har betydning for gødningsproblemet, et af de vigtigste spørgsmaal i det ældre landbrug.

Der kan rejses indvendinger mod Sven Dahls arbejde. En del dansk litteratur (saaledes afhandlinger af Svend Aakjær, C. A. Christensen og Fr. Skrubbeltang), som er af betydning for de behandlede problemer, er ikke benyttet, og undertiden har man indtryk af, at det utrykte kildemateriale ikke er udnyttet helt til bunds. Og paa enkelte punkter maa man stille sig tvivlende overfor forfatterens fremstilling. Men intet værk kan være fuldkomment, og disse indvendinger er kun at betragte som kritiske randbemærkninger til et arbejde, som uden forbehold maa betegnes som en dybtgaaende og betydningsfuld undersøgelse over problemer af central betydning for svensk og dansk historieforskning. Et værk som danske historikere — ogsaa lokalhistorikere — vil kunne have udbytte af at beskæftige sig med.

Johan Hvidtfeldt.

En Stednavnedisputats.

Kristian Hald: De danske Stednavne paa -um. Schultz, 1942.

På god traditionel vis indleder Kristian Hald sin disputats med en omtale af de videnskabsmænd, der tidligere har behandlet stednavneendelsen -um. Den er tidligt faldet forskerne i øjnene og er blevet forklaret enten som udviklet af hēm, oldn. heimr »Hjem, Bosted«, eller som den gamle endelse i dativ pluralis. N. M. Petersen og O. Nielsen er de vigtigste repræsentanter for den første anskuelse; Johs. Steenstrup hævdede derimod i sine senere værker, at så godt som alle um-navne kunde forklares som dativ pluralis-former, medens yngre forskere har ment, at begge typer fandtes. En enkelt tidlig amatør fortjente dog også at nævnes, nemlig topografen P. M. Nødkov. I sin »Beskrivelse over Thimgaard og Thim Sogn« (Viborg 1787) forklarer han navnet Tim og er ved at komme ind på noget rigtigt, når han mener, at »Tim i de ældste Tider egentligen er kaldt Tium, lige-saavel som Vium«, og foreslår at tolke navnet af substantivet

Tid, som han kender i formen (allum) Tidum i en gammel vise, eller af »Tirum, som skulde stamme fra den gamle Danske Afgud Tir«. Navnet Madum sammenstiller han med en lang række um-navne fra hele landet og tolker det af »det endnu her i Eggen brugelige Ord: Maade eller Maae 3: Fællig, Overdrev«. Han kommer til det resultat, at »um er en intet betydende Endelse, ligesom nu Endelsen en eller et«.

Kr. Hald har stillet sig den opgave at foretage den nødvendige detaillerede adskillelse af de to navnetyper. Det er blevet til en udtømmende, men prisværdigt koncentreret afhandling på 140 sider. Fremstillingen er trods sin knaphed meget klar og let læselig og, måske med undtagelse af afsnittet om hēm-navnenes lydforhold, ikke mere speciel, end at alle historisk interesserede kan læse den med stort udbytte. Der medtages navnene fra hele det gamle danske område, de skånske provinser og Sydslesvig medregnet, og der tilstræbes fuldstændighed for bebyggelsesnavnenes vedkommende, medens naturnavnene (marknavnene) kun er medtaget i et vist omfang, da marknavnestoffet ikke er samlet fra hele landet. Af oversigtskortet bag i bogen fremgår det tydeligt, at hovedmassen af de ca. 275 bebyggelsesnavne findes i Jylland, ligesom de ca. 120 marknavne, der er behandlet, men ikke kortlagt, så godt som alle findes i Jylland, de 75 alene i Sønderjylland. Udeladt er de navne, der må antages at være sammensat med -rum, fx. Esrum, Farum, Virum, eller hvis endelse er udviklet af -holm, fx. herredsnavnet Middelsom, eller er af anden oprindelse. Enkelte tvivlsomme navne som Nærum (-rum), Skærum (af *Skirmæ?), Tastum (af -dung »Lavning, Søb) er medtaget, men afvist som ikke herhenhørende. Måske kan valget undertiden forekomme lidt vilkårligt, som når Uglum, en forsvunden gård i Stavning s. ved Ringkøbing, der kun kendes fra en enkelt kilde (Lundenæs Slots Jb. 1498), er medtaget, medens et andet navn fra samme kilde, »Meglom ødæ gotz« i nabosognet Dejbjærg, er udeladt. Det havde utvivlsomt været heldigt om alle bebyggelsesnavne, der nu ender på -um, var blevet registreret på samme måde som de anførte tvivlstilfælde.

De enkelte navne gennemgås og tolkes med større eller mindre vished. Karakteristisk for forfatteren er det, at han meget sjældent giver op over for et navn, men tolkningsforslagene er så kyndige og nøgterne, at de kun i få tilfælde vil vække modsigelse. Afhandlingens hovedtesis er imidlertid adskillelsen af de to navnetyper. På grund af den sene skriftlige overlevering er det en meget vanskelig, i mange tilfælde umulig, opgave; der vil altid være en lille rest tilovers, hvor begge muligheder synes

lige gode. Kun i de østdanske navne kan skriftformerne i en del tilfælde give bevis for *-hēm*; i navnenes hovedområde, Jylland, er de to endelser faldet sammen før den skriftlige overlevering. Så må navnenes lydforhold og betydningsindhold, udenlandske paralleller og beliggenheden bruges som kriterier for sontringen. Resultatet af undersøgelsen bliver, at kun ca. 75 af bebyggelsesnavnene samt alle marknavnene er gamle dativ pluralis-former, medens de fleste af bebyggelsesnavnene henføres til *hēm*-gruppen.

Af størst interesse for historikere er afsnittene om *hem*-navnenes alder (kap. IV) og betydningsindhold (kap. V), hvor også navnenes bebyggelseshistoriske forhold berøres. På disse områder bevæger Kr. Hald sig med større forsigtighed end i de filologiske afsnit, og med rette. Før alle de gamle stednavnetyper er behandlet på samme grundige måde som nu *um*-navnene, og stednavneforskning og arkæologi er bragt i nøjere kontakt med hinanden, bør man afholde sig fra sikre dateringer og vidtgående bebyggelseshistoriske slutninger. Kr. Hald daterer væsentligst på grundlag af navnetypens udbredelse og forekomst i andre germanske lande *hēm*-navnene i Danmark til folkevandringstiden. Teorien om, at *hēm*-navnene skulde være vidnesbyrd om en frankisk kulturpåvirkning, stiller han sig skeptisk over for, især fordi de nordiske *hem*-navne i modsætning til de frankiske (og engelske) aldrig indeholder personnavne eller i det hele taget personbetegnelser. De danske *hem*-navne indeholder ord for terrænformer, jordbundens beskaffenhed, dyre- og plantenavne, ord for gærder og indhegninger, vadesteder, græsgange o. lign., og en del er sammensat med adjektiver; sakralt indhold findes i de hyppigt forekommende Gudum, Gudme, Gudhjem og Vium. Selve efterledet synes i nogle af de ældste navne at have bevaret en gammel betydning »Bygd, befolket Område«, fx. i herredsnavnene Sømme og Stevns, men i de fleste foreligger betydningen »Gård« eller »Landsby« alt efter de forskellige egne bebyggelsesforhold. Navnetypen synes ikke alene indholdsmæssigt, men også geografisk at have sammenhæng med agerbrug, idet der spores en vis overensstemmelse mellem forekomster af oldtidsagre og *hēm*-navnene, selv om dette forhold efter Kr. Halds mening ikke tør tages i betragtning ved dateringen. Navnetypen synes geografisk at supplere den jævaldrende gruppe på *-løse*, der især findes på øerne, og hvis forled ligeledes især er agerbrugsord.

Dativ pluralis-gruppen er yngre, fra vikingetiden og ældste middelalder, og så godt som alle herhenhørende navne synes at

være oprindelige naturnavne. Det gælder landsbynavne som Ballum, Bjerrum og Hygum, der indeholder ord for bakker og høje, Dalum og Sigum, der betegner sænkninger, og selv et gammelt herredsnavn som Fleskum tolkes af et naturnavn (tingstedets navn?), der indeholder ordet *flæsk »Flig«. Udgangspunktet for denne navnetype er de hyppigt forekommende forbindelser med præpositioner, der tidligere styrede dativ: på, i, ved o. s. v.

Selv om der muligvis vil blive pillet ved enkelte af Kr. Halds sendringer, fx. henførelsen af de enkeltstående sjællandske Husum og Søsuum til dativ pluralis-gruppen, og selv om filologerne vil have et og andet at indvende, fx. mod opfattelsen af endelsen -e (i navne som Højme og torp-navne) som noget fonetisk og ikke som en gammel bøjningsendelse, så vil den elegante afhandlings hovedresultater blive stående urokkede, og man imødeser med meget store forventninger fremtidige behandlinger af andre vigtige navnetyper fra Kristian Halds hånd.

Christian Lisse.

Danmark før Udskiftningen.

Hugo Matthiessen: Det gamle Land. Gyldendal, 1942.

Hugo Matthiessen, der i en aarrække har arbejdet med jysk stof (»Hærvejen«, »Viborg Veje«, »Limfjorden« og »Den sorte Jyde«) har i sin sidste bog »Det gamle Land« gjort Sjælland til centrum for sine studier. Bogen har den meget betegnende undertitel: »Billede fra Tiden før Udskiftningen«, netop i opridsning af *billedet* har forfatteren sin styrke, det er gjort med utallige smaa minutiose penselstrøg. Træk efter træk er hentet fra en vidtstrakt læsning. Til 176 ret smaa sider tekst er der 35 tættrykte sider kilder og bevissteder.

Bogen indledes med en beklagelse over, at »det gamle land« mere og mere forsvinder. Brede lige landeveje har afløst de romantiske, men upraktisk bugtede; aær og bække forvandles til kanaler, vand- og vejrmøller har maattet vige for elektriciteten, herregaardenes vidtstrakte marker er stykket ud til husmandsbrug, og skovene er blevet stive og ensformige med øgede mængder af gran paa bogens bekostning. Denne udvikling er begyndt med udskiftningen, da al jord blev gjort nyttig. Over for dette i Hugo Matthiessens øjne saa triste landskab stilles saa det gamle fra før udskiftningen kendetegnet ved modsætning-

gen mellem de forholdsvis begrænsede dyrkede arealer og de store strækninger, der henlæa i naturtilstand, skove og overdrev. I to store afsnit skildres skov og overdrev, begge som faser i det lange kapitel i dansk landskabshistorie, der hedder skovenes ødelæggelse. I overdrevene var denne proces naaet videre frem end i skovene, men der er kun en gradsforskel. Paa overdrevene var der lidt mindre krat, lidt færre overstandere og større lysninger, men begge dele repræsenterer den gamle storskov i forfald; dette var paa udskiftningstiden naaet saa vidt, at en forandring var ubetinget nødvendig.

Ud af de mange enkeltheder vokser billedet af landskabet. Det er lykkedes Hugo Matthiessen at gøre det virkelig anskueligt, og deri ligger bogens største værdi.

Kapitlet: »ager og eng« giver en tilsvarende beskrivelse af den dyrkede jord, der saa væsentlig anderledes ud end dyrket jord i vore dage. Naturligt nok er det særlig den efter moderne begreber upraktiske jordfordeling og den ukyndige og daarlige behandling af jorden og sikring af afgrøderne, der her staar i forgrunden. Det kan dog ikke nægtes, at dette kapitel havde vundet i værdi, om landsbyfællesskabets indre struktur i højere grad havde været sporet bag det ydre billede. Hugo Matthiessen er forsaavidt uskyldig, idet han et sted siger: »Det er ikke Landbrugshistorie som saadan, jeg agter at skrive«. Men det er altsaa for dette kapitels vedkommende sket paa bekostning af den organiske sammenhæng. I et kort slutningskapitel skildres den begyndende landskabsforvandling under udskiftningen.

Hugo Matthiessens bog leder tanken hen paa et maleri af den romantiske skole, f. eks. et af den ældre Skovgaard. Med tætte fine penselstrøg er træk efter træk med den største naturtroskab fæstnet til lærredet. Helheden rummer megen stemning, men ogsaa nogen sentimentalitet. Hermed skal ikke være sagt, at det gamle landskab med de uddøende skove og de store aabne marker ikke har haft meget store skønhedsværdier, men saa almindeligt som det var, har det vel paa den tids mennesker virket ret ensformigt; medens de faa rester, der endnu er tilbage, taler saa stærkt til os, netop fordi vi sjældent i Danmark staar over for et landskab i naturtilstand.

Som tillæg til bogen findes gengivelser af en række smukke tegninger og malerier fra tiden mellem 1750 og 1850, hvor danske kunstnere har skildret det danske land, værdige sidestykker til den samtidige naturpoesi, som Hugo Matthiessen saa yndefuldt har flettet ind i fremstillingen.

Troels Fink.

FORENINGSMEDDELELSER.

Dansk kulturhistorisk Museumsforenings Aarsmøde i København 28. August 1942.

Aarsmødets Forhandlinger, der foregik i Oldskriftsselskabets Sal paa Nationalmuseet, begyndte Kl. 10. Direktør Klem, Kronborg, valgtes til Dirigent. Ved Navneopraabet var følgende 43 Museer repræsenterede: Kunstindustrimuseet, Københavns Bymuseum, Post- og Telegrafmuseet, Medicinsk-historisk Samling, Tøjhusmuseet, Rosenborg, Nationalmuseets 1., 2., 3., 6. og 7. Afd., Helsingør Bymuseum, Handels- og Søfartsmuseet, Nordsjællandsk Folkemuseum, Frederiksborgmuseet, Frederiksværk, Amagermuseet, Roskilde, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Liselund Gammel Slot, Stege, Odense, Bogense, Svendborg, Nyborg, Hjørring, Tisted, Nykøbing M., Aalborg, Randers, Grenaa, Herregaardsmuseet Gammel Estrup, Den gamle By i Aarhus, Horsens, Odder, Vejle, Kolding, Holstebro, Ringkøbing, Herning og Haderslev.

Efter en Hilsen fra Nationalmuseets Direktør, som beklagede ikke at kunne være tilstede, oplæste *Formanden sin Beretning*, der forelaa som Fortryk og var blevet omdelt til Medlemmerne inden Mødets Begyndelse:

Foreningens Medlemstal er steget fra 69 til 76. De nyindmeldte Museer er følgende: Vestfyns Hjemstavnsforening, Gummerup, Esbjerg Museum, Lemvig Museum, Brande Museumssamfund, Herregaardsmuseet Gammel Estrup, Liselund Gammel Slot og De danske Kongers kronologiske Samling paa Rosenborg.

Jeg byder de tilstedeværende Repræsentanter for disse Museer Velkommen i vor Forening og haaber, at de maa befinde sig vel i vor Midte. Jeg tillader mig at fremhæve, at to af de nyindmeldte Museer, Gammel-Estrup og Liselund, i udpræget Grad er ministerielle Museer, og at jeg i deres Indmeldelse ser et nyt og værdifuldt Vidnesbyrd om, at Undervisningsministeriet anerkender vor Forenings Virksomhed og Betydning. Den har jo iøvrigt ogsaa været til direkte Nytte for de to Museer, idet disse gentagne Gange

har faaet Part i Fordelingen af den ekstraordinære Fællesbevilling (Lotteripengene), som jo er et Resultat af vor Forenings Virksomhed. Ogsaa Rosenborg Samlingens Indmeldelse hilses med Glæde. Da ogsaa Frederiksborg og Kronborg er Medlemmer af vor Forening, har nu alle de store Centralmuseer sluttet sig til os. Jeg ser heri en betydningsfuld Anerkendelse af Arbejdet i og for Provinsmuseerne.

Nogle Kolleger, der gennem Aarene jevnlig har deltaget i vore Møder, er døde siden sidste Møde.

Museumsforstander, Købmand *Matthias Klokker*, Ringkøbing, døde 15. November 1941 i en Alder af 85 Aar. I denne By havde han boet hele sit Liv. Fra sine tidlige Aar var han Samler, og i 1908 fik han Museet i Ringkøbing aabnet. Dets Grundstamme skyldtes ham selv. Vi mindes ham med Glæde fra vore Møder som den lille, livlige og saare elskværdige Mand, vi alle kunde lide, og som virkede adskilligt yngre, end han var.

Museumsinspektør, cand. theol. *Chr. M. K. Petersen*, Odense, døde 1941 i en Alder af 72 Aar. Han havde fra 1906 været en meget virksom og interesseret Inspektør ved Odense Bys offentlige Samlinger, og han virkede i en Menneskealder tillige som Lærer ved en Realskole. Da han i 1939 fyldte 70 Aar, tog han sin Afsked som Inspektør ved Museerne. Dette Arbejde havde hans store Interesse, og han var en trofast Deltager i vore aarlige Møder, hvor han ofte var en fortræffelig Dirigent. Vi kunde ikke andet end sætte stor Pris paa ham.

Endelig er der at nævne Overlærer *K. Kr. Sørensen*, som var Formand for Vejle Museum. Han døde 5. Juli 1941. I de senere Aar var han en stadig Deltager i vore Møder. I Diskussionerne tog han ofte Del paa sin stilfærdige og rolige Maade. Der var overhovedet over hele hans Væsen noget stot og solidt.

Idet jeg beder Dem alle rejse sig, vil vi her i et Øjebliks Stilhed mindes disse tre gode Mænd.

I Tilslutning hertil skal jeg meddele, at Foreningen har ydet et beskedent Bidrag til et Mindesmærke, som Venner og Fagfæller af *Jørgen Olrik* vilde sætte paa hans Grav. Paa Anmodning underskrev jeg en Henvendelse til hans Venner og Fagfæller om Bidrag hertil.

Paa forrige Aarsmøde i Odense blev jeg genvalgt som Formand trods min Fraværelse paa Grund af et Ulykkestilfælde, og der vedtoges et Lovtillæg om, at Formanden repræsenterer Foreningen i det af Undervisningsministeriet nedsatte Museumsnavn. Yderligere sendte Mødet mig et saare venligt Telegram. Jeg takker meget for den Tillid, som Mødet saaledes viste mig.

I Odense blev der jo aflagt Beretning om *den økonomiske Forbedring af de statsunderstøttede Museers Kaar*, som indførtes ved Finansloven for 1941—42, ligesom der blev givet en Oversigt over Udvalgets Arbejde fra og med 1934 til og med 1939 samt for Bestyrelsens Anstrengelser siden da. Det endelige Resultat blev jo, at Statstilskuddet blev 33.000 Kr. mindre end efter Udvalgets Forslag, men dog en betydelig Forhøjelse i Forhold til før. Blandt andet blev den ny Dispositionsbevilling til særlige Indretninger og Arbejder nedsat fra 15.000 Kr. til 11.000 Kr. Derimod var den foreslaaede Nybevilling til to Museumskonsulenter ikke kommen med paa dette Aars Finanslov. Efter Bestyrelsens Forslag vedtog Mødet da ogsaa en Resolution, hvori man bl. a. anerkendte de vundne Resultater, men man maatte fremhæve Betydningen af, at der snarest ansattes to Museumskonsulenter, og »at Statens Bidrag til de kulturhistoriske Provinsmuseer snarest muligt bringes op paa den Højde, som Udvalget havde foreslaaet, da de nu tilstaaede Ydelser er ganske utilstrækkelige«.

Henimod Slutningen af 1941 blev den formelle Nyordning i alt Fald delvis gennemført i Praksis. Den 1. Oktober 1941 har Undervisningsministeriet officielt sat *de ny Regler* i Kraft. De er daterede 26. Sept. 1941. Og ved Skrivelse til Foreningen fremsendte Ministeriet samtidig 100 Eksemplarer, som senere er tilstillet vore Medlemmer. Samtidig meddelte Ministeriet, at følgende Museer efter Indstilling af Museumsnævnet vil være at henregne til *Centralmuseernes Kreds*: Aalborg hist. Museum, Aarhus (hist. Afdeling), Bornholm, Fyns Stiftsmuseum (forhist. og hist. Afdelinger), Haderslev, Herning, Hjørring, Holbæk, Kalundborg, Kolding, Maribo, Randers, Sønderborg og Viborg — ialt 14.

Der tillagdes ved samme Skrivelse Centralmuseerne et *Grundtilskud* paa 1300 Kr., de andre Museer 650 Kr. Da alle Museerne efter deres sidst aflagte Regnskaber havde haft stedlige Indtægter, der oversteg det saaledes fastsatte Grundtilskud med mindst 100 pCt., blev ogsaa det *variable Tilskud* for indeværende Finansaar fastsat til 1300 Kr. for Centralmuseerne og 650 Kr. for alle de andre Museer. Totalsummen af Statstilskuddet kunde altsaa blive henholdsvis 2600 og 1300 Kroner. Dette viser, hvor stor Betydning det har haft, at Udvalget foreslog det for Museerne helt ny Princip, at en Del af Statstilskuddet skulde være variabelt og beregnes til 50 pCt. af Museets stedlige Indtægter, selv om der ved Finansloven blev lagt Loft over dette variable Tilskuds Størrelse.

Skønt dette altsaa for de statsunderstøttede Provinsmuseer betegner et Fremskridt, er det forstaaeligt, at Afgørelsen ikke har

vakt ublandet Glæde. Jeg har saaledes modtaget flere Henvendelser fra Museer, som føler sig forurettede ved ikke at være blevne *Centralmuseer*. I en Provinsavis har Redaktionen endog i den Anledning rettet et Angreb paa min Ære og Moral af en saadan Karakter, at jeg har anset det for unødvendigt at imødegaa det.

Der kan selvfølgelig være delte Meninger om, *hvilke Museer der burde regnes for Centralmuseer og hvilke ikke*, og utvivlsomt er der Grænsetilfælde. Jeg kan kun fremhæve, at Museumsnævnet omhyggeligt har gennemgaaet den forudgaaende Udvalgsbetæknings foreløbige Liste og er naaet til sit Resultat efter en nøje Overvejelse af alle de statsunderstøttede Museers Forhold, Samlingernes videnskabelige Betydning og Oplandets Omfang, Museumsvirksomhedens Intensitet og Teknik. Derefter har Ministeriet fulgt Museumsnævnets Indstilling.

Jeg er imidlertid ikke glad for, at Ministeriet har fastslaaet, at den trufne Afgørelse skal have Gyldighed i de kommende 5 Aar. *De ny Reglers § 6, 2. Stk.*, hvortil Ministeriet henholder sig, lyder saaledes: »Det paahviler derhos Nævnet hvert 5. Aar efter nøje museumskritisk Gennemgang af samtlige statsunderstøttede Provinsmuseer at afgive Indstilling til Ministeriet om, hvilke Museer der bør henregnes til de i nærværende Reglers Indledningsbestemmelser nævnte Centralmuseer, og hvilke Museer der falder udenfor denne Gruppe«. Det synes mig tvivlsomt, om der i disse Ord virkelig ligger, at Omflytninger fra den ene til den anden Gruppe kun skal kunne ske hvert 5. Aar. Personlig har jeg i hvert Fald forstaaet Bestemmelsen saaledes, at der hvert 5. Aar skal foretages en Revision, men at den ikke skulde kunne hindre, at der paa et hvilket som helst Tidspunkt indenfor 5-Aars Perioden kan ske Omflytninger, naar Forholdene taler derfor.

I *Provinsmuseumsnævnet* har Professor, Dr. phil. *Johannes Brøndsted* Sæde som Ministeriets Repræsentant og Formand, medens Museumsinspektør, Magister *Chr. Axel Jensen* repræsenterer Nationalmuseet og jeg Foreningen. Ministerialsekretær *Henning Rohde* har deltaget i Møderne som Sekretær.

Nævnet har foruden Centralmuseumsproblemet af Ministeriet faaet forelagt Spørgsmaalet om Fordelingen af *den ny Dispositionsbevilling*. Af denne, der paa Finansloven er anslaaet til 11,000 Kr., er paa Forhaand disponeret over 700 Kr. til Forhøjelse af de 50,000 Kr., der er bevilget til direkte Statstilskud. Tilbage at fordele for 1941—42 var da 10,300 Kr., hvilket skete paa følgende Maade:

Køge. Tilskud til større Omordning	Kr. 2750
Odense. Montrer til middelalderlige Jordfund. »	700
Hjørring. Tilskud til større Omordning. »	2500
Thisted. Montre til Oldsager »	300
Randers. Opstilling af Bondestue »	1500
Aarhus. Montre til Nydams Model »	680
Kolding. Oldsagsmontre »	900
Ringkøbing. Dragtmontre »	970

Kr. 10300

Andragender til Ministeriet var indkommet fra ialt 11 Museer til et samlet Beløb paa 21,500 Kr.; heraf fremgaar, at Nævnet nødvendigvis maatte foretage Nedskæringer. Kun enkelte mindre Andragender kunde imødekommes ubeskaaret, de fleste Summer maatte nedsættes. Men jeg kan dog sige, at Nævnet i dets Indstilling, der blev fulgt af Ministeriet, har tilstræbt hellere at yde saa rundelige Tilskud som muligt til initiativrige Museer, der virkelig har vovet at paabegynde store Arbejder, end at udstykke Beløbet til alle de ansøgende. De enkelte, der i forrige Finansaar helt maatte forbigaas, tilraader jeg at søge igen i Aar, og et Museum, der ansøgte om et Tilskud uden at nævne nogen Sum, anbefaler jeg meget næste Gang at fremkomme med et omtrentligt Overslag om Ønskerens Størrelse. Jeg maa ogsaa nævne, at i Udvalgets Betænkning hedder det, at Tilskud af Dispositionsbevillingen kan ydes til saadanne statsunderstøttede Museer, »hvis Samlingers Værdi og Anbringelsesforhold gør de paagældende Foranstaltninger særlig paakrævede, og som, eventuelt ved Fremskaffelse af Bidrag fra lokal Side til dette Formaal, har vist Interesse for Spørgsmaalets Løsning«.

Den stærke Efterspørgsel stadfæster, at der virkelig har været stærk Trang til denne Bevilling. Naar det betænkes, at den ikke blot skulde yde Tilskud til Omordninger og Montrer men ogsaa til Indlægning af Centralvarme og elektrisk Lys — to Ting, som det under de nuværende sørgelige Forhold er umuligt at tænke paa —, behøver man ikke at være Spaamand for at forudsige, at den er ganske utilstrækkelig for sit Formaal. Det bør være en af Foreningens første Opgaver at virke for dens Forhøjelse.

Øg hertil kommer, at det endnu kun er de statsunderstøttede Museer, der kan faa Del i denne Bevilling. Et enkelt Museum udenfor de statsunderstøttedes Kreds, Roskilde, maatte paa Forhaand udskydes af Overvejelserne, selvom det har Part i den ældre Fællesbevilling. Naar *Problemet om Statsanerkendelse* efterhaanden bliver løst, vilde det være en naturlig Følge heraf,

at ogsaa de statsanerkendte Museer skulde kunne faa Part i Dispositionsbevillingen, og dens Forøgelse saaledes blive yderligere paakrævet. Men hertil stiller *Reglernes § 3, 1. Stykke* sig mulig dog foreløbig hindrende, hvis de kun kan komme i Betragtning ved Fordelingen af den ekstraordinære Fællesbevilling (Lotterigenene) til Indkøb og Konservering.

I Løbet af Finansaaret 1941—42 er der til Ministeriet indkommet 13 *Andragender om Statsanerkendelse eller Statsunderstøttelse* fra hidtil ikke statsunderstøttede Museer. Disse Andragender er forelagt Museumsnævnet. Dette skal træffe sin Afgørelse paa Grundlag af Udtalelser fra de to Tilsynsførende ved Provimuseer, og disse Udtalelser forelaa endnu ikke i alle Tilfælde ved sidst afholdte Nævnsmøde den 24. Juni; de kræver Rejser til Stedet, og Rejseforholdene er jo ikke altfor gunstige. Jeg anser mig ikke berettiget til at foregribe Nævnets endelige Afgørelse eller fremdrage navngivne Eksempler. Men i al Almindelighed tør jeg sige, at Nævnet er stemt for at anbefale et Flertal af de ansøgende Museer til Statsanerkendelse. Derimod er der Betænkeligheder ved at foreslaa Statsunderstøttelse, saalænge der kun foreligger et forholdsvis ringe Antal Ansøgninger. Det er blevet hævdet, at Spørgsmaalet herom bør afgøres med Hensynstagen til en Række Museer, der for Aar tilbage har indsendt lignende Andragender. Som Forholdene ligger, maa jeg anbefale Museer af denne Kategori paany at indsende Andragende til Ministeriet om Statsanerkendelse og Statsunderstøttelse; de bør ikke slaa sig til Taals med, at de forlængst har opnaaet Part i den ekstraordinære Fællesbevilling.

Iøvrigt maa jeg tilføje, at Nævnet under sit Arbejde med de indkomne Andragender foruden de enkelte Museers Økonomi og Museumsteknik ogsaa maa overveje deres *Love*, og at det har mærket Vanskelighederne herved. Der blev paa sidste Nævns-møde diskuteret Spørgsmaalet om eventuel Udarbejdelse af en *Normalvedtægt*, der kunde tjene som et Slags Forbillede; men det maa indrømmes, at dette Problem ikke er tilstrækkeligt gennemtænkt endnu. Trods det forberedende Arbejde, som er gjort fra vor Forenings Side, har vi aldrig diskuteret og sammenlignet de enkelte Museers *Love* — maaske fordi vi ikke er Jurister. Under Lovene hører ogsaa det vanskelige Oplandsproblem, Spørgsmaalet om Virkeomraadet. Og det vil sikkert forstaas, at Nævnet maa ønske alt dette grundigt overvejet, før det binder sig til bestemte Afgørelser.

Ved Omtalen af *de ny Regler* maa jeg endnu minde om, at det i vort Aabenraamøde vedtoges, at Udvalgets Forslag til den nu-

værende § 5 om Anvendelsen af Statstilskuddet burde gøres mere elastisk, hvorfor den sidste Sætning i 1. Stykke burde udgaa, og Ordet »fortrinsvis« indføjes i første Linie. Ved Nævnets Behandling blev der taget Hensyn hertil ved i Stedet for sidste Sætning i første Stykke at indføje: »Ministeriet kan undtagelsesvis i særlige Tilfælde efter forud indgiven Ansøgning meddele Tilladelse til, at Tilskuddet benyttes af Museet til andre Formaal«.

Paa Mødet i Odense beklagede jeg, at Udvalgets Forslag om en Bevilling til *to Museumskonsulenter* paa 4200 Kr. til hver ikke var opført paa Finansloven. Nu har Undervisningsministeriet optaget Forslag herom paa Finanslovsforslaget for 1942—43. Lønningerne til de to Konsulenter er bevilgede paa Nationalmuseets Budget, men til Dækning af deres og de Tilsynsførendes Rejseudgifter er der paa de historiske Provinsmuseers Finanskonto (§ 21 VII E 2) opført 2000 Kr. I den ministerielle Rundskrivelse til de statsunderstøttede Provinsmuseer af 7. Maj 1942 udtales om Konsulenterne, at »deres Arbejde skal i det væsentlige bestaa i at rejse rundt til de enkelte Museer for paa Stedet i kortere eller længere Tid at yde Museerne fornøden Hjælp med Opstillinger, Katalogisering, Etikettering og Konservering. I tjenstlig Henseende er Museumskonsulenterne knyttet til Nationalmuseet. Provinsmuseerne skal selv betale for Konsulenternes Ophold paa Stedet«.

Efter Finanslovens Vedtagelse blev de to Stillinger opslaaede, og efter Nationalmuseets Indstilling har Ministeriet nu som Konsulenter ansat cand. mag. *A. Bæksted*, der særlig vil komme til at virke paa det forhistoriske Omraade, og cand. mag. *P. Halkjær Kristensen*, hvis Speciale er de senere Tider. Meddelelse om Ansættelserne er udsendt af Nationalmuseet til de Museer, som enten oppebærer Statsunderstøttelse eller har Part i den ekstraordinære Fællesbevilling til Indkøb og Konservering, og de paagældende Museer er opfordrede til at fremsætte Ønsker og Forslag om Konsulentbesøg til de Tilsynsførende, Dr. phil. *H. C. Broholm* og Magister *Chr. Axel Jensen*, under hvis Ledelse de to Konsulenter kommer til at arbejde.

Dette Foreningens ældste Ønske er dermed blevet virkeliggjort, og mit Ønske i Fjor er ikke blevet gjort til Skamme. Jeg haaber og venter da, at deres Assistance vil blive flittigt benyttet. I alt Fald vil de statsunderstøttede Museer sagtens kunne magte Udgifterne til et kortere eller længere Konsulentbesøg, naar de ønsker en eller flere af deres Afdelinger reviderede og omordnede. Vanskeligere vil Sagen stille sig for de ikke statsunderstøttede, for hvem den har den allerstørste Betydning. Men de vil

sikkert efterhaanden indse, at velordnede Samlinger og fuldstændig, udførlig Registrering er den sikre Vej til at opnaa Statsanerkendelse og eventuelt fast Statsunderstøttelse.

*

Foruden Deltagelse i Museumsnævnets Forhandlinger har jeg paa Bestyrelsens Vegne den 29. November 1941 indsendt et *Andragende til Handelsministeriet* og henstillet, at ca. 70 Eksemplarer af Ernæringskort og andre Rationeringskort maa blive lagt til Side og senere tilstillet Foreningens Bestyrelse, som da vil sørge for, at de bliver sendt til de Museer, der er Medlemmer af Foreningen. Herpaa er Svar ikke indløbet.

Som Foreningens Formand har jeg efter Indbydelse fra Nationalmuseet overværet Højtideligheden i Anledning af den etnografiske Samlings 100-Aars Jubilæum den 30. Oktober 1941.

I samme Egenskab har jeg medundertegnet et Opraab til Offentligheden om Støtte til Bevaring af Præstegaarden i Hjørring, som Indsamlingskomiteen har udsendt.

*

Hvad *den kommende Tid* angaar, saa er Øjeblikket næppe egnet til større Aktioner, selv om vi vel meget kunde ønske Statens Tilskud sat yderligere op. De Resultater, som hidtil er vundne, maa fæstnes og uddybes. Men derfor bør vi ikke lægge os til Ro.

I min Redegørelse for Virksomheden siden Odensemødet har jeg efterhaanden fremhævet de Punkter, hvor Foreningen i den nærmeste Fremtid bør sætte ind, og som jeg vil rekapitulere i al Korthed, da de mulig kan give Anledning til Diskussion her:

Foruden Spørgsmaalet om Fortolkningen af Reglernes § 6 angaaende Femaarsperioden for Optagelse i Centralmuseernes Kreds, vil det især være de ikke statsunderstøttede Museers Stilling, der maa søges forbedret. Vejen hertil gaar efter de ny Regler gennem Museumsnævnet til Ministeriet. En Række Museer vil ad denne Vej utvivlsonst kunne opnaa Statsanerkendelse. Hvornaar de ogsaa kan opnaa Statsunderstøttelse — efter § 3 vil der i de første 5 Aar kunne meddeles Dispensation fra 5 Aars Fristen —, vil først og fremmest afhænge af vort Lands Stilling i de kommende Aar.

Paa et Punkt bør der dog under alle Omstændigheder snarest belejligt sættes ind: Den ny Dispositionsbevilling maa søges forhøjet, da den sikkert vil vise sig at være ganske utilstrækkelig. Ogsaa de statsanerkendte Museer bør kunne faa Del i Disposi-

tionsbevillingen. Men mulig er Reglernes § 3. 1. Stykke til Hinder herfor; hvis saa er, bør den søges ændret.

Til Formandens Beretning knyttedes en kort Diskussion. *Høirup*, Nyborg: Afgørelsen med Statsunderstøttelsen blev en Skuffelse for mange. Nyborg har søgt om Forhøjelse for flere Aar siden. Bevillingen bør forhøjes. Vi har maattet skaffe flere Tusinde Kroner fra anden Side for at føre Omordningen igennem. *Riismøller*, Aalborg: Hvor Kommunen er største Bidragyder til Byens Museum, ønsker den ogsaa Indflydelse paa Bestyrelsens Sammensætning. Derfor er den Bestemmelse i de nye Regler uheldig, der siger, at Bestyrelsen i et selvejende Museum supplerer sig selv. *Sekretæren*: Der staar, at andre Regler kan godkendes af Ministeriet. *Borre*, Næstved: Udtalte sin store Tilfredshed med den ved den nye Museumskonsulent, Cand. Bæksted, gennemførte Omordning af de forhist. Oldsager i Næstved Museum. Fru *Overgaard*, Holstebro, spurgte, om de statsunderstøttede Museer ikke kunde faa bevilliget en Del af Diætbeløbet til Museumskonsulenterne? Ønskede klarere Afgrænsning af de enkelte Museers Virksomhedsomraader. *Formanden*: Bestyrelsen vil arbejde paa, at flere Museer bliver statsunderstøttede; men Ministeriet holder naturligtvis igen. Hvis man har Midler, kan ogsaa andre Museer end de statsunderstøttede faa Konsulenthjælp. Men Diæterne skal Museerne selv betale.

Sekretæren gav derefter følgende Oversigt over Fordelingen af Museernes Fællesbevilling for 1941—42 (Lotteripengene).

Statsunderstøttede Museer:

Køge. Konservering (Skydeskiver, Skab)	Kr. 2000
Holbæk. Møbler fra o. 1800	» 700
Maribo. Oldsager fra Engestofte	» 1500
Odense. Konservering (Altertavle, Jernsager)	» 1000
Hjørring. Forskellige Indkøb	{ » 1040
— Konservering	{ » 969.15
Thisted. Konservering (Bronzesager, Kiste)	» 1000
Nykøbing M. Fajencebord (Gammellund)	» 429
— Konservering, Møbler	» 612
Aarhus. Brabrand-Udgravning	f » 500
— Konservering (Urner)	{ » 500
Kolding. Renaissance-Stenrelieffer	» 400
Liselund. Konservering	» 2000
Gammel Estrup. Møbler	f » 600
— Gobelinrestaurering	{ » 900
Aarhus Gamle By. Sølvsager	» 778.50

Ikke statsunderstøttede Museer:

Hillerød. Konservering	Kr. 400
Roskilde. Empiremøbler, Sølv	» 1100
Nyborg. Konservering	» 600
Aars. Forskellige Indkøb) » 885
— Konservering (Bronzesager)) » 150
Hobro. Indkøb	» 440
Odder. Husdør fra Gylling	» 200

Nationalmuseet har konserveret Genstande for Maribo, Nykøbing M., Randers, Ringkøbing og Ribe for ialt 301 Kr. og fotograferet for 18 Kr.

Til Oversigten knyttede Sekretæren følgende vejledende Bemærkninger: Smaaafund, der indsendes til Nationalmuseet, bliver som Regel konserveret inden Tilbagesendelsen, og det betales af Fællesbevillingen. Aalborg har søgt om 5000 Kr. til Afbetaling paa Panelstuer, der tilhører Haandværkerforeningen. Man føler sig ikke sikker paa, at Foreningen ikke kan skrue Prisen op ved at afbryde Forhandlingerne paa et eller andet Tidspunkt, og man ønsker mere Offervilje fra Byens Side. Der har i det forløbne Aar været talrige og store Ønsker om Konserveringsarbejder. Konserveringer har beslaglagt over Halvdelen af det samlede Beløb. Dette er maaske lidt betænkeligt og bør ikke vedblive at være saaledes hvert Aar. Men i indeværende Finansaar vil det i hvert Fald blive anderledes: Dels er der Planer om Erhvervelse af en større Oldsagssamling til Fordeling mellem flere Museer, dels vil der blive foretaget et Fællesindkøb af Almuetekstiler. *Klem* haabede ikke, at det altsammen gaar til Oldsager og Tekstiler. Er det muligt at fremskaffe Vædsker til at konservere med for Tiden? *Steensberg* oplyste, at Pressesensationen om Guldborgsundbaaden, der ikke kunde konserveres, ikke har noget paa sig. En Embedsmand i det paagældende Ministerium undersøgte, om man nogensinde havde nægtet et Museum Konserveringsvædske. Det viste sig ikke at være Tilfældet, og Embedsmanden udtalte, at det næppe heller i Fremtiden vil blive nægtet. *Uldall* meddelte, at Frilandsmuseet havde søgt Fordelingsnævnet om 100 l Linolie og faaet det. *Broholm* var glad ved, at saa mange Museer har taget fat paa Konserveringen af Bronze- og Jern-Oldsager. Bad om, at Sagerne maatte blive adresseret enten til Nationalmuseets 1. Afd. eller til ham af Hensyn til Kontrollen. De vil da blive behandlet efter Tur.

Punkt 2 paa Dagsordenen var Kassererens *Regnskabsaflæggelse* for Aaret 1941. Aarsindtægten har været: Medlemskontingenter fra 69 Museer 690 Kr., Salg af Museumsstaten 102,60 Kr., Renter 84,20 Kr. Overførte Beholdninger fra 1940 1330,87 Kr.

Ialt Aktiver 2207,67 Kr. Passiverne er 399,91 Kr., hvilket giver en Kassa paa 1807,76 Kr., idet Balancen er 2207,67 Kr. Regnskabet, der er revideret af Hjort-Nielsen, godkendtes. *Formanden*: Bestyrelsen drøftede i Aftes, hvad den store Kassebeholdning kan bruges til. Der opstilledes fem Forslag: 1) Vi kunde faa et kyndigt Menneske til mod Betaling at skrive en lille Bog om Museums- teknik, Mærkning og Etikettering m. m. 2) Der kunde udgives et Hæfte om den Konservering, man kan udføre uden at have et større Laboratorium. Hæftet skulde afløse den Oversigt, C. A. Jensen gav i Fortid og Nutid for flere Aar siden. 3) Der kunde udsendes nogle trykte Sider med Rettelser til »Museumsstaten«. 4) Foreningen kunde lade fremstille Prøveark af en Protokol med Eksempler paa sammes Førelse. Ethvert Museum bør vide noget om de Genstande, der indføres, og denne Viden bør tilføres Protokollen. Det er ikke nok med Hjemstedet. 5) Foreningen kunde fremskaffe et Oplag af Kartotekskort, saa man kunde købe disse hos samme Papirhandler.

Klem: Forslagets 1, 2 og 4 kan maaske samles i een Bog. *Andrup* foreslog, at de forskellige Museer indsender Eksempler paa deres Ønsker angaaende Protokolindretning og Kartotekskort. De kan saa underkastes en fælles Behandling, og der kan paa næste Aarsmøde afholdes en Udstilling af Materialet. *Uldall* fandt Ideen god. Men Mødetiden er for knap til, at Deltagerne kan sætte sig ind i det, en saadan Udstilling byder paa. Der bør være et Redaktionsudvalg. Den foreslaede Bog bør indeholde Omtale af Museumsbygninger, Placering, Opstilling, Sagkartotek, topografisk Kartotek, Giverkartotek, Negativsamling etc. Afsnittet om Konservering bliver det vanskeligste Punkt. Der bør være en Redaktør, som kan indhente Oplysninger og faa Bistand af Specialister baade blandt Museumsinspektører og Konservatorer. *Sekretæren* mindede om, at disse Spørgsmaal ikke var nye Ideer i Foreningen. Men Sagregisterspørgsmaalet har taget Tiden i flere Aar. Nu er der imidlertid kommet unge og arbejdsmodige Mænd som Konsulenter, og der kan sikkert komme Gang i Sagen, som har trængt til Løsning gennem mange Aar.

Dagsordenens Punkt 3, *Eventuelt*, kom væsentlig til at dreje sig om Udviklingen af en Bytteorganisation mellem de enkelte Museer, saa Ting, der ikke hører hjemme, hvor de nu befinder sig, kan udveksles med andre. *Svend Larsen*, Odense, rejste Spørgsmaalet om Oprettelsen af en Byttecentral. Oplysning om, hvilke Bytteobjekter, der findes, kan fremskaffes gennem Konsulenterne. Afgivelsen bør naturligvis være frivillig. *Broholm* foreslog, at Konsulenterne lavede Kartoteker over Museernes Oldsagssamlin-

ger (indbefattet Nationalmuseets), saa det kunde ses, hvad der fandtes fra hvert Sogn under eet. Et Eksemplar af dette Kartotek maatte staa i Nationalmuseet. Afdøde Museumsdirektør Lund i Haderslev lavede saadan et Kartotek for Sønderjylland ved Gennemgang af Samlingerne i Kiel, Nationalmuseet og de sønderjyske Museer. *Riismøller* mente, at de tilsynsførende og Konsulenterne kunde virke som Clearingscentral, indtil et saadant Kartotek kunde blive til Virkelighed. I Aalborg Oldsamling findes meget fra det sydlige Jylland.

Under Punkt 4 paa Dagsordenen, *Bestyrelsesvalg*, meddelte *Formanden*, at hele Bestyrelsen grundet paa det udgaaede Møde i 1940 var valgt paa een Gang. For atter at faa indført partiel Bestyrelsesvalg foresloges følgende Medlemmer til Afgang i Aar: Sekretæren C. A. Jensen, Kassereren Kai Uldall, Holger Friis og Albert Thomsen. Alle de afgaaede Medlemmer af Bestyrelsen genvalgtes. Ogsaa Revisorerne genvalgtes. Mødet hævedes Kl. 12,15.

Efter Frokosten i Nationalmuseets Restaurant besaa man Kl. 14 en Udstilling af de arkæologiske Fund, der i Aarets Løb er indkommet til Nationalmuseet. Dr. Therkel Mathiassen gav en kort Oversigt over Fundenes Betydning. Kl. 15 holdt Museumsassistent Frk. Margrethe Hald Foredrag med Demonstration af folkelige Tekstiler, som er indkøbt til Nationalmuseet i Sommerens Løb. Derefter aflagde man under Magister C. A. Jensens Vejledning et Besøg i Museets endnu ikke offentlig tilgængelige Rum med Jordfund fra Renæssancetiden. Kl. 18 sluttede Mødet med en Fælles-spisning i Restaurant »Karnappen«.

Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København 29.—30. August 1942.

Paa Mødet, der aabnedes Lørdag den 29. August Kl. 9 i Oldskriftselskabets Sal (Nationalmuseet), var samlet ca. 60 Repræsentanter for følgende Foreninger og Institutioner: De historiske Samfund for Frederiksborg Amt, Københavns, Holbæk, Sorø og Præstø Amter, Lolland-Falster, Fyns Stift, Hjørring, Thisted, Viborg, Vejle, Ribe og Ringkøbing Amter samt Sønderjylland. Endvidere Rigsarkivet og Landsarkiverne for Sjælland og Sønderjylland, Matrikulsarkivet, Stednavneudvalget og Dansk Folkemindesamling, Samfundet for dansk Genealogi og Personalthistorie, Kolding Byraad og Københavns Stadsarkiv. Endelig de ved Museumsforeningens Aarsmøde repræsenterede Museer (se S. 241) samt Museerne i Nykøbing F., Maribo, Gummerup

Ribe og Varde. Desuden var Foreningens Æresmedlem, Professor Knud Fabricius, til Stede.

Formanden, Museumsdirektør, Dr. *Poul Nørlund*, indledede med at udtale Mindeord over Ekspeditionssekretær Petresch-Christensen, Museumsinspektør Chr. M. K. Petersen, Dr. Marius Kristensen, Museumsbestyrer Math. Klokke, Overlærer K. K. Sørensen og Proprietær Hjorth, Baagegaard. Derefter holdt Dr. Nørlund et Foredrag i Anledning af Nationalmuseets 50 Aars Jubilæum (aftrykt efter Talerens Manuskript foran S. 193 ff.).

Ved det derpaa følgende *Repræsentantmøde* oplyste *Formanden* i sin Beretning, at Foreningens Medlemstal nu er 135, hvoraf 76 Museer. Efter at Randers Amts historiske Samfund omsider er indmeldt i Foreningen, omfatter denne samtlige lokalhistoriske Amtssamfund. I Anledning af, at kun 3 Biblioteker staar som Medlemmer af Foreningen, udtalte Formanden Ønskeligheden af at faa flere Biblioteker med. — M. H. t. Foreningens litterære Virksomhed oplystes det, at »Fortid og Nutid« nu trykkes i 900 Eksemplarer. Hjelholts Skriftprøver har fundet god Afsætning. Opgaven: at skrive den gotiske Skrifts Historie, er nu løst af Arkivar Kroman, hvis Arbejde: »Skriftens Historie i Danmark« nu er under Trykning og vil udkomme i nær Fremtid. Oplaget vil blive paa 700 Eksemplarer à 5½ Ark. — M. H. t. Prisbelønning af Aarbogsafhandlinger har Bestyrelsen ikke ment, at der var Grund til at belønne nogen Afhandling fra Aarbøgerne for 1940. — Man havde inden for Bestyrelsen overvejet at arrangere et Studiekursus i Landbohøi; ved det i 1937 afholdte Kursus havde Tilstømningen været saa stor, at det opmuntrede til Fortsættelse ad denne Vej. Man mente dog, at man under de vanskelige Forhold i Landet maatte opsætte det til bedre Tider. — Formanden omtalte derefter de strandede Planer om et Slægtsgaardsværk (jfr. Fortid og Nutid XIV, S. 123 f.). Der havde ikke paa sidste Repræsentantmøde været Stemning for, at Fællesforeningen skulde tage Del i Udgivelsen af noget Værk om danske Slægtsgaarde, og det Udvalg, der var nedsat til at behandle denne Sag, havde derfor hurtigt kunnet nedlægge Arbejdet.

Kassereren, Landsarkivar *Hans Knudsen*, fremlagde derpaa Regnskabet (trykt i Fortid og Nutid XIV, S. 192). Desværre har Kassebeholdningen siden 1929 været stadigt synkende; da var den 4300 Kr., i 1940 2800, nu raader vi kun over et Par Tusind Kroner. For 1942 er budgetteret et Underskud paa 400 Kr., idet Udgifterne ved Kromans Bog, der andrager godt 4100 Kr., delvis maa dækkes af Foreningen (Carlsbergfondet har bevilget 2750 Kr.). Det er i det hele Trykningsudgifterne, der virker øde-

læggende paa Foreningens Økonomi. De androg for Fortid og Nutid i 1935—36 kun 1200 Kr., nu er de steget til over 1800 Kr. Hvad kan der gøres for at hjælpe paa Foreningens Økonomi?

Albert Thomsen (Holbæk): Det er ikke saa farligt. Det er rimeligt at bruge Pengene til et fornuftigt Formaal, — bagefter kan vi igen tænke paa at spare sammen! — *Kassereren*: Det kan i Længden ikke gaa an, at de ordinære Udgifter overstiger Indtægterne. — *Lausten-Thomsen*: Hvad er Aarsbidraget for Biblioteker? — *Formanden*: Bibliotekarerne kunde have Interesse i at deltage i vore Møder. Vi trænger til flere Medlemmer, vi trænger til flere Penge. »Fortid og Nutid« kan trænge til at udvides. Det kan ikke nægtes, at de 10 Kr. som Aarsbidrag for Institutioner er meget billigt. Kunde lokale Banker ikke godt være med? — *Fang* (Roskilde): Det vilde være godt med flere Biblioteker. En lille Opsats til Bibliotekernes Blad vil være gavnlig. Enkelte mere alment indstillede Fonds kunde maaske hjælpe os. — *Formanden*: At faa Statstilskudet forhøjet er udelukket. — *Klem* (Helsingør): Fondene er bange for det aarligt tilbagevendende! Kunde man ikke ændre Foreningens Love m. H. t. Kontingent, saaledes at der fastsættes et mindste Kontingent? anbefaler Henvendelse til Centralbibliotekerne. — *H. P. Hansen* (Herning): Kunde Tidsskriftet ikke trykkes billigere andetsteds? — Derefter vedtoges Budgettet.

Som næste Punkt paa Dagsordenen stod: Forslag om Tilvejebringelse af et *Værk om danske Præstegaarde*.

Formanden: Der er indenfor Bestyrelsen Stemning for at fortsætte med Publikationer. Vi har her drøftet en Plan om et Værk om den danske Præstegaard. Det skulde være et stort, værdigt Værk, bestaaende af eet Bind, der opridser Hovedtrækene, samt en Række Tavler med Opmaalinger og Illustrationer. For en Del Aar siden udsendtes fra Nationalmuseet et Rundspørge til Præsterne. Vi har Indtryk af, at det er kolossalt, hvad der er forsvundet i de 20 Aar, der siden er gaaet. Fra bygningshistorisk Synspunkt er et saadant Værk da stærkt paa-krævet. Og paa dette Felt kan vi regne med dygtige Medarbejdere. Økonomisk kan et saadant Værk ikke bekostes af Foreningens Midler, — det vil blive en stor og kostbar Bog. Til at begynde med regnede vi med, at Allers Forlag kunde være interesseret i Udgivelsen af et saadant Værk; det var det dog ikke, da det kom til Stykket, men er Værket først lavet, skal det nok komme frem. Men der maa tilvejebringes 5—6000 Kr. til Forarbejder. Er der blandt Repræsentanterne Interesse for, at denne Sag tages op?

Forp. *Lunn*: Denne Sag bør løses nu. Skal hver eneste Præstegaard behandles? — *Formanden*: Meningen er, at det fortrinsvis skal være syntetisk. Til den syntetiske Del kan man saa knytte en Registrant over Præstegaarde ældre end 1850. Hovedvægten skal ligge paa Præstegaardene selv og Livet i Præstegaardene. Og til Indledning en Fanfare om Præstegaardenes Betydning i dansk Kulturhistorie. — *Kontorchef Heering*: Vil man stoppe ved Havegærdet? Skal Jorden ikke med? Præstegaardene har ofte været de første til at udskifte deres Jorder. — *Formanden*: »Livet i Præstegaardene« er en Fællesnævner for alt det, vi endnu ikke har Form paa. Men det har fra første Færd været Meningen, at Landbruget skulde med. — *Haar (Ribe)*: Enten er Planen uoverkommelig eller for ubestemt. Skal Værket skrives af Litteraturhistorikere eller Historikere? — *Formanden*: Tyngdepunktet maa ligge i det bygningshistoriske. I Arkiverne maa kunne hentes Oplysninger om Indretning i Stuerne og om Landbolivet. Det aandshistoriske skulde ikke være nogen Undersøgelse, men en Oversigt, og her er der Brug for en Litteraturhistoriker. — *Riismøller*: Netop i disse Aar afløser Præstevillaerne Præstegaardene. Derfor haster det! — *Gulddal (Viborg)*: Opgaven er saa omfattende, at den vist maa løses i flere Tempi. Men saa haster det mest med det bygningshistoriske. Det bør man straks gaa i Gang med. — *Fang*: Ja, her er det i den halvtolvte Time; m. H. t. det kulturhistoriske er Tiden ikke forpasset. — *Fabricius*: anbefaler at samle sig om det bygningshistoriske, for det haster. Iøvrigt er Jyderne ikke saa pietetsfulde som Sjællænderne! — (Herefter fulgte en Diskussion om Præstegaardenes Bevaringstilstand i forskellige Egne.) — *Formanden*: Præstegaardene er faktisk bedst bevaret paa Fyn, dernæst i Nordsjælland, paa Lolland-Falster og i Randers Amt. Jeg forstaar Diskussionen saaledes, at man giver Tilslutning særlig til Præstegaardenes Bygningshistorie og en Skildring af Haverne. Her findes en Del Materiale: Opmaalinger i Kunstakademiets Arkiv, Opmaalinger foretaget af Foreningen af 3. December m. m. Der skal dog endnu fotograferes og opmaales en Del, især Haver. Men jeg er ked af at nøjes med dette. Jeg er bange for det rent bygningstekniske, — vi maa have Menneskene med, hele Præstegaardskulturen (Tilslutning). Men vi vil snarest muligt gaa i Gang med det bygningshistoriske.

Dernæst aflagde Magister *Chr. Axel Jensen* Beretning om Museumsforeningens Møde.

Under *Eventuelt* drøftedes Stedet for næste Aarsmøde. *Friis (Hjørring)* oplyste, at Byjubilæet i Hjørring var udsat, men Ind-

bydelsen til Fællesforeningen stod dog stadig ved Magt, saafremt Forholdene vilde tillade et Besøg deroppe. Borgmester *Knud Hansen* foreslog Kolding som Mødested, Skoleinspektør *Høirup Nyborg*. — *Klem*: Vi overlader til Bestyrelsen at træffe den nærmere Afgørelse.

Efter en Frokostpause fortsattes Aarsmødet om Eftermiddagen i Museets Foredragssal, hvor Arkivar *Johan Hvidtfeldt* talte om Samarbejdet mellem Rigshistorikere og Lokalhistorikere (aftrykt efter Talerens Manuskript foran S. 206 ff.). Efter Foredraget fulgte en kort Diskussion, der under Formandens Fraværelse paa Grund af Sygdom blev ledet af fhv. Kredslæge *J. S. Møller*.

Klem: Foredraget var tankevækkende. Kunde Arkiverne ikke give mere orienterende Oplysninger? — *Lunn*: Hos os er det ikke vanskeligt at faa Stof til Aarbøgerne. Folk har nærmest Skrive-dille. Men det er svært at skille Avner fra Kerne — i Praksis! — *Gulddal*: Foredraget havde Adresse til 2 Sider: 1) Aarbogsredaktionerne, 2) Fællesforeningens Bestyrelse. Jeg henstiller, at Bestyrelsen tager Arbejdet op for at tilvejebringe en trykt Vejledning til Hjælp for Lokalhistorikere. *Fang*: I sin Tid fremsatte jeg en Tanke om en »Katekismus« i Hjemstavnsforskning. Den Bog, der tog Livet af denne Ide, fortjente ikke at gøre det. Der er stadig Brug for en saadan Bog — for alle Lokalhistorikere. — Tilsidst udtalte *Hvidtfeldt*, at Arkiverne forbereder Førere for alle Landsarkiverne, og udtrykte sit Haab om, at Bestyrelsen vilde overveje Planen om en Vejledning i Lokalhistorie.

Søndag den 30. August sluttede Mødet med en Udflugt til *Frilandsmuseet* ved Lyngby. Museumsinspektør *Kai Uldall* ledede Rundgangen, og i Truegaarden gjorde Magister *Svend Jespersen* rede for Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser. Dette Foredrag vil blive trykt i næste Hefte af Fortid og Nutid.

Efter Lørdagens Arbejde samledes man om Aftenen til en Middag i Nationalmuseets Restaurant, hvor Fællesforeningen afholdt Halvdelen af Omkostningerne, og om Søndagen afsluttedes Udflugten med en Frokost i Hammers Kro.